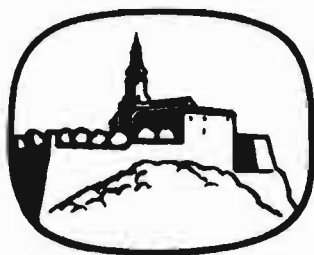

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

32

NITRA 1996

ŠTUDIJNÉ ZVESTI

ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU
SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

32

NITRA 1996

Redakčná rada: PhDr. Pavol Mačala, CSc., Doc. PhDr. Viera Němejcová-Pavúková, CSc.,
PhDr. Ján Rajtár

Na obálke kresba Prisky Škvarekovej

ISBN 80-88709-30-X

OBSAH - INHALT

K a m i n s k á Ľubomíra - J a v o r s k ý František

Drobnotvará štiepaná kamenná industria zo Smižian	5
Mikrolithische Silexspaltindustrie aus Smižany	14

B ř e z i n o v á Gertrúda - I l l á š o v á Ľudmila - W i e d e r m a n n Egon

K otázke vzťahu osídlenia a prírodných pomerov neolitu v povodí Nitry	15
Zur Frage der Beziehung der Besiedlung und der naturräumlichen Verhältnisse des Neolithikums im Nitratal	40

K u z m a Ivan

Archeologické náleziská v katastri obce Mužla	43
Archäologische Fundstellen im Gemeindekataster von Mužla	56

R o t h Peter

Výsledky prieskumu v okrese Stará Ľubovňa v rokoch 1992-1994	61
Ergebnisse der Geländeerkundung im Bezirk Stará Ľubovňa in den Jahren 1992-1994 ...	80

W i e d e r m a n n Egon

Mladoeneolitické osídlenie strednej Nitry v prírodnom prostredí epiatlantika	83
Jungäneolithische Besiedlung der mittleren Nitra im naturräumlichen Milieu des Epiatlantikums	96

P r o s t ř e d n í k Jan

Příspěvek k poznání chamské kultury	97
Ein Beitrag zum Kennen der Cham-Kultur	112

R u l f Jan

Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku	115
Problematik der Bestattungen in Siedlungen in der böhmisch-mährischen Urzeit	123

F u r m á n e k Václav

Našli sa v Detve pamiatky otomanskej kultúry?	125
Wurden in Detva Denkmäler der Otomani-Kultur gefunden?	130

H a j n a l o v á Eva

Archeobotanické nálezy z Nižnej Myšle	131
Archäobotanische Funde aus Nižná Myšla	138

B ř e z i n o v á Gertrúda

Laténske sídlisko v Šali-Veči v okrese Galanta	141
Latènezeitliche Siedlung in Šala-Veča im Bezirk Galanta	156

Č i l i n s k á Zlata

Avari v Karpatskej kotline (história, kultúra, interetnické vzťahy)	159
Awaren im Karpatenbecken (Geschichte, Kultur, interethnische Beziehungen)	169

H a n u l i a k Milan

K problematike staršej etapy dejín Banskej Štiavnice	171
Zur Problematik der älteren Etappe der Geschichte von Banská Štiavnica	181

H a n u l i a k Milan

Stredoveké nálezy z Ilije a ich význam	183
Mittelalterliche Funde aus Ilija und ihre Bedeutung	189

H u n k a Ján

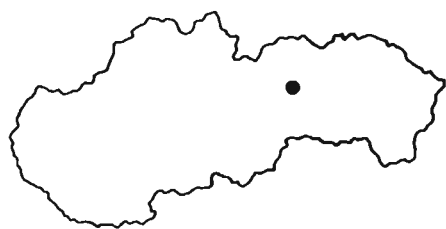
Počítacie žetóny objavené počas archeologických výskumov na Slovensku	191
Während archäologischer Grabungen in der Slowakei entdeckte Rechenpfennige	209

K r e k o v i č Eduard

Rozhovor s Colinom Renfrewom	211
Ein Gespräch mit Colin Renfrew	216

DROBNOTVARÁ ŠTIEPANÁ KAMENNÁ INDUSTRIA ZO SMIŽIAN

Lubomíra Kaminská - František Javorský

Východné Slovensko, región Spiš, archeologický výskum včasnostredovekého hradiska; nálezy štiepanej industrie pravdepodobne staršej ako neolitické, morfológické triedenie, typologická klasifikácia, surovínové zloženie; drobnotvará štiepaná industria pravdepodobne zo sezónneho loveckého sídliska z epipaleolitu.

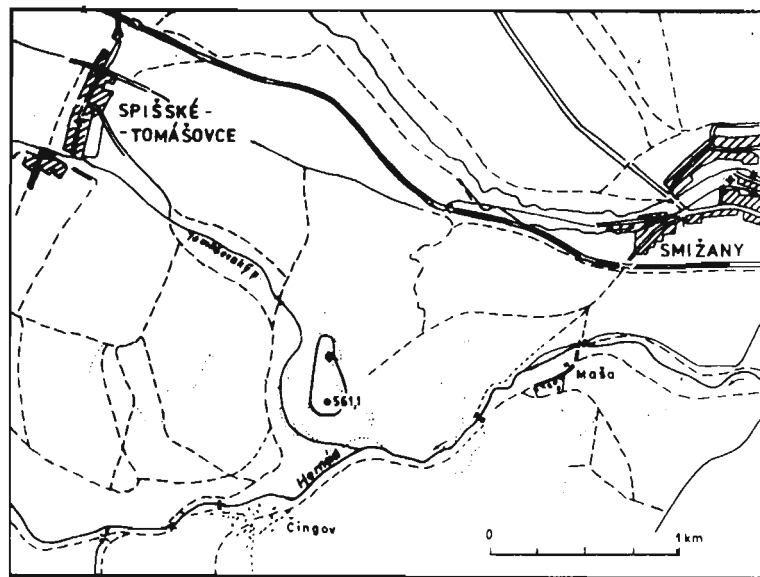
Eastern Slovakia, region of Spiš, archaeological investigation of early-medieval fortified settlement; finds of chipped industry probably older than neolithic, morphological and typological classification, assortment of raw materials; small-shaped chipped industry probably from seasonal hunter's settlement of Epi-paleolithic.

Amatérské prieskumy Spiša majú dlhodobú tradíciu. Aj novšie archeologické bádanie je spravidla úspešné a prináša nové poznatky o celom rade kultúr, ktoré doposiaľ boli v tomto regióne málo zastúpené, prípadne sa o ich existencii nevedelo. Reálne podmienky na zmapovanie starších a možnosť objavenia nových nálezísk na severovýchodnom Slovensku sa rozšírili zriadením výskumnej expedície Spiš Archeologického ústavu SAV v Spišskej Novej Vsi. Napriek všetkému úsiliu zostávajú naše vedomosti o niektorých úsekoch praveku i mladších dejín torzovité (intenzita a rozsah osídlenia, ako aj jeho formy, mnohorakosť kultúrneho prejavu). Výnimkou v tomto smere nie sú ani jednotlivé etapy doby kamennej.

Pri výskumoch slovanského hradiska v Smižanoch (okres Spišská Nová Ves) v polohe Hradisko I sa našla aj štiepaná a brúsená kamenná industria. Predmetom nášho záujmu je časť štiepanej industrie, o ktorej predpokladáme, že je staršia ako neolitická.

Hradisko I sa nachádza na vápencovom brale na ľavom brehu pri sútoku Hornádu a Tomášovského potoka (obr. 1). Už skôr sa tam robili výskumy, z ktorých však takmer neexistuje dokumentácia a nálezy sú vo viacerých múzeách. Od r. 1971 sa lokalita systematicky sleduje. Rovnaká pozornosť sa venuje aj susedným a s ňou bezprostredne súvisiacim náleziskám, a to Hradisku II v katastri Smižian a polohe Pod hradiskom, ktorá patrí ku Spišským Tomášovciam. Na každej z týchto lokalít je doložené osídlenie z viacerých období (Javorský 1977, s. 153).

Lokalita Hradisko I bola skúmaná niekoľko rokov, a takmer vždy sa našla aj štiepaná

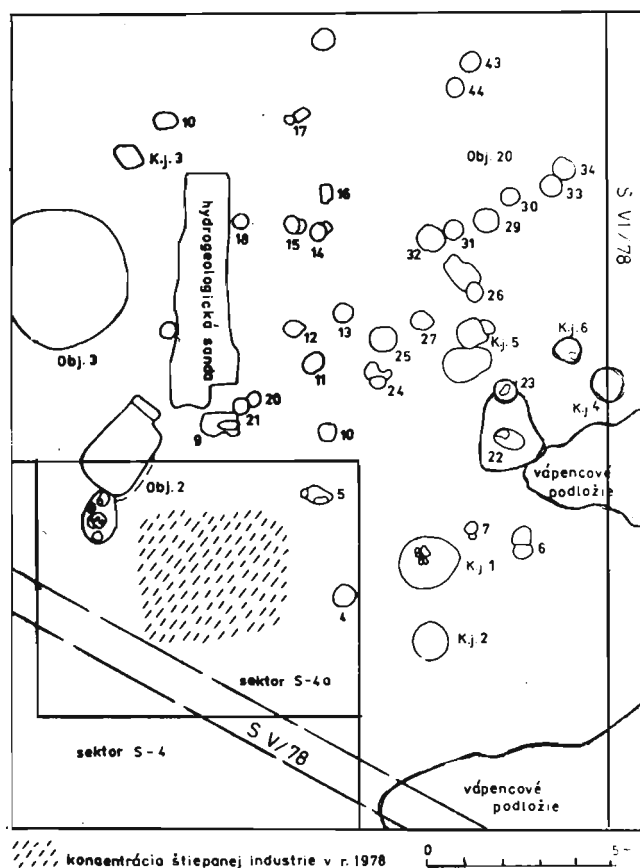

○ lokalita   • koncentrácia štiepanej industrie v r. 1978

Obr. 1. Smižany, Hradisko I. Situačný náčrt. (Autor F. Javorský.)

kamenná industria. Počas výskumu v r. 1976 sa odkryla kultúrna vrstva a časť neolitického objektu (25/76), čiastočne prekrytého slovanským (31/76). Pri sledovaní neolitického objektu sa zistila väčšia koncentrácia štiepanej kamennej industrie, železovská a bukovohorská keramika. V kultúrnej vrstve boli okrem iného aj črepy kultúry s kanelovanou keramikou a z pilinsko-gávského horizontu. Vo väčšom množstve sa podarilo získať eneolitické nálezy z východného svahu Hradiska I medzi náhornou plošinou a vnútorným pásom opevnenia (Javorský 1977, s. 153, 154). Okrem nich sa tam odkryli aj neolitické a slovanské črepy.

V r. 1977 sa v Smižanoch v polohe Hradisko I podarilo odkryť výkopom porušený objekt s črepmi púchovskej kultúry a fragment eneolitickej sekery (Javorský 1978, s. 111).

Obr. 2. Smižany, Hradisko I. Časť plochy odkrývanej v r. 1978. (Autor F. Javorský.)

Štiepaná kamenná industria sa v r. 1978 našla v kultúrnej vrstve medzi objektmi z rôznych období. V sektoroch 4a, 4b, 5a, 5b sa na úrovni sterilného podlažia zistila jej väčšia koncentrácia (obr. 2). Medzi štiepanou industriou boli aj dva otľáče. Sporadicky sa objavili črepy lineárnej a bukovohorskej keramiky. Najpočetnejší nálezový materiál zo sektorov 4a, 6a, 4A, 4B, 7A, 7B a 8A predstavujú črepy grafitovej keramiky. Nálezy z objektu 2/78 ukazujú, že patrila nositeľom púchovskej kultúry (Javorský 1980, s. 132, 133).

Podľa opisu nálezových okolností sa štiepaná kamenná industria v areáli hradiska našla v kultúrnej vrstve, v objektoch rozličných kultúr a na úrovni sterilného podlažia. Časť z nej spolu s brúsenou industriou patrí bezpochyby neolitickým a eneolitickým kultúram.

Drobnotvará štiepaná industria pochádza z výskumu v r. 1978. Z nálezových okolností nevyplýva jej bezprostredný vzťah k neolitickému či eneolitickému osídleniu lokality. Je však pravdepodobné, že výskumom dokázané opakované osídlenie polohy, hĺbenie objektov a nakoniec konštrukčné práce v súvislosti so stavbou slovanského hradiska viedli

k narušeniu staršej nálezovej vrstvy so štiepanou kamennou industriou.

Súbor 89 ks štiepanej kamennej industrie je zložený zo škrabadiel, z rydla, lichobežníka, dláta, čepelí, čepielok, úštepov, odštepov, jadier a ich zlomkov (tab. 1; 2). Najpočetnejšiu skupinu tvoria úštepy (39 ks), potom nasledujú čepele (20 ks), čepielky (8 ks), odštepy (8 ks) a jadrá (4 ks). V skupine nástrojov sú vedúcim typom škrabadlá (6 ks), ostatné tvary sú zastúpené po jednom exemplári. Žiadny z artefaktov nemá na sebe stopy po trávnych kyselinách, ktoré sú obvyklé na nástrojoch z neolitu tvoriacich súčasť kosákov.

Charakter industrie je drobnotvarý. Jednotlivé artefakty, najčastejšie čepielky, čepele i úštepy, ukazujú zámernú snahu o skrátenie tvarov odlomením. Výnimkou je hranové rydlo, čepel s oblúkovite retušovaným koncom a dva masívnejšie úštepy, ktoré presahujú veľkosť drobnotvarej industrie.

V surovínovej skladbe (tab. 3) prevažuje obsidián (45 ks - 50,5 %), potom nasleduje rádiolarit (24 ks - 26,9 %), krakovsko-jurský pazúrik (11 ks - 12,3 %), čokoládovohnedý pazúrik (6 ks - 6,7 %) a pravdepodobne mliečny opál (3 ks - 3,3 %). Povrch nástrojov nie je pokrytý patinou, ani slabou, ktorá, aj keď nie je rozhodujúcim faktorom pre posudzovanie veku nálezov, predsa len sa obvykle

vyskytuje na artefaktoch starších ako neolitických. Jej vytvorenie však závisí aj od podmienok uloženia industrie, nielen od jej veku.

Škrabadlá sú zastúpené 6 exemplármi. Časť z nich je vyrobená na krátkych úzkych čepeliach, ako napr. nechťovité škrabadlo z krakovsko-jurského pazúrika s čiastočne poškodenou hlavicom a perličkovou retušou na ľavej hrane (obr. 3: 3). K nechťovitým škrabadlám sme priradili aj dva menej výrazné typy. Sú vyrobené na krátkych rádiolaritových čepeliach. Hlavica jedného z nich má nízku škrabadlovitú retuš, pokračujúcu perličkovou na pravej hrane (obr. 3: 6). Hlavica druhého nástroja je odlomená, retuš zostala na zachovanej oblúkovite formovanej pravej hrane (obr. 3: 7). Na širšom úštepe z čokoládovohnedého pazúrika je vyrobené ďalšie nechťovité škrabadlo. Retuš prechádza z hrán nástroja na ventrálnu stranu a pokrýva bázu artefaktu (obr. 3: 4); škrabadlo je poškodené ohňom. Ďalším artefaktom je nechťovité škrabadlo na hrubšom úštepe z čokoládovohnedého pazúrika. Hlavicu má nevýrazne formovanú. Čiastočná retuš sa z hrán rozširuje aj na ventrálnu stranu (obr. 3: 5). Iný typ škrabadla predstavuje nástroj vyrobený na masívnejšom úštepe kýlovitého tvaru. Hlavicu má však pomerne úzku a škrabadlovitá retuš je na rozdiel od mladopaleolitických kýlovitých škrabadiel krátka a sústredená skôr na jej hranu. Škrabadlo je z červenohnedého rádiolaritu s čiastočne zachovaným pôvodným povrchom (obr. 4: 15).

Hranové rydlo je vyrobené na oblúkovite retušovanom konci masívnejšieho úštepu z hrany jadra zo sivozeleného rádiolaritu (obr. 4: 10).

Medzi masívnejšie tvary artefaktov patrí čepeľ s oblúkovite retušovaným koncom z hnedého rádiolaritu. Mierny oblúkovitý koniec má opracovaný strmou retušou, prechádzajúcou na pravej strane do úžitkovej (obr. 4: 11).

Drobným tvarom je zasa dláto na úštepe z krakovsko-jurského pazúrika so zvyškami retuše na hranách (obr. 3: 19).

Výrazný geometrický tvar reprezentuje lichobežník s kratšími hranami, otupenými strmou retušou. Na dlhších, takmer rovných hranách má úžitkovú retuš. Vyrobený je z krakovsko-jurského pazúrika (obr. 3: 2).

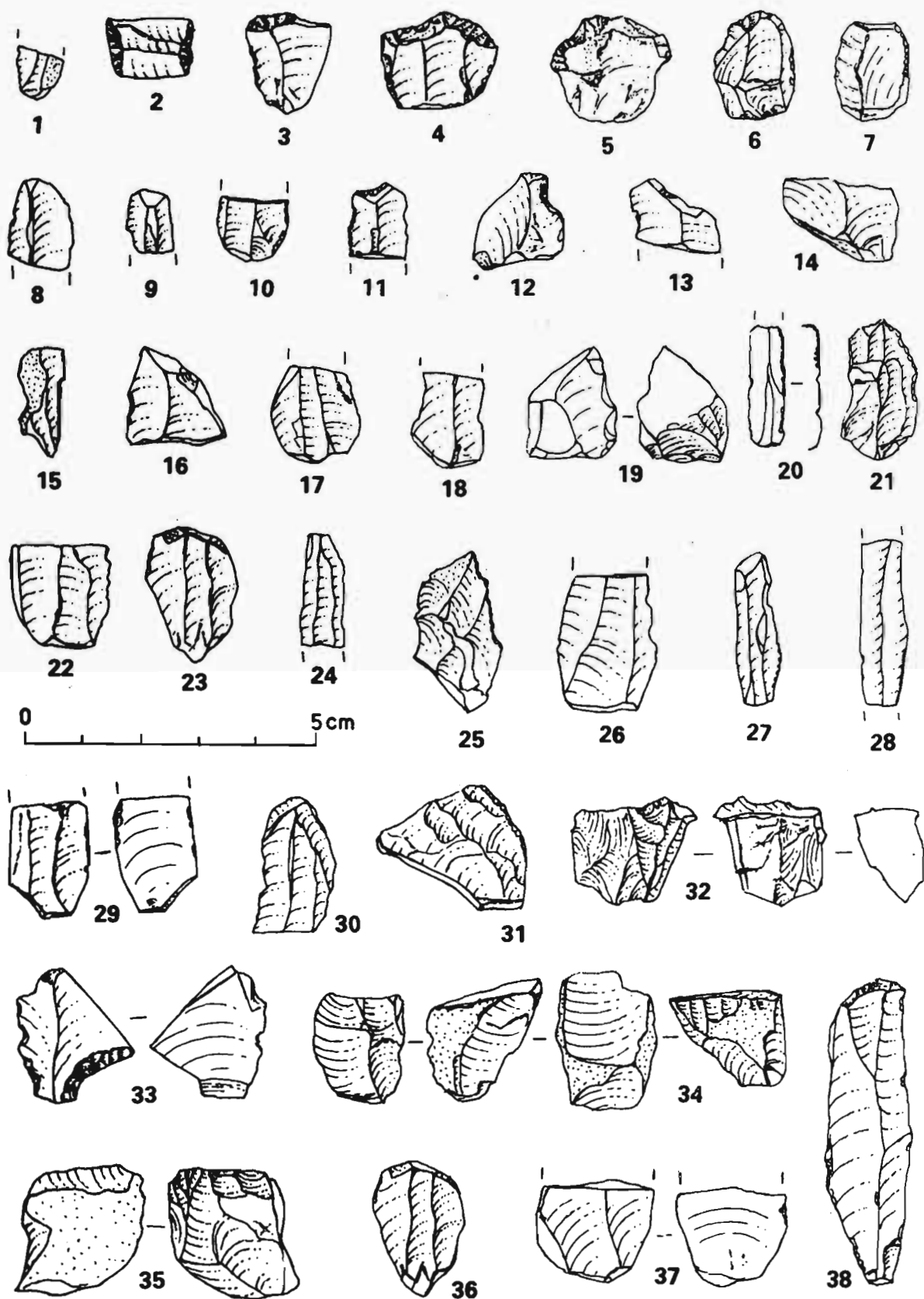
Čepielky sa vyskytli v 8 prípadoch. Do tejto skupiny sme zaradili v prevažnej úzke štíhle tvary. Väčšinou však ide o časti čepielok, ktoré nesú stopy zlomenia. Dosahujú dĺžku od 7,5 do 28 mm, šírku od 6,5 do 10 mm a hrúbku od 1 do 4 mm (obr. 3: 1, 8, 9, 11, 20, 24, 27, 28). Časť z nich bola ďalej opracovaná perličkovou retušou, ešte častejšie sú na nich stopy úžitkovej retuše. Perličková retuš sa obmedzuje na hrany, ojedinele je v terminálnej časti.

Početnejšie sú zastúpené čepele (20 ks), z ktorých je 8 s retušou a 12 bez nej. Tieto artefakty dosahujú dĺžku od 13 do 51,5 mm, šírku od 10,5 do 20 mm a hrúbku od 3 do 8 mm. Tvary čepelí sú pomerne pravidelné, väčšinou však nejde o celé exempláre, ale o ich časti. Niektoré čepele majú zachovanú pôvodnú kôru suroviny, iné sú odbité z hrán jadra. Niekoľko čepelí je opracovaných perličkovou retušou, ktorá sa často objavuje aj na spodnej strane (obr. 3: 10, 14, 17, 18, 22, 26, 29, 37, 38; 4: 4, 5, 7). Okrem nej majú niektoré čepele na ventrálnej strane aj jednoduchú okrajovú alebo vrubovite sa rozširujúcu retuš (obr. 4: 3, 8).

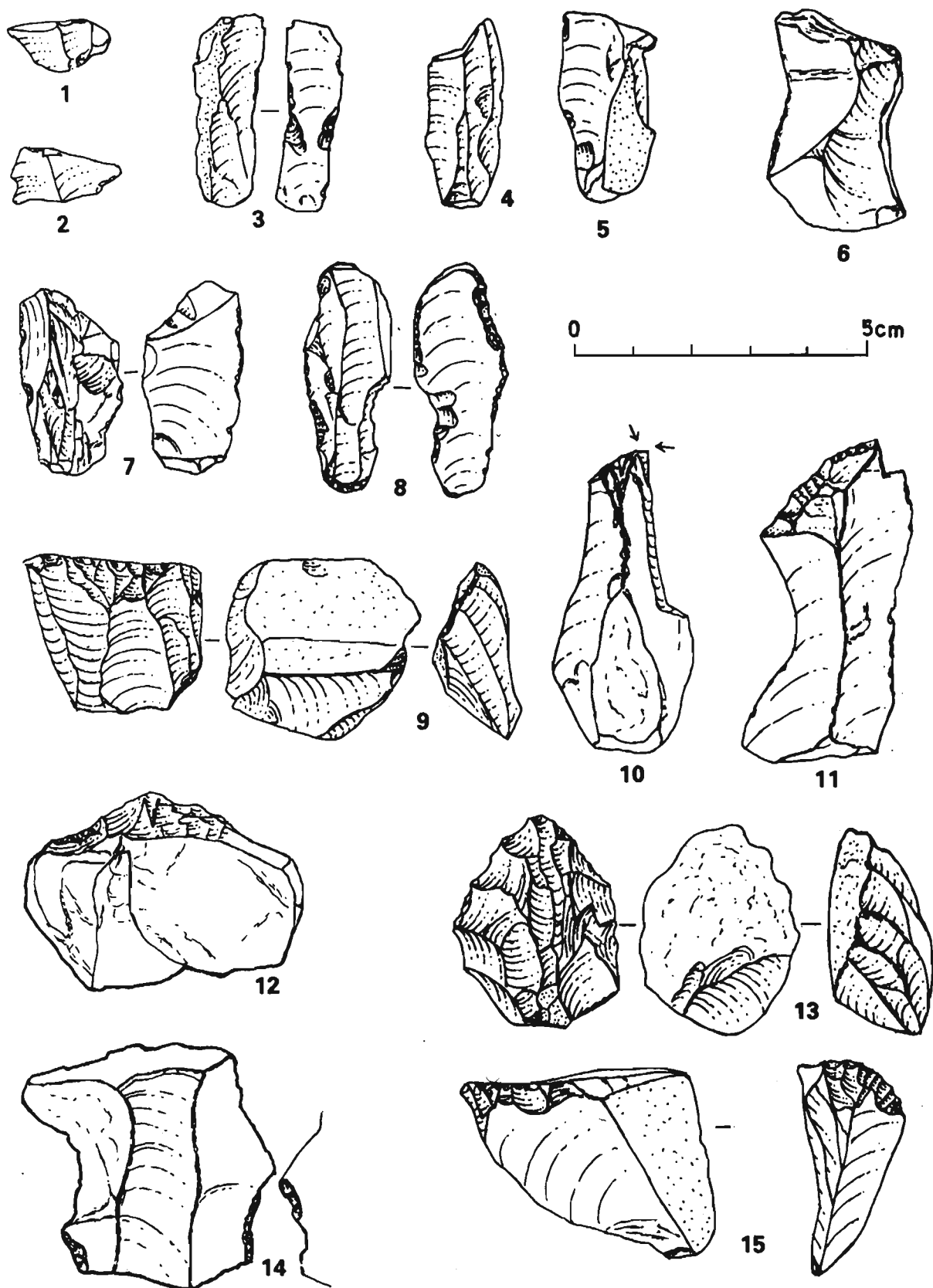
Najpočetnejšou skupinou sú úštepy (39 ks). Väčšinou sú malých rozmerov, často s pôvodnou kôrou. Výnimočne sa objavujú drobné úštepy s vrubmi vyretušovanými perličkovou a polostrmou retušou. Vyskytujú sa aj prípady, keď je hrana pokrytá takmer súvislou perličkovou retušou (obr. 3: 12, 15, 16, 21, 25, 31, 33; 4: 1, 2, 6, 14).

Zachované jadrá (4 ks) sú malé až mikrolitické. Najmenšie je úštepové jadierko z krakovsko-jurského pazúrika s rozmermi 16x21x12 mm, so zmenenou orientáciou (obr. 3: 32). Jemu podobný je exemplár z obsidiánu s rozmermi 19x17x19 mm (obr. 3: 34). Ďalšie dve jadrá sú o niečo väčšie (26x31x14 a 34x28x18 mm). Sú to pomerne ploché jadrá s jednou základňou, ktorá nebola zvlášť upravovaná. Z väčšej časti je na nej ponechaná pôvodná kôra obsidiánu (obr. 4: 9, 13). Drobné čepielky a úštepy sa odbíjali takmer po celom obvode jadra, čím získali tvar nepravidelného ihlanu.

Odštepy boli odbité z rôznych častí jadier (8 ks), a to buď pri odstránení pôvodnej úderovej základne, ako to bolo v prípade odštepu a väčšieho rádiolaritového jadra (obr. 4: 12), alebo vrchlíka jadra ihlancovitého tvaru so stopami odbitia predchádzajúcich pravidelných štíhlych čepelí z obsidiánu (obr. 3: 30, 36), prípadne s pokusom o využitie odštepu na ďalšie odbíjanie (obr. 3: 35).

Obr. 3. Smižany, Hradisko I. Výber štiepanej kamennej industrie, r. 1978. (Autorka E. Kaminská.)

Obr. 4. Smižany, Hradisko I. Výber štiepanej kamennej industrie, r. 1978. (Autorka L. Kaminská.)

Pomerná drobnotvarosť, typologická skladba, spôsob opracovania charakteristický pre túto industriu rámcovo stanovujú možnosti jej zaradenia do neskorého paleolitu. Nedostatok niektorých výraznejších tvarov nedovoľuje však jej bližšie kultúrne začlenenie.

Výskyt drobnotvarej industrie v severnej časti východného Slovenska nie je ojedinelý. Ťažkosti spojené s jej časovým zatriedením vznikli už pri klasifikovaní bohatých starších zberov M. Greisigera zo Spiša, hlavne zo Spišskej Belej a z Kežmarku. V r. 1959 sa rozšíril súbor o zbory L. Bánesza (1962, s. 5-20) v katastroch obcí Podhorany, Podolíneč a Stará Lubovňa. Novšie sú známe ďalšie sporadické nálezy z oblasti Starej Lubovne (Roth 1991, s. 86, obr. 42: 1).

Pre industriu z oblasti Spiša je charakteristická drobnotvarosť. V skupine nástrojov prevládajú škrabadlá na krátkych čepeliach, často nechťovité alebo polkruhové, prípadne úštepové, a rydlá (Bánesz 1962, s. 8, 9). Sporadicky sa vyskytuje lichobežník. Početnejšie sú čepielky s perličkovou retušou okrajov, ktorá sa rozširuje často aj na spodnej strane, drobné jadierka a ich zlomky, drobné čepelovité úštepy či odštepy s plochými vrubmi. Nedostatok výrazných mikrolitických tvarov bráni presnému zaradeniu industrie k niektorej zo známych mezolitických kultúr, na druhej strane sa však uvažuje aj o ich neskoropaleolitickom veku (Vencl 1966, s. 328), čo napokon pripúšťa aj L. Bánesz (1980, s. 205, 206). V surovinovej skladbe sú zastúpené rádiolarity, pazúrikové suroviny z Poľska a obsidiány. Presnejšie zatriedenie typologicky nevýrazných artefaktov sťažuje aj to, že nie sú pokryté patinou (Bánesz 1962, s. 19).

Epipaleolitické osídlenie severnej časti východného Slovenska je preukázateľnejšie doložené na lokalite Veľký Slavkov v polohe Burich. Počas niekoľkých výskumných sezón odkryli B. Novotný (1972, s. 4) a J. Bárta (1977, s. 33-36) krátkodobé sezónne sídlisko zo strednej fázy šwiderienskej kultúry z mladšieho dryasu, keď lovci sobov, pravdepodobne sledujúc stáda zveri, prenikli z Poľska na územie Vysokých Tatier.

V nálezovom inventári z Veľkého Slavkova sa vyskytujú typicky šwiderienske listovité hroty, rôzne typy škrabadiel (čepelové, úštepové, nechťovité, zdvojené), kombinované nástroje (škrabadlo-rydlo), klinové a hranové rydlá. Industria je drobnotvará, avšak pre absenciu geometrických tvarov nie je radená do mezolitu. Pokiaľ ide o použité suroviny, najčastejšie sa vyskytli rádiolarity, potom obsidián a poľské druhy pazúrikov, väčšinou bez patiny (Bárta 1980a, s. 5-17).

V poslednom desaťročí sa zistilo pri prieskumoch niekoľko nálezísk štiepanej industrie na slovenskej i poľskej strane Oravy. Spravidla ide len o ojedinelé nálezy, v lepšom prípade o nepočetné súbory, ktoré sú typologicky málo výrazné. Najčastejšie sú artefakty klasifikované ako neskoropaleolitické alebo neolitické. Za nález patriaci do staršej doby kamennej je považovaný čiastočne patinovaný pazúrikový úštep archaickej formy nájdený juhovýchodne od Rabčíc, ako aj úštep a jadro z rádiolaritu pochádzajúce zo zberu juhozápadne od Trstenej. V ďalších dvoch prípadoch ide o početnejšie nálezy z lokalít, ktoré sú dnes súčasťou Oravskej priehrady: severozápadne od Bobrova v polohe Bobrovský grúň sa našlo kremencové kuželovité mikrojadro, mikročepielka a úštep z jurského pazúrika poľského pôvodu a z rádiolaritu. Z polohy Laz pri Ústí nad Priehradou pochádzajú čepielky vyrobené hlavne z rádiolaritu a čepele z poľského jurského pazúrika. Nálezy z oboch posledných polôh nie sú patinované. K uvádzaným náleziskám z hornej Oravy, datovaným autorom prieskumov do 9. tisícročia pred n. l. (Bárta 1984, s. 14), sa pripája ešte epipaleolitické sídlisko Sardelovka na izolovanom polostrove Oravskej priehrady v severozápadnej pohraničnej časti chotára Trstenej.

Za doklady sezónnych sídlisk lovcov sobov na strednej Orave sa považujú nálezy rádiolaritovej čepele na Hrádku v Istebnom a krátkeho čepelového škrabadla z poľského pazúrika v Oravskom Podzámku (Bárta 1984, s. 10-15).

Severnejšie od našich hraníc, na území Poľska, je situácia jasnejšia. Vďaka mnohým prieskumom sa v poľských Karpatoch zistilo niekoľko desiatok lokalít s pamiatkami z konca staršej doby kamennej a z mezolitu. Štiepaná kamenná industria, nachádzaná na nich ojedinele alebo vo väčších sériách, je prisudzovaná rozdielnym kultúram. Za pamiatky magdalenienskej kultúry sú považované artefakty napr. z lokality Sromowce Wyżne Kąty, Poczerwone a Koniówka (Rydlewski - Valde-Nowak 1980, s. 212; 1981, s. 19; Valde-Nowak 1991, s. 595, 596).

Nálezy z lokality Sromowce Niżne sa radia ku kultúre s industriou s oblúkovitými otupenými bokmi (Valde-Nowak 1991, s. 596; Rydlewski - Valde-Nowak 1980, s. 212), kdežto pamiatky z Lipnice Wielkiej 2 znamenajú prvý zásah ahrenburskej kultúry na územie Malopolska (Rydlewski -

Valde-Nowak 1979, s. 15; 1984, s. 12-14; Valde-Nowak 1991, s. 596). Nechýbajú ani doklady pretrvávania šwiderienskej kultúry na lokalitách Dział, Krempachy, Stronie 3 (Rydlewski - Valde-Nowak 1979, s. 24; Valde-Nowak 1991, s. 597), prípadne iné, bližšie nešpecifikované neskoropaleolitické artefakty, datované do 11. tisícročia pred n. l., aké poznáme zo Swirtna a Uścia Gorlického (Valde-Nowak 1986, s. 86-91).

Surovinové zloženie industrií z neskoropaleolitických lokalít južného Poľska je v mnohom podobné zatiaľ známym nálezom zo severného Slovenska. Pozostáva najčastejšie z krakovsko-jurského pazúrika a iných pazúrikov domáceho pôvodu (Ginter 1974, s. 5-122; Ginter - Kozłowski 1975, s. 18-23, 28; Kaczanowska - Kozłowski 1976, s. 201-216). Výraznejšie je tiež zastúpený rádiolarit, ktorý môže pochádzať tak z poľskej, ako aj zo slovenskej strany (Schild 1975, s. 267-270, obr. 67; Kozłowski - Manecki - Rydlewski - Valde-Nowak - Wrzak 1981, s. 171-210). Vo väčšom či v menšom množstve sa vyskytuje aj slovenský obsidián (Kaminská - Ďuda 1985, s. 121-129; Ginter 1986, s. 71-76).

Epipaleolitických nálezísk z východného Slovenska nepoznáme veľa. Okrem už spomínaných (Veľký Slavkov, Kežmarok, Spišská Belá) radíme medzi ne jaskynný previs Zbojníckej skaly pod Sokolím hradom pri Silickej Jablonici s nálezmi obsidiánovej industrie preboreálneho veku (Ložek 1964, s. 348-350). Hrot typu lyngby z obsidiánu sa našiel v sprievode neobsidiánovej industrie v Kamenici nad Cirochou III (Bárta 1985, s. 3). Ďalšie epipaleolitické hroty so stopkou pochádzajú z vrchných vrstiev sond v polohe Surovice v katastri obce Soľ. Vyrobené sú z obsidiánu (Šiška 1991, s. 98, obr. 52: 1, 2).

Gravettienske lokality, sústredené hlavne okolo zdroja obsidiánovej suroviny - Zemplínskych vrchov, pretrvávajú až do epipaleolitu. Aj keď nám pre ne chýba presné datovanie, naznačuje to typologická skladba niektorých kamenných inventárov. Objavujú sa v nich aj tvary artefaktov typické pre mezolit. Tvarová škála neskoropaleolitických industrií býva všeobecne veľmi chudobná aj na iných územiach (Vencl 1988, s. 34). V našom prostredí sa objavuje hlavne ako nový prvok lichobežník, čepeľka so spodnou retušou a nechýbajú ani drobné jadrá. Aj keď prevláda názor, že lichobežník je typom nástroja, ktorý sa začína objavovať až v mezolite, sledujeme jeho sporadický výskyt aj v inventároch štiepaných industrií z epipaleolitu, napr. v Hrčeli-Pivničkách (Kaminská 1986a, s. 228, obr. 4: 1; 1991, obr. 12: 2), vo Velatoch I (Kaminská 1986b, s. 601, obr. 3: 1), v Kežmarku (Bánesz 1962, s. 15), na epigravettienskej lokalite Nitra III (Bárta 1980, s. 38) či v Poľsku na azda šwiderienskej lokalite Stornie 3 (Rydlewski - Valde-Nowak 1979, s. 26, obr. 9: 2), ako aj v mezolitickej obsidiánovej industrii z Barce I (Prošek 1959, s. 147).

Čepeľky so spodnou retušou sa objavujú v Hrčeli-Pivničkách (Kaminská 1986a, s. 228), ale i v Spišskej Belej (Bánesz 1962, s. 8). Z tých istých epigravettienských lokalít východného Slovenska poznáme drobné jadrá, prevažne z obsidiánu, s rôznym počtom základní, napr. z Hrčela-Pivničiek (Kaminská 1986a, s. 226), Veliat I (Kaminská 1986b, s. 602, obr. 3: 1, 3, 7), ako aj zo Spišskej Belej (Bánesz 1962, s. 8).

Drobnotvará štiepaná industria zo Smižian z polohy Hradisko I predstavuje ďalšie epipaleolitické nálezisko na severnom Slovensku. Zložením inventára i druhom použitých hornín vykazuje istú príbuznosť s nálezmi z okolia Spišskej Belej. Na rozdiel od lokality Veľký Slavkov, poloha Burich, považovanej za sezónne sídlisko loveckej skupiny, ktorá sem prenikla z územia južného Poľska, dokladá industria zo Smižian zrejme miestny vývoj neskoropaleolitických industrií východného Slovenska. O pokračujúcich intenzívnych stykoch s južným Poľskom svedčí použitá surovina.

Stopy sídliskových štruktúr sa na lokalite nepodarilo zachytiť, avšak prítomnosť otĺkačov i početný odpad z rôznych fáz výroby artefaktov naznačujú možnosť jestvovania sezónneho loveckého sídliska a ateliéru zároveň. Nemožno vylúčiť, že v areáli lokality Hradisko I či v širšom okolí (Pod hradiskom, Hradisko II) pôvodne existovalo viacero zoskupení epipaleolitických nálezov, ktoré následkom neskoršieho bohatého osídlenia polôh boli zničené.

Tab. 1. Smižany, Hradisko I. Štiepaná kamenná industria

Poloha	Druh a počet artefaktov										Spolu
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
S 4a/78	1							2		2	5
S 4a/78, B						2		12	2	1	17
S 6c/78	1					1					2
S 19/b, 78						2					2
objekt 2/78						2					2
S I/78, B						1		1			2
S IV/78, A									1		1
S IV/78, B						2					2
S V/78, B								1			1
S VI/78, B						1					1
1978, zber	4	1	1	1	1	9	8	23	5	1	54
Spolu	6	1	1	1	1	20	8	39	8	4	89

Druh: 1 - škrabadlo, 2 - rydlo, 3 - čepeľ s oblúkovite otupeným koncom, 4 - dláto, 5 - lichobežník, 6 - čepeľ, 7 - čepieľka, 8 - úštep, 9 - odštep, 10 - jadro

Tab. 2. Smižany, Hradisko I. Typologická skladba štiepanej kamennej industrie

Artefakt	Počet	%
škrabadlo	6	6,7
rydlo	1	1,1
čepeľ s oblúkovite otupeným koncom	1	1,1
dláto	1	1,1
lichobežník	1	1,1
čepeľ	20	22,8
čepieľka	8	8,9
úštep	39	43,8
odštep	8	8,9
jadro	4	4,4
Spolu	89	99,9

Tab. 3. Smižany, Hradisko I. Surovinová skladba štiepanej kamennej industrie

Surovina	Počet	%
obsidián	45	50,5
rádiolarit	24	26,9
krakovsko-jurský pazúrik	11	12,3
čokoládovohnedý pazúrik	6	6,7
iné	3	3,3
Spolu	89	99,7

Literatúra

- BÁNESZ, L. 1962: Nálezy drobnotvarej štiepanej industrie pod Vysokými Tatrami. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 10. Nitra, s. 5-20.
- BÁNESZ, L. 1980: Počiatky mladšieho paleolitu na východnom Slovensku. In: Hist. carpat. 9. Košice, s. 185-217.
- BÁRTA, J. 1977: Výskum na šviderskom sídlisku vo Veľkom Slavkove v rokoch 1975 a 1976. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1976. Nitra, s. 33-36.
- BÁRTA, J. 1980a: Wielki Sławków - pierwsza osada kultury šviderskiej na Słowacji. In: Acta archaeol. carpath. 20. Kraków, s. 5-17.
- BÁRTA, J. 1980b: Významné paleolitické lokality na strednom a západnom Slovensku. Nitra.
- BÁRTA, J. 1984: Prvé nálezy zo starej doby kamennej na Orave. Krásy Slov., 61, s. 10-15.
- BÁRTA, J. 1985: Kľúč k slovenskému praveku? Magazín Východoslovenských novín (Košice) z 28. 6. 1985, s. 3.
- GINTER, B. 1974: Wydobywanie, przetwórstwo i dystrybucja surowców i wyrobów krzemienych w schyłkowym paleolicie północnej części Europy środkowej. Przegl. archeol., 27, s. 5-122.
- GINTER, B. 1986: Obsidianimporte im Spätpaläolithikum und Mesolithikum in Südpolen. In: Urgeschichtliche Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten. Nitra, s. 71-76.
- GINTER, B. - KOZŁOWSKI, J. K. 1975: Technika obróbki i typologia wyrobów kamiennych paleolitu i mezolitu. Warszawa.
- JAVORSKÝ, F. 1977: Výsledky archeologického výskumu v Slovenskom raji. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1976. Nitra, s. 153-166.
- JAVORSKÝ, F. 1978: Výskumy a prieskumy výskumnej expedície v okrese Spišská Nová Ves. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1977. Nitra, s. 103-120.
- JAVORSKÝ, F. 1980: Záchranný výskum na Hradisku I v Smižanoch. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1978. Nitra, s. 131-135.
- KACZANOWSKA, M. - KOZŁOWSKI, J. K. 1976: Research work on flint raw materials from the south part of the Cracow - Częstochowa Upland. In: Acta archaeol. carpath. 16. Kraków, s. 201-216.
- KAMINSKÁ, L. 1986a: Osídlenie Hrčela v staršej dobe kamennej. In: Hist. carpat. 17. Košice, s. 217-241.
- KAMINSKÁ, L. 1986b: Doklady mladopaleolitického osídlenia Veľat. Archeol. Rozhl., 38, s. 601-608.
- KAMINSKÁ, L. 1991: Výsledky archeologického bádania na východnom Slovensku za posledné desaťročie. In: Východoslov. Pravek. 3. Košice, s. 9-25.
- KAMINSKÁ, L. - ĎUĎA, R. 1985: K otázke významu obsidiánovej suroviny v paleolite Slovenska. Archeol. Rozhl., 37, s. 121-129, 233-235.
- KOZŁOWSKI, J. K. - MANECKI, A. - RYDLEWSKI, J. - VALDE-NOWAK, P. - WRZAK, J. 1981: Mineralogico-geochemikal Charakteristic of Radiolarites Used in the Stone Age in Poland and Slovakia. In: Acta archaeol. carpath. 21. Kraków, s. 171-210.
- LOŽEK, V. 1964: Biostratigrafický výzkum významných kvartérních odkryvů v ČSSR. In: Zprávy o geologických výzkumech v r. 1963. In: Věst. ÚÚG. 49. Praha, s. 384-350.
- NOVOTNÝ, B. 1972: Übersicht der vorgeschichtlichen Besiedlung der Zips (Spiš) und des Bereiches unterhalb der Hohen Tatra. In: Zbor. Filoz. Fak. Univ. Komen. Musica. 23. Bratislava, s. 3-12.
- PROŠEK, F. 1959: Mezolitická obsidiánová industrie ze stanice Barca I. Archeol. Rozhl., 9, s. 145-148, 193.
- ROTH, P. 1991: Prieskum v okrese Stará Lubovňa. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1989. Nitra, s. 86-87.
- RYDLEWSKI, J. - VALDE-NOWAK, P. 1979: Problem osadnictwa epoki kamienia w polskich Karpatach zachodnich w świetle badań na polskiej Orawie i w rejonie prawobrzeżnych dopływów górnej Wisły. In: Acta archaeol. carpath. 19. Kraków, s. 5-36.
- RYDLEWSKI, J. - VALDE-NOWAK, P. 1980: Z problematyki epoki kamienia Karpat. In: "Wierchy." 49. Kraków, s. 207-218.
- RYDLEWSKI, J. - VALDE-NOWAK, P. 1981: Podczertwone, gm. Czarny Dunajec, stan. 1. In: Informator archeologiczny. Badania 1980. Warszawa, s. 19.
- RYDLEWSKI, J. - VALDE-NOWAK, P. 1984: Z najdawniejszej przeszłości Orawy. In: "Wierchy." 51. Kraków, s. 7-25.
- SCHILD, R. 1975: Późny paleolit. In: Prahistoria ziem polskich I. Wrocław, s. 159-336.
- ŠÍŠKA, S. 1991: Zisťovací výskum v okolí solných prameňov v Soli. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1989. Nitra, s. 98-99.

- VALDE-NOWAK, P. 1986: *Obozowiska paleolityczne w Beskidzie Niskim*. In: *Magury*. 86. Warszawa, s. 86-91.
- VALDE-NOWAK, P. 1991: *Studies in Pleistocene settlement in the Polish Carpathian*. In: *Antiquity*. 65. Oxford, s. 593-606.
- VENCL, S. 1966: *Ostroměřská skupina*. *Archeol. Rozhl.*, 18, s. 309-340.
- VENCL, S. 1988: *Pozdně paleolitické osídlení v Plzni*. *Archeol. Rozhl.*, 40, s. 3-43.

MIKROLITHISCHE SILEXSPALTINDUSTRIE AUS SMIŽANY

Resümee

Silexspaltindustrie wurde auf dem Burgwall (Hradisko) I in Smižany (Bez. Spišská Nová Ves) während mehrerer Grabungssaisons gefunden. Die analysierte mikrolithische Industrie stammt aus einer Kulturschicht der Grabung im J. 1978 (Abb. 2). Sie weist 89 Stück auf, bestehend aus Kratzern (6 St.), einem Stichel, einem Trapez und Meißel aus Klingen, Klingenlamellen, Abschlägen, Absplissen, Kernen und deren Bruchstücken (Tab. 1; 2). Zur Geltung kam bei der Herstellung der Werkzeuge feine Rand-, evtl. Kerb-, aber vor allem Perlretusche, die häufig auf die Innenseite der Artefakte erweitert wurde. In mehreren Fällen konstatierte man eine absichtliche Verkürzung der Werkzeuge durch Zerbrechen. Die Länge der Klingen bewegte sich von 13-51,5 mm und der Klingenlamellen von 6,5-10 mm. Die Kerne hatten mikrolithische Ausmaße.

Zur Herstellung der Spaltindustrie wurde hauptsächlich Obsidian benützt, weniger Radiolarit und polnische Feuersteinarten (Tab. 3). Die Oberfläche der Werkzeuge ist ohne Patina. Das Vorhandensein zweier Schlagsteine wie auch von Halbfabrikaten aus verschiedenen Produktionsphasen der Artefakte verweist auf die Existenz einer ursprünglich kurzfristigen Jägerstation und zugleich eines Ateliers. Das Fehlen ausgeprägter Artefakttypen ermöglicht keine genauere kulturelle Einstufung dieser spätpaläolithischen Industrie.

K OTÁZKE VZŤAHU OSÍDLENIA A PRÍRODNÝCH POMEROV NEOLITU V POVODÍ NITRY

Gertrúda Březinová - Ludmila Illášová - Egon Wiedermann

Juhozápadné Slovensko, Nitrianska pahorkatina, región stredné povodie Nitry, neolit, kultúra s lineárnou keramikou a železovská skupina, osídlenie, keramika, kamenná industria, surovina; vzťah osídlenia s prírodnými pomermi.

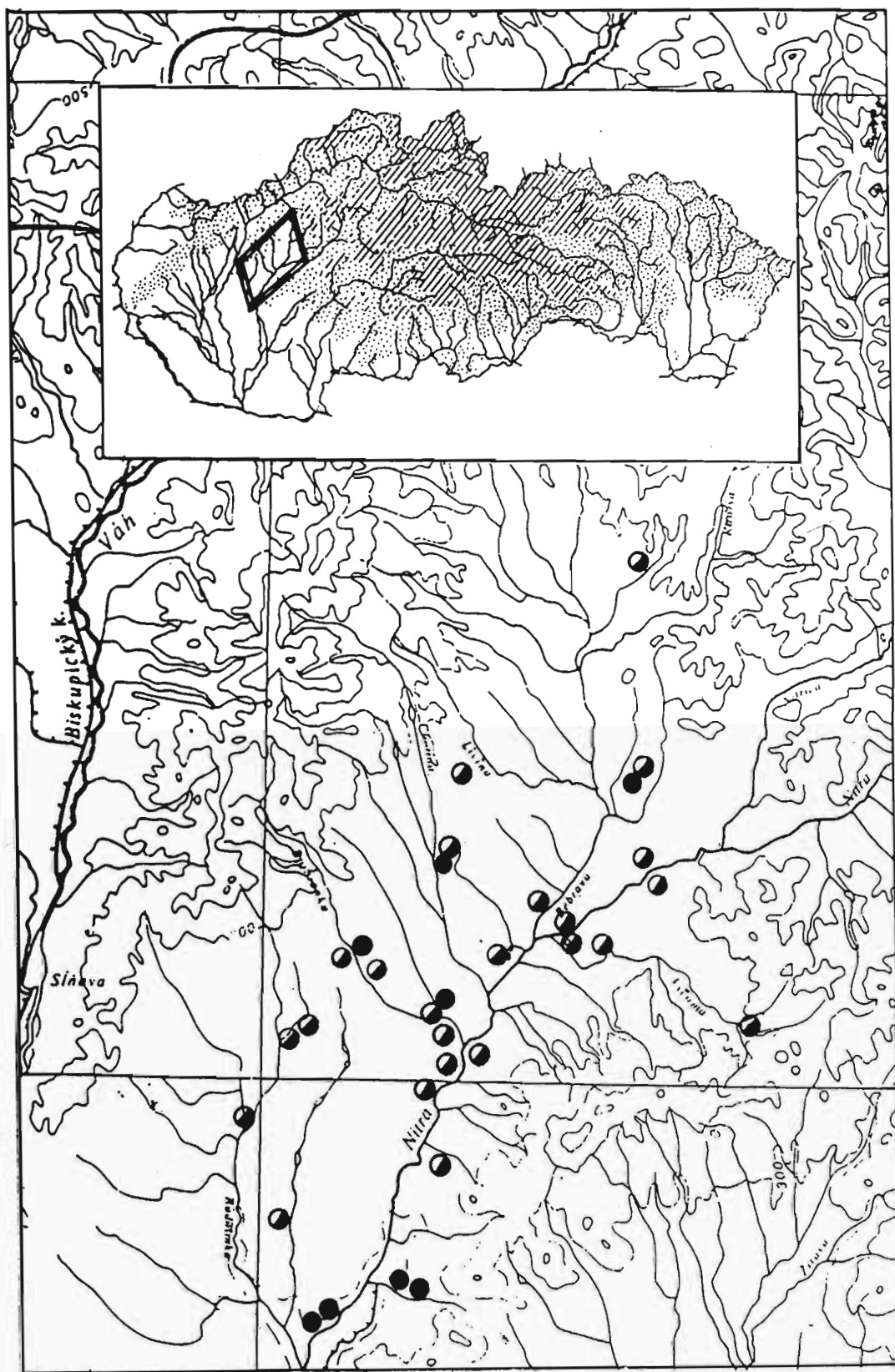
Southwestern Slovakia, Nitra hills, region of the middle river Nitra basin, the Neolithic, the Linear Pottery culture, Želiezovce group, settlement, pottery, stone industry, raw material; relations of settlement and natural environment.

V najsevernejšom výbežku Podunajskej nížiny leží región stredného povodia Nitry (obr. 1). Táto oblasť, geograficky identická s Nitrianskou pahorkatinou, tvorí uzavretý krajinný celok na okraji teritória Panónskej panvy v Alpsko-himalájskej horskej sústave. Monotónny terén Podunajskej roviny sa tu mení na mierne zvlnenú pahorkatinu, uzavretú zo západu a z východu pohoriami Považského Inovca a Tribeča a zo severu Strážovskými vrchmi s nadmorskou výškou okolo 200 m. Obraz prírodného prostredia kotlinového charakteru dotvára rieka Nitra, predovšetkým sieťou svojich pravostranných prítokov.

Tak ako v minulosti, aj dnes je habitus krajiny výsledkom vzťahu spoločenstva k nej. V oblasti stredného povodia Nitry bol nielen v dôsledku stredovekých, ale aj novovekých a nedávno minulých zásahov silne potlačený prirodzený a potenciálny vývoj takmer všetkých elementov životného prostredia. V duchu revolučných ideí agilné poľnohospodárstvo, stavebné a melioračno-rekultivačné inštitúcie plnili vysoko nad plán svoje chozrasčotné predsavzatia. Svedčia o tom početné vyrovnané a vybetónované toky riek a potokov, plynulé lány bez remízok a lesíkov, "zmodernizované" mestské jadrá a v neposlednom rade aj mnohé poškodené archeologické lokality, ktoré sa pred úplným zničením podarilo zachrániť len náhodou.

V pozadí možno až trochu expresívneho pohľadu na pretrvávajúci vzťah k prírode a pamiatkam stojí osud významnej pravekej lokality v Jacovciach v okrese Topoľčany. Charakter pohľadu však explikuje práve spôsob likvidácie zmienenej lokality. Nevedno, či jacovské nálezisko bolo známe skôr, prvé záznamy o jeho existencii pochádzajú až z obdobia, keď sa začali sídliskové objekty ničiť rigolovaním pod chmeľnicu. Týmto druhom zemných prác sa podstatná časť sídliska kultúry s lineárnou keramikou a železovskej skupiny zdevastovala. Pracovníkom Vlastivedného múzea v Topoľčanoch nezostávalo v ich štatistickej úlohe nič iné, len vyzbierať a takto zachrániť množstvo vyhodeneného archeologického materiálu. Vďaka záchrannej aktivite E. Opluštila, J. Gergela, G. Chochulovej a ďalších sú v depozite múzea uložené nálezy z tejto lokality.

Celý súbor pamiatok bol už informatívne publikovaný v katalógu E. Wiedermanna (1985) pod č. 88, 245, 259, 261, 271, 282, 416. Z nálezov boli kresbovo prezentované iba reprezentačné kusy. Pre ucelenosť obrazu o nálezoch z tejto lokality sme i tieto zahrnuli do obrazovej prílohy (obr. 2). Sú prevzaté z citovanej publikácie. K nálezom patria aj zlomky mazanice. Po laboratórnom paleobotanickom spracovaní J. Mihályiovou (v r. 1994) máme potvrdené, že tieto zlomky neobsahovali žiadne zrnká rastlín. Ako už bolo v úvode spomenuté, ide o sídliskový nálezový celok získaný zberom. Hoci v nálezovej správe A/259 sa uvádzajú i sondážne práce so zistením časti príbytku, nemožno sa o tieto informácie jednoznačne opierať. Chýba k nim dokumentácia. Zberom v r. 1972 až 1978 bol zachránený súbor, ktorý obsahoval 393 ks keramického materiálu, 5 ks mazanice a početnú kolekciu kamennej industrie (spracovaná v tejto štúdii). Chronologicky patrí kultúre s lineárnou keramikou a železovskej skupine. Areál osídlenia železovskej skupiny na Slovensku sa v podstate kryje so sídliskami ľudu s lineárnou keramikou. O ich vzájomnom chronologickom postavení boli už vyslovené

Obr. 1. Povodie rieky Nitry. Sĺliská kultúry s lineárnou keramikou ① a železovskej skupiny ●.

viaceré teórie (Kolník 1980, s. 147; Farkaš - Novotný 1993, s. 50). Žiaľ, k vyriešeniu problému chýbajú kompletne preskúmané osady.

KERAMICKÉ NÁLEZY

Zastúpené sú fragmenty nádob, prasleny, závažia, miniatúrne nádoby a zlomky plastík (obr. 2-11). Keramiku podľa kvality materiálu delíme do troch základných skupín:

1. Materiál hrubý, drsný, s prímiesou kamienkov s Ø 2-3 mm (niekedy i väčších), zle vypálený. Farba šedá, šedočierna, tehlovočervená, hnedá. Zhotovené sú z neho predovšetkým väčšie tvary bežnej kuchynskej keramiky, vychádzajúce zo základného tvaru gule, napr. hrnce, misy, zásobnice.

2. Materiál stredne hrubý, s prímiesou jemnejších kamienkov a hlavne piesku. Pôsobí pevne až zvonivo. Farba tehlovočervená, bledohnedá, šedá. Okrem bežnej kuchynskej keramiky sú z neho zhotovené i tvary s výčnelkami a plastickými motívmi.

3. Materiál jemný, bez kamienkov a piesku. Hlina jemne plavená. Z tohto materiálu sú najčastejšie zhotovované menšie tenkostenné miskovitité a amforovitité nádoby s rôznou výzdobou, predovšetkým rytou a plastickou, kde sa často vyskytuje zoomorfný a antropomorfný motív.

Z rekonštruovaných tvarov vidno, že ide zväčša o nádoby polgulovité a gulovité s dovnútra vtiahnutým ústím a rovným dnom (obr. 5-7). Rozmerovo sú zastúpené menšie i väčšie tvary. Maximálny priemer ústia sa pohybuje okolo 400 mm a minimálny okolo 50 mm (obr. 7: 10; 8: 8). Vyskytujú sa i kónické misky (obr. 5: 8; 7: 1, 4, 5, 7) a hrdlá pravdepodobne amforovitých nádob (obr. 7: 8).

Je ťažké detailne rozčleniť jednotlivé typy výzdobných prvkov podľa kultúrnej príslušnosti. Situácia je sťažená i tým, že nálezy sú zberového charakteru. Z tohto dôvodu sme sa zamerali na prezentáciu materiálu, ale zámerne sme sa vyhli presnému rozčleneniu do chronologických fáz.

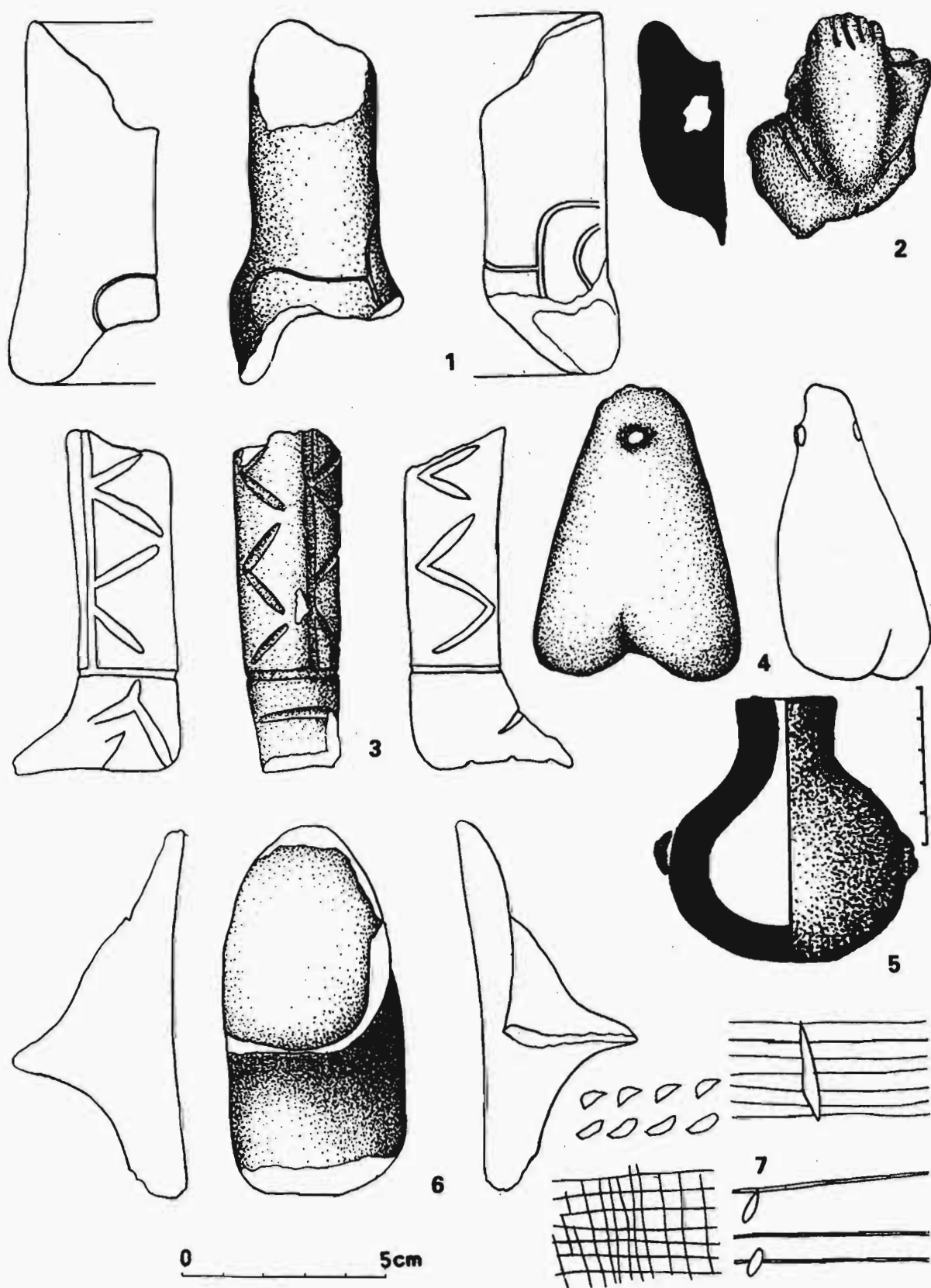
VÝZDOBNÉ MOTÍVY

Bežným motívom sú jednotlivé alebo viacnásobné ryté línie, niekedy tvoriace geometrické obrazce (obr. 5: 1, 2, 4, 5, 9; 7: 1-10; 8: 9; 4-9). Častý je i výskyt oblúkov, pásov, krížiacich sa čiar. Ojedinelá je výzdoba jemnými šrafovanými čiarami (obr. 11: 8), známa i z prostredia lineárnej keramiky z Matejoviec (Novotný 1982, s. 187, obr. 1: 10). Časté sú vrypy, vtlačané ryhy (obr. 5: 3; 11: 10-12), kombinácia plastickej a rytej výzdoby (obr. 8: 5; 10: 1, 3; 11: 1-7). Z prostredia ľudu kultúry s lineárnou keramikou sú zastúpené horizontálne dvojuchá (obr. 4: 9, 13). Sú známe z Cífera-Páca (Kolník 1980, obr. 73: 3), ako aj z prostredia rozšírenia tejto kultúry v Čechách (Pavlů - Zápotocká 1978, obr. 195: 6). Veľmi častá je výzdoba na vnútornej i vonkajšej strane, hlavne na malých nádobách (obr. 9: 1-9). Prevláda kombinácia vlnovky a vhlbených línií v rôznych zhotoveniach. Z predmetov súvisiacich s prejavmi duchovného života a estetického cítenia vtedajších obyvateľov sú to drobné nádobky (obr. 2: 5; 3: 1), zlomky rôznych stolčekov a oltárikov (?) (obr. 3: 2, 4, 5, 7, 8, 10, 11), úlomok hlinenej lyžice (obr. 3: 3), fragmenty nôh antropomorfných a zoomorfných nádob a výčnelkov (obr. 2: 1-3, 6; 3: 6; 11: 1-7). K otázke aplikovanej zoomorfnej a antropomorfnej plastiky sa posledne vyjadril I. Kuzma (1990) v súvislosti s hodnotením nálezov z Mužly-Čenkova. Tu je i zhrnutie ďalšej literatúry k danej téme. Súhlasíme s autorom, že plastiku a s ňou súvisiace problémy treba posudzovať opatrne, najmä vtedy, ak ide o nekompletné exempláre (ako je i prípad Jacoviec), ako i nedostatočné nálezové okolnosti. Zároveň treba problém riešiť v širšom kontexte (Kuzma 1990, s. 449).

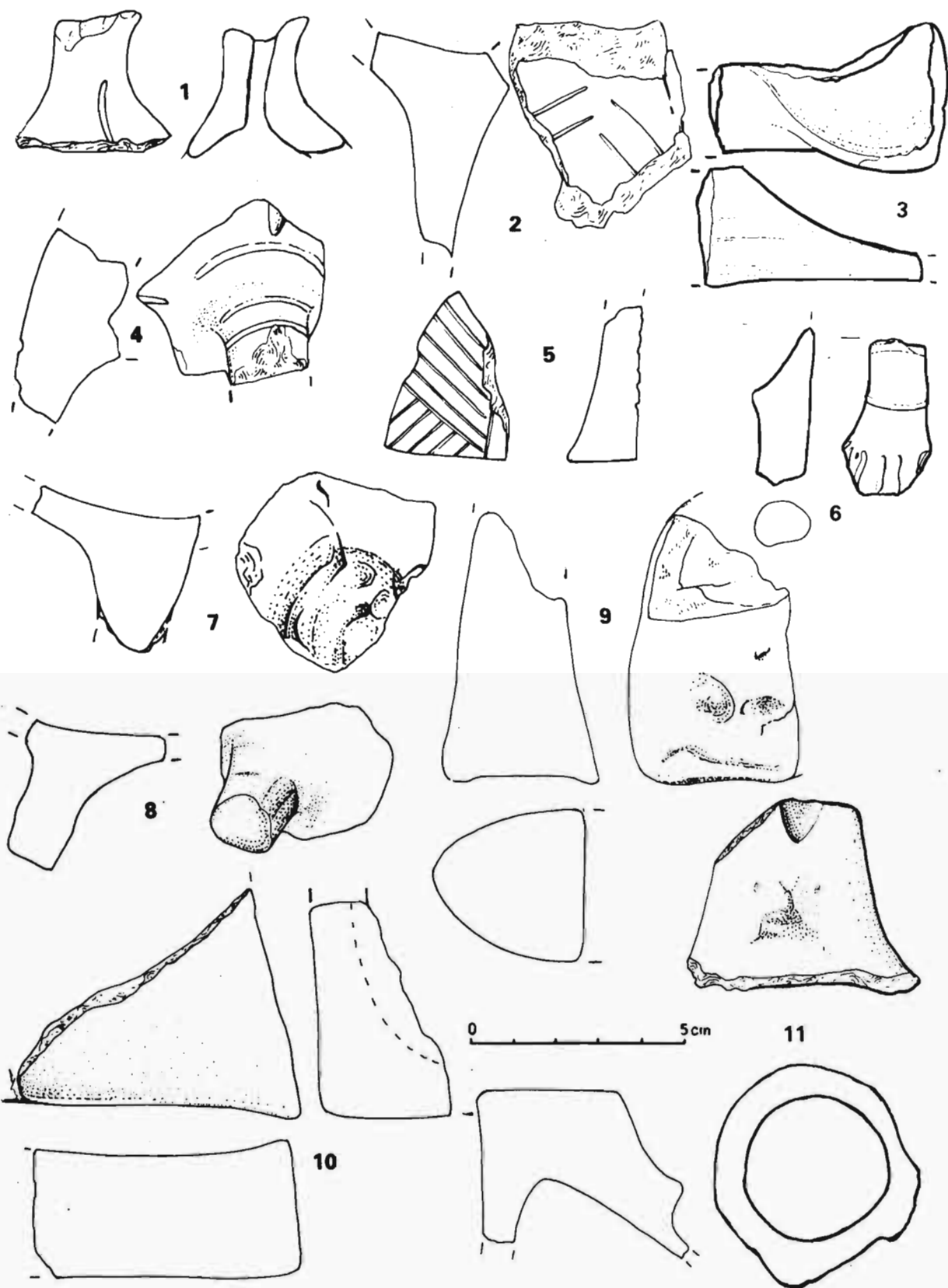
K chronologickému postaveniu jacovského keramického materiálu možno povedať, že má veľa spoločných znakov so sídliskovými nálezmi z iných území Slovenska, publikovanými v prácach J. Pavúka (1969; 1980; 1982). Pri nálezoch z Dúbravky je rozdiel v tom, že sa tu vyskytuje keramika bukovohorskej kultúry (Farkaš - Novotný 1993), ktorá v Jacovciach chýba.

Bohatá kolekcia rôznych tvarov gulovitých praslenov (obr. 4: 1-9, 11) a závaží (obr. 2: 4; 3: 9) je dokladom rozšírenia tkania látok. Nepriamo poukazuje i na chov oviec, prípadne pestovanie rastlín vhodných na ich výrobu.

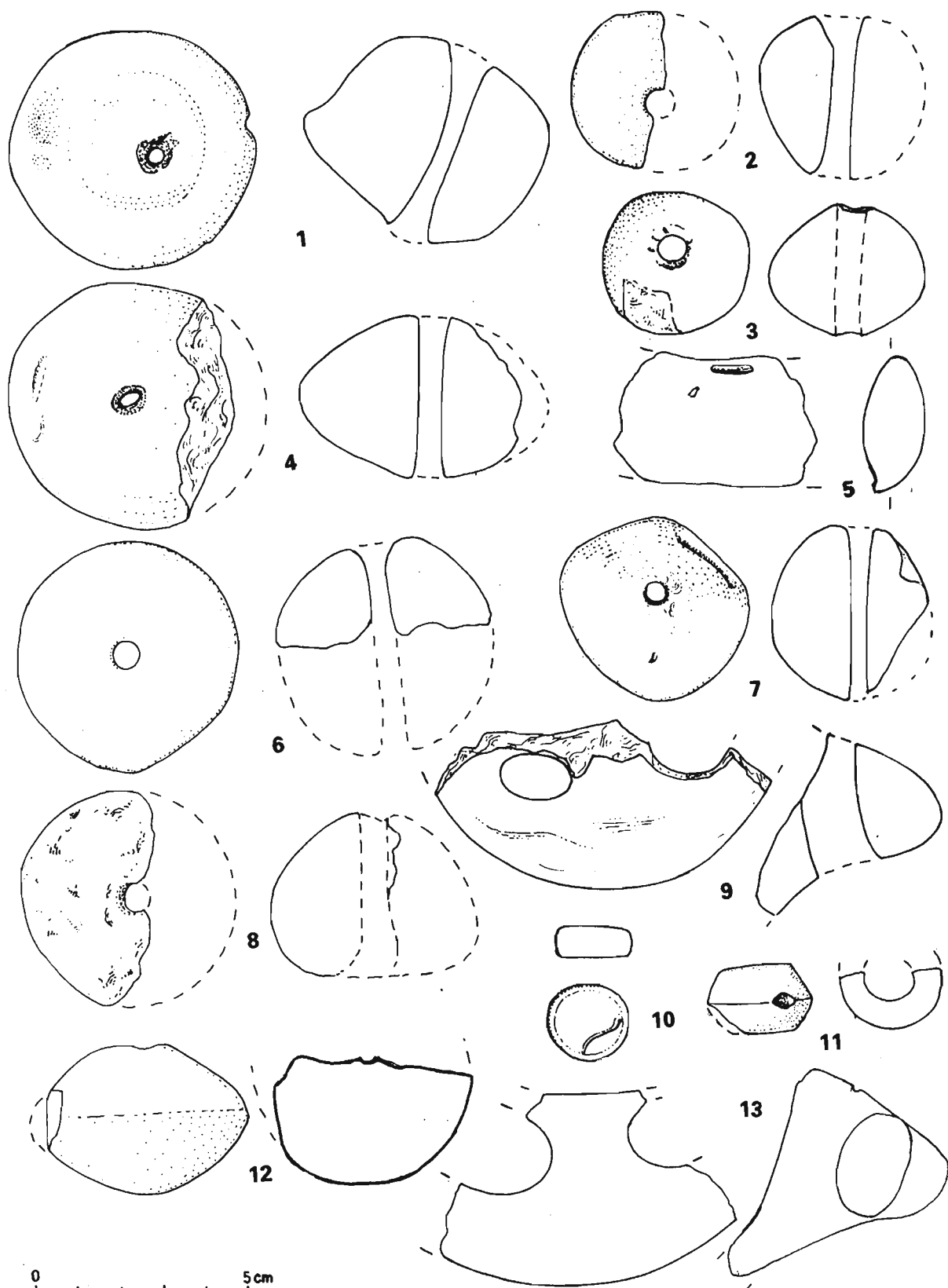
Ojedinelým tvarom je ploché hlinené koliesko (obr. 4: 10).

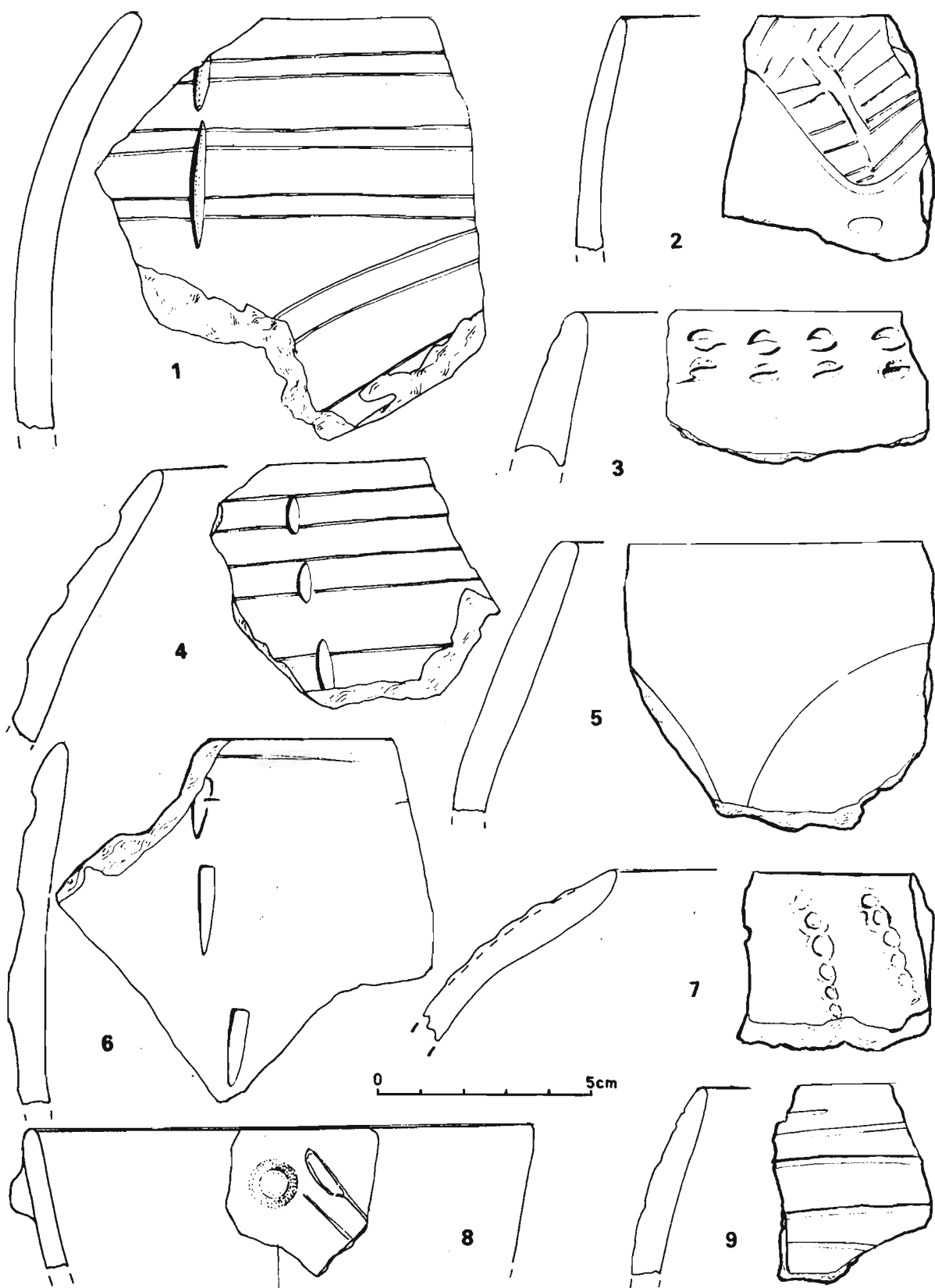
Obr. 2. Jacovce. Nálezy prevzaté z publikácie E. Wiedermanna (1985).

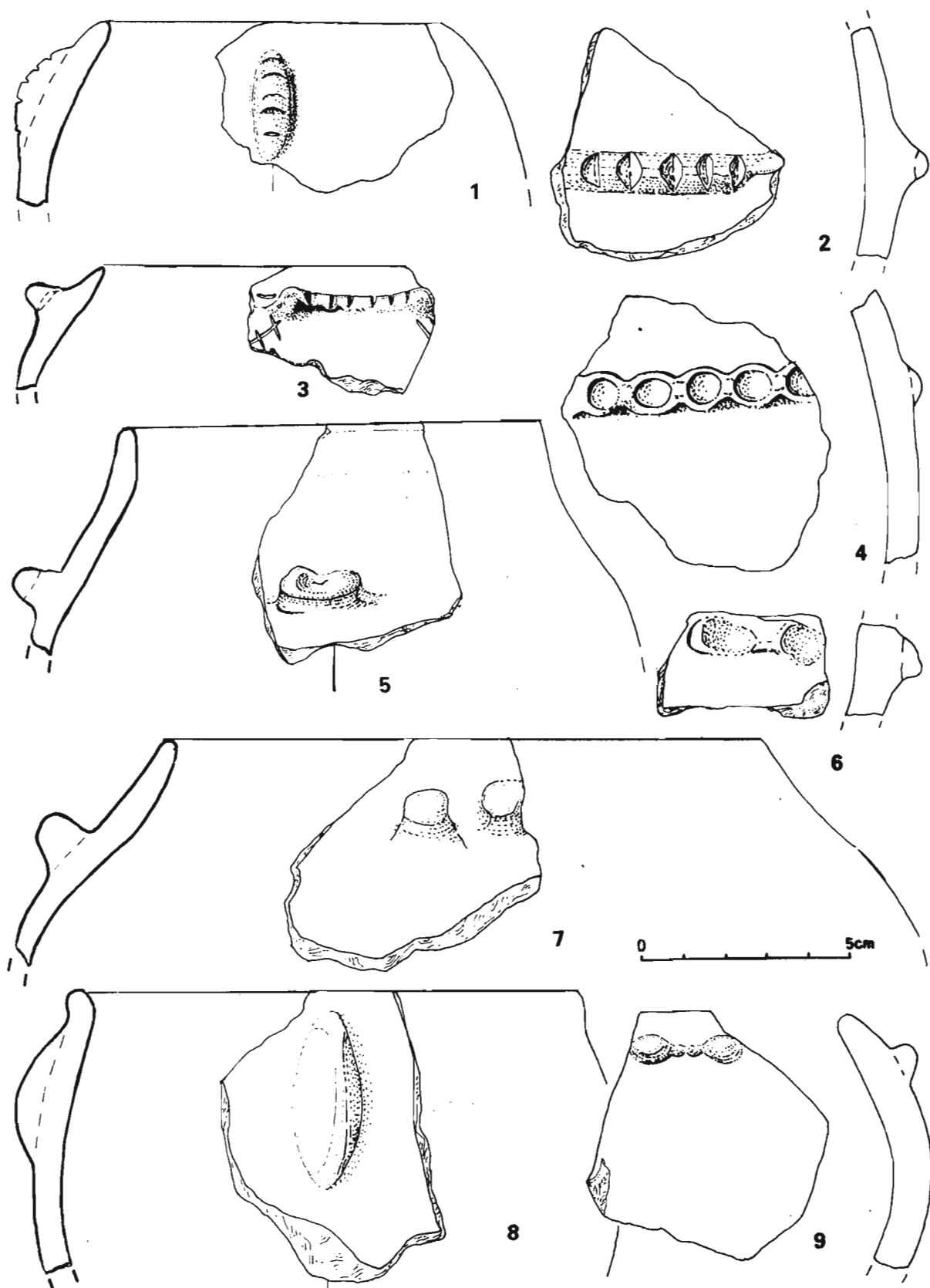
Obr. 3. Jacovce. 1 - fragment malej nádoby; 2, 4, 5, 7, 8, 10 - fragmenty kultových nádobiek, prípadne oltárikov(?); 3 - zlomok hlinenej lyžice; 6 - zlomok ľudskej ruky(?); 9 - hlinené závažie; 11 - zlomok kultovej plastiky(?).

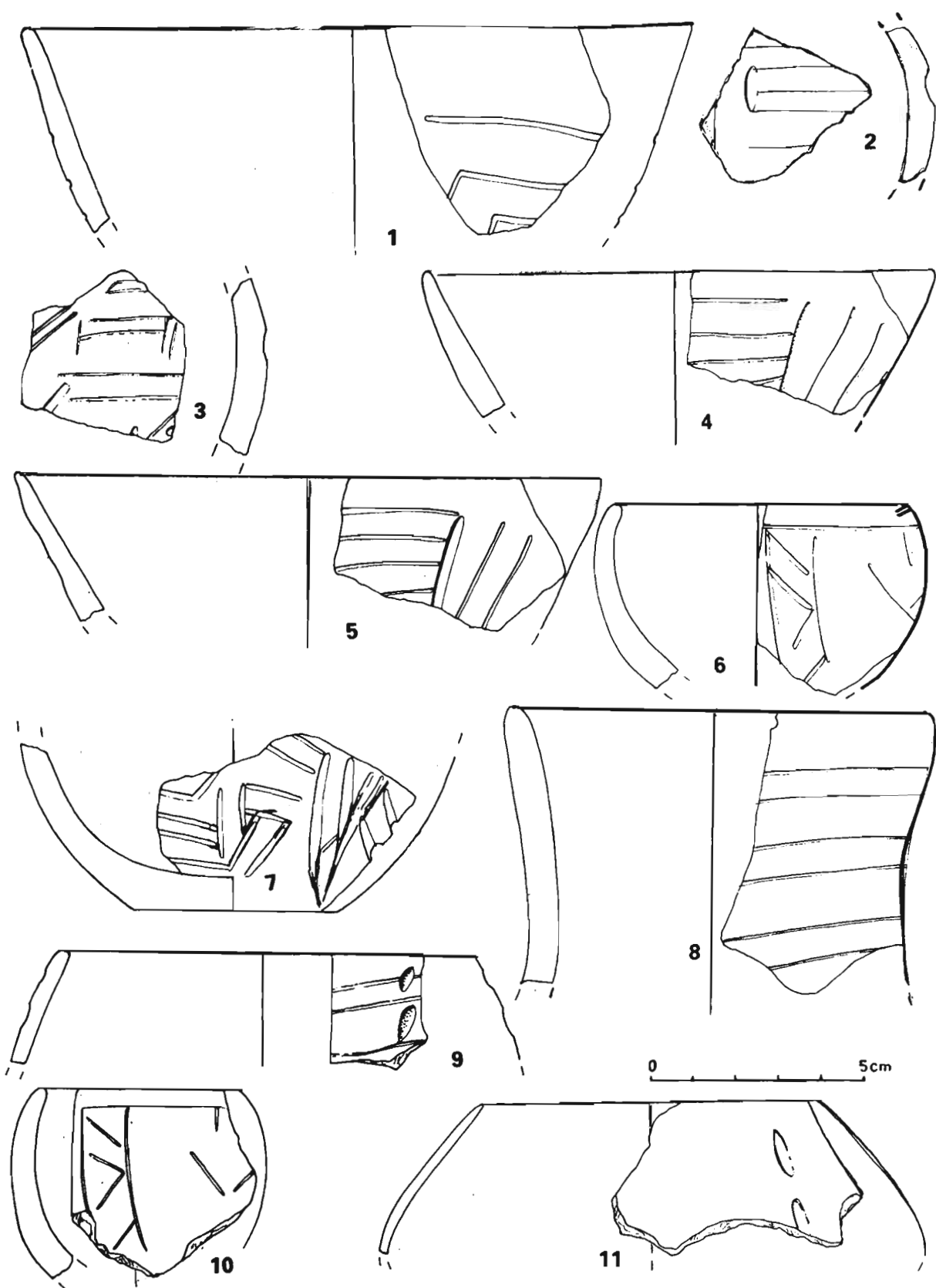
Obr. 4. Jacovce. 1-8, 11, 12 - různé tvary hlíněných praslenov; 10 - hlíněné koliesko; 9, 13 - horizontálně dvojúčká.

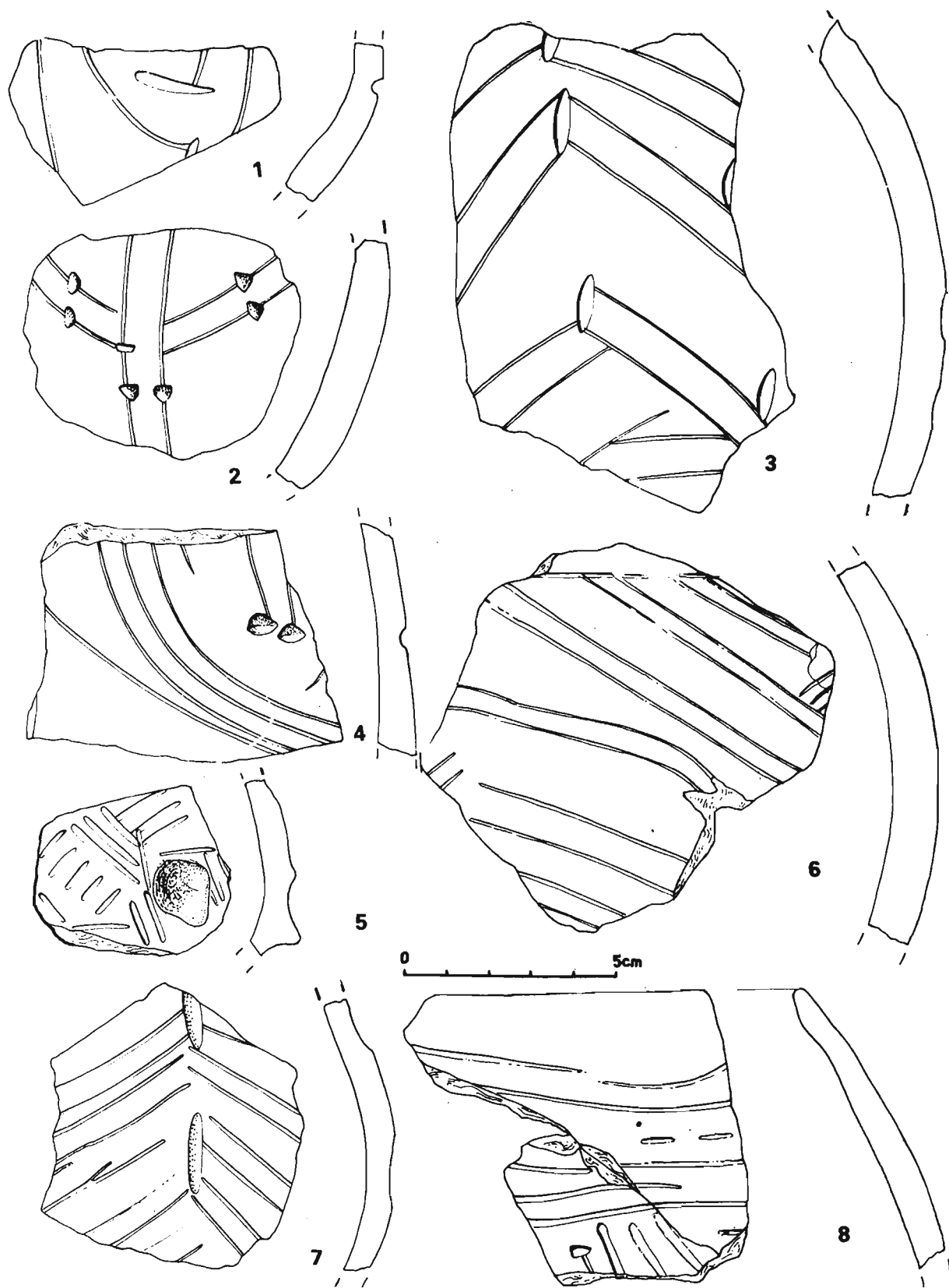
Obr. 5. Jacovce. Rekonštruované nádoby. Priemer ústia: 1 - 250 mm; 2 - 180 mm; 3 - 340 mm; 4 - 330 mm; 5 - 240 mm; 6 - 360 mm; 7 - 170 mm; 8 - 120 mm; 9 - 240 mm.

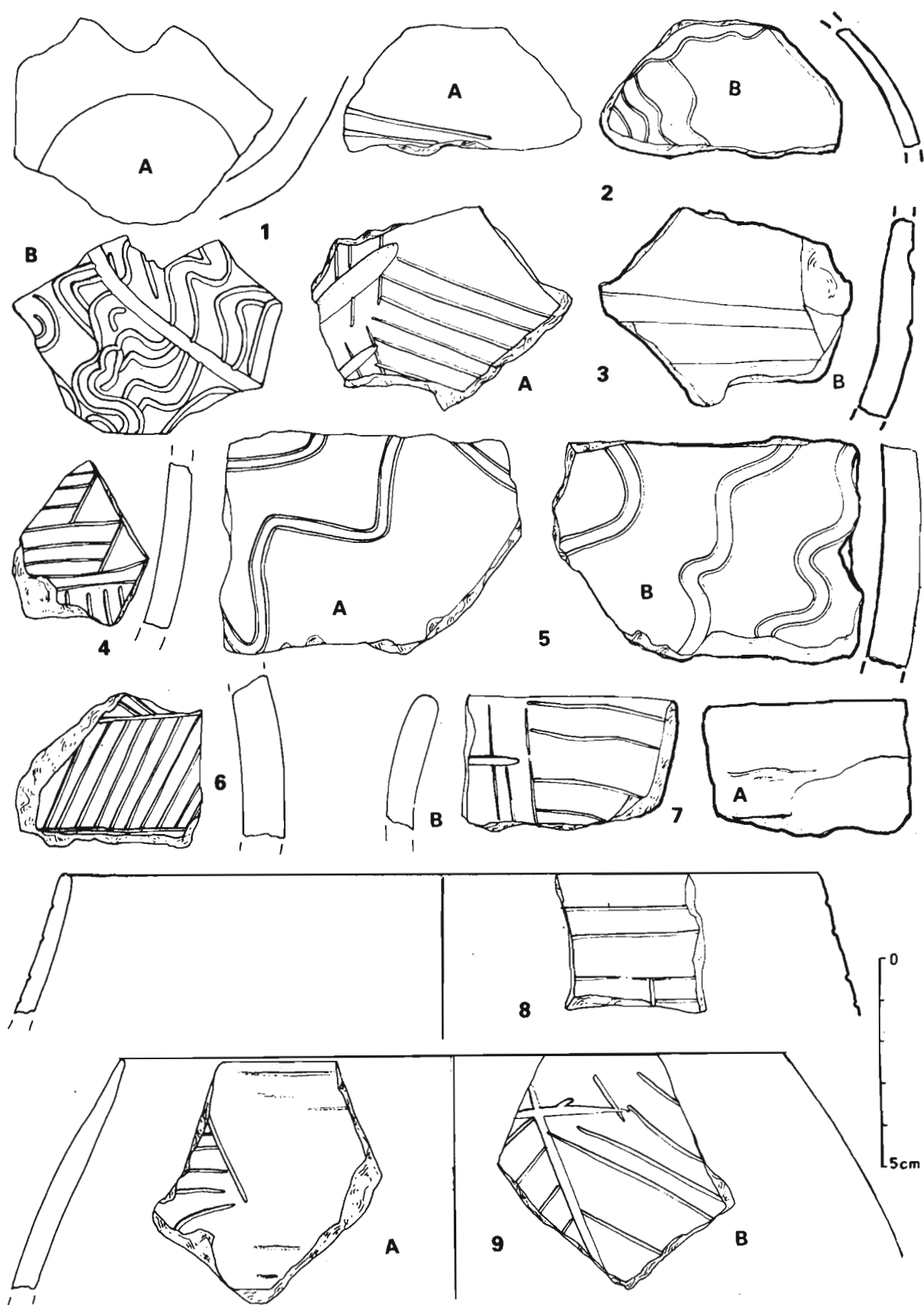
Obr. 6. Jacovce. Výber tvarov s plastickými výzdobnými prvami.

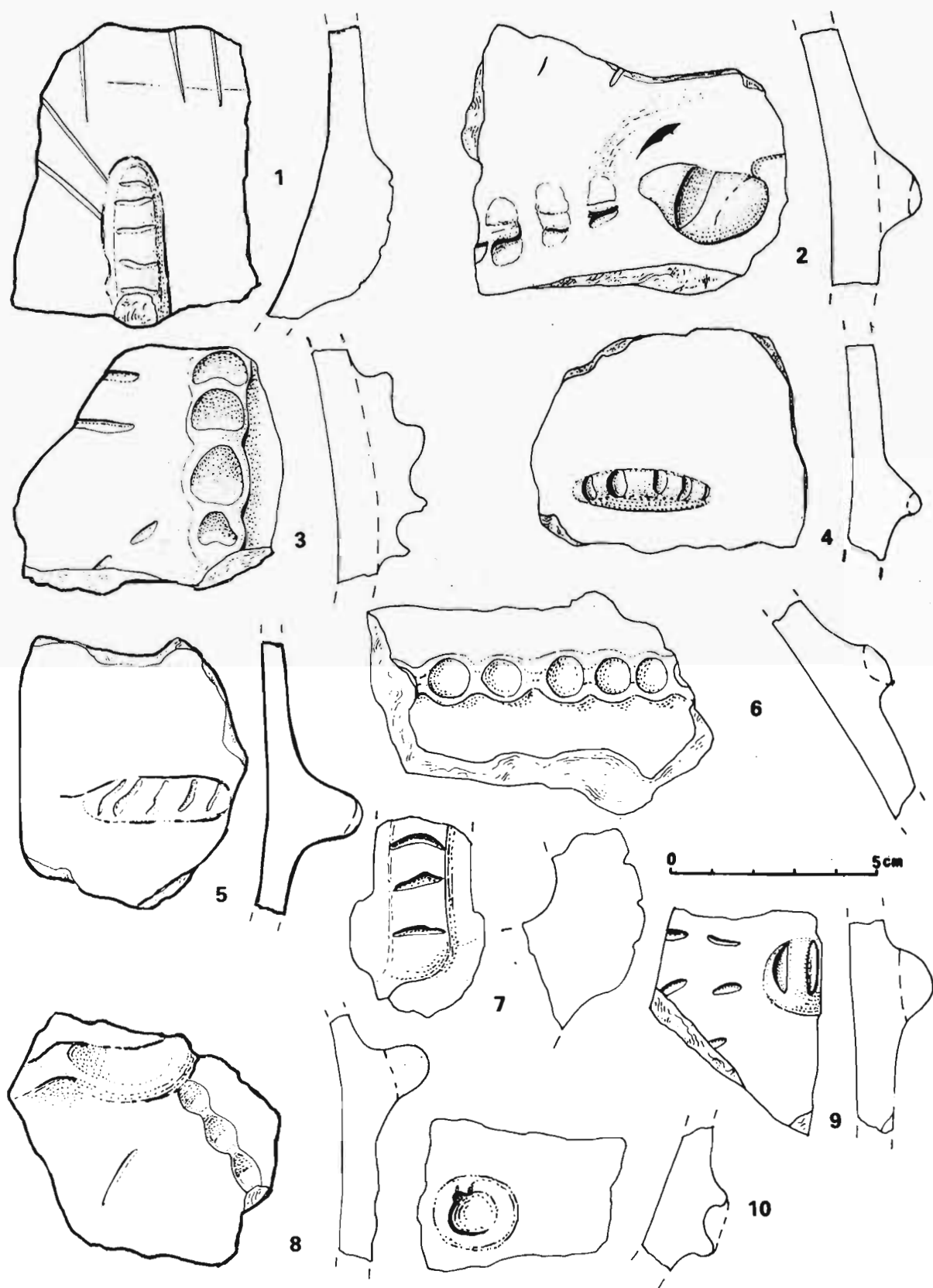
Obr. 7. Jacovce. 1, 4, 5 - kónické miskovité tvary; 2, 3 - neurčené tvary; 6, 7, 9-11 - miskovité tvary; 8 - hrdlo asi amforovitej nádoby.

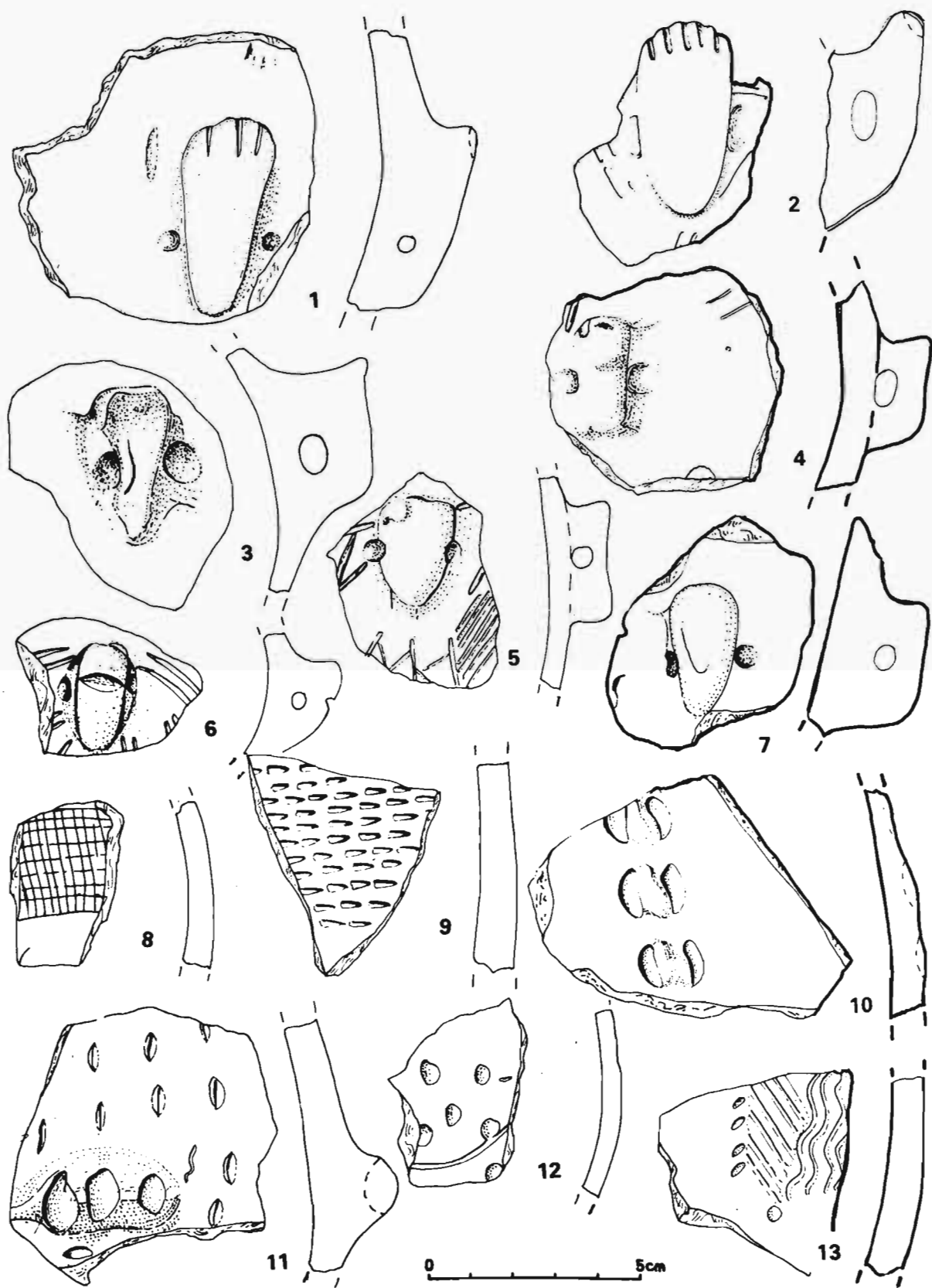
Obr. 8. Jacovce. Výber výzdobných motívov. 8 - priemer ústia 420 mm.

Obr. 9. Jacovce. 1-3, 5, 7, 9 - keramika zdobená z vnútornej (A) i vonkajšej (B) strany; 4, 6, 8 - výzdoba v tvare kombinovaných vhlbených línií.

Obr. 10. Jacovce. Výber keramiky s plastickou výzdobou.

Obr. 11. Jacovce. 1-7 - aplikovaný antropomorfný motív; 8-13 - výber výzdobných motívov.

KAMENNÁ INDUSTRIA

K základnému vybaveniu obyvateľov neolitického sídliska patrili aj kamenné predmety. Získaný súbor s vypovedacou schopnosťou predstavuje 140 kusov. Dominujú pracovné nástroje slúžiace na spracovávanie rastlinnej potravy (kosákovité čepele, nože), mäsitej potravy (škrabadlá, čepele, nože, hroty) a dreva (sekery, sekery-tešly, klíny, sekeromlaty).

V súbore bola aj veľká kamenná podložka s drvidlom na spracovávanie semien (obilí).

Väčšiu časť kamenných artefaktov tvoria štiepané nástroje, vyrobené zo silicitov (kremité horniny organogénneho a chemogénneho pôvodu), zvyšok predstavujú nástroje brúsené, zhotovené z jemnozrnnej metamorfovanej horniny - amfibolitickej bridlice. Iba šesť artefaktov patrí k ostatnej industrii (podložka, drvidlá, brúsik).

Zastúpenie kategórií je takéto:

štiepaná industria	100 ks - 71,4 %
brúsená industria	34 ks - 24,3 %
ostatná industria	6 ks - 4,3 %

ŠTIEPANÁ INDUSTRIA

Kolekciu tejto industrie predstavujú hlavne čepele, úštepky, jadrá, surovina so začiatočným odbitím do tvaru jadra, ojedinelé škrabadlá a hroty (tab. 1). V najväčšom počte sú zastúpené čepele. Sú zhotovené najčastejšie z rádiolaritu, menej z pazúrika a ojedinele z obsidiánu. V súbore je aj čepeľ z limnokvarcitu a ďalšia z rohovca.

Najväčšie čepele majú rozmery: 70x15x7 mm (rádiolarit), 54x23x11 mm (pazúrik) a 37x12x3 mm (obsidián).

Cepele sú s bulbom alebo bez neho, široké, ploché, dlhé, úzke, krátke, kosákovité. Na štyroch sa zistil zvýšený lesk na hrane, ktorý je dokladom využitia vo funkcii kosáka. Na hranách dvoch čepeľí je polmesiacovitý zárez. Mohol slúžiť aj na zhotovovanie a zaostrovanie hrotov oštepov (obr. 12: 12). Pomerne veľké zastúpenie majú jadrá a surovina so začiatočnými odbitiami do tvaru jadra. Najčastejšie sú z pazúrika, dokonalé jadrá sú z obsidiánu, menej z rádiolaritu. Päť jadier z pazúrika nesie stopy sekundárneho použitia - otlkania o kameň. Adekvátne k počtu nástrojov a jadier sú zastúpené úštepky rôznych tvarov a veľkostí. (Veľkosti čepeľí a jadier udáva tab. 2 a 3.)

CHARAKTERISTIKA SUROVINY

Pazúrik ako dobre štiepatelná hornina s lastúrnatým lomom bol využívaný v najväčšom počte. Na základe makroskopických analýz možno rozlíšiť tri farebné variety a zároveň aj provenienčné oblasti:

- pazúrik jurský z podkrakovskej oblasti - bledej hnedej farby,
- pazúrik volynský (?) - nehomogénnej farby, hnedej-sivej-červenohnedej,
- pazúrik baltický - sivej farby s typickou bielou kôrou.

Pazúrik použitý na neolitickom sídlisku v Jacovciach bol importovanou surovinou.

Rádiolarit, naopak, patrí medzi suroviny domáce. V súbore artefaktov sa nachádzajú nástroje najčastejšie z rádiolaritov červenohnedej, hnedej čokoládovej farby, menej z rádiolaritov sivej a zelenosivej farby. Na niektorých jadrách či polojadrách (suroviny so začiatočnými odbitiami) sú zastúpené všetky farebné variety rádiolaritu naraz. Na území Slovenska sa rádiolarit nachádza v bradlovom pásme. Známe sú výskyty napríklad od Starej Turej, Horného Srnia, Bolešova, Vršatského Podhradia a pod. Je to hornina s lastúrnatým lomom, matným, niekedy skleným leskom, je nepriehľadná, obsahuje mikroorganizmy - rádiolárie.

Obsidián je čierne vulkanické sklo s leskom, lastúrnatým lomom, obsahom 1-2 % vody. Je priesvitný, priehľadný, z uvedených surovín najlepšie štiepatelný. Jeho ložiská sú na území Slovenska akumulované do Zemplínskeho pohoria (Viničky, Malá Bara a pod.).

Limnokvarcit a rohovec sú zastúpené v súbore štiepanej industrie iba päťkrát (z toho rohovec raz). Limnokvarcit je svetlosivý až biely. Na dvoch jadrách sú stopy ohňa; jadro nebolo vhodné na ďalšie použitie. Ide pravdepodobne o limnokvarcity zo Žiarskej kotliny.

Rohovec, z ktorého je široká plochá čepel s bočnou retušou škrabadla, má modrosivú až zelenkastú farbu. Má neistý pôvod.

BRÚSENÁ INDUSTRIA

Túto skupinu zastupujú ploché sekery, sekery-tešly, sekeromlaty, klíny a mlaty (tab. 4). Ich spoločným znakom je surovina. Sú z amfibolitickéj bridlice, jemnozrnnej, vláknitej, s väčším či menším obsahom chloritu. V jednom prípade sa v súbore našiel sekeromlat z nefritu svetlej modrozelenej farby.

Sekery sú ploché, s ostrím obojstranne alebo aj jednostranne zbrúseným. Báza sekery je rovná a chrbát mierne oblý. Sekera-tešla je širšia.

Klíny. Na základe pomeru výšky a šírky prevládajú klíny vysoké, v dvoch prípadoch sú široké a v dvoch je pomer výšky a šírky rovnaký.

Mlaty s prevrtom. V súbore brúsenej industrie boli nájdené: Celý sekeromlat so širokým prevrtom (29 mm), hmotnosť 1140 g, rozmery 226x61x48 mm; Fragment sekeromlatu (tylová časť), hmotnosť 430 g (celý okolo 1100 g), veľkosť 67x65x50 mm, priemer 24 mm (u=ulomené); Fragment neurčitého mlatu, na ktorom sú dva prevrty (tvár napovedá guľovému mlatu); Fragment diskovitého mlatu s prevrtom 20 mm, výškou 33 mm, celkovým priemerom 38-40 mm; Fragment sekeromlatu (tylová časť) s prevrtom, vyhotoveného zo serpentinitu, veľkosť 74x40x25 mm.

Mlat bez prevrtu. Je zhotovený sekundárne z tela klína, má tvar kladiva, veľkosť 68x27x35 mm a hmotnosť 114 g.

CHARAKTERISTIKA SUROVINY

Amfibolitická bridlica či amfiboliticko-chloritická bridlica s obsahom aktinolitu sa na území Slovenska nenachádza. Známe sú výskyty v severnom Taliansku, v Alpách v Rakúsku, ako aj na severnej Morave v okolí Sobotína. Mikroskopické analýzy zatiaľ neurčili konkrétne miesto výskytu.

OSTATNÁ INDUSTRIA

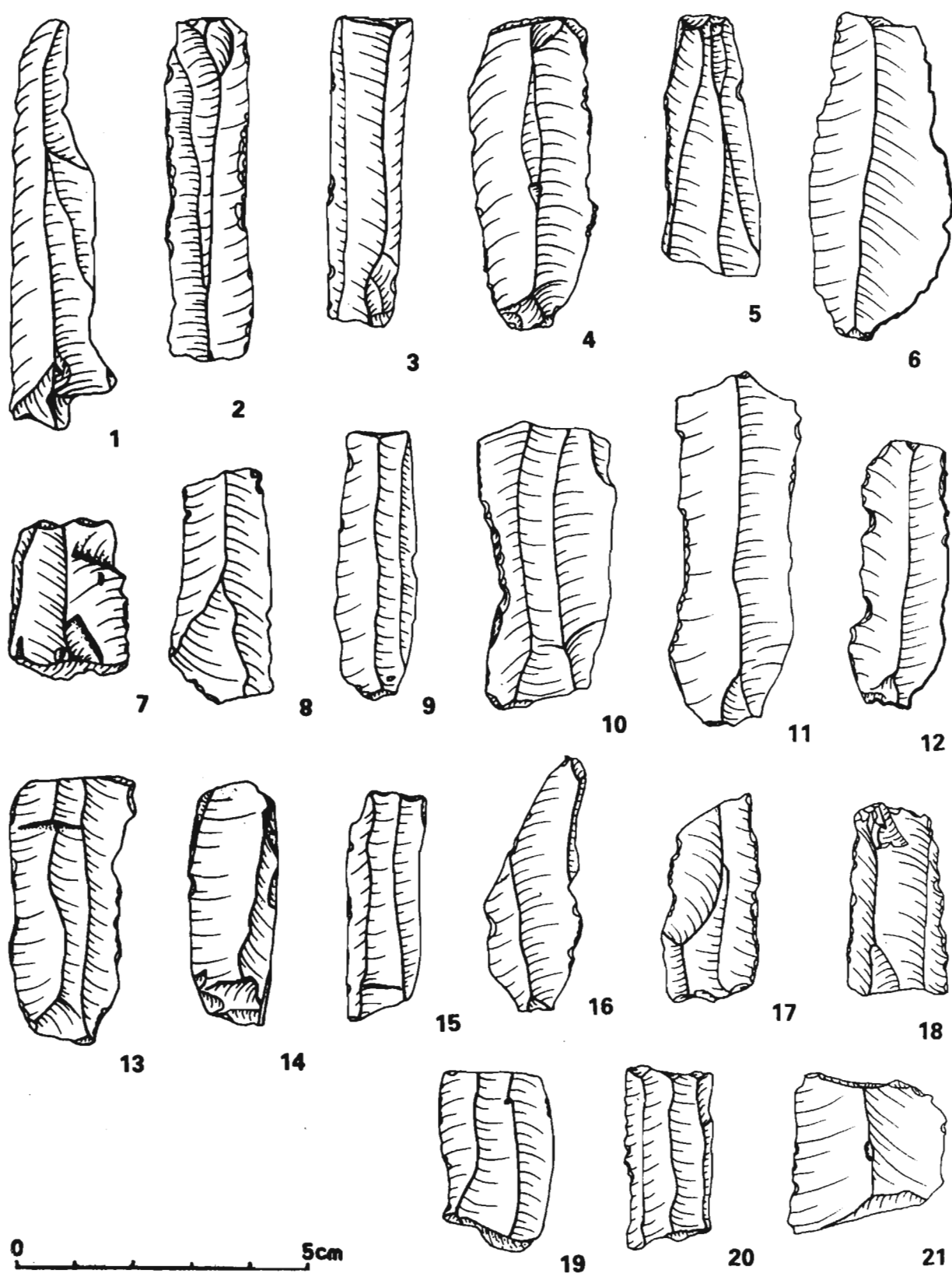
Veľká kamenná podložka bochníkovitého tvaru s preliačenou pracovnou plochou má stopy po pracovnej činnosti, sledovateľné po dlhšej osi. K podložke patria aj dve drvidlá.

Z dvoch riečnych okruhliakov sú brúsiky - podlhovastý plochý tvar má brúsik z pieskovca s jednou pracovnou plochou a podlhovastý tvar má kameň s náznakmi brúsenia z amfibolitu (migmatitu). Z riečneho okruhliaka je aj drvidlo z rádiolaritu veľkosti 58x55x28 mm.

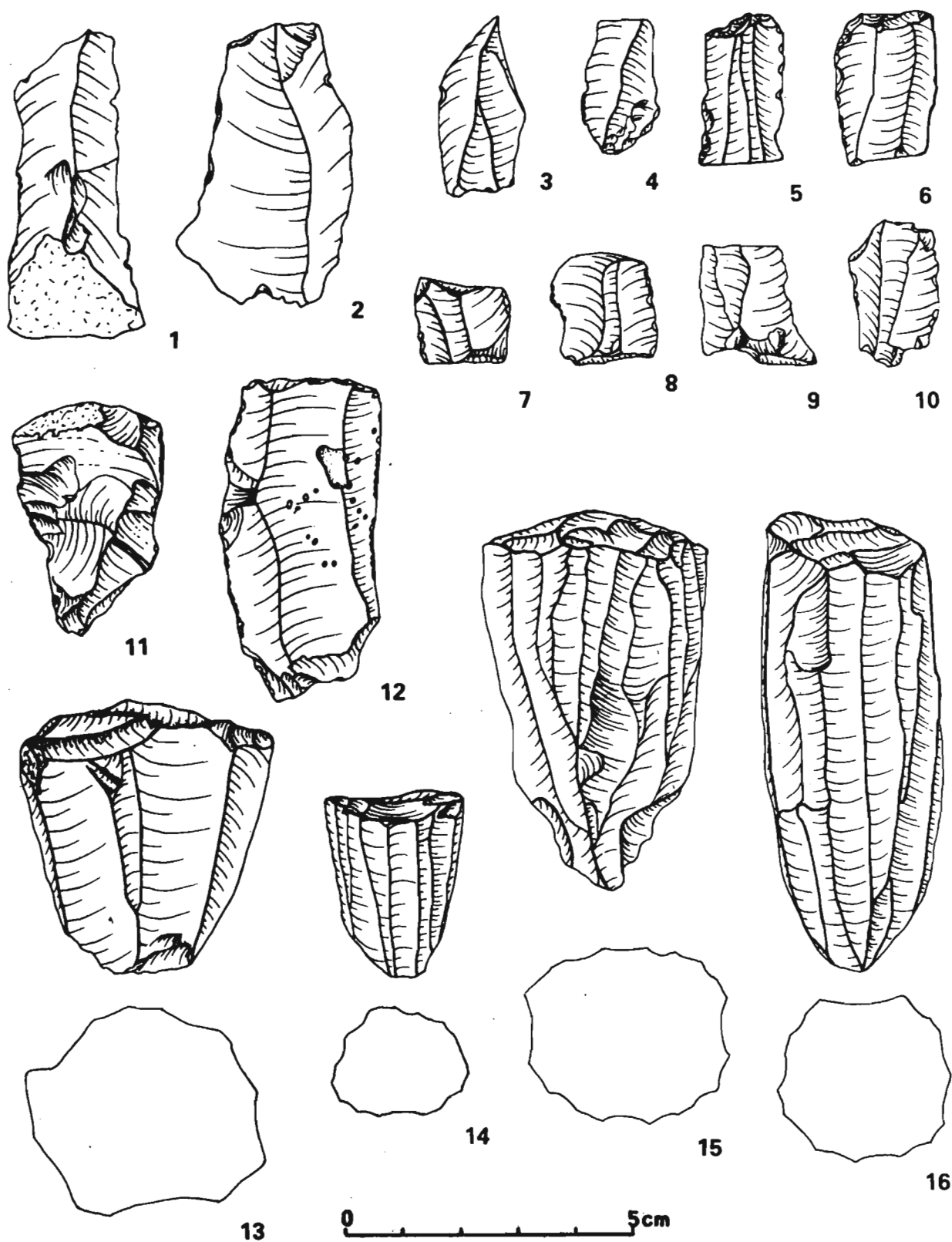
Z analýz vyplýva, že okolo 80 % suroviny na výrobu brúsenej a štiepanej industrie pochádza z územia mimo Slovenska. Z toho pazúrik, ktorý je zastúpený v najväčšom počte, sa nachádza v severných, resp. severovýchodných oblastiach. Výsledky analýzy amfibolitických bridlíc získaných z územia Poľska alebo severnej Moravy sa zatiaľ s analýzami kamenných brúsených nástrojov nezhodujú. Najbližšie k zloženiu, na základe mikroskopickej analýzy, sú amfibolitické (presnejšie aktinolitické) horniny z južných oblastí (pravdepodobne rakúske Alpy).

OTÁZKA VZŤAHU OSÍDLENIA A PRÍRODNÝCH POMEROV

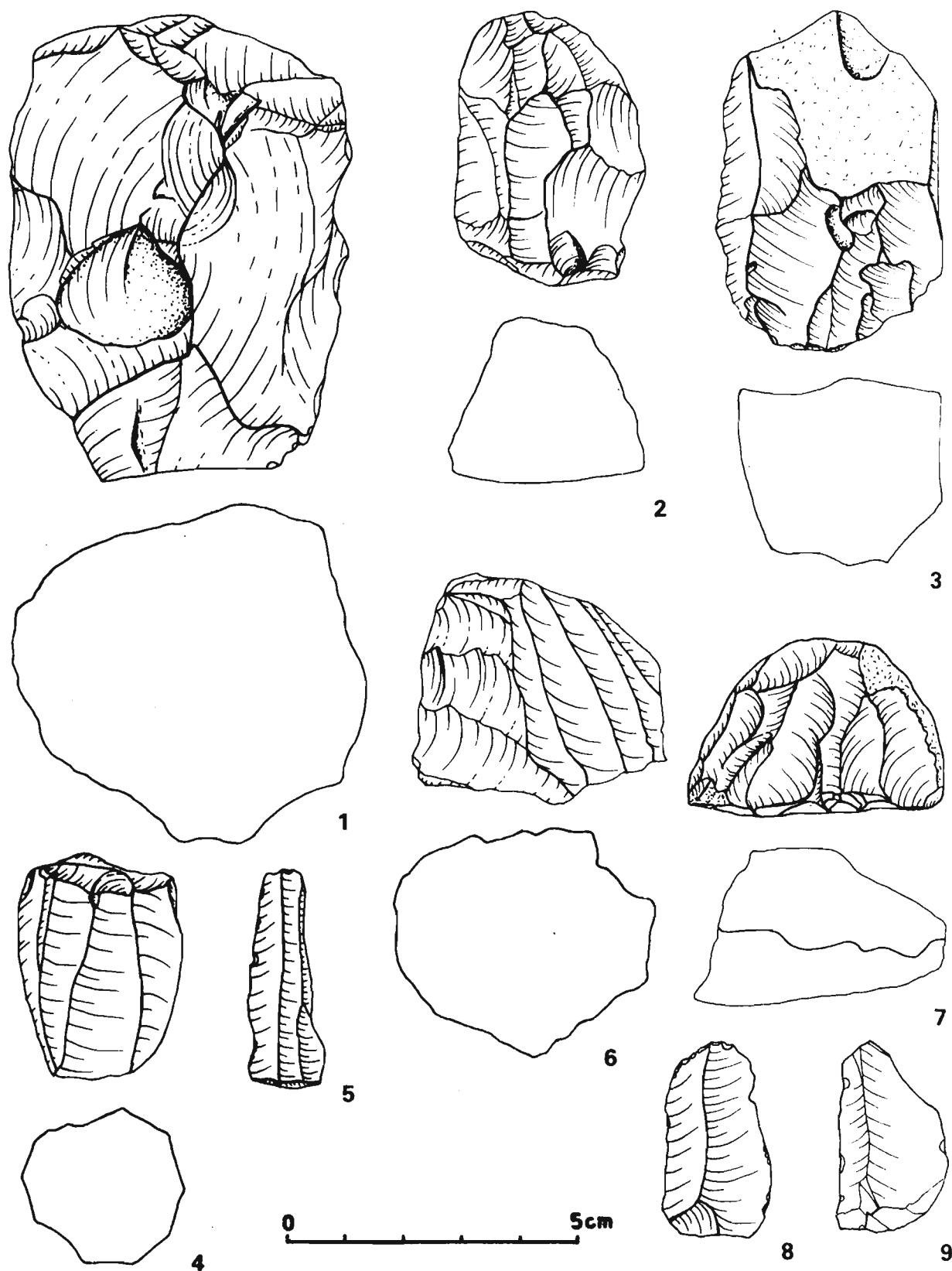
Osídlenie Nitrianskej pahorkatiny ľuďmi kultúry s lineárnou keramikou a so železovskou skupinou (obr. 1) tvorí súčasť osídlenia v širšom stredoeurópskom priestore. Vzájomný vzťah oboch kultúrnych celkov je predmetom neustáleho bádania (Pavúk - Šiška 1980, s. 138). Časovo sa toto osídlenie spája s geologickým obdobím atlantika, prejavujúcim sa klimatickou kolísavosťou, vznikom vegetačných stupňov dnešného typu, ako aj postupným odlesňovaním krajiny (Ložek 1980, s. 109; Krippel 1986, s. 165).

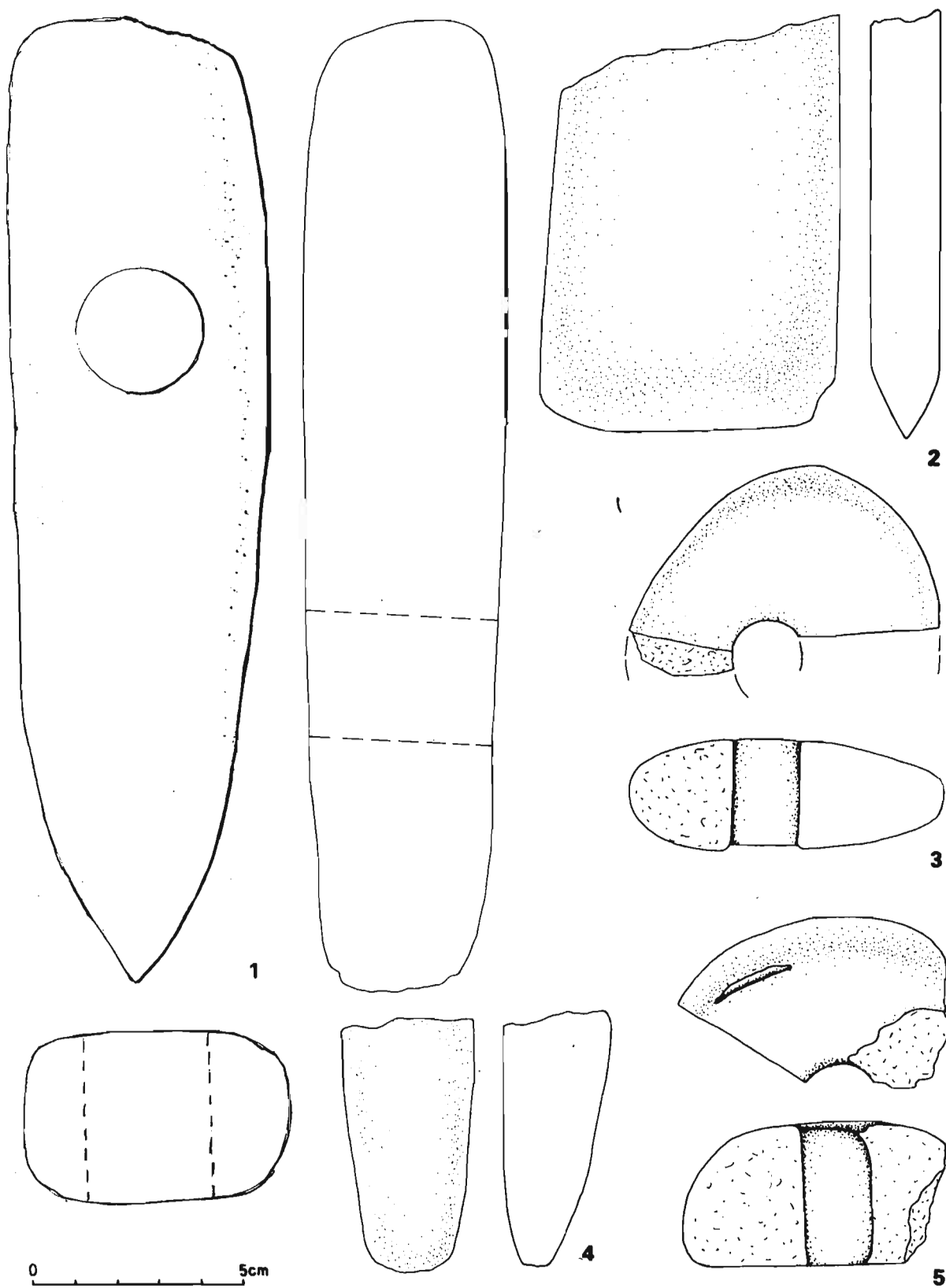
Obr. 12. Jacovce. 1-9 - čepele, rádiolarit; 10 - čepeľ s polmesiakovitým zárezom, pazúrik; 11, 12 - čepele s polmesiakovitým zárezom, rádiolarit; 13, 14 - čepele, pazúrik; 15 - kosákovitá čepeľ, pazúrik; 16, 17 - čepele - nožík, rádiolarit; 18, 19 - čepele, pazúrik; 20 - kosákovitá čepeľ, rádiolarit; 21 - poškodená kosákovitá čepeľ, rádiolarit.

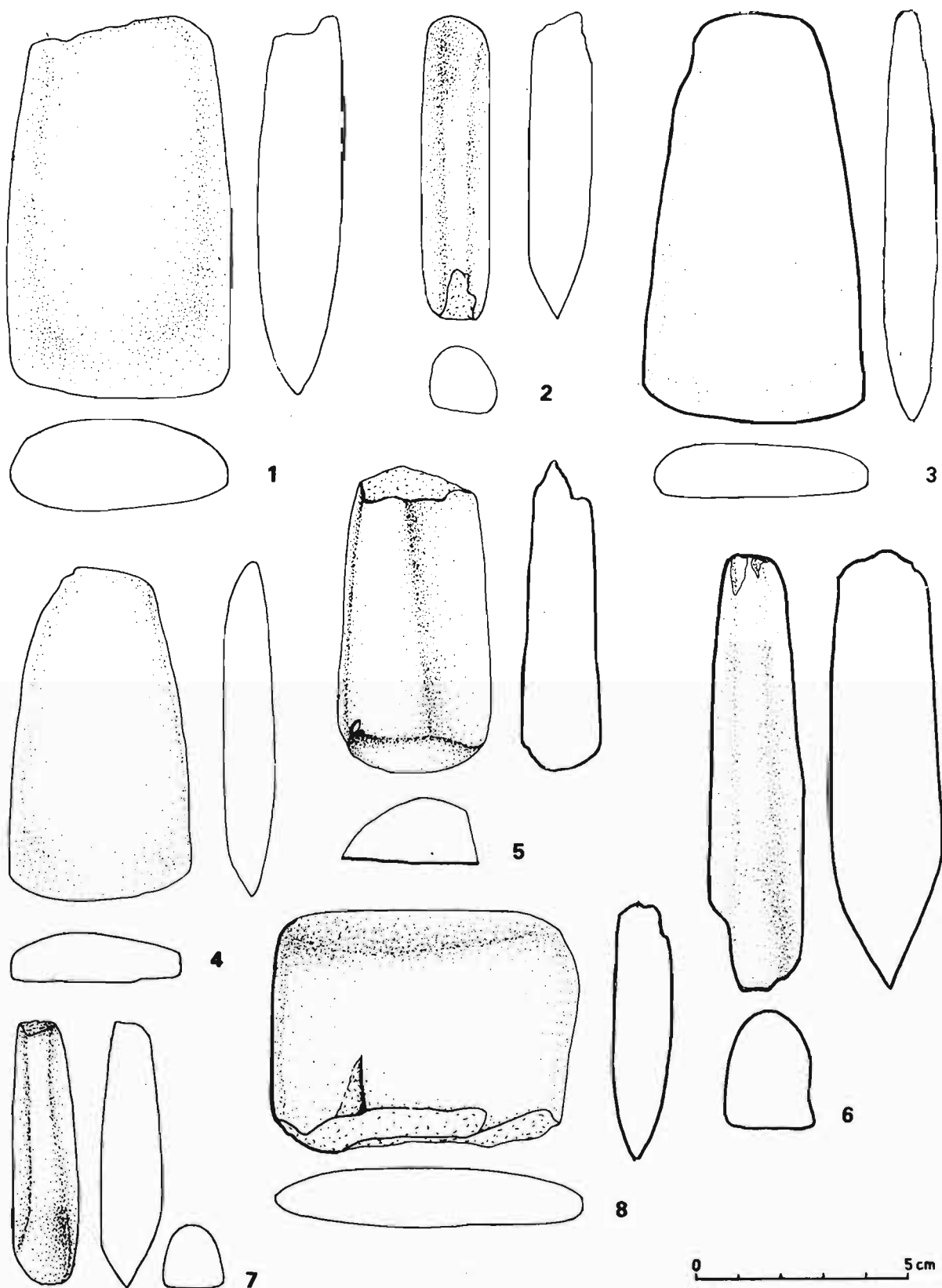
Obr. 13. Jacovce. 1 - čepeľ, pazúrik, časť kôra; 2 - čepeľ, limnokvarcit; 3-5 - čepele, pazúrik; 6 - škrabadlo, pazúrik; 7, 8 - čepele, obsidián; 9, 10 - čepele, pazúrik; 11 - plochý úštep s retušou škrabadla, pazúrik; 12 - plochá široká čepeľ s retušou škrabadla, rohovec; 13 - jadro, limnokvarcit; 14-16 - jadrá, obsidián.

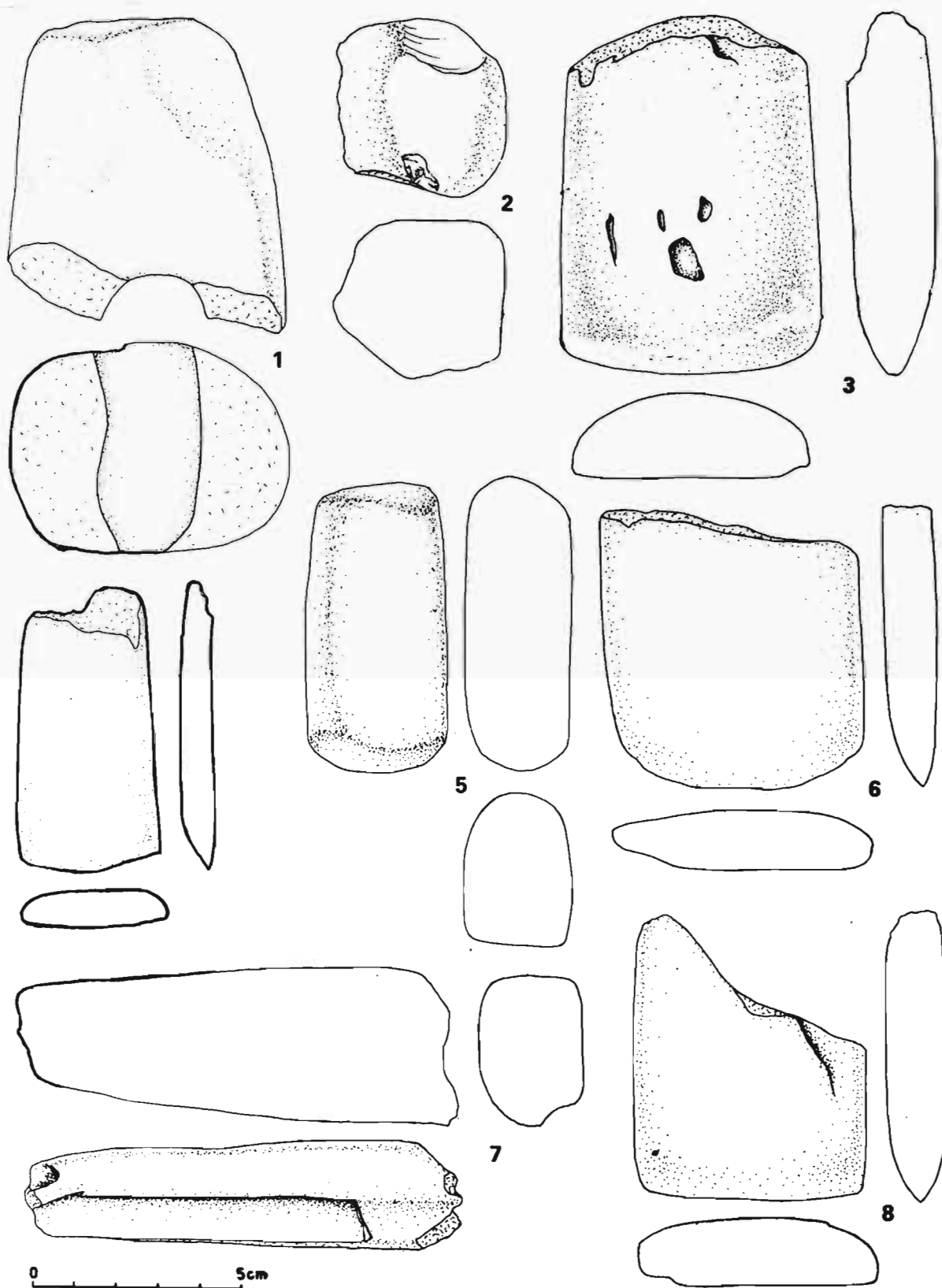
Obr. 14. Jacovce. 1, 2 - suroviny so začiatočnými odbitiami do tvaru jadra, pazúrik; 3 - surovina s odbitiami do tvaru jadra, rádiolarit; 4 - jadro, obsidián; 5 - čepeľ, obsidián; 6 - jadro, pazúrik; 7 - jadro s druhotným využitím, stopy otlkania, pazúrik; 8 - čepeľ, limnokvarcit; 9 - čepeľ, rádiolarit.

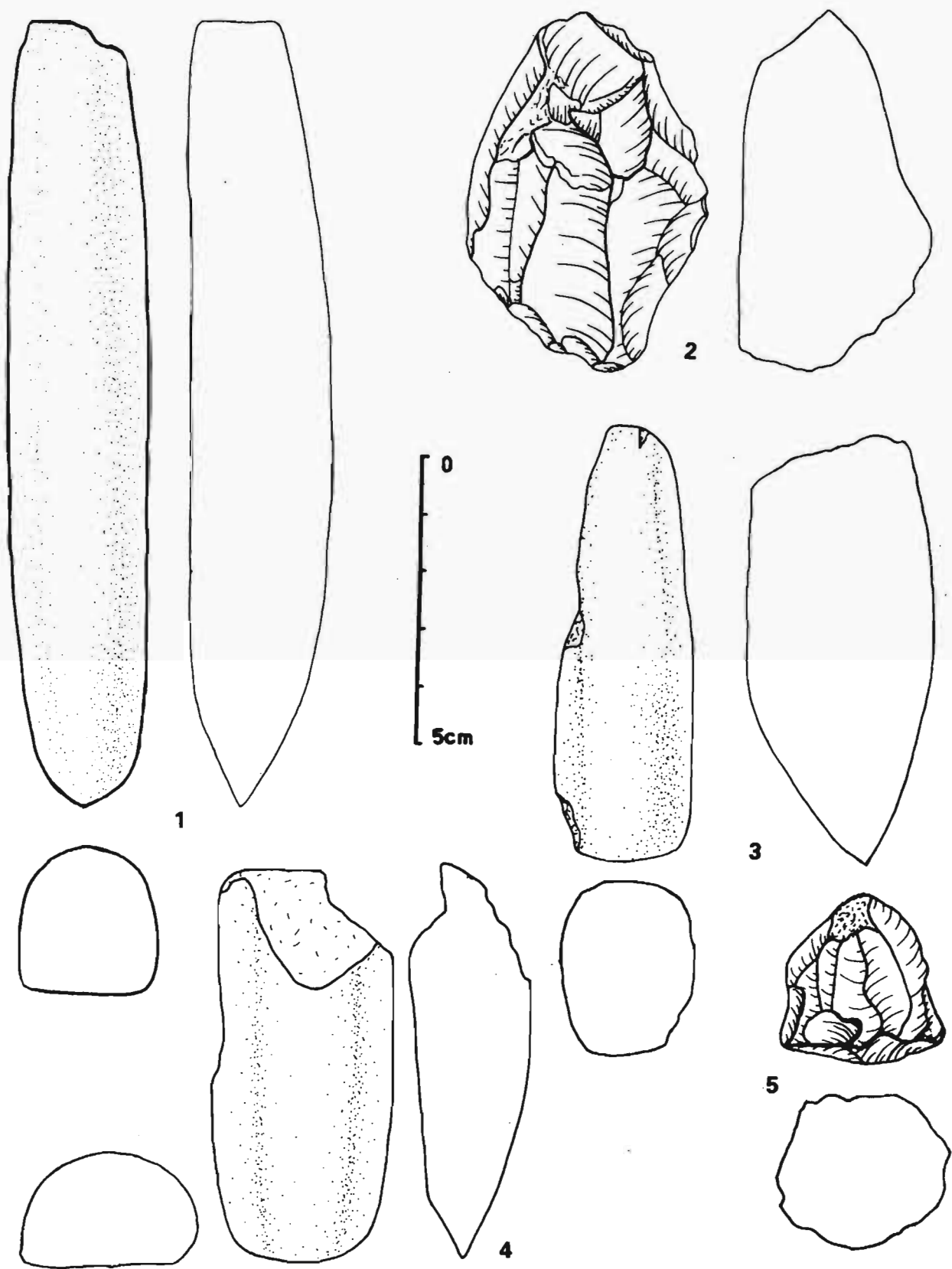
Obr. 15. Jacovce. 1 - sekeromlat, amfiboliticko-chloritická bridlica; 2 - poškodená plochá široká sekera-tešla, amfibolitická bridlica; 3 - časť sekeromlatu, nefrit; 4 - časť klina, amfibolitická bridlica; 5 - časť diskovitého mlatu, amfibolitická bridlica.

Obr. 16. Jacovce. 1 - plochá sekera, amfibolitická bridlica; 2 - kopytnatý klin, amfiboliticko-chloritická bridlica; 3, 4 - ploché sekery, amfibolitická bridlica; 5 - sekera so sekundárnym využitím, amfibolitická bridlica; 6 - poškodený klin, amfibolitická bridlica; 7 - kopytnatý klin, amfibolitická bridlica; 8 - časť plochej sekery-tešly, amfibolitická bridlica.

Obr. 17. Jacovce. 1 - fragment sekeromlatu, amfibolitická bridlica; 2 - jadro s druhotným využitím, stopy otlkania, pazúrik; 3, 4 - poškodené ploché sekery, amfiboliticko-chloritická bridlica; 5 - mlat-kladivo, amfibolitická bridlica; 6 - poškodená plochá sekera, amfibolitická bridlica; 7 - polotovár klina, stopy rezania, amfibolitická bridlica; 8 - poškodená plochá sekera, amfibolitická bridlica.

Obr. 18. Jacovce. 1 - kopytnatý klin, amfibolitická bridlica; 2 - jádro, rádiolarit; 3 - fragment klina, amfibolitická bridlica; 4 - fragment klina, amfibolitická bridlica; 5 - jádro, obsidián.

Tab. 1. Štiepaná industria a jej suroviny

Artefakt	Pazúrik	Rádiolarit	Obsidián	Iné	Percentá	Spolu
čepeľ	15	17	3	2	38,1	37
úštep	12	7	6	1	26,8	26
jadro	9	3	9	1	18,6	22
polotovár jadra	6	3	-	1	11,3	10
škrabadlo	3	-	-	-	3,1	3
hrot	1	-	1	-	2,1	2
Spolu	46	30	18	5	100	100

Tab. 2. Veľkosti čepelí

45x14x3 mm, rádiolarit
42x17x6 mm, pazúrik
33x17x5 mm, pazúrik
31x20x5 mm, pazúrik
15x11x4 mm, rádiolarit
45x20x5 mm, pazúrik
44x17x4 mm, rádiolarit
33x29x5 mm, rádiolarit, kosáková čepeľ
22x10x5 mm, rádiolarit, kosáková čepeľ
22x13x2 mm, pazúrik
28x20x5 mm, rádiolarit
18x15x10 mm, pazúrik
40x13x5 mm, pazúrik, kosáková čepeľ
52x14x5 mm, rádiolarit
60x21x4 mm, rádiolarit
14x16x7 mm, obsidián
20x17x8 mm, obsidián
20x15x5 mm, pazúrik
54x23x11 mm, obsidián
50x24x5 mm, pazúrik, polmesiacovitý zárez
53x21x5 mm, rádiolarit
70x15x5 mm, rádiolarit
40x18x5 mm, rádiolarit
35x18x6 mm, pazúrik
35x17x3 mm, rádiolarit
50x34x5 mm, pazúrik
37x12x3 mm, obsidián
17x7x2 mm, rádiolarit
31x19x4 mm, pazúrik
30x15x4 mm, rádiolarit, kosáková čepeľ
34x18x5 mm, limnokvarcit

28x28x7 mm, rádiolarit, kosáková čepeľ
25x14x2 mm, pazúrik
25x14x4 mm, pazúrik
55x27x5 mm, rádiolarit
59x15x4 mm, rádiolarit
56x30x7 mm, rohovec?

Tab. 3. Veľkosti jadier

38x40x62 mm, obsidián
48x28x45 mm, pazúrik
24x24x32 mm, obsidián
60x40x33 mm, rádiolarit
15x14x17 mm, obsidián
30x32x78 mm, obsidián
45x25x40 mm, pazúrik
45x35x49 mm, rádiolarit
35x35x37 mm, obsidián
36x37x40 mm, obsidián
30x26x37 mm, rádiolarit
25x17x20 mm, obsidián
48x42x45 mm, pazúrik
80x55x58 mm, pazúrik
48x38x70 mm, iné
25x25x38 mm, obsidián
43x31x30 mm, pazúrik, stopy otlkania
38x38x43 mm, pazúrik, stopy otlkania
48x41x32 mm, pazúrik, stopy otlkania
32x30x34 mm, pazúrik, stopy otlkania
42x41x35 mm, pazúrik, stopy otlkania

Tab. 4. Brúsená industria a jej suroviny

Nástroj	Amfibolitická bridlica	Bridlica s chloritom	Serpentinit	Spolu
sekera	9	7	-	16
sekera-tešľa	1	1	-	2
klin	8	3	-	11
kladivo-mlat	1	-	-	1
diskovitý mlat	1	-	-	1
sekeromlat	1	1	1	3
guľovitý mlat	1	-	-	1
Spolu	22	12	1	35

Relatívne intenzívne osídlenie Nitrianskej pahorkatiny v neolite a jeho koncentrácia hlavne v níve Nitry a Bojnianky svedčia o kvalitných prírodných zdrojoch vhodných na poľnohospodárske aktivity. Takmer všetky sídliská kultúry s lineárnou keramikou a železovskej skupiny ležia na sprašovom podloží a hlinitom, resp. ílovito-hlinitom pôdnom type s pomerne kvalitnou hnedozemou. Zároveň však treba dodať, že determinovaný vzťah osídlenia a prírodných pomerov má aj svoje negatívne rysy. Praktické každodenné aktivity usadlíkov vedú k silnému tlaku na prírodné prostredie areálu záujmového územia sídliska. Rané deštrukčné ekologické procesy sa v oblasti stredného povodia Nitry prejavili najvýraznejšie v nivnom prostredí po príchode prvých roľníckych populácií v mladšej dobe kamennej. Z hľadiska regenerácie je to práve nivné prostredie, ktoré je schopné najrýchlejšie sa vyrovnáť s negatívnymi zásahmi do jeho ekosystému.

Ako sme už uviedli, dominantným pôdnym druhom v priestore Nitrianskej pahorkatiny je hnedozem. Bonitnejšia pôdna jednotka - černoziem nie je výraznejšie zastúpená, v podstate leží na nej len sídlisko v Jelšovciach, a aj to len na jej degradovanej forme. V súvislosti s černoziemou nemôžeme obísť ani problém existencie stepí v tejto klimatickej zóne. Názory na danú tému nie sú jednotné (Krippel 1986, s. 230). Niektoré úvahy vedú k presvedčeniu, že pôdy sú trvalým a spoľahlivým indikátorom klímy. Černozieme mohli vzniknúť a ďalej sa vyvíjať len v stepných podmienkach, a to na vápnom podloží, ako napr. spraš. Na základe týchto úvah nemožno vylúčiť existenciu stepí, resp. stepných ostrovčekov v južnej časti stredného povodia Nitry v neolite, napr. v dolnom toku Radošinky. Na tu lokalizovaných černoziemiach a ani v ich blízkosti sa však zatiaľ nezistilo neolitické osídlenie.

Poľnohospodársky ľud kultúry s lineárnou keramikou a železovskej skupiny realizoval v povodí strednej Nitry svoje aktivity predovšetkým na terasách riek a potokov a na nivných pôdach, prípadne hnedozemi so sprašovým podloží. Sídliská oboch kultúrnych celkov ležia v pásme nížiny, prevažne teplej klímy. Klimatické pomery sa vyznačujú miernou inverziou teplôt a relatívnu vlhkosťou. Priemerné teploty dosahujú v januári -1,5 až -4 °C a v júli 18,5 až 19,5 °C (Tarábek 1978, s. 64, obr. 43).

Zhruba polovica sídlisk situovaných v blízkosti hlavných tokov Nitry a Bebravy má oproti ostatným sídliskám v regióne mierne ekologické odlišnosti. Leží v teplej a suchej oblasti s miernejšou zimou a dlhším slnečným svitom za rok oproti sídliskám na terasách potokov pod juhozápadným úpätím Považského Inovca. Táto skupina sídlisk sa nachádza vo väčšej nadmorskej výške, v oblasti s miernejšou zimou a väčšou vlhkosťou, ako aj s vyšším priemerným ročným slnečným svitom (Konček 1978, s. 65, obr. 42).

Mierny rozdiel v prírodných pomeroch pri dvoch skupinách sídlisk môže viesť k úvahám o ich rozdielných charakteroch, predovšetkým z hľadiska ich hospodárskeho zamerania. Takto chápanú typológiu sídlisk však nepodporuje fenologická situácia v regióne. Všetky zistené lokality ležia vo fenologickom type nížiny s rýchlym až mierne rýchlym vývojom a so skorým začiatkom vegetácie so zhruba 82-87-dňovým obdobím trvania medziplodín (Kurpelová 1979, s. 94, obr. 30). Naopak, určité odlišnosti v prípade väzieb skupín sídlisk na určitý typ porastov by sa mohli nájsť, ak by sme brali do úvahy súčasnú situáciu v topografii rozptýlenej krovinnej zelene. Tento druh porastu takmer úplne absentuje v podhorskej považskoinoveckej oblasti, kým v nivných úsekoch je zastúpený (Jurko 1979, s. 81, obr. 5). Uvedomujeme si pritom, že úvaha o pastiersko-chovateľskom zameraní

sídlisk v nive a pestovateľskom vo vyšších častiach pahorkatiny vychádza zo súčasných ekologických parametrov a nemusí byť úplne kompatibilná s neolitickým prírodným rámcom. Napriek tomu pre úplnosť dodávame, že v Nitrianskej nive prevažujú jaseňovo-brestovo-dubové a jelšové lesy, menej sú rozšírené dubovo-hrabové lesy, kým podinovecká oblasť má vyrovnaný pomer dubovo-hrabových a cerovo-dubových lesov, dubovo-hrabových, jaseňovo-brestových a jelšových lesov (Michalko - Berta - Magic - Maglocký 1979, s. 78, obr. 1).

ZÁVER

Mnohé odpovede na takto koncipovaný charakter osídlenia Nitrianskej pahorkatiny v neolite by mohol poskytnúť adekvátny archeologický výskum. Bohužiaľ, kvalitne preskúmanou lokalitou v tomto priestore v súčasnosti nedisponujeme (Jelšovce ležia na hranici regiónu). Absencia archeobotanického a archeozoologického materiálu v nálezoch - čoho príkladom sú aj jacovské zbery - do značnej miery relativizuje komplexnosť skúmania vzťahov osídlenia s prírodnými pomermi. Podobne ani bohato zastúpená kamenná industria zo zmienenej lokality nevyjadruje jeho inklináciu k surovinovým zdrojom z Považského Inovca, a tým ani jeho remeselnícko-prospektorské zameranie, pretože je v prevažnej miere importovaná zo vzdialenejších oblastí.

Záverom opätovne konštatujeme, že úvahy o rôznych stupňoch prepojenosti pravekého osídlenia na prírodné pomery krajiny získajú ostrejšie kontúry po kvalitatívne zodpovedajúcom terénnom výskume. Na základe súčasného stavu bádania, ale aj jeho perspektív nie je a v blízkej budúcnosti nebude možné predmetné väzby uspokojujúco postrehnúť. Domnievame sa, že z týchto dôvodov bude nutné vrátiť sa k niektorým starším nálezovým celkom, ktoré rozhodne stoja za pozornosť. V prípade jacovského sídliska je to viac ako zrejmé.

L i t e r a t ú r a

- FARKAŠ, Z. - NOVOTNÝ, B. 1993: Mladšia doba kamenná (neolit, eneolit). In: T. Štefanovičová a kol.: *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava, s. 39-80.
- JURKO, A. 1979: VII. Rastlinstvo, živočíšstvo a fenológia. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava, s. 81, obr. 5.
- KOLNÍK, T. 1980: Výskum v Cíferi-Páci v r. 1978. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1978*. Nitra, s. 142-155.
- KONČEK, M. 1978: V. O vzdušie a vodstvo. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava, s. 64, obr. 42.
- KRIPPEL, E. 1986: *Postglaciálny vývoj vegetácie Slovenska*. Bratislava.
- KURPELOVÁ, M. 1979: VII. Rastlinstvo, živočíšstvo a fenológia. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava, s. 94, obr. 30.
- KUZMA, I. 1990: Plastika železovskej skupiny z Mužle-Čenkova. *Slov. Archeol.*, 38, s. 430-452.
- LOŽEK, V. 1980: Holocén. *Slov. Archeol.*, 28, s. 107-116.
- MICHALKO, J. - BERTA, J. - MAGIC, D. - MAGLOCKÝ, Š. 1979: VII. Rastlinstvo, živočíšstvo a fenológia. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava, s. 78.
- NOVOTNÝ, B. 1982: Neolithische Siedlung in Poprad-Matejovce. In: *Siedlung der Kultur mit Linearkeramik in Europa*. Nitra, s. 185-193.
- PAVLŮ, I. - ZÁPOTOCKÁ, M. 1978: *Analysis of the Czech neolithic pottery. Morphological and chronological structure of projections*. Praha.
- PAVLÍK, J. 1969: Chronologie der Želiezovce-Gruppe. *Slov. Archeol.*, 17, s. 269-367.
- PAVLÍK, J. 1980: Ältere Linearkeramik in der Slowakei. *Slov. Archeol.*, 28, s. 7-90.
- PAVLÍK, J. 1982: Vorbericht über die Ausgrabung der neolithischen Siedlung in Štúrovo. In: *Siedlung der Kultur mit Linearkeramik in Europa*. Nitra, s. 207-227.
- PAVLÍK, J. - ŠIŠKA, S. 1980: Neolit a eneolit. *Slov. Archeol.*, 28, s. 137-156.
- TARÁBEK, K. 1978: V. Klimatickogeografické typy. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava, s. 64, obr. 43.
- WIEDERMANN, E. 1985: *Archeologické pamiatky topolčianskeho múzea*. Nitra.

ZUR FRAGE DER BEZIEHUNG DER BESIEDLUNG UND DER NATURRÄUMLICHEN VERHÄLTNISSE DES NEOLITHIKUMS IM NITRATAL

Resümee

Im nördlichsten Ausläufer der Donauniederung liegt die Region des mittleren Nitratales. Sie bildet eine geschlossene geographische Einheit an der Peripherie des Pannonischen Beckens im Alpen-Himalaja-Gebirgssystem. Das monotone Gelände ändert sich hier zu einem mäßig gewellten Hügelland, abgeschlossen im Westen und Osten von den Gebirgen Považský Inovec und Tribeč, und im Norden von den Hügeln Strážovské vrchy von rund 200 m Überseehöhe. Das Bild des natürlichen Milieus vom Charakter eines Beckens ergänzt der Nitrafluß, vor allem mit dem Netz seiner rechtsseitigen Zuflüsse.

Im Beitrag wird vom Material ausgegangen, das auf der Fundstelle in Jacovce (Bez. Topoľčany) gewonnen wurde. Es ist unbekannt, ob die Fundstelle in Jacovce (Abb. 1) bereits früher bekannt war, die ersten Vermerke über ihre Existenz stammen erst aus der Zeit, wann Siedlungsobjekte durch Tiefpflügung für eine Hopfenanlage vernichtet wurden. Die Mitarbeiter des Museums in Topoľčany konnten nur noch eine Menge zutage gepflügten archäologischen Materials auflesen und dadurch retten. Die ganze Fundkollektion wurde bereits informativ im Katalog E. Wiedermanns (1985) unter den Nummern 88, 245, 259, 261, 271, 282 und 416 publiziert. Der Geschlossenheit des Bildes über die Funde von dieser Fundstelle halber sind sie in die Bilderbeilage einbezogen (Abb. 2). Zu den Funden gehören auch Lehmverputzbruchstücke, die jedoch keine Pflanzenreste aufwiesen.

Es handelt sich um einen Siedlungsverband, der durch Aufsammeln in den J. 1972-1978 gewonnen wurde. Er enthält 393 Stück keramischen Materials, 5 Lehmverputzschollen und 1 große Kollektion von Spalt- und geschliffener Silexindustrie. Chronologisch gehört er zur Kultur mit Linéarkeramik und zur Želiezovce-Gruppe.

Keramikfunde

Vertreten sind Gefäßfragmente, Spinnwirtel, Webgewichte, Miniaturgefäße und Bruchstücke von Plastiken (Abb. 2-11). Aus rekonstruierten Formen ist zu ersehen, daß es sich größtenteils um halbkugelige und kugelige Formen mit eingezogener Mündung und geradem Boden handelt (Abb. 5; 6; 7). Von Gegenständen mit Äußerungen des geistigen Lebens und ästhetischen Empfindens der damaligen Bevölkerung sind es Miniaturgefäße (Abb. 2: 5; 3: 1), Bruchstücke verschiedener kleiner Tische und Altäre (?) (Abb. 3: 2, 4, 5, 7, 8, 10, 11), ein Tonlöffelbruchstück (Abb. 3: 3), Fußfragmente anthropomorpher und zoomorpher Gefäße und Fragmente von Buckeln (Abb. 2: 1-3, 6; 3: 6; 11: 1-7).

Steinindustrie (Abb. 12-18)

Den Großteil der Steinartefakte bilden Steinwerkzeuge (100 St.), die aus Siliziten angefertigt sind, den Rest bilden geschliffene Werkzeuge (34 St.) aus feinkörnigem metamorphem Gestein - Amphibolit-Schiefer. Nur 6 Artefakte gehören zur übrigen Industrie (Unterlage, Reibestein, Wetzstein).

In der Spaltindustrie ist Feuerstein vertreten (Jura-, Wolhynischer und Baltischer F.), der in der Siedlung von Jacovce Importrohstoff darstellte. Hingegen gehört der Radiolarit zu heimischem Rohstoff und ist am stärksten vertreten. Zahlreich ist das Vorkommen von Obsidian. Limnoquarzit und Hornstein sind nur 5x vertreten.

Die Gruppe der geschliffenen Industrie vertreten Flachbeile-Dechsel, Hammeräxte, Keile und Keulen. Ihr gemeinsames Merkmal ist der Rohstoff - feinkörniger, faseriger Amphibolitschiefer mit dem Gehalt von Chlorit.

Aus den Analysen geht hervor, daß rund 80 % des Rohstoffes zur Herstellung der geschliffenen und der Spaltindustrie aus Gebieten außerhalb der Slowakei stammen (Tabelle 1-4).

Frage der Beziehung der Besiedlung und der naturräumlichen Verhältnisse

Die relativ intensive Besiedlung des Nitraer Hügellandes im Neolithikum und ihre Konzentration in der Nitra- und Bojnianka-Aue (Abb. 1) zeugt von qualitativen natürlichen Lagerstätten für

landwirtschaftliche Aktivitäten. Den dominanten Bodentyp bildet Parabraunerde. Die Klimaverhältnisse zeichnen sich durch mäßige Temperaturinversion und relative Feuchtigkeit aus. Die Bindung der urzeitlichen Besiedlung an die naturräumlichen Verhältnisse der Landschaft erhält schärfere Konturen nach qualitativ entsprechenden Geländegrabungen. Auf Grundlage des gegenwärtigen Forschungsstandes, aber auch seiner Perspektiven, ist es nicht möglich, und wird es auch in naher Zukunft nicht sein, die gegenständlichen Bindungen zufriedenstellend zu erfassen. Anscheinend wird es aus diesen Gründen notwendig sein, zu älteren Fundverbänden zurückzukehren, die zweifellos beachtenswert sind. Im Falle der Siedlung in Jacovce ist dies mehr als wahrscheinlich.

ARCHEOLOGICKÉ NÁLEZISKÁ V KATASTRI OBCE MUŽLA

Ivan Kuzma

Juhozápadné Slovensko, Podunajská nížina, južný okraj Hronskej tabule, kataster obce Mužla (rozloha 5210 ha), súpis nálezísk.

Southwestern Slovakia, the river Danube lowland, southern margin of the river Hron table, Mužla cadastre (area of 5210 ha), register of sites.

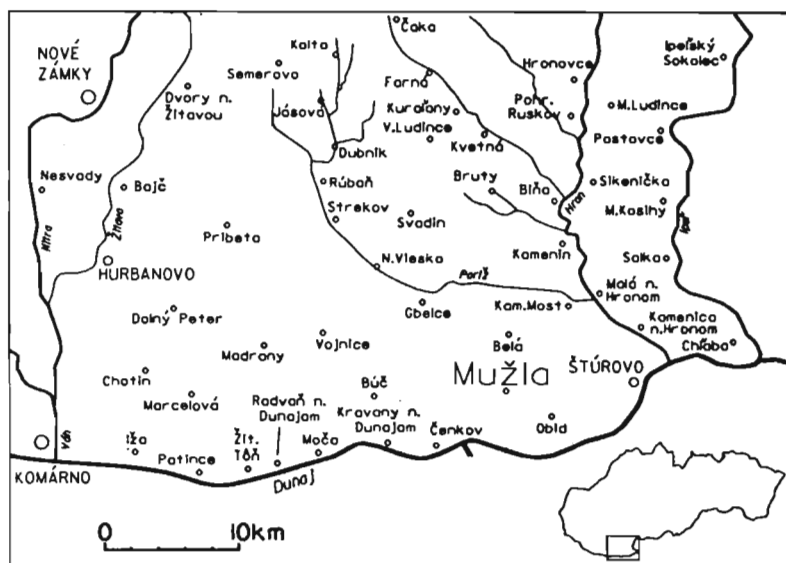
Obec Mužla (okres Nové Zámky) leží v Podunajskej nížine na južnom okraji Hronskej tabule 8 km západne od Štúrova (obr. 1). K obci patria časti Malá Mužla, Jurský Chlm a Čenkov. Kataster Mužly (rozloha 5210 ha) ohraňuje na južnej strane Dunaj, na západnej susedí s Kravanmi nad Dunajom, Búčom a Gbelcami, na východnej s Obidom a Kamenným Mostom, na severnej s Belou, Ľubou a Šarkanom (obr. 2).

Intravilán obce sa okrem zanedbateľnej časti rozkladá na pleistocénnej sprašovej terase, tiahnucej sa od Štúrova po Búč a dosahujúcej v najvyššom bode (Kopec sv. Jura, kóta 129,6) prevýšenie oproti inundačnému územiu pod ňou až 22 m. Reliéf celého katastra obce je však rozmanitejší, zahŕňa okrem inundačného územia pri Dunaji a pod terasou i pahorky v jej severnej časti, dosahujúce výšku až 240 m n. m. Prevýšenie v rámci katastrálneho územia obce tak predstavuje až 135 m.

Z hľadiska reliéfu je pozoruhodná najmä oblasť Čenkovského lesa, ktorá tvorí ostrov, vystupujúci v inundácii o 2-5 m. Dosahuje nivelety od 108 do 111 m n. m. a zaberá rozlohu cca 5 x 1,5 až 3 km. Geologicky tento ostrov tvoria prevažne fluvialne eolické piesky, pedologické zloženie predstavujú černozy vyluhované na spraši a ostrovy pieskov.

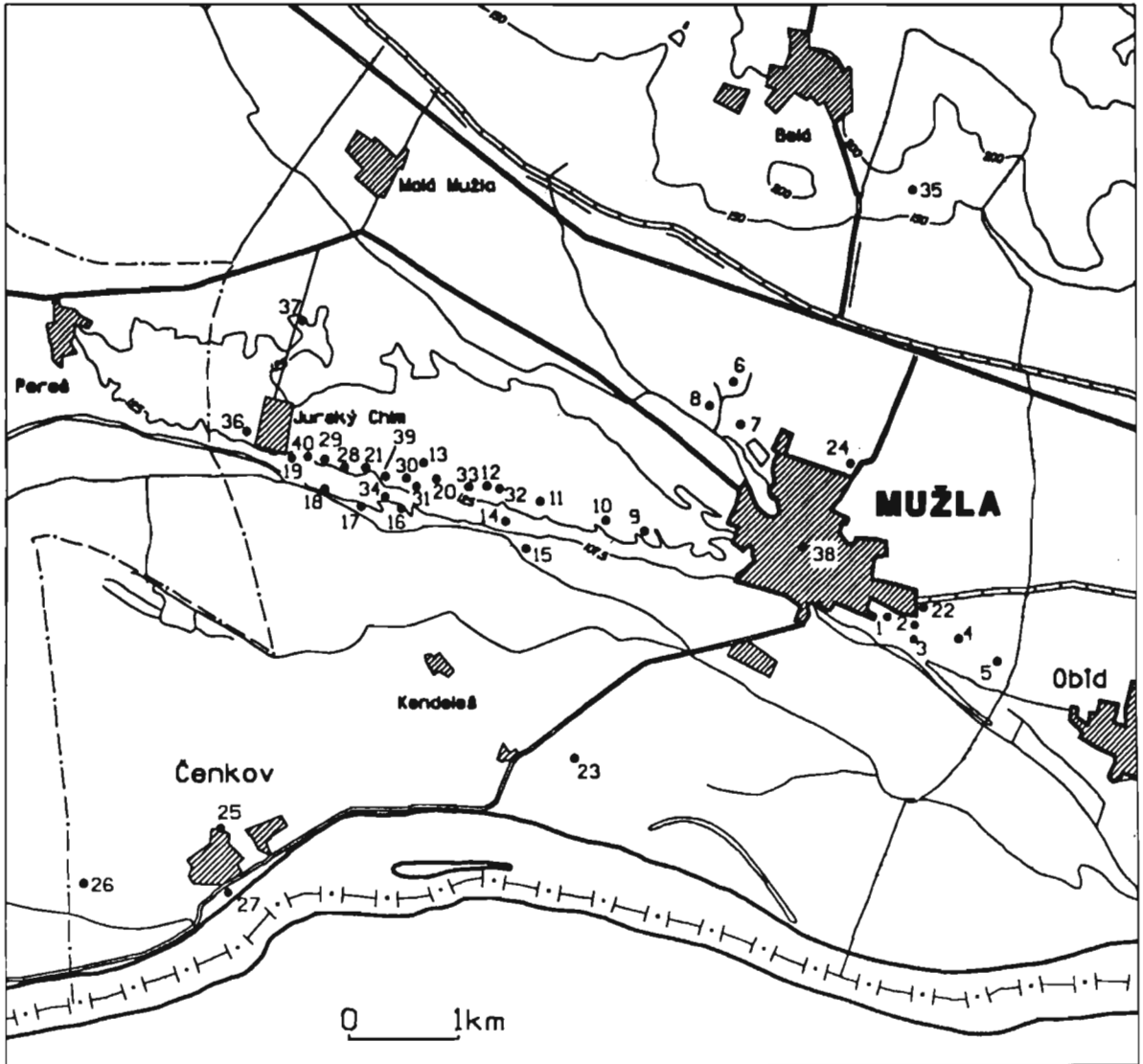
Klimaticky patrí územie Mužly k nížinnej klíme s vysokými priemernými ročnými teplotami 10,4 °C (Petrovič 1968, tab. 2) a s priemerom 72 slnečných dní (Danč 1968, tab. 2). (Údaje sú podľa pozorovacej stanice v Štúrove.) Priemerné ročné zrážky dosahujú 565 mm (stanica Čenkov; Briedoň 1968a, tab. 1), pričom však v období jún-august je priemerný počet dní so zrážkami 10 mm a viac iba dva (Briedoň 1968a, tab. 6). Priemerný počet dní so snehovou pokrývkou v roku je 33,5 (Briedoň 1968b, tab. 2).

Prvé písomné správy o obci pochádzajú z r. 1156, dejiny osídlenia jej územia sa však začínajú už v období neolitu. Archeologické náleziská v chotári obce boli zistené rôznymi spôsobmi, prevaž-

Obr. 1. Mapa sledovanej oblasti.

ne však povrchovými zbermi, vykonanými v r. 1981 a 1982 (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982; Kuzma - Rajtár 1983*) a priebežne v ďalších rokoch. Výrazný nárast sme zaznamenali najmä v poslednom období zásluhou leteckého prieskumu (*Kopecký - Kuzma - Rajtár 1989; Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1995; 1996, v tlači*). Zatiaľ evidujeme z katastra obce štyridsať archeologických nálezísk (obr. 2).

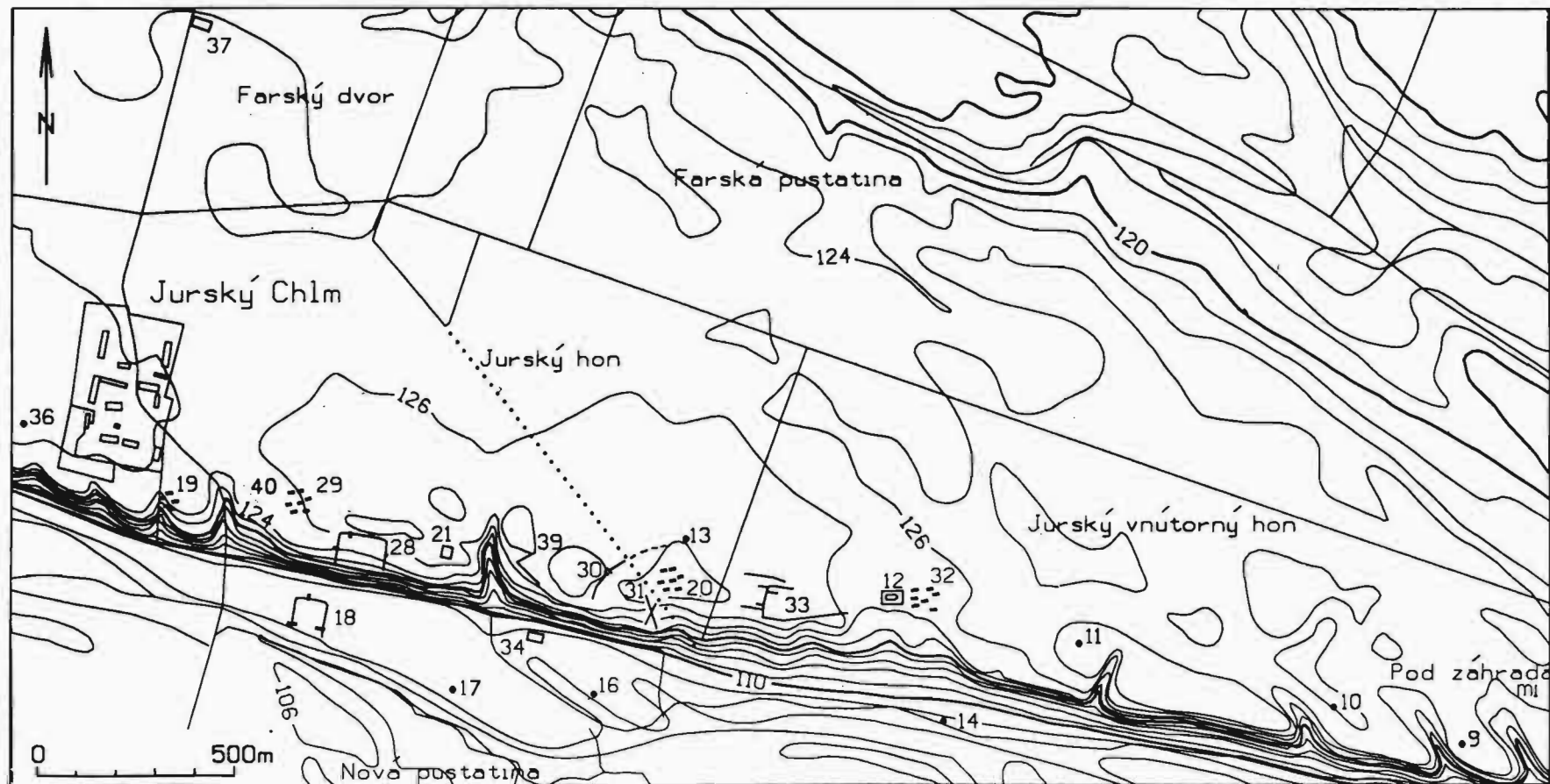

Obr. 2. Kataster obce Mužla s vyznačenými lokalitami.

SÚPIS NÁLEZÍSK

Uvádzané náleziská sú číslované priebežne, rešpektujeme číslovanie lokalít (1-18) použité v správach z prieskumov v ročenke AVANS (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982; Kuzma - Rajtár 1983*). Rozloženie lokalít znázorňuje obr. 2 a 3. K náleziskám 25-27, patriacim do katastra časti Čenkov, sa uvádza samostatný zoznam literatúry (nasleduje za celkovým zoznamom literatúry).

1. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 43: 198 mm) - Na východnom okraji obce na úpätí terasy nálezy z obdobia praveku a z druhej polovice 14. až zo začiatku 16. stor. (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982, s. 99, obr. 75: 2, 3*).
2. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 33: 200 mm) - Nálezy z mladšej fázy bolerázskej skupiny (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982, s. 99, obr. 75: 4*).

Obr. 3. Náleziská na terase západne od Mužly (mierka útvarov zistených leteckým snímkovaním nezodpovedá mierke mapy).

3. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 32: 202 mm) - Na východnom okraji obce pod polohou 2 na svahu terasy väčšie množstvo zlomkov ľudských kostí, atypický praveký materiál a nálezy z 13.-15. stor. (archív AÚ SAV, n. s. 8822-24/79, J. Bujna; *Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 99).
4. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 16: 205 mm) - Poloha Želiarske, na ploche cca 100 x 250 m nálezy kultúry s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupiny (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 99, obr. 75: 5-7).
5. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 3: 218 mm) - Na okraji terasy, východne od polohy 4, praveké črepy a črepy z doby laténskej (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 99, obr. 75: 8-10).
6. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 103: 115 mm) - Poloha Bugaraš pozdĺž železnice, nálezy z obdobia praveku pri sútoku kanálov (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 99).
7. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 100: 113 mm) - Poloha Bugaraš od dediny, nálezy z obdobia praveku (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 99).
8. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 111: 123 mm) - Poloha Šíd nad jazerom, nevýrazné črepy, pravdepodobne len-gyelskej kultúry (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 99, obr. 75: 11, 12).
9. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 132: 170 mm) - Poloha Pod záhradami, črepy patriace azda do badenskej kultúry (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 99).
10. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 145: 166 mm) - Poloha Pod záhradami, rádiolaritový odštep a črepy badenskej keramiky (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 100, obr. 75: 13).
11. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 169: 161 mm) - Poloha Svätajurský vnútorný hon, nálezy boľerázskej skupiny a z mladšej doby bronzovej z obdobia čačianskej kultúry (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 100, obr. 75: 14, 15, 20, 21).
12. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 189: 156 mm) - Povrchovým zberom v r. 1981 boli zistené črepy pravdepodobne zo strednej doby bronzovej a z doby rímskej (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 100, obr. 75: 16, 17). Okrem toho sa na ploche asi 30 x 30 m zistila deštrukcia so zlomkami tehál, malty a kamenia, ako i fragmenty ľudských kostí, kachlice a črepy z obdobia neskorého stredoveku. Vo vzdialenosti cca 30 m na SZ sa nachádzala podobná, o niečo menšia plocha. Geofyzikálnym meraním v r. 1983 (archív AÚ SAV, n. s. 10 724/84, J. Tirpák) boli zistené anomálie, s veľkou pravdepodobnosťou indikujúce pozitívne zvyšky základov (*Tirpák 1994*). Na základe tejto situácie sme vyslovili domnienku, že ide o zaniknutú sakrálnu stavbu (kostol) s cintorínom, ktorej vznik možno v súvislosti s predpokladaným patrocíniom sv. Juraja (názov najvyššej polohy, vzdialenej cca 1300 m, je Kopec sv. Juraja) datovať do 12. až polovice 13. stor. (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 100). Tento predpoklad sa potvrdil pri leteckom prieskume v r. 1993 (*Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1995*, s. 56), keď boli zistené pôdorysy dvoch stavieb (obr. 5: 1). Väčšia, s rozmermi cca 10 x 15 m, sa nachádza vnútri obdĺžnikovej ohrady s veľkosťou cca 20-25 x 35-40 m a menšia, pri jej SZ nároží, mala rozmery cca 4-5 x 8-10 m. Ich orientácia je zhodná, v smere V-Z. Pohrebisko (č. 32) sa nachádza vo vzdialenosti cca 20 m západným smerom a tvorí ho asi 50 hrobov.
13. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 211: 148 mm) - Poloha Svätajurský vnútorný hon, nálezy boľerázskej skupiny a skupiny Kosihy-Čaka, ako i z doby bronzovej (*Bátora 1981*, s. 32; *Cheben - Kuzma - Rajtár 1982*, s. 100, obr. 75: 18, 19, 22). Objekty badenskej kultúry a boľerázskej skupiny potvrdil zisťovací výskum v r. 1995, čím možno spresniť ich polohu o cca 150-200 m smerom na JV.
14. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 181: 168 mm) - Nálezy z neskorkej doby bronzovej, zo staršej doby laténskej a z obdobia stredoveku (*Kuzma - Rajtár 1983*, s. 148, obr. 87: 1-7).
15. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 174: 177 mm) - Praveké črepy, materiál z doby laténskej a z 13. stor. Polohy pod číslom 14 a 15, ktoré sú vedľa seba, súvisia azda so zaniknutou stavbou v polohe 12 a nie je vylúčené, že ide o pôvodnú obec Mužla, ktorá sa v neskoršej dobe posúvala severovýchodným smerom na dunajskú terasu (*Kuzma - Rajtár 1983*, s. 148, obr. 87: 8-11).
16. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 219: 165 mm) - Praveké nálezy, nálezy z doby rímskej, 11.-12. stor. (*Kuzma - Rajtár 1983*, s. 148, obr. 87: 12, 13; 88: 1, 2).
17. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 234: 164 mm) - Nálezy z doby bronzovej, doby rímskej a 11.-12. stor. (*Kuzma - Rajtár 1983*, s. 148, obr. 88: 3-10).
18. (L-34-2-C-a, 1: 10 000, 400-425: 325-340 mm) - V tejto polohe - Pod kopcom sv. Juraja - letecký prieskum v r. 1988 zistil pôdorys tzv. pochodového tábora z doby rímskej (*Kopecký - Kuzma - Rajtár 1989*, s. 294). Povrchovým zberom v tom istom roku sa získali nálezy z doby rímskej a 10.-12. stor. V r. 1994 sa zisťovací výskum zameriaval na overenie existencie rímskeho pochodového tábora. Jeho prítomnosť sa potvrdila zistením priekopy (obr. 5: 2), ktorá v jednotlivých rezoch na východnej, severnej a západnej strane dosahovala hĺbku od 90 do 130 cm a šírku (pod úrovňou ornice) 180 až 230 cm. Okrem priekopy sa zistila v profile rezu i zemnica z obdobia včasného stredoveku (hl. 110 cm, dl. 250 cm) s ohniskom - pecou (obr. 5: 3), ako i germánska chata s rozmermi 4,5 x 2,9 m, ktorú datuje terra sigillata do 2. polovice 2. stor. (*Kuzma - Rajtár - Tirpák 1996*, v tlači).
19. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 262: 149 mm) - Ťažbou zeminy narušené pohrebisko z obdobia avarskej ríše zo 7.-8. stor. Zistené štyri narušené hroby, z ktorých pochádza žltá keramika a sivočierna hrncovitá nádoba (*Trugly 1993*, s. 126, obr. 72).

20. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 208: 155 mm) - Leteckým prieskumom v r. 1993 bolo objavené pohrebisko (obr. 5: 4) s predpokladaným datovaním do včasného stredoveku (Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1995, s. 56). Pôvodne sa uvažovalo, že môže súvisieť i so sakrálnou stavbou v polohe 12, od ktorej je vzdialené cca 450 m západným smerom. Ako však ukázal zisťovací výskum v r. 1995, ide o pohrebisko z obdobia avarského kaganátu. Preskúmali sme tri hroby, dva patriace dospelým jedincom a jeden detský, z ktorých pochádzajú dve nádoby, kovanie opaska, koráliky a ďalšie nálezy (Kuzma v tlači).

21. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 233: 150 mm) - V r. 1993 bol zistený pôdorys stavby s rozmermi cca 15 x 15 m. Jeho bližšia interpretácia je zatiaľ nejasná, nie je však vylúčené, že môže súvisieť s táborom v polohe 18, resp. 28 (Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1995, s. 56).

22. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 32: 193 mm) - V polohe Szent István föld pri posledných domoch obce smerom k Štúrovu sa nachádzalo rozsiahlejšie žiarové pohrebisko podolskej kultúry. Mnohé hroby boli zničené už pred 2. svetovou vojnou, materiál z niektorých bol deponovaný v múzeu v Nových Zámkoch, kde bol počas bombardovania zničený (archív AÚ SAV, n. s. 186/53, B. Szőke). Pri výskume v r. 1953 sa odkryla iba nevelká časť pohrebiska (Novotná 1954; 1955; 1956). Hroby, zapustené plytko do zeme, predstavovali dva typy pohrebov: popelnícový a v jednom prípade jamový. Hlavnú náplň tvorila keramika, vykazujúca značnú bohatosť tvarov. Kovové predmety sa obmedzili iba na železnú čepeľ nožika.

23. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 156: 252 mm) - Poloha Homoky, v šesťdesiatych rokoch sa tu našiel hromadný nález mincí (asi 300) zo 17. stor. V r. 1980 a 1984 pomocou detektora kovov pracovníci AÚ SAV v Nitre získali ďalších 167. Mince boli pôvodne uložené v nádobe. Ide prevažne o strieborné razby Leopolda I. (Bátora - Kolníková 1982, s. 188-191; Tirpák - Šiška - Ruttkay - Bátora 1983, s. 181; Hunka 1986, s. 264-265).

24. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 60: 149 mm) - Leteckým prieskumom v r. 1993 zistené sídliskové objekty, predbežne nedatované (Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1995, s. 56).

25. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 282: 281 mm) - Čenkov, poloha Homokoš - úplne zničené kostrové pohrebisko z 12. stor. Prvé nálezy pochádzajú z r. 1952. Vtedy bola pri prieskume zistená porušená kostra (archív AÚ SAV, n. s. 146/52, J. Hrala - V. Moucha). Ďalšia kostra bola zistená v r. 1954 (archív AÚ SAV, n. s. 1468/54 - M. Hrmová). Výskum v r. 1976 odkryl dva hroby a zistil ďalšie tri zničené, obsahujúce tri strieborné esovité záušnice (Nevizánsky 1977, s. 196).

26. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 333: 304 mm) - Čenkov - nálezy kultúry s mladšou lineárnou keramikou. Repräsentujú iba okraj sídliska, ktorého väčšia časť sa rozkladá v katastri obce Kravany nad Dunajom (Cheben - Kuzma - Rajtár 1982, s. 99).

27. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 282: 307 a 276: 300 mm) - Čenkov, polohy Vilmakert a Orechový sad (nálezisko uvádzame pod jedným poradovým číslom, hoci súradnice platia pre každú polohu zvlášť, tak ako boli publikované v AVANSoch).

Najvýznamnejšie archeologické nálezisko na území Mužly leží v jej juhozápadnej časti Čenkov, vzdialenej od obce 7 km. Priamo na brehu Dunaja sa tu nachádza v polohách Vilmakert a Orechový sad polykultúrna lokalita (obr. 5: 5), skúmaná od r. 1979 Archeologickým ústavom SAV v Nitre. Známa je už od tridsiatych rokov (archív AÚ SAV, n. s. 2649/32, J. Böhm; Eisner 1933, s. 13, 16, 32-34, 276). V päťdesiatych rokoch nastáva zvýšený záujem o lokalitu, vyvolaný prieskumom Pohronia a prilahlej časti Dunaja v r. 1952 (archív AÚ SAV, n. s. 395/53, J. Hrala a V. Moucha; Hrala - Moucha 1953, s. 305; Novotný 1953; 1958). Na základe výsledkov tohto prieskumu sa začal v r. 1953 pod vedením M. Hrmovej (Rejholcovej) zisťovací výskum (archív AÚ SAV, n. s. 601/54 a 602/54, M. Hrmová). Vzhľadom na malý rozsah nepriniesol výraznejšie výsledky.

Rozsiahly výskum bol vyvolaný až v súvisi s výstavbou vodného diela Gabčíkovo-Nagymaros, keď mala byť cez lokalitu postavená nová dunajská hrádza, čím by sa bola stala pre výskum neprístupnou.

Doposiaľ tu bolo zistené z obdobia neolitu osídlenie kultúry s mladšou lineárnou keramikou a železovskej skupiny, z eneolitu osídlenie ľudom skupiny Bajč-Retz, badenskej kultúry a skupiny Kosihy-Čaka, z prelohu staršej a strednej doby bronzovej sú nálezy tzv. "litzengeramiky", z doby halštatskej je zastúpená vekerzugska kultúra a získali sa i nálezy z doby laténskej. Veľmi významné a dôležité je osídlenie z 9.-12. stor. (Hanuliak - Kuzma - Šalkovský 1993). Do konca r. 1992 bolo v oboch polohách na ploche 12 000 m² preskúmaných 1172 sídliskových objektov a 106 hrobov. Za takéto bohaté osídlenie vďačí nálezisko hlavne svojej výhodnej polohe, resp. nadmorskej výške (110-111 m).

Keďže ide o rozsiahlu sumu poznatkov z tohto výskumu, nebudeme sa jej na tomto mieste venovať podrobnejšie, ale podáme iba veľmi stručný sumár výsledkov.

Neolitické osídlenie zastúpené kultúrou s mladšou lineárnou keramikou predstavuje na lokalite iba niekoľko objektov. Prevažia patrí železovskej skupine. Doložený je výskyt všetkých troch jej stupňov. Vzhľadom na to, že ide o najstaršie osídlenie, je pomerne výrazne porušené objektmi z mladších období, čo sťažuje možnosť urobiť si presnú predstavu o celkovom vzhľade osady, najmä čo sa týka rozmiestnenia a množstva obydli.

Skupinu Bajč-Retz reprezentuje zatiaľ iba niekoľko nálezov zo sídliskovej vrstvy, v dvoch prípadoch pravdepodobne išlo o detské žiarové pohreby v nádobe.

Osídlenie badenskej kultúry dokumentujú iba zásobné jamy a jamy rôzneho iného účelu. Zostatky objektov, ktoré by bolo možné považovať za obydlia, sme zatiaľ nezistili.

Počtom objektov skupiny Kosihy-Čaka sa radí nálezisko k najbohatším. Dovedna bolo preskúmaných 36 objektov.

Niekoľko jám možno datovať do staršej doby bronzovej, resp. do maďarovskej kultúry. Málo početnými, ale o to významnejšími sú nálezy zo začiatku strednej doby bronzovej, tzv. lizenkeramika, poukazujúca na silné vplyvy a styky s rôznymi kultúrnymi centrami Karpatskej kotliny a juhovýchodnými oblasťami. Ide najmä o špecifický prejav vo výzdobe keramiky odtlačkami šnúry.

Osídlenie z doby halštatskej je zastúpené iba niekoľkými objektmi, dôležité je však zistenie dielne na výrobu parohovej industrie. Našla sa tu okrem iného i nedokončená rukoväť noža (akinakézu), ozdobená motívom bájneho zvierata.

Doba laténska je zatiaľ zastúpená iba skromne, a to dvoma objektmi.

Najúplnejší obraz si možno v súčasnosti urobiť o včasnostredovekom osídlení v polohe Vilmakert, ktoré je v rámci lokality najmladšie, tým i najmenej porušené neskoršími zásahmi, a predstavuje ho značná časť odkrytých objektov (Hanuliak - Kuzma - Šalkovský 1993). Význam tohto osídlenia zvyšuje skutočnosť, že ide o opevnené sídlisko (hradisko) z obdobia Veľkomoravskej ríše. I v súčasnosti sú veľmi dobre viditeľné valy, obkolesujúce z troch strán lokalitu a dosahujúce najmä na východnej strane prevýšenie oproti vnútornému areálu až 3 m. V r. 1989 sa podarilo odkryť i časť čelného múru tohto valového opevnenia v dĺžke 30 m spolu so zaobleným nárožím. Múr pozostával z nasucho kladeného kameňa a dosahoval výšku až 140 cm (obr. 5: 6).

Objekty sú rozložené relatívne rovnomerne po celej skúmanej ploche. Sú to zásobné jamy, pece a jamy rôznych funkcií, ako i prírbytky, ktorých sa preskúmalo 96. Vo väčšine z nich sa v rohoch našli dobre zachované kamenné piecky, súčasťou niektorých boli aj hlinené pece na pečenie chleba.

Obilné jamy dosahovali hĺbku až 360 cm, vo viacerých z nich sa našlo i pomerne veľké množstvo zuhoľnateného obilia, ukazujúce, že hlavnými pestovanými druhmi na lokalite boli v tomto období jačmeň, raž, proso, ale vyskytli sa i strukoviny a ďalšie plodiny.

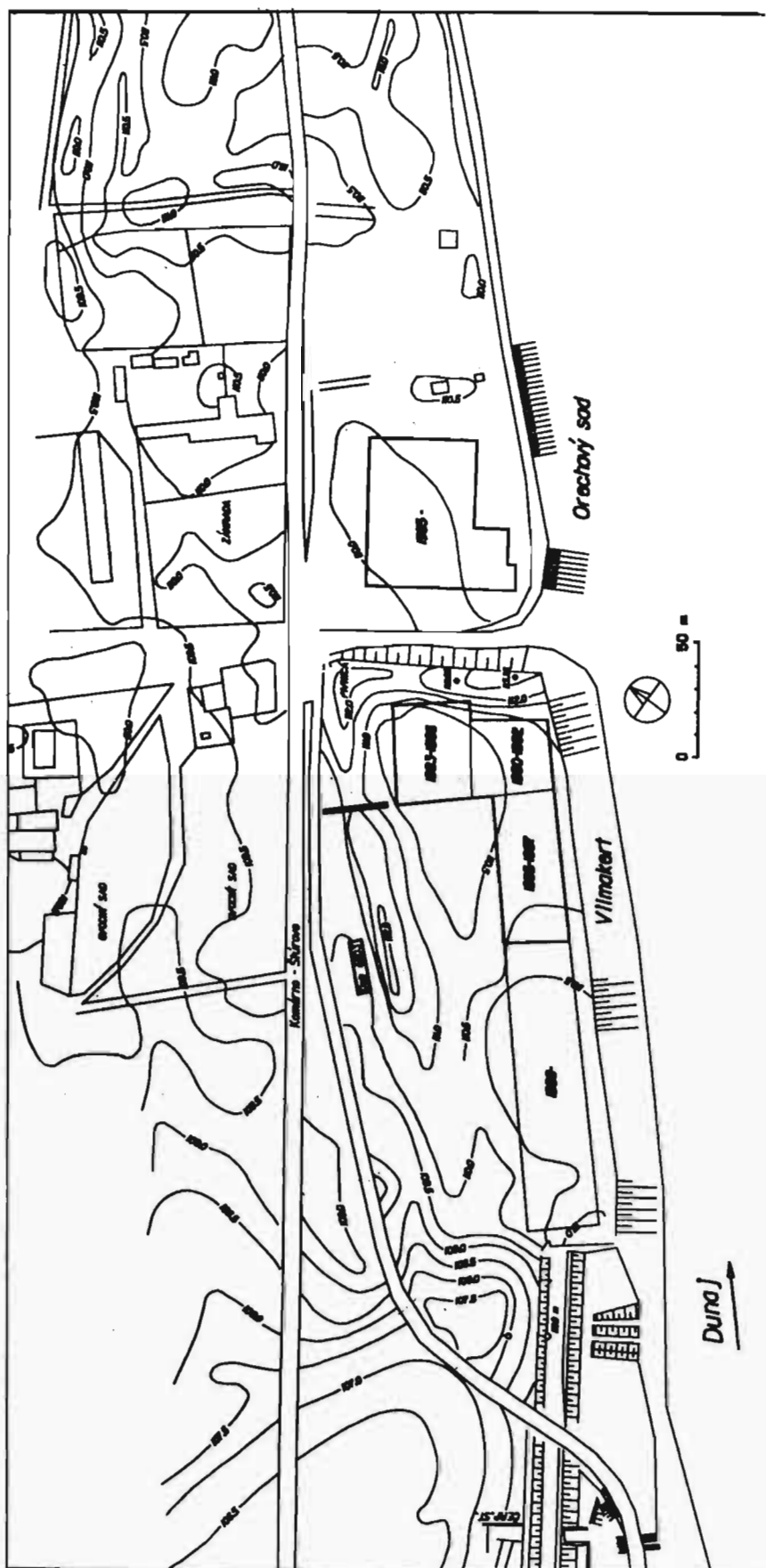
Ako sme už spomenuli, okrem sídliskových objektov sa skúmali aj hroby, jednak tvoriace dve menšie pohrebiská a jednak rozptýlené po celej ploche. Hrobové jamy mali rôzne rozmery a hĺbky, mŕtvi v nich boli zväčša uložení vo vystretej polohe na chrbte. Väčšina hrobov bola bez nálezov, v niektorých sa však našli nádobu, prípadne nožíky, zriedkavejšie i šperky, najmä náušnice.

Nie je nevýznamné, že na osadu Čenkov sa viaže i najstarší písomný doklad z územia obce Mužla. Pochádza už z r. 1135 a spomína sa v ňom "predium in villa Chenka" (majetok v osade Chenka), ktorý daroval sv. Štefan za zásluhy jednému z predkov rodu Hunt-Poznan (Wertner 1900, s. 56), čo nepochybne svedčí o význame osady v tejto dobe.

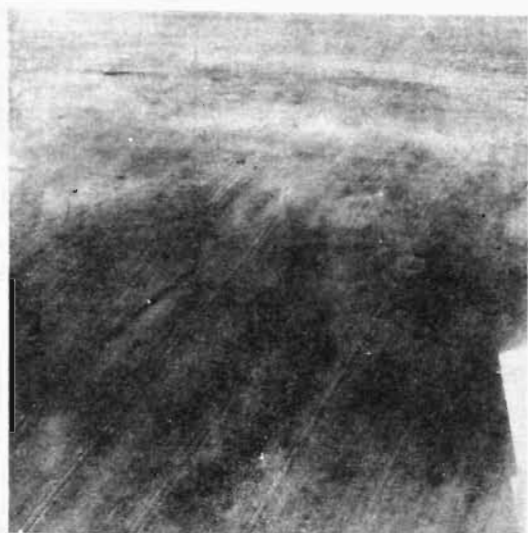
Posledná historická písomná správa súvisiaca s Čenkovom je z 18. stor. Podľa nej počas povstania Františka Rákócziho II. dal v r. 1708 jeho kapitán Vak Bottyán vybudovať v chotári Csenkepuszty opevnenie chránené mohutnou priekopou, zvané Csenkevár, ktoré spolu s opevnením na protihlhom brehu Dunaja v Nyer-gesújfalu malo blokovať riečnu dopravu na Dunaji. Nemalo však dlhé trvanie a po potlačení povstania v r. 1711 zaniká (Villányi 1891, s. 34-35).

28. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 244: 154 mm) - Leteckým prieskumom v r. 1994 bol zistený pôdorys ďalšieho pochodového tábora z doby rímskej (obr. 6: 1), ako i sídliskové objekty, zatiaľ nedatované (Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1996, v tlači). V júli 1994 sme tu uskutočnili geofyzikálne meranie a následne i krátkodobý zisťovací výskum. Meraním sa spresnil pôdorys tábora a lokalizovali obe nárožia jeho severného frontu, vzdialené od seba približne 135 m. Testovacím meraním na hrane terasy (južný front tábora) sa priebeh priekopy nezistil. Zisťovací výskum tromi sondami plne potvrdil výsledky leteckej prospekcie i geofyzikálneho merania. V re-zoch na východnej, severnej a západnej strane sme zistili priekopy široké 200-220 cm a hlboké 125-130 cm (obr. 6: 2). Z výplne priekop tábora 1 sa nezískali žiadne datovateľné nálezy (Kuzma - Rajtár - Tirpák 1995).

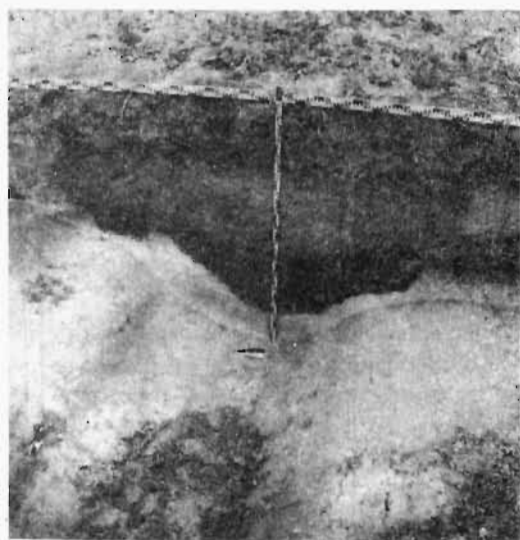
29. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 249: 150 mm) - Leteckým prieskumom v r. 1994 bolo zistené pohrebisko (Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1996, v tlači) a následne overené zisťovacím výskumom. Sondou 9 x 3 m boli zachytené štyri kostrové hroby. V troch prípadoch išlo o dospelých jedincov, štvrtý - detský hrob bol nájdený tesne pod úrovňou ornice. Hroby boli orientované s miernou odchýlkou v smere Z-V s hlavou pochovaných na západ, jamy dosahovali hĺbku od 114 do 170 cm. Hoci všetky hroby boli bez sprievodných nálezov, podľa hĺbky, úpravy jamy, ako i polohy horných končatín pochovaných ich možno datovať do 2. polovice 10. až 1. polovice 11. stor. (Hanuliak 1992, s. 273-276).

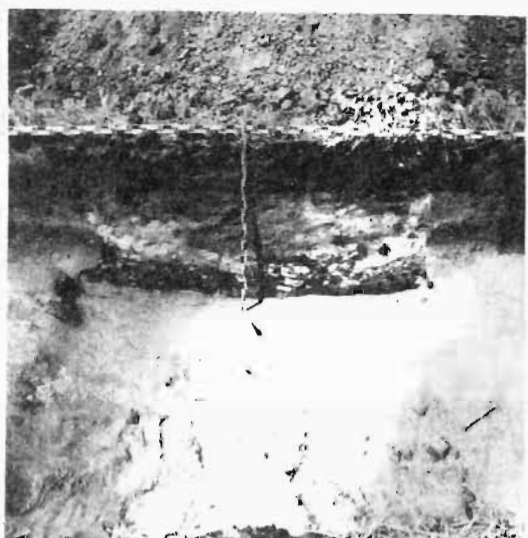
Obr. 4. Mužla-Čenkov, nálezisko s vyznačenými plochami výskumu.

1

2

3

4

5

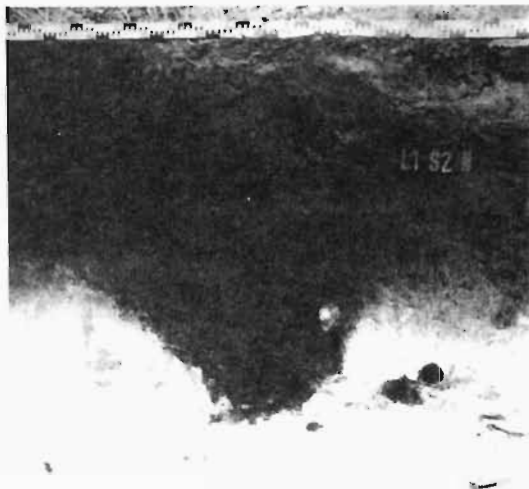
6

Obr. 5. 1 - sakrálna stavba v polohe 12; 2 - profil priekopy tábora 2 v polohe 18; 3 - severný profil stredovekej zemnice v polohe 18; 4 - pohrebisko v polohe 20; 5 - Mužla-Čenkov, letecký záber lokality; 6 - Mužla-Čenkov, poloha Vilma-kert, čelná stena valového opevnenia.

30. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 219: 154 mm) - Leteckým prieskumom v r. 1988 bola v tejto polohe, tvoriacej vďaka výmoľu v terase akýsi prirodzený ostroh, zistená priekopa, vytvárajúca uzavretý areál, pokračujúca však smerom na SV na vedľajšie pole, kde sa strácala (Kopecký - Kuzma - Rajtár 1989, s. 294). V r. 1994 bola poloha opätovne snímokovaná a na jednom mieste sa ukázalo i prerušenie priekopy (vchod) v tvare písmena T (obr. 6: 3). Zberom boli získané črepy badenskej kultúry, ako i materiál z doby bronzovej, podobne ako v susednej polohe 13.

1

2

3

4

Obr. 6. 1 - pôdorys pochodového tábora 1 v polohe 28; 2 - severný profil priekopy tábora 2 v polohe 28; 3 - priekopa s vchodom v polohe 30; 4 - pôdorys v polohe 37.

31. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 217: 156 mm) - Okrem väčšieho množstva sídliskových objektov boli zistené leteckým prieskumom dva priekopovité útvary, križujúce sa v ostrom uhle (obr. 6: 3). Materiál z tejto polohy je identický s nálezmi v polohe 30, nie je však možné určiť jeho vzťah k priekopovým útvarom.

32. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 186: 156 mm) - Východným smerom od sakrálny stavby v polohe 12 možno vo vzdialenosti cca 20-30 m sledovať radové pohrebisko s cca päťdesiatimi hrobmi (obr. 5: 1), datovateľné zrejme rovnako ako sakrálna stavba do 12. až polovice 13. stor. Orientácia hrobov, rovnako ako stavby, je V-Z.

33. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 195: 157 mm) - Západným smerom od stavby v polohe 12 na okraji terasy sa nachádzajú neinterpretované žlabovité útvary väčšieho rozsahu, ako i väčšie množstvo sídliskových, zatiaľ nedatovaných objektov.

34. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 227: 162 mm) - Leteckým prieskumom v r. 1994 bol zistený obdĺžnikový pôdorys s rozmermi cca 15 x 20 m, orientovaný dlhšou stranou v smere V-Z, nedatovaný.

35. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 39: 46 mm) - Poloha Csépany szőlőhegy, v r. 1974 sa pri prácach vo vinohrade našlo väčšie množstvo strieborných mincí, z ktorých sa zachovalo 48. Ide prevažne o razby Leopolda I. z 2. polovice 17. a zo začiatku 18. stor. (Polakovič 1986, s. 145).

36. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 278: 139 mm) - Leteckým prieskumom boli zistené sídliskové objekty, zatiaľ nedatované.

37. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 259: 98 mm) - Leteckým prieskumom bol zistený obdĺžnikový pôdorys veľkosti cca 50 x 20 m, orientovaný v smere V-Z (obr. 6: 4), pri jeho JV nároží sa nachádzal menší pôdorys cca 5 x 10 m, nedatovaný (Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1996, v tlači).

38. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 75: 176 mm) - Z katastra obce bez presnejšej lokalizácie a nálezových okolností pochádzajú dva dvojsečné meče, prvý nájdený v r. 1896, druhý v r. 1956 (Ruttikay 1975, s. 159, obr. 5: 4; 15: 3). Nemožno vylúčiť, že oba pochádzajú z náleziska v Čenkove.

39. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 227: 164 mm) - Leteckým prieskumom bol zistený priekopovitý útvar s pravuhlým nárožím.

40. (L-34-2-C-a, 1: 25 000, 254: 150 mm) - Leteckým prieskumom boli zistené sídliskové objekty, predbežne nedatované.

ZHODNOTENIE

Z celkového počtu štyridsiatich nálezísk je desať nedatovateľných, pri siedmich možno konštatovať iba ich príslušnosť do praveku. Zastúpenie kultúr na jednotlivých náleziskách je na tabele 1.

Na prvý pohľad sa môže zdať, že počet uvádzaných archeologických lokalít z územia daného rozsahuje je pomerne nízky. Treba si však uvedomiť, že tento fakt závisí tak od stavu prieskumu, ako i od viacerých iných skutočností. Na pláne nálezísk v katastri upúta ich koncentrácia na terase a v inundačnom území tesne pod ňou (obr. 3), kde sa ich nachádza 35 z celkového počtu 40, čo je 87,5 %. Priestor medzi Dunajom a prvým kanálom (Čenkovský les), ktorý dosahuje priaznivé nivelety až do 111 m n. m., je prakticky bez nálezísk. Táto skutočnosť však nemusí byť smerodajná, keďže uvedené územie je takmer súvisle zalesnené, a tým prakticky neprístupné pre prieskum (v jednotlivých zemných zásahoch sme stopy osídlenia zatiaľ nezistili). Osídlenie poznáme iba na jeho výbežku k Dunaju, širokom cca 750 m, kde leží aj najvýznamnejšie nálezisko na území obce - Čenkov (č. 27). Takisto, čo sa týka terasy, osídlenie sa neobmedzuje iba na jej okraj. Z leteckého prieskumu máme poznatky o jej priam súvislom osídlení od okraja až po úpätie kopcov nad Mužlou.

V tejto súvislosti treba povedať, že oblasť Mužly (najmä spomenutej terasy) je zároveň aj mikroregiónom, v ktorom je dosiaľ i najviac nálezísk zistených leteckým prieskumom. V súčasnosti možno (z hľadiska leteckej fotografie) jednoznačne interpretovať pätnásť lokalít. Sú to dva rímske tábory, štyri pohrebiská, zaniknutá sakrálna stavba a niekoľko ďalších útvarov, ktoré sa nedajú zistiť klasickým spôsobom. V tejto súvislosti sa však vynára otázka, do akej miery možno hovoriť pri jednotlivých objektoch (útvároch) zistených leteckým prieskumom o samostatných lokalitách. V prípade rímskych táborov, sakrálny stavby, pohrebísk, ale i niektorých skupín sídliskových objektov, kde sa dá jasne sledovať ich ohraničenie (resp. rozsah), je odpoveď jednoznačná. Na druhej strane prakticky nie je možné bez terénneho výskumu určiť, či jednotlivé objekty, napr. priekopový útvar v polohe 30, súvisia so sídliskovými objektmi v tej istej polohe. Tým samozrejme dochádza i k istému skresleniu počtu nálezísk uvádzaných v tomto príspevku. Tento rozpor je však daný rozdielnymi kritériami pri posudzovaní nálezísk z pohľadu "klasicknej" evidencie nálezísk a z aspektu evidencie útvarov (objektov) zistených leteckou prospekciou. Ak ako základná evidenčná jednotka systému v databáze Centrálnej evidencie archeologických nálezísk na Slovensku - CEANS (Bujna - Kuzma - Doliak - Jenis 1993, s. 371) bol určený identifikačný bod v priestore s pridelenými súradnicami (s možnosťou rozptylu 100 m), znamená to, že v takomto priestore môže byť zastúpených i viacero období/kultúr evidovaných pod jedným číslom. Toto však väčšinou neplatí pre skutočnosti zistené leteckým prieskumom.

Z pohľadu leteckej prospekcie sa ukazuje, že je potrebné jednotlivé útvary v rámci istého regiónu číslovať priebežne samostatne. Ako príklad evidencie jednotlivých zistení leteckej prospekcie (zanesených do mapy) možno uviesť oblasť okolo opevnenia z doby železnej na lokalite Danebury

(Veľká Británia), kde sa na ploche 450 km zistilo niekoľko tisíc objektov rôznych funkcií i kultúrnej príslušnosti (Palmer 1984).

Tab. 1. Zastúpenie kultúr na náleziskách v katastri Mužly

	PK	NE ml	NE ze	lg	EN bo	EN ba	EN br	EN kc	BZ	BZ na	BZ sr	BZ ne	BZ po	BZ ca	HA	LT	RI	ST 7-8.	ST 9-10.	ST 10-11.	ST 12.	ST 11-12.	ST 10-12.	ST 13-15.	ST 14-16.	ST 17.	SK	NX
1	•																											
2					•																							
3	•																							•				
4		•	•																									
5	•															•												
6	•																											
7	•																											
8				•																								
9						•																						
10						•																						
11					•										•						•							
12											•						•											
13					•	•		•	•																			
14												•					•										•	
15	•															•								•				
16	•																•				•							
17									•								•					•						
18																							•					
19																		•										
20																		•										
21																												•
22													•															
23																										•		
24																												•
25																					•							
26		•																										
27		•	•		•	•	•	•		•	•				•	•			•			•						
28																	•											•
29																				•								
30						•			•																			
31						•			•																			
32																					•							
33																												•
34																												•
35																										•		
36																												•
37																												•
38																			•									•
39																												•
40																												•

PK - pravek; NEml - neolit, mladá lineárna; NEze - neolit, želiezovská; lg - lengyelská; ENbo - eneolit, boľeráz-ska skupina; ENba - eneolit, badenská kultúra; ENkc - eneolit, skupina Kosihy-Čaka; BZ - doba bronzová; BZst - doba bronzová staršia; BZsr - doba bronzová stredná; BZne - doba bronzová neskorá; BZpo - doba bronzová, podolská kultúra; BZca - doba bronzová, čačianska kultúra; HA - doba halštatská; LT - doba laténska; RI - doba rímska; SK - stredovek; ST = storočie; NX = nedatovateľné.

Pokiaľ určenie rozsahu, ohraničenie a kultúrne zaradenie jednotlivých lokalít možno dosiahnuť i podrobným systematickým povrchovým zberom počas dlhšieho obdobia (Kuna 1994), na overenie zistení leteckej prospekcie je prevažne nutný i terénny výskum. Samozrejme i výsledky terénneho prieskumu sú oveľa efektívnejšie, ak je k dispozícii letecká snímka. To možno dobre dokumentovať v prípade polohy č. 13 (i polohy pod č. 20, 30, 31), kde boli získané zberom nálezy boľaráskej skupiny a badenskej kultúry (Bátora 1981, s. 32; Cheben - Kuzma - Rajtár 1982, s. 100, obr. 75: 18, 19, 22). Počas zisťovacieho výskumu pohrebiska, označeného však už ako poloha č. 20, boli zachytené i objekty tejto kultúry a ich lokalizáciu teda možno urobiť celkom jednoznačne.

Vďaka leteckej prospekcii sa nielen zvýšil počet nálezísk v katastri Mužly, ale vo viacerých prípadoch sa podarilo i doplniť a spresniť staršie poznatky. Predpokladáme ďalšie rozširovanie počtu lokalít.

L i t e r a t ú r a

- BÁTORA, J. 1981: *Včasnohistorické nálezy z Mužly*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1980*. Nitra, s. 32.
- BÁTORA, J. - KOLNÍKOVÁ, E. 1982: *Hromadný nález mincí z Mužle, okr. Nové Zámky*. In: *Slov. Numizm. 7*. Bratislava, s. 188-191.
- BRIEDOŇ, V. 1968a: *Zrážky*. In: *Klimatické a fenologické pomery Západoslonského kraja*. Bratislava, s. 84-107.
- BRIEDOŇ, V. 1968b: *Sneh a snehová pokrývka*. In: *Klimatické a fenologické pomery Západoslonského kraja*. Bratislava, s. 84-107.
- BUJNA, J. - KUZMA, I. - DOLIAK, D. - JENIS, J. 1993: *Centrálna evidencia archeologických nálezísk na Slovensku - projekt systému. Retrospektívny a perspektívny pohľad na adaptovanie informatickej technológie v archeologickej praxi*. *Slov. Archeol.*, 41, s. 367-390.
- DANČ, J. 1968: *Oblačnosť a slnečný svit*. In: *Klimatické a fenologické pomery Západoslonského kraja*. Bratislava, s. 75-83.
- HANULIAK, M. 1992: *Gräberfelder der slawischen Population im 10. Jahrhundert im Gebiet der Westslowakei*. *Slov. Archeol.*, 40, s. 243-308.
- HANULIAK, M. - KUZMA, I. - ŠALKOVSKÝ, P. 1993: *Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia*. Nitra.
- HANZELYOVÁ, E. - KUZMA, I. - RAJTÁR, J. 1995: *Letecká prospekcia na juhozápadnom Slovensku*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1993*. Nitra, s. 54-58.
- HANZELYOVÁ, E. - KUZMA, I. - RAJTÁR, J. 1996: *Letecká prospekcia na Slovensku*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1994*. Nitra, v tlači.
- HUNKA, J. 1986: *Nové mince z hromadného nálezu v Mužle, okr. Nové Zámky*. In: *Slov. Numizm. 9*. Bratislava, s. 264-265.
- CHEBEN, I. - KUZMA, I. - RAJTÁR, J. 1982: *Výsledky prieskumu v oblasti sústavy vodných diel na Dunaji*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1981*. Nitra, s. 98-103.
- KOPECKÝ, M. - KUZMA, I. - RAJTÁR, J. 1989: *Doterajšie výsledky leteckej prospekcie v archeológii na Slovensku*. In: *Geofyzika v archeológii a moderní metody terénního výzkumu a dokumentace*. Brno, s. 291-299.
- KUNA, M. 1994: *Archeologický průzkum povrchovými sběry*. *Zprávy Čes. archeol. Společn., Supplément 23*. Praha.
- KUZMA, I. v tlači: *Pohrebisko z obdobia avarskeho kaganátu a objekty badenskej kultúry v Mužle-Jurskom Chlme*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1995*. Nitra.
- KUZMA, I. - RAJTÁR, J. 1983: *Výsledky prieskumu v oblasti stavby vodného diela na Dunaji*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982*. Nitra, s. 148-150.
- KUZMA, I. - RAJTÁR, J. - TIRPÁK, J. 1996: *Zisťovací výskum v Mužle-Jurskom Chlme*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1994*. Nitra, v tlači.
- NEVIZÁNSKY, G. 1977: *Stredoveké pohrebisko v Mužle-Čenkove*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1976*. Nitra, s. 196-197.

- NOVOTNÁ, M. 1954: Záchraný výskum na žiarovom pohrebisku v Mužle. *Archeol. Rozhl.*, 6, s. 302-306, 327-328.
- NOVOTNÁ, M. 1955: Výskum na žiarovom pohrebisku v Mužle. *Archeol. Rozhl.*, 7, s. 746-750.
- NOVOTNÁ, M. 1956: Halštatské žiarové pohrebisko v Mužle. *Slov. Archeol.*, 4, s. 213-232.
- PALMER, R. 1984: Danebury an Iron age hillfort in Hampshire. An aerial photographic interpretation of its environs. RCHM (England).
- PETROVIČ, Š. 1968: Teplota vzduchu. In: *Klimatické a fenologické pomery Západoslvenského kraja*. Bratislava, s. 20-43.
- POLAKOVIČ, J. 1986: Nález mincí v Mužli. In: *Castrum Novum*. 3. Nové Zámky, s. 145-146.
- RUTTKAY, A. 1975: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei. *Slov. Archeol.*, 23, s. 119-216.
- TIRPÁK, J. 1994: Výsledky geofyzikálnych meraní pri precizovaní základov stredovekých sakrálnych stavieb na Slovensku. In: *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Trnava, s. 92-113.
- TIRPÁK, J. - ŠÍŠKA, S. - RUTTKAY, A. - BÁTORA, J. 1983: Geofyzikálny prieskum archeologických lokalít na Slovensku. In: *Geofyzika a archeologie*. Praha, s. 175-183.
- TRUGLY, A. 1993: Nálezisko z 8. storočia v Mužle-Jurskom Chlme. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1992*. Nitra, s. 126.
- VILLÁNYI, S. 1891: Nehány lap Esztergom váras és multjából. Esztergom.
- WERTNER, M. 1900: Adalékok Esztergommegye és vidékének legrégibb történetéhez. I. Helytörténeti adatok. In: *Az Esztergomvidéki régészeti és történelmi társulat harmadik évkönyve*. Esztergom, s. 46-78.

Literatúra k lokalite Mužla-Čenkov

- EISNER, J. 1933: *Slovensko v pravěku*. Bratislava.
- HANULIAK, M. 1995: Methodik der Bearbeitung der Keramikkollektion aus Mužla-Čenkov und ihre Ergebnisse. In: *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert - Terminologie und Beschreibung*. Internationale Tagungen in Mikulčice II. Brno, s. 39-50.
- HANULIAK, M. - KUZMA, I. 1983: Výsledky výskumu včasnostredovekého osídlenia v Mužle-Čenkove. In: *Archaeol. Hist.* Brno, s. 385-397.
- HANULIAK, M. - KUZMA, I. - ŠALKOVSKÝ, P. 1993: Mužla-Čenkov I. Osídlenie z 9.-12. storočia. Nitra.
- HRALA, J. - MOUCHA, V. 1953: Eneolitická pec v Kameníně na Slovensku. *Archeol. Rozhl.*, 5, s. 305-308, 337.
- KUZMA, I. 1982: Druhá etapa výskumu v Mužle-Čenkove. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1981*. Nitra, s. 171-176.
- KUZMA, I. 1983: Prehľad výsledkov výskumu v Mužle-Čenkove za roky 1980-1982. In: *Castrum Novum*. 2. Nové Zámky, s. 16-35.
- KUZMA, I. 1985a: Dávna minulosť na brehu Dunaja. *Prír. a Spoločn.*, 3, s. 55-59.
- KUZMA, I. 1985b: Pohreb v kultúrnej jame badenskej kultúry z Mužle-Čenkova. *Archeol. Rozhl.*, 37, s. 139-151.
- KUZMA, I. 1987: Siedma sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1986*. Nitra, s. 62-63.
- KUZMA, I. 1990: Plastika železovskej skupiny z Mužle-Čenkova. *Slov. Archeol.*, s. 430-453.
- KUZMA, I. 1992: Jedenásta sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1990*. Nitra, s. 61-62.
- KUZMA, I. 1993: Dvanásta sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1992*. Nitra, s. 73-75.
- KUZMA, I. - BÁTORA, J. 1981: Prvá sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1980*. Nitra, s. 152-155.
- KUZMA, I. - HANULIAK, M. 1988: Osmá sezóna výskumu v Mužle-Čenkove. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1987*. Nitra, s. 49-50.

- KUZMA, I. - HANULIAK, M. 1990a: *Bisherige Grabungsergebnisse in Mužla-Čenkove*. In: *Die Ergebnisse der archäologischen Ausgrabungen beim Aufbau des Kraftwerksystems Gabčíkovo-Nagymaros*. Nitra, s. 119-131.
- KUZMA, I. - HANULIAK, M. 1990b: *Deviata sezóna výskumu v Mužle-Čenkove*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1988*. Nitra, s. 58-59.
- KUZMA, I. - HANULIAK, M. 1991: *Desiata sezóna výskumu v Mužle-Čenkove*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1989*. Nitra, s. 35-37.
- KUZMA, I. - OŽDÁNI, O. - HANULIAK, M. 1983: *Tretia sezóna výskumu v Mužle-Čenkove*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982*. Nitra, s. 143-147.
- KUZMA, I. - ŠALKOVSKÝ, P. 1984: *Štvrtá sezóna výskumu v Mužle-Čenkove*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983*. Nitra, s. 131-135.
- KUZMA, I. - ŠALKOVSKÝ, P. 1985: *Piata sezóna výskumu v Mužle-Čenkove*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1984*. Nitra, s. 140-142.
- KUZMA, I. - ŠALKOVSKÝ, P. 1986: *Šiesta sezóna výskumu v Mužle-Čenkove*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1985*. Nitra, s. 136-140.
- NOVOTNÝ, B. 1953: *Stálišťe ľudu s kanelovanou keramikou v Hurbanovci na Slovensku*. *Archeol. Rozhl.*, 5, s. 730-733.
- NOVOTNÝ, B. 1958: *Nové nálezy kanelované keramiky na dolnom Pohroní*. *Archeol. Rozhl.*, 10, s. 605-617.

ARCHÄOLOGISCHE FUNDSTELLEN IM GEMEINDEKATASTER VON MUŽLA

Resümee

Die Gemeinde Mužla (Bez. Nové Zámky) erstreckt sich in der Donauniederung 8 km westlich von Štúrovo (Abb. 1) und weist die Teile Malá Mužla, Jurský Chlm und Čenkove auf. Den Kataster (5210 ha) umgrenzt an der Südseite die Donau (Abb. 2). Er liegt größtenteils auf einer pleistozänen Lößterrasse, die am höchsten Punkt (Kopecký sv. Juraja, Kote 129,6) das Inundationsgebiet sogar um 22 m überhöht. Das Relief des ganzen Katasters umfaßt außer der Donauinundation und dem Gelände unter der Terrasse auch Hügel bis sogar 240 m Höhe ü. d. M. Ihre Überhöhung im Rahmen des Katasters beträgt bis zu 135 m. Mužla hat Tieflandklima mit hohen jährlichen Durchschnittstemperaturen von 10,4 °C mit durchschnittlich 72 Sonnentagen. Die durchschnittlichen Jahresniederschläge erlangen 565 mm (im Juni-August betragen sie jedoch 10 mm und mehr nur an 2 Tagen), die Durchschnittszahl der Tage mit Schnee beträgt im Jahr 33,5.

Die ersten schriftlichen Berichte über die Gemeinde stammen vom J. 1156, doch begann die Besiedlung schon im Neolithikum. Archäologische Fundstellen wurden verschiedentlich festgestellt, vorwiegend durch Lesefunde in den J. 1981 und 1982 (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982; Kuzma - Rajtár 1983*) und in weiteren Jahren. Eine ausgeprägte Zunahme erfolgte durch Verdienst der Luftbildprospektion (*Kopecký - Kuzma - Rajtár 1989; Hanzelyová - Kuzma - Rajtár 1995; 1996*, im Druck). Insgesamt werden aus dem Gemeindekataster 40 Fundstellen evidiert (Abb. 2) und sind durchlaufend numeriert. Respektiert wird die Numerierung der Fundstellen (1-18), die in den Berichten über die Geländebegehungen im Jahrbuch AVANS benutzt ist (*Cheben - Kuzma - Rajtár 1982; Kuzma - Rajtár 1983*). Zu den Fundstellen 25-27 ist ein selbständiges Literaturverzeichnis angeführt.

1. Funde aus der Urzeit und der zweiten Hälfte des 14. bis Anfang des 16. Jh.
2. Funde aus der jüngeren Phase der Boleráz-Gruppe.
3. Am Ostrand der Gemeinde unterhalb der Lage 2, am Terrassenhang eine größere Menge menschlicher Knochenbruchstücke, atypisches urzeitliches Material und Funde aus dem 13.-15. Jh.
4. Funde der Kultur mit jüngerer Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe.
5. Am Terrassenrand, östlich der Lage 4, Funde urzeitlicher und latènezeitlicher Scherben.
6. Funde aus der Urzeit.
7. Funde aus der Urzeit.
8. Unausgeprägte Scherben, wahrscheinlich der Lengyel-Kultur.
9. Scherben etwa der Badener Kultur.

10. Radiolaritabspliß und Scherben der Badener Kultur.
  11. Funde der Boleráz-Gruppe und aus der jüngeren Bronzezeit - der Čaka-Kultur.
  12. Als Lesefunde gewann man im J. 1981 Scherben wahrscheinlich aus der mittleren Bronze- und römischen Zeit. Außerdem erfaßte man auf etwa 30 x 30 m Fläche eine Destruktion aus Bruchstücken von Ziegeln, Mörtel und Steinen, ebenfalls menschliche Knochen, Kacheln und mittelalterliche Scherben. Etwa 30 m nach NW eine ähnliche, etwas kleinere Fläche. Durch geophysikalische Messungen im J. 1983 festgestellte Anomalien, die mit großer Wahrscheinlichkeit positiv Fundamentreste indizieren. Aufgrund dieser Situation besteht die Vermutung über einen abgegangenen Sakralbau mit einem Friedhof, dessen Entstehung im Zusammenhang mit dem vorausgesetzten Patrozinium des hl. Georg (Name der höchsten Lage in ca. 1300 m Entfernung ist "Kopec sv. Juraja") in das 12. - Mitte des 13. Jh. anzunehmen ist. Diese Voraussetzung bestätigte die Luftbildprospektion im J. 1993, bei der Grundrisse zweier Bauten festgestellt wurden (Abb. 5: 1): der größere von ca. 10 x 15 m im Innern einer rechteckigen Einfriedung von ca. 20-25 x 35-40 m Ausmaß, der kleinere bei seiner NW-Ecke von ca. 4-5 x 8-10 m Größe. Ihre übereinstimmende Orientierung ist O-W. Das Gräberfeld (Nr. 32) ca. 20 m westwärts (etwa 50 Gräber).
  13. Funde der Boleráz-Gruppe, Kosiň-Čaka-Gruppe und aus der Bronzezeit.
  14. Funde aus der Spätbronzezeit, der älteren Latènezeit und aus dem Mittelalter.
  15. Urzeitliche Scherben, Material aus der Latènezeit und aus dem 13. Jh.
  16. Funde aus der Urzeit, römischen Zeit, dem 11.-12. Jh.
  17. Funde aus der Bronze-, römischen Zeit und dem 11.-12. Jh.
  18. In dieser Flur Pod kopcom sv. Juraja durch Luftbildprospektion im J. 1988 Feststellung des Grundrisses eines sog. Marschlagers aus römischer Zeit. Lesefunde im selben Jahr ergaben Material aus römischer Zeit und dem 10.-12. Jh. 1994 Feststellungsgrabung zur Beglaubigung der Existenz des römischen Marschlagers. Sein Vorhandensein durch einen Graben bestätigt (Abb. 5: 2). In den Schnitten an der Ost-, Nord- und Westseite T. des Grabens 90-130 cm, Br. 180-230 cm. Außer dem Graben durch einen Schnitt Feststellung einer frühmittelalterlichen Halbgrubenhütte (T. 110 cm, L. 250 cm) mit Feuerstelle-Ofen (Abb. 5: 3), wie auch einer germanischen Hütte (4,5 x 2,9 m), datiert durch Terra sigillata in die zweite Hälfte des 2. Jh.
  19. Durch Lehmbau ein Gräberfeld aus der Zeit des awarischen Reiches gestört (7.-8. Jh.). Aus 4 gestörten Gräbern gelbe Keramik und ein grauschwarzes topfförmiges Gefäß.
  20. Bei Luftbildprospektion im J. 1993 Entdeckung eines Gräberfeldes (Abb. 5: 4) mit vorläufiger Datierung in das Frühmittelalter, doch durch eine Feststellungsgrabung im J. 1995 in den Zeitabschnitt des awarischen Kaganats gewiesen. Untersucht wurden 3 Gräber (2 Erwachsene und 1 Kind), sie ergaben 2 Gefäße, 1 Gürtelbeschlag und Perlen.
  21. Im J. 1993 Feststellung eines Gebäudegrundrisses - 15 x 15 m; unklare Interpretation.
  22. In der Flur Szent István főd ein ausgedehnteres Brandgräberfeld der Podoler Kultur, schon vor dem 2. Weltkrieg gestört. Das Material mancher Gräber im Museum zu Nové Zámky deponiert (während der Bombardierung vernichtet). Bei der Grabung im J. 1953 Erschließung nur eines kleineren Gräberfeldabschnittes. Seicht eingetiefte Gräber, Feststellung zweier Bestattungsarten: Urnenbestattung und in einem Falle ein Brandgrubengrab. Funde: Keramik von beachtlichem Formenreichtum, eiserne Messerklinge.
  23. Flur Homoky, in den 60er Jahren Entdeckung eines Münzschatzes (etwa 300 St.) aus dem 17. Jh. In den J. 1980 und 1984 mit Hilfe eines Metalldetektors durch Mitarbeiter des AI der SAW zu Nitra Gewinnung weiterer 167 Münzen - überwiegend Silberprägungen Leopolds I., ursprünglich im Gefäß untergebracht.
  24. Durch Luftbildprospektion im J. 1993 Feststellung von vorläufig undatierten Siedlungsobjekten.
  25. Čenkov, Flur Homokos - vernichtetes Körpergräberfeld aus dem 12. Jh. Bei der Grabung im J. 1976 2 Gräber freigelegt und Feststellung weiterer 3 vernichteter mit der Ausbeute von 3 S-förmigen Silberschläferingen.
  26. Čenkov - Funde der Kultur mit jüngerer Linearkeramik. Erfaßter Siedlungsrand; der größere Teil im Gemeindekataster von Kravany nad Dunajom.
  27. Čenkov - Fluren Vilmakert und Orechový sad. Bedeutendste archäologische Fundstelle im Gebiet von Mužla, in seinem etwa 7 km entfernten Teil Čenkov. Direkt am Donauufer in den Fluren Vilmakert und Orechový sad eine polykulturelle Fundstelle (Abb. 5: 5), die 1979 vom AI der SAW zu Nitra untersucht wurde. Nach der Geländeerkundung im J. 1952 erfolgte eine umfangreiche Feststellungsgrabung im J. 1953. Im J. 1979 begann eine systematische Grabung, hervorgerufen durch den Aufbau des Wasserkraftwerkes Gabčíkovo-Nagymaros (durch die Fundstelle sollte der neue Donaudamm führen). Bis Ende des J. 1992 in beiden Fluren auf 12 000 m² Fläche 1172 Siedlungsobjekte und 106 Gräber erschlossen.
- Neolithische Besiedlung nur durch einige Objekte der Kultur mit jüngerer Linearkeramik vertreten. Das Übergewicht hat die Želiezovce-Gruppe mit belegtem Vorkommen aller 3 Stufen. Diese älteste Besiedlung stören Objekte aus jüngeren Zeitabschnitten, wodurch die Bildung einer genauen Vorstellung über das Gesamt-
 aussehen der Siedlung, namentlich die Verteilung und Zahl der Behausungen erschwert ist.
- Die Gruppe Bajč-Retz vertreten bisher nur einige Funde aus der Siedlungsschicht, in 2 Fällen handelte es sich wahrscheinlich um Kinderbrandbestattungen in einem Gefäß.

Besiedlung der Badener Kultur nur durch Vorrats- und andersartige Gruben belegt.

Mit der Zahl der Objekte der Kosihi-Čaka-Gruppe (36) gehört die Fundstelle zu einer der reichsten.

Mehrere Gruben gehören in die ältere Bronzezeit, bzw. in die Madarovec-Kultur. Schwach vertreten, doch umso bedeutender sind Funde aus der beginnenden mittleren Bronzezeit, der sog. Litzenkeramik, die auf starke Einflüsse und Kontakte mit verschiedenen Kulturzentren des Karpatenbeckens und mit südöstlichen Bereichen hinweist. Es handelt sich vor allem um eine spezifische Äußerung im Keramikdekor mit Schnurabdrücken.

Besiedlung aus der Hallstattzeit nur durch etliche Objekte vertreten, wichtig ist eine Werkstatt zur Herstellung von Geweihindustrie. Gefunden wurde hier a. a. auch ein unbeendeter Messergriff (Akinakes), verziert mit dem Motiv eines Fabeltieres.

Aus der Latènezeit nur zwei Objekte.

Das vollkommenste Bild bietet die frühmittelalterliche Besiedlung in der Flur Vilmakert, im Rahmen der Fundstelle die jüngste, bestehend aus einer beachtlichen Zahl freigelegter Objekte (*Hanuliak - Kuzma - Šalkovský* 1993). Die Bedeutung steigert die Tatsache, daß es eine befestigte Siedlung (Burgwall) aus der Zeit Großmährens ist. Sehr gut sichtbare Wälle umgeben von 3 Seiten die Fundstelle und überragen vor allem im Osten sogar 3 m das Innenareal. Im J. 1989 Freilegung eines Teiles der Frontmauer mit einer gerundeten Ecke dieser Wallbefestigung (L. 30 m). Es war eine Steintrockenmauer von 140 cm H. (Abb. 5: 6). Relativ gleichmäßige Verteilung der Objekte auf der ganzen Grabungsfläche: Vorratsgruben, Öfen und Gruben verschiedener Funktion wie auch Behausungen, von denen 96 untersucht wurden. In den meisten von ihnen waren in den Ecken steinerne, gut erhaltene Herdstellen, in manchen auch Lehmöfen zum Brotbacken. Die Getreidegruben erreichen sogar 360 cm T., mehrere enthielten relativ reichlich verkohltes Getreide, ein Hinweis, daß die angebauten Hauptarten auf der Fundstelle in diesem Zeitabschnitt Gerste, Roggen, Hirse waren, doch vorgekommen sind auch Hülsenfrüchte und andere Fruchtarten.

Die untersuchten Gräber, die teils zwei kleinere Gräberfelder bildeten, teils auf der ganzen Fläche verstreut waren, wiesen verschiedene Ausmaße und Tiefen auf, die Toten waren größtenteils in gestreckter Rückenlage. Die meisten Gräber hatten keine Funde, manche enthielten Gefäße, kleine Messer, seltener Schmuck, besonders Ohringe.

An die Siedlung Čenkov knüpft sich auch der älteste schriftliche Beleg aus der Gemeinde Mužla (zum J. 1135 - "Predium in villa Chenka"). Den Besitz schenkte der hl. Stephan für Verdienste einem der Vorfahren der Familie Hunt-Poznan. Der letzte historische, mit Čenkov zusammenhängende schriftliche Beleg stammt aus dem 18. Jh., wann während des Aufstandes Ferenc Rákóczi II. sein Kapitän Vak Bottyán im J. 1708 in der Gemarkung Csenkepuszta eine von einem enormen Graben geschützte Befestigung, gen. Csenkevár, errichten ließ, die zusammen mit der Befestigung auf dem gegenüberliegenden Donauufer in Nyergesújfalu den Flußverkehr auf der Donau blockieren sollte. Sie war jedoch nicht von langer Dauer und wurde nach Unterdrückung des Aufstandes im J. 1711 wüst.

28. Durch Luftbildprospektion im J. 1994 Feststellung des Grundrisses eines weiteren römischen Marschlagers (Abb. 6: 1) wie auch von vorderhand undatierten Siedlungsobjekten. Im J. 1994 geophysikalische Messungen und nachfolgend auch eine kurzfristige Feststellungsgrabung. Die Messungen präzisierten den Lagergrundriß und lokalisierten beide ca. 135 m voneinander entfernte Ecken seiner N-Front. Durch testende Messungen auf der Terrassenkante (S-Front des Lagers) wurde der Grabenverlauf nicht festgestellt. Die Feststellungsgrabung bestätigte durch 3 Schnitte vollauf die Ergebnisse der Luftbildprospektion wie auch der geophysikalischen Messungen, wobei in den einzelnen Schnitten an der O-, N- und W-Seite Gräben von 200-220 cm Br. und 125-130 cm T. festgestellt wurden (Abb. 6: 2). Die Grabenverfüllung des Lagers Nr. 1 ergab keine datierbaren Funde.

29. Durch Luftbildprospektion im J. 1994 ein Gräberfeld erfaßt, das nachfolgend durch eine Feststellungsgrabung beglaubigt wurde. Der Schnitt 9 x 3 m ergab 4 Körpergräber: in dreien erwachsene Individuen, im vierten ein Kind dicht unter dem Niveau der Ackerkrume. Orientierung W-O mit mäßiger Abweichung, der Kopf im Westen, T. der Grabgruben 114-170 cm. Keine Begleitfunde. Aufgrund der Tiefe, Grabgestaltung und Armlage Datierung in die 2. Hälfte des 10. bis 1. Hälfte des 11. Jh.

30. Bei der Luftbildprospektion im J. 1988 in dieser Lage, die dank eines Wasserrisses in der Terrasse eine natürliche Insel bildete, Feststellung eines Grabens, der ein geschlossenes Areal darstellte. 1994 abermals eine Fotografierung der Lage, an einer Stelle die Unterbrechung des Grabens (Eingang) in Form des Buchstabens T festgestellt (Abb. 6: 3). Gewinnung von Lesefunden der Badener Kultur und bronzezeitlichem Material, ähnlich wie in der benachbarten Lage 13.

31. Außer mehreren Siedlungsobjekten wurden bei der Luftbildprospektion zwei in scharfem Winkel sich kreuzende Grabengebilde erfaßt (Abb. 6: 3). Das Material mit jenem aus der Lage 30 identisch, doch kann seine Beziehung zu den Grabengebilden nicht bestimmt werden.

32. In O-Richtung vom Sakralbau in der Lage 12 in etwa 20-30 m Entfernung Feststellung eines Reihengräberfeldes mit ca. 50 Gräbern (Abb. 5: 1), wahrscheinlich ebenso datierbar wie der Sakralbau in das 12. bis Mitte des 13. Jh. Die Orientierung der Gräber wie der Bau - O-W.

33. Im W des Baues in der Lage 12, am Terrassenrand, nicht interpretierte Grabengebilde größeren Ausmaßes, ebenfalls eine größere Menge vorderhand undatierter Siedlungsobjekte.

34. Bei der Luftbildprospektion im J. 1994 Feststellung eines rechteckigen Grundrisses von ca. 15 x 20 m Größe, mit orientierter Langseite O-W, undatiert.

35. Bei Arbeiten im Weingarten im J. 1974 Auffindung einer größeren Menge Silbermünzen, erhalten 48, Prägungen Leopolds I. aus der 2. Hälfte des 17. und dem Anfang des 18. Jh.

36. Durch Flugaufnahmen Feststellung von vorderhand undatierten Siedlungsobjekten.

37. Durch Luftbildprospektion Feststellung eines Grundrisses von ca. 50 x 20 m mit O-W-Orientierung (Abb. 6: 4). Bei seiner SO-Ecke ein kleinerer Grundriß von ca. 5 x 10 m, undatiert.

38. Aus dem Gemeindekataster (ohne Lokalisierung und Fundumstände) stammen zwei zweischneidige Scherwerter, das erste ein Fund aus dem J. 1896, das zweite aus dem J. 1956; nicht auszuschließen ist Čenkov als Fundstelle.

39. Durch Luftaufnahmen Feststellung eines Grabengebildes mit rechtwinkliger Ecke.

40. Durch Luftbildprospektion Feststellung von vorläufig undatierten Siedlungsobjekten.

Von der Gesamtzahl der 40 Fundstellen sind 10 undatiert, 7 in die Urzeit verwiesen. Die Vertretung der Kulturen der einzelnen Fundstellen zeigt Tabelle 1. Auf den ersten Blick scheint die Zahl der 40 archäologischen Fundstellen aus dem Gebiet des gegebenen Ausmaßes verhältnismäßig niedrig zu sein. Diese Tatsache hängt jedoch vom Stand der Geländeerkundung wie auch von anderen Tatsachen ab. Auf dem Plan der Fundstellen im Kataster fesselt ihre Konzentration auf der Terrasse wie auch im Inundationsgebiet dicht unter ihr (Abb. 3), wo sich 35 von ihnen befinden (87,5 %). Der Raum zwischen Donau und dem ersten Kanal, der günstige Niveletten bis zu 111 m ü. d. M. erlangt, ist praktisch ohne Fundstellen. Das Gebiet ist jedoch fast zusammenhängend bewaldet und dadurch für eine Erkundung unzugänglich. Besiedlung ist lediglich in seinem Ausläufer zur Donau hin von ca. 750 m Br. bekannt, wo auch die größte Fundstelle Čenkov liegt (Nr. 27). Auch die Besiedlung der Terrasse beschränkt sich nicht bloß auf ihren Rand. Aus Flugaufnahmen bestehen Erkenntnisse direkt über ihre zusammenhängende Besiedlung vom Rand bis zum Fuß der Hügel oberhalb von Mužla. Das Gebiet von Mužla (besonders die erwähnte Terrasse) ist zugleich auch eine Mikroregion mit der größten Zahl der durch Luftbildprospektion festgestellten Fundstellen. Vom Gesichtspunkt der Luftbildaufnahmen sind eindeutig 15 Fundstellen interpretierbar: 2 römische Lager, 4 Gräberfelder, die Wüstung eines Sakralbaues und mehrere weitere Gebilde, die sich nicht auf klassische Weise feststellen lassen. In diesem Zusammenhang taucht die Frage auf, ob man bei den durch Luftprospektion festgestellten Objekten (Gebilden) von selbständigen Fundstellen sprechen kann. Im Falle der römischen Lager, des Sakralbaues, der Gräberfelder, aber auch mancher Gruppen von Siedlungsobjekten mit klarer Umgrenzung (bzw. Umfang) ist die Antwort eindeutig. Ohne Geländegrabungen ist es jedoch nicht bestimmbar, ob die einzelnen Objekte, z. B. das Grabengebilde in der Lage 30, mit den Siedlungsobjekten in der gleichen Lage zusammenhängen. Dadurch kommt es auch zur Verzerrung der in diesem Beitrag angeführten Fundplätze. Gegeben ist dieser Zwiespalt durch unterschiedliche Kriterien der bei Beurteilung der Fundstellen aus der Sicht ihrer "klassischen" Evidenz und aus der Sicht der Notwendigkeit einer Evidenz bei der Luftbildprospektion festgestellten Gebilde/Objekte. Wenn als grundlegende Evidenzeinheit des Evidenzsystems in der Datenbasis der Zentralen Evidenz der archäologischen Fundstellen in der Slowakei der Identifikationspunkt im Raum mit zugewiesenen Koordinaten bestimmt wurde (mit der Möglichkeit einer Streuung von 100 m), können im angeführten Raum auch mehrere Zeitabschnitte/Kulturen vertreten sein, die unter der gleichen Nummer evidiert sind. Dies gilt jedoch nicht für die bei der Luftbildprospektion festgestellten Tatsachen. Aus der Sicht der Luftbildprospektion ergibt sich eine notwendige durchlaufende selbständige Numerierung der einzelnen Gebilde im Rahmen derselben Region. Sofern die Bestimmung des Ausmaßes, der Umgrenzung und kulturellen Einstufung der einzelnen Lokaltäten auch durch systematische Lesefunde innerhalb eines längeren Zeitabschnittes möglich ist, sind für die Einstufung der Feststellungen der Luftbildprospektion vorwiegend auch Geländegrabungen notwendig.

Dank der Luftbildprospektion erhöhte sich nicht nur die Fundstellenzahl im Katsar von Mužla, sondern es wurde in mehreren Fällen auch eine Ergänzung und Präzisierung älterer Erkenntnisse ermöglicht.

VÝSLEDKY PRIESKUMU V OKRESE STARÁ LUBOVŇA V ROKOCH 1992-1994

Peter Roth

Východné Slovensko, Popradská kotlina, archeologický prieskum; paleolit - včasná doba bronzová (?), kamenná štiepaná industria; neskorý stredovek a novovek, keramika, železná troska, železiarske objekty.

Eastern Slovakia, region of the river Poprad basin, archaeological investigation; the Palaeolithic - Early Bronze Age (?), chipped stone industry; Late Middle and modern Ages, pottery, iron slag, ironmonger's objects.

Archeologické bádanie v okrese Stará Ľubovňa prebiehalo v uvedených rokoch, tak ako v minulosti (Roth 1994a, s. 247-268; 1994b, s. 87-109), na rôznych kvalitatívnych úrovniach. Okrem terénnych výskumov, ktoré samozrejme netvoria súčasť tohto príspevku, sme realizovali hlavne systematický terénny prieskum, zameraný geograficky (údolie rieky Poprad) aj chronologicky (včasnostredoveké osídlenie). Nálezy pochádzajú aj z obhliadok stavebnej činnosti, niektoré darovali miestni občania.

Predbežné informácie o väčšine z týchto prieskumov boli podané v ročenke Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 1992 (Roth 1993a; 1993b; Lukáč - Roth 1993), 1993 (Roth 1995; Roth - Mišenko 1995; Roth - Lukáč 1995) a 1994 (Roth v tlači a).

Lokality, na ktorých prieskum prebiehal, uvádzame v abecednom poradí. Poradové čísla polôh v rámci tej-ktorej obce zodpovedajú číslam na výrezoch z mapy 1 : 50 000.

Čirč

Prieskum sme vykonali na jar 1993 v rámci akcie zameranej na vyhľadávanie včasnostredovekých lokalít. Zúčastnil sa na ňom aj dr. G. Lukáč, prof. M. Parczewski a dr. S. Kolodziejski. Jeho súčasťou bol aj prieskum lokalít v Ďurkovej, Lubotíne, Orlove, Plavči a Šarišskom Jastrabí, uvádzaných v ďalšom texte.

1. Pod Zadnou horou (obr. 1: 1). Malá vyvýšená terasa nad Smrečným potokom po ľavej strane cesty do Ruskej Vole nad Popradom. Tvorí priame pokračovanie či vyústenie terás, na ktorých sa nachádza Ruská Vola nad Popradom. Poľnohospodársky obrábaná terasa bola bez nálezov.

2. Pod Ostrou hôrkou (obr. 1: 1). Vyvýšená rovná terasa pod vrchom Ostrá hôrka nad potokom Soliská. Nachádza sa približne medzi kótami 484 a 477 oproti futbalovému ihrisku. Bez nálezov.

Ďurková

1. Skalka (obr. 1: 2). Vyvýšená terasa pod vrchom Skalka na pravej strane železničnej trate Plaveč - Prešov za budovou zastávky Ďurková.

Nálezy

1. Šesť črepov z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, jemná, v jednom prípade sivá, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 891.

Hniezdne

1. Intravilán (obr. 1: 3). Začiatkom r. 1994 sa začali práce na plynofikácii obce. Pri hĺbení ryhy bol pred domom č. 131 porušený kamenný objekt so zaklenutým stropom. Vzhľadom na to, že sme

na porušený objekt neboli upozornení a zistili sme ho, až keď bolo potrubie už uložené a ryhu zasypávali, nemohli sme realizovať ani najnutnejší záchranný výskum.

Nálezky

1. Hrnec s vyhnutým okrajom, s dvoma pásovými uchami vychádzajúcimi z okraja a dosadajúcimi na vydutie. Pod okrajom viacnásobné obežné ryhy. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu poškodená glazúra, ktorú nemožno charakterizovať. Hrnec čiastočne poškodený. Inv. č. A 1416 (obr. 2: 1).

2. Okrajový črep s časťou tela z nádoby hrncovitého (džbánovitého) tvaru s vyhnutým okrajom, pásovým uchom vychádzajúcim z okraja a dosadajúcim na vydutie. Hlina sivá, jemná. Na povrchu zvonka veľmi poškodená glazúra. Znútra lesklá svetlozelená glazúra, na okraji znútra lesklá čiernohnedá glazúra. Inv. č. A 1417 (obr. 2: 3).

3. Časť poškodeného džbána s vyhnutým okrajom, s odlomeným páškovým uchom vychádzajúcim z okraja. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch hladký. Znútra a na okraji aj zvonku lesklá bieložltá glazúra. Na hrdle výzdoba z pásu troch obežných vlnoviek a línie. Na páškovom uchu vodorovné čiarky. Inv. č. A 1418 (obr. 3: 1).

4. Okrajový črep z nádoby džbánovitého (hrncovitého) tvaru s vyhnutým okrajom. Pod okrajom hrotitá obežná lišta. Hlina svetločervená, jemná, v miestach prepálenia čierna. Povrch zvonku sivočierny, prepálený. Znútra na okraji lesklá svetlozelená glazúra. Inv. č. A 1419 (obr. 1: 4).

5. Horná časť nádoby hrncovitého tvaru s vyhnutým okrajom. Hlina svetločervená, jemná. Povrch bez úpravy, zvonku čierny po prepálení. Na okraji a zvonku aj na hrdle lesklá svetlohnedá glazúra so žltobiellou výzdobou: na hrdle rastlinné motívy - úponky a list, znútra na okraji plytká vlnovka. Inv. č. A 1420 (obr. 1: 5).

6. Horná časť nádoby hrncovitého tvaru s vyhnutým okrajom. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu zvonka a na okraji aj znútra lesklá tmavozelená glazúra. Inv. č. A 1421 (obr. 1: 6).

7. Okrajový črep s časťou tela z nádoby hrncovitého (džbánovitého) tvaru s vyhnutým okrajom, s páškovým uchom vychádzajúcim z okraja a dosadajúcim na vydutie. Pod okrajom tri vodorovné obežné ryhy. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Na okraji z oboch strán a na hornej časti ucha lesklá svetlohnedá glazúra. Znútra nádoba tmavá, azda po prepálení. Inv. č. A 1422.

8. Okrajový črep s časťou tela z nádoby hrncovitého (džbánovitého) tvaru s vyhnutým okrajom, s páškovým uchom vychádzajúcim z okraja a dosadajúcim na vydutie. Pod okrajom tri vodorovné obežné ryhy. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Zvonku na hornej časti a znútra na okraji lesklá hnedočierna glazúra. Znútra lesklá svetlozelená glazúra. Inv. č. A 1423 (obr. 2: 2).

9. Okrajový črep s časťou tela nádoby hrncovitého (džbánovitého) tvaru s vyhnutým okrajom, s páškovým uchom vychádzajúcim z okraja a dosadajúcim na vydutie. Pod okrajom viacnásobné obežné ryhy. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch drsný, bez úpravy. Znútra a na okraji i zvonku lesklá tmavohnedá glazúra. Inv. č. A 1424.

10. Horná časť plochej misy s kolmým okrajom a ostro členeným telom. Na okraji ploché uško v tvare rozťahnutého ležateho S. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu lesklá červenohnedá glazúra. Inv. č. A 1425.

11. Dva okrajové črepy pravdepodobne z nádoby hrncovitého tvaru s vyhnutým okrajom, pod ktorým prebieha hrotitá lišta. Hlina svetločervená, jemná. Povrch drsný, zvonku čierny po prepálení. Na okraji zvonku lesklá zelenožltá, znútra tmavohnedá glazúra. Inv. č. A 1426.

12. Dva okrajové črepy pravdepodobne z nádoby hrncovitého tvaru s vyhnutým okrajom. Na pleciach viacnásobné obežné ryhy. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu lesklá zelenožltá glazúra, miestami prepálená až dočierna. Inv. č. A 1427.

Jakubany

1. Pod Pálenicou (obr. 3: 2). Na základe informácie p. Krivoňáka zo Starej Ľubovne sme vykonali obhliadku železného ingotu, polotovaru, ktorý bol vyrobený v železiarskych hutách v Jakubanochoch. S informátorom sme uskutočnili aj obhliadku zaniknutých objektov vo vojenských lesoch Javorina. Sú v údolí potoka Jakubianka pod vrchom Pálenica. Z objektov sa zachovala časť železiarskej pece do výšky 4-5 m, z ostatných iba podzemné časti. Približne sme boli informovaní aj o údajných miestach ťažby železnej rudy v okolitých kopcoch.

Lacková

Prieskum v r. 1993 bol zameraný na overenie a lokalizovanie mohyly v polohe Vlčia jama, ktorú našiel F. Blahuta v r. 1932 (Blahuta 1963, s. 174-176).

1. Lesíky, tzv. Vlčia jama (obr. 3: 3). Na pravom brehu Čierneho potoka na lúke zvanej Lesíky, ktorá je v súčasnosti podmäčaná a vytvárajú sa na nej bariny, sme zistili mohylovitý útvar, ktorý zodpovedá opisu F. Blahutu (1963). Ide o "mohylu" vysokú 6-8 m, s priemerom 50-60 m, na vrchole

ktorej je slabo viditeľný kruhový zásah 4-5 m v priemere. Celý útvar je porastený borovicami. Z terénneho prieskumu nie je jasné, či naozaj ide o mohylu, alebo prírodný útvar. Vzhľadom na porast a nevhodnosť terénu, ako i pre nedostatok času sme ďalšie uvádzané mohyly nehladali.

2. Funduše (obr. 3: 3). Malá terasa na konci dediny na ľavej strane poľnej cesty z Lackovej na sever na ľavom brehu bezmenného potôčika. Terasa je oproti kopcu, na ktorom je kaplnka.

Nálezy

1. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Znútra lesklá svetlohnedá glazúra. Zvonku biely poťah. Pri dne viacnásobné obežné lišty. Inv. č. A 975.

2. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímесou piesku. Povrch bez úpravy, zvonku stopy druhotného prepálenia. Inv. č. A 976.

3. Dva črepy z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, s prímесou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 977.

3. Tolky (obr. 3: 3). Malá terasa na konci dediny nad sútokom Lackovského potoka s bezmenným potôčikom, nachádzajúca sa po ľavej strane cesty do Lackovej od štátnej cesty Nižné Ružbachy - Hniezdne.

Nálezy

1. Okrajový črep z nádoby džbánovitého tvaru (?). Hlina svetločervená, jemná. Na povrchu znútra poškodená lesklá svetlozelená glazúra. Inv. č. A 978 (obr. 3: 4).

2. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina jemná, tehlovočervená. Na povrchu stopy po glazúre. Inv. č. A 979.

3. Štyri črepy z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy. Na jednom črepe stopy po glazúre, na druhom stopy druhotného prepálenia. Inv. č. A 980.

4. Perdáč (obr. 3: 3). Malá terasa na pravom brehu Lackovského potoka na ľavej strane cesty vedúcej od cesty Nižné Ružbachy - Hniezdne.

Nálezy

1. Okrajový črep z nádoby neurčiteľného tvaru (pravdepodobne pokrývka). Hlina sivá, s prímесou piesku. Povrch tehlovočervený, bez úpravy. Inv. č. A 981 (obr. 3: 5).

2. Črep z tela hrubostennej nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, s prímесou piesku. Povrch červenohnedý, bez úpravy. Inv. č. A 982.

3. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, s prímесou piesku. Povrch sivý, bez úpravy. Inv. č. A 983.

4. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Inv. č. A 984.

5. Zlomok pášikového ucha. Hlina červenobiela so svetločerveným jadrom, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Inv. č. A 985.

6. Zlomok pášikového ucha. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Inv. č. A 986.

7. Tri črepy z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu stopy po glazúre. Inv. č. A 987.

8. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, s prímесou piesku. Povrch znútra hnedý, bez úpravy. Inv. č. A 988.

L u b o t í n

1. Hartlová (obr. 4: 15). Rozsiahla terasa medzi železničnou traťou Plaveč - Prešov a potokom Hradlová, ktorá pokračuje aj v chotári obce Šarišské Jastrabie, kde na ňu nadväzujú ďalšie polohy.

Nálezy

1. Železný kliniec s plochou hlavou. Telo mierne ohnuté, s obdĺžnikovým prierezom. Inv. č. A 917.

2. Väčší kus čokoládovohnedého rádiolaritu bez výraznejších stôp po opracovaní. Inv. č. A 918.

3. Väčší kus čokoládovohnedého rádiolaritu s nevýraznými stopami opracovania. Inv. č. A 919.

4. Menší kus čokoládovohnedého rádiolaritu s málo výraznými až spornými stopami po úprave. Inv. č. A 920.

5. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, s prímесou kremitého piesku. Povrch hnedý, bez úpravy. Na povrchu široká obežná ryha. Inv. č. A 921 (obr. 4: 3).

6. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna. Povrch sivý, zvonku tehlovočervený, bez úpravy. Inv. č. A 922.

7. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, povrch bez úpravy. Znútra lesklá svetlozelená glazúra. Znútra viacnásobná závitnica. Inv. č. A 923 (obr. 4: 9).

8. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch zvonku sivý, znútra tehlovočervený, so stopami druhotného prepálenia. Inv. č. A 924.

2. Dlhý kopec (obr. 4: 15). Malá terasa pod Dlhým kopcom na pravej strane cesty do Kamenice hneď za poslednými domami.

Nálezy

1. Malá minca. Československo, Kremnica, 20-haliernik, 1921. Značne poškodená. Inv. č. A 907.
2. Železný kliniec s plochou hlavou v tvare T a obdĺžnikovým prierezom tela. Inv. č. A 908.
3. Železný kliniec s veľkou plochou hlavou a so zahnutým telom obdĺžnikového prierezu. Inv. č. A 909.
4. Malý úštep zo sivomodrého rádiolaritu so stopami po otlkaní. Inv. č. A 910.
5. Malý úštep z modrosivého rádiolaritu so sporými stopami po opracovaní. Inv. č. A 911.
6. Okrajový črep z nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, druhotne prepálená. Znútra lesklá svetlozelená glazúra. Zvonku bez úpravy. Inv. č. A 912.
7. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 913.
8. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch sivý, bez úpravy, so stopami druhotného prepálenia. Inv. č. A 914.
9. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy, zvonku hnedý. Inv. č. A 915.
10. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Zvonku stopy po žltomnedej glazúre, znútra biely poťah. Inv. č. A 916.

O r l o v

1. Intravilán (obr. 4: 15). Malá terasa za kostolom a cintorínom v záhradách domov, ktoré sú pri ulici vedúcej súběžne s Dubničným potokom.

Nálezy

1. Okrajový črep z nádoby s vyhnutým profilovaným okrajom. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu zelenožltá glazúra. Inv. č. A 827 (obr. 4: 6).
2. Okrajový črep z nádoby s vyhnutým okrajom, pravdepodobne z pokrývky. Hlina sivá, jemná, s prímiesou drobného piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 828 (obr. 4: 7).
3. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina svetločervená, jemná, s prímiesou drobného piesku. Povrch bez úpravy. Na črepe plytká obežná ryha. Inv. č. A 829 (obr. 4: 8).
4. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina svetločervená, jemná. Povrch bez úpravy. Na črepe obežná lišta. Inv. č. A 830.
5. Črep pravdepodobne od dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Na črepe jamka - odtlačok prsta. Inv. č. A 831.
6. Črep z pásikového ucha. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 832.
7. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Inv. č. A 833.
8. Sedem črepov z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 834.

2. Nad medzou (obr. 4: 15). Väčšia terasa pod vrchom Nad medzou hneď za domami, prakticky nad terasou v intraviláne. Terasa je poľnohospodársky obrábaná.

Nálezy

1. Železný skorodovaný kliniec obdĺžnikového prierezu, bez hlavy. Inv. č. A 835.
2. Železná troska neurčeného charakteru, nepravidelná, plochá, so vzduchovými dierkami. Inv. č. A 836.
3. Štyri črepy z dna nádob neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, v jednom prípade sivá, jemná. Povrch hladký, bez úpravy, na jednom lesklá svetlozelená glazúra. Inv. č. A 837.

3. Úboč (obr. 4: 15). Poľnohospodársky obrábaná vyvýšená terasa na svahu kopca Úboč nad lesíkom, ktorý je na ľavej strane nad cestou vedúcou do Andrejovky.

Nálezy

1. Korodovaná minca. Uhorsko, František Jozef I. (1848-1916), Kremnica, 1-grajciar, 1868-1892 (averz so znakom štátu nečitateľný, na revereze vidno iba číslo 1 a časť letopočtu 18...). Inv. č. A 838.
2. Plochý riečny obliak z čokoládovohnedej rádiolaritu so šikmo retušovaným koncom, s pravostrannými plochami od negatívov úderov. Inv. č. A 839 (obr. 4: 1).
3. Čepeľovitý úštep z čokoládovohnedej rádiolaritu v tvare trojbokého hranola s obojstrannou retušou, eolicky zahladenou na všetkých bočných hranách. Inv. č. A 840 (obr. 5: 1).
4. Zlomok čokoládovohnedej rádiolaritu v tvare trojbokého hranola so slabo viditeľnou retušou. Inv. č. A 841 (obr. 4: 5).
5. Zlomok čepele zo sivobieleho limnokvarcitu v tvare plochého hranola s drobnou retušou. Inv. č. A 842 (obr. 4: 4).
6. Okrajový črep z nádoby s vyhnutým okrajom, pravdepodobne z pokrývky. Hlina jemná, sivá. Povrch hladký, s plytkými obežnými ryhami. Inv. č. A 843 (obr. 5: 2).

7. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 845.

4. Pod Košútovým (obr. 4: 15). Pririečna terasa medzi dvoma potôčkami na pravej strane cesty do Andrejovky. Oproti, na ľavej strane cesty, sú sýpky poľnohospodárskeho družstva. Bez nálezov.

5. Pod Úbočou (obr. 4: 15). Riečna terasa nachádzajúca sa pod lesíkom (pod lokalitou Úboč) na pravej strane cesty do Andrejovky.

Nálezy

1. Zlomok glazovanej fajky: časť hlavy, zdobená koncentrickým kruhom. Na povrchu poškodená zelená glazúra. Inv. č. A 846 (obr. 4: 2).

2. Zlomok pásikového ucha. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Na povrchu stopy hnedej glazúry. Inv. č. A 847.

3. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch sivý, bez úpravy. Na povrchu pôvodne zrejme glazovaná geometrická výzdoba, zachované iba náznaky. Inv. č. A 848.

4. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch sivočierny, bez úpravy. Inv. č. A 849.

5. Okrajový črep z nádoby neurčiteľného tvaru. Z ucha, vystupujúceho z okraja, zachovaná iba časť. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 850.

6. Osem črepov z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 851.

Plaveč

1. Hradný vrch (obr. 5: 7). Počas prieskumu v okolí Plavča zozbierali v r. 1992 G. Lukáč a M. Parczewski na hradnom vrchu stredoveký a novoveký materiál.

Nálezy

1. Zlomok železného klinca so štvorhranným profilom, bez hlavy. Klinec zahnutý približne do pravého uhla. Inv. č. A 808.

2. Okrajový črep z hrncovitej nádoby s vyhnutým okrajom. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 809. (obr. 5: 12).

3. Okrajový črep z nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu lesklá svetločervená glazúra. Inv. č. A 810.

4. Zlomok pásikového ucha. Hlina tehlovočervená, s prímiesou drobného piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 811.

5. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Výzdoba viacnásobnou závitnicou. Inv. č. A 812 (obr. 5: 3).

6. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy, so stopami po druhotnom prepálení. Inv. č. A 813.

7. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 814.

V rámci prieskumu zameraného na včasnostredoveké osídlenie sme na hradnom vrchu zozbierali materiál:

1. Úštep z modrosivého rádiolaritu. Na povrchu nepatrné stopy po odštiepavaní. Inv. č. A 967.

2. Malý úštep pravdepodobne z čiernosivého obsidiánu, bez stôp po opracovaní. Inv. č. A 968.

2. Pod Lazným (obr. 5: 7). Rozsiahla terasa pod vrchom Lazné na ľavej strane cesty do Orlova, ktorá je potôčkami rozdelená na tri samostatné terasy.

I. Poľnohospodársky obrábaná terasa za cestou oproti štrkovej jame s vodou.

Nálezy

1. Zlomok reliéfnej kachlice. Výzdoba - rozovretý lístok, pod ním úponka. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Jadro červené. Povrch bez úpravy, drsný. Inv. č. A 852 (obr. 5: 4).

2. Okrajový črep z nádoby hrncovitého tvaru. Hlina oranžovočervená, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Znútra matná svetlozelená glazúra. Inv. č. A 853 (obr. 5: 10).

II. a III. Obe polohy sú poľnohospodársky obrábané. V čase prieskumu boli zarastené a poliate močovkou, čo znemožnilo ich prieskum. III. terasa sa nachádza oproti železničnej stanici Plaveč.

3. Hlinná hora (obr. 5: 7). Výrazný ostroh nad obcou. Počas prieskumu bol buď husto zarastený, alebo dokonca zatravnovaný, čo znemožnilo prieskum.

4. Pod Baštami (obr. 5: 7). Riečna terasa v údolí Popradu, nachádzajúca sa medzi železničnou traťou a úpäťm kopca zvaného Bašty pri západnom okraji obce.

Nálezy

1. Dolná časť nôžky z trojnohej misky. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu biela farba a stopy po lesklej žltohnedej glazúre. Inv. č. A 854.

2. Tri črepy z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 855.

3. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímесou piesku. Povrch drsný, znútra tehlovočervený, zvonku čierosivý. Inv. č. A 856.

5. Pod Kozím chrbtom (obr. 5: 7). Terasa po ľavej strane cesty z Plavnice do Plavča pod kopcom zvaným Kozí chrbát. Potôčik a železničná trať ju rozdeľujú na tri časti. Z východu ju ohraničuje Kozelský potok.

I. Na okraji terasy je kaplnka sv. Jána Nepomuckého. Na západe ju ohraničuje potôčik.

Nálezy

1. Malý železný krúžok s očkom uprostred. Inv. č. A 857.

2. Črep z dna pohára alebo fľaše z tmavočervenej sklenej pasty - tzv. Rothwelsch. Dno nádoby do vnútra prehnuté, s prstencovou nôžkou. Inv. č. A 858 (obr. 5: 11).

3. Okrajový črep z nádoby hrcovitého tvaru. Hlina drsná, tehlovočervená, s prímесou piesku. Povrch zvonku tehlovočervený, znútra čierny, drsný. Inv. č. A 859.

4. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, drsná, s prímесou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Na tele dve širšie, plytké obežné ryhy. Inv. č. A 860 (obr. 5: 5).

5. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, drsná, s prímесou piesku. Povrch tehlovočervený, drsný, bez úpravy. Inv. č. A 861.

6. Zlomok pásikového ucha s časťou nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímесou piesku. Povrch bez úpravy. Pod uškom jamka urobená prstom. Inv. č. A 862.

7. Zlomok pásikového ucha. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy, drsný. Inv. č. A 863.

8. Zlomok pásikového ucha. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy, hladký. Inv. č. A 864.

9. Zlomok pásikového ucha (znútra odlomené). Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy, hladký. Inv. č. A 865.

10. Zlomok pásikového ucha. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímесou piesku. Povrch bez úpravy, drsný. Inv. č. A 866.

11. Zlomok ucha kruhového profilu. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímесou piesku. Povrch bez úpravy, so stopami po druhotnom prepálení. Inv. č. A 867.

12. Dno nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu stopy po zelenej glazúre. Inv. č. A 868.

13. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, povrch bez úpravy, so stopami hnedožltej glazúry. Inv. č. A 869.

14. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 870.

15. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch bez úpravy, so stopami vleštovanej výzdoby. Inv. č. A 871.

16. Črep z hrdla nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Výzdoba vleštovanými obežnými pásmi. Inv. č. A 872.

17. Okrajový črep z pokrývky. Hlina tehlovočervená, s prímесou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 873.

18. Črep z tela nádoby misovitého (?) tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu znútra lesklá tmavozelená glazúra. Výzdoba viacnásobnou vlnovkou. Inv. č. A 874.

19. Dva črepy z tela rôznych nádob. Hlina sivá, jemná. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 875.

20. Päť črepov z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, s prímесou piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 876.

21. Zlomok širokého pásikového ucha. Hlina sivá, s prímесou piesku. Povrch hladký. Inv. č. A 877.

II. Pokračovanie predchádzajúcej terasy.

Nálezy

1. Dutá nôžka z trojnohej misky. Hlina tehlovočervená, jemná, povrch bez úpravy, so stopami svetlohnedej glazúry. Inv. č. A 878.

2. Črep z plochej misky. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Inv. č. A 879.

3. Okrajový črep, pravdepodobne z pokrývky. Hlina sivá, jemná. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 880.

4. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina jemná, s prímесou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 881.

5. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímесou drobného piesku. Povrch drsný, so stopami hnedožltej glazúry. Inv. č. A 882.

6. Črep od dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, s prímiesou hrubozrnného piesku. Povrch tehlovočervený, drsný, bez úpravy. Inv. č. A 883.

7. Črep z pásikového ucha. Hlina sivá, jemná, na povrchu svetločervená lesklá glazúra. Inv. č. A 884.

8. Tri črepy z tela rôznych nádob. Hlina sivá, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Inv. č. A 885.

9. Dva črepy z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená a sivočierna, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 886.

10. Štyri črepy z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 887.

11. Tri črepy z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Inv. č. A 888.

III. Malá terasa na ľavej strane železničnej trate, medzi ňou a riekou Popradom.

Nálezy

1. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch hladký, s vleštovanou výzdobou v tvare zvislých pásov. Inv. č. A 889 (obr. 5: 6).

2. Črep zo zadnej časti kachlice (?). Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 890.

6. **Lubotínska hora (obr. 5: 7).** Malé terasy na svahu Ľubotínskej hory, ktoré sa nachádzajú pod starou cestou do Ľubotína. Nálezy pochádzajú z terás v blízkosti miesta, kde stará cesta odbočuje od súčasnej cesty.

Nálezy

1. Väčší kus sklovitej hmoty spod pece, čiernozelený, s lesklým lomom. Inv. č. A 950.

2. Časť dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu zvonku biely potah. Inv. č. A 951.

7. **Šajby (obr. 5: 7).** Terasa na úpätí kopca vpravo od starej cesty do Ľubotína, za jej odbočkou z terajšej cesty.

Nálezy

1. Široký hrotitý čepeľovitý úštep zo sivobieleho limnokvarcitu. Na plochom úštepe stopy po možnom odštiepavaní. Inv. č. A 952 (obr. 5: 8).

2. Nôžka z trojnohej misky. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 953.

3. Okrajový črep z nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Pod okrajom hrotitá obežná lišta. Inv. č. A 954 (obr. 5: 9).

4. Črep pravdepodobne z hrdla nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Znútra prstenec, pravdepodobne na pokrývku. Inv. č. A 955.

5. Črep od dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Zvonku stopy po druhotnom prepálení. Inv. č. A 956.

6. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Jadro sivé. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 957.

7. Päť črepov z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy, drsný. Inv. č. A 958.

8. **Pod Kopou (obr. 5: 7).** Rozsiahla terasa na úpätí kopca Pod Kopou za budovami družstva. Terasa je pomerne vysoko vyzdvihnutá nad údolie Popradu.

Nálezy

1. Čepeľovitý úštep zo sivomodrého pazúrika. Na povrchu stopy po odštiepavaní. Z vnútornej strany hladký. Inv. č. A 959 (obr. 6: 1).

2. Zlomok reliéfnej kachlice. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímiesou drobného piesku. Na povrchu lesklá svetlozelená glazúra. Na tele lišta. Inv. č. A 960.

3. Črep z pásikového ucha. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu zvonku lesklá hnedá glazúra a biela poleva. Inv. č. A 961.

4. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, s prímiesou piesku. Povrch tehlovočervený, bez úpravy. Inv. č. A 962.

5. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch zvonku hnedý po druhotnom prepálení, znútra lesklá hnedá glazúra. Inv. č. A 963.

6. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina svetločervená, jemná. Povrch hladký, so stopami svetlozelenej glazúry. Inv. č. A 964.

7. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, so sivým jadrom. Povrch hladký, znútra svetlozelená glazúra. Inv. č. A 965.

8. Päť črepov z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy, drsný. Inv. č. A 966.

9. Bašty (obr. 5: 7). Lokalita sa nachádza pod vrcholom kopca na ľavej strane poľnej cesty. Nálezy získal a odovzdal J. Česla zo Starej Ľubovne.

Nálezy

1. Časť rúčky z trojnohej misky. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímесou piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 970.
2. Okrajový črep z nádoby misovitého (?) tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu lesklá svetlohnedá glazúra. Inv. č. A 971.
3. Črep z hrdla pravdepodobne džbánu. Hlina jemná, sivá. Povrch pôvodne asi s glazúrou, teraz čierny po druhotnom prepálení. Na hrdle hrotitá obežná lišta. Inv. č. A 972.
4. Zlomok páškového ucha. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu zvonku svetlozelená glazúra. Inv. č. A 973.
5. Dva črepy z tela rôznych nádob. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy. Znútra na jednom svetlozelená, na druhom tmavozelená glazúra. Inv. č. A 974.

Podolíne c

1. Zadné rovné (obr. 6: 4). Počas výskumu kostola sv. Anny na cintoríne v Podolínci sme spolu s F. Javorským urobili prieskum poľa oproti cintorínu, ktoré je vo väčšom meandri Popradu.

Nálezy

1. Zlomok železného klinca s plochou T hlavou a obdĺžnikovým prierezom. Inv. č. A 821.
2. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímесou hrubozrného piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 822.
3. Okrajový črep z nádoby bližšie neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, so sivým jadrom. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 823.
4. Okrajový črep z malej nádoby. Hlina tehlovočervená, so sivým jadrom. Povrch zvonku bez úpravy, znútra žltozelená glazúra. Inv. č. A 824 (obr. 6: 2).
5. Zlomok páškového ucha z malej nádoby. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímесou drobného piesku. Zvonku svetlozelená glazúra. Inv. č. A 825.
6. Deväť druhov črepov z tela rôznych nádob. Hlina jemná, tehlovočervená až sivá, povrch bez úpravy. Inv. č. A 826.

2. Intravilán (obr. 6: 4). Počas prieskumu zameraného na včasnostredoveké osídlenie sme v ryhe pred budovou mestského úradu zachytili priebeh dvoch múrov širokých 1,2 m a dvoch múrov širokých 0,5 m. Vo výkope sa našiel kus železnej kováčskej trosky, pripomínajúci lupu z metalurgickej pece.

Pri výkopových prácach na dvore domu na námestí našiel jeho majiteľ p. Piatnik niekoľko črepov a železný zlomok, ktoré odovzdal do múzea.

Nálezy

1. Železný zlomok, pravdepodobne telo klinca s obdĺžnikovým profilom a háčikovite zahnutým hrotom. Inv. č. A 1408.
2. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná, s prímесou piesku. Povrch sivý, bez úpravy, zvonku sivočierny. Na povrchu viacnásobné plytké obežné ryhy. Inv. č. A 1409 (obr. 6: 7).
3. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, jemná. Povrch sivý až sivočierny, so stopami druhotného prepálenia. Na povrchu viacnásobné obežné ryhy. Inv. č. A 1410 (obr. 6: 5).
4. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, jemná, s prímесou piesku. Povrch sivočierny, drsný, bez úpravy. Na povrchu tenká obežná ryha. Inv. č. A 1411.
5. Okrajový črep z pokrývky. Hlina sivá, jemná. Povrch sivohnedý, drsný. Nad okrajom tenká obežná lišta. Inv. č. A 1412 (obr. 6: 6).
6. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru so zvyškom odlomeného páškového ucha. Na uchu odtlačok prsta. Hlina hnedočervená až čierna, jemná. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 1413.
7. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, jemná. Povrch drsný, bez úpravy, zvonku svetlohnedý. Na povrchu viacnásobné tenké obežné ryhy. Inv. č. A 1414 (obr. 6: 3).

Stará Ľubovňa

1. Hradný vrch (obr. 6: 9). V priestoroch pod hradnou kuchyňou našiel P. Vaculka zo Starej Ľubovne archeologický materiál, ktorý odovzdal do múzea.

Nálezy

1. Zlomok glazovanej reliéfnej kachlice, zdobený rozovretým kvetom v tvare makovicovej hlavičky. Hlina tehlovočervená, s prímесou piesku. Na povrchu stopy po modrej glazúre. Inv. č. A 802 (obr. 7: 1).

2. Zlomok glazovanej reliéfnej kachlice, zdobený rozovretým akantovým listom v dvojitom medailóne. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Na povrchu biela a modrá glazúra. Inv. č. A 803 (obr. 7: 2).
3. Sklená rúčka z nádoby. Zachovaná iba časť okraja. Rúčka pásikového hranatého tvaru vyrobená z priehľadného svetlozeleného skla. Inv. č. A 804.
4. Vlnovkovite prehýbaná lišta z nádoby z priehľadného svetlozeleného skla. Inv. č. A 805 (obr. 7: 4).
5. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Na tele časť kolkovanej výzdoby v tvare širokých lúčov. Hlina tehlovočervená, jemná, na povrchu hnedý potah a lesklá tmavohnedá glazúra. Inv. č. A 806 (obr. 7: 5).
6. Okrajový črep z nádoby s vyhnutým okrajom. Na hrdle časť drobnej kolkovanej výzdoby. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Povrch svetločervený, znútra na okraji svetlozelená glazúra. Inv. č. A 807 (obr. 6: 8).

Stará Ľubovňa, časť Podsadek

2. Čandíkova diera (obr. 6: 9). V staršej lokálnej spisbe sa uvádza jaskyňa za hradom Ľubovňa (názov Čandíkova diera súvisí s II. svetovou vojnou). Vzhľadom na to, že sme nepoznali jej charakter, urobili sme prieskum. Zistili sme, že ide o väčší skalný previs, ktorý má na dne vrstvu sutiny. Ďalšie podrobnosti sme nezistovali.

3. Nemecký vrch (obr. 6: 9). Pri prístupe k Čandíkovej diere sme na svahu Nemeckého vrchu našli kamenný úštep.

Nálezy

1. Úštep zo sivého rohovca, na ktorom sú stopy po otlkaní a na bočných hranách aj po retuši. Inv. č. A 1428 (obr. 7: 3).

Šarišské Jastrabie

1. Dlhý kopec (obr. 7: 6). Rozsiahla terasa na úpätí kopca, prirodzene rozdelená na dve časti.

I. Vyvýšená terasa za benzínovým čerpadlom na ľavej strane cesty do Kamenice. Časť terasy sa nachádza ešte v katastri obce Ľubotín.

Nálezy

1. Železný klinec obdĺžnikového profilu. Plochá hlava v tvare písmena T. Inv. č. A 892.
  2. Obsidiánové jadro s negatívmi čepielok. Jadro z čierneho sklovito lesklého obsidiánu so stopami štiepania a retuše. Inv. č. A 893 (obr. 8: 2).
  3. Zvyšok jadra z modrého rádiolaritu, prerasteného svetlými žilkami. Na povrchu stopy štiepania a retuše. Inv. č. A 894 (obr. 8: 5).
  4. Jadrovitý úštep z modrosivého rádiolaritu. Na povrchu stopy po štiepaní. Inv. č. A 895 (obr. 8: 6).
  5. Dva malé úštepy zo sivomodrého rádiolaritu. Na povrchu stopy po štiepaní. Inv. č. A 896.
  6. Malý úštep zo sivomodrého rádiolaritu. Na povrchu stopy po otlkaní a retuši. Inv. č. A 897.
  7. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímiesou piesku. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 898.
  8. Úštep z čokoládovohnedého rádiolaritu. Na jednej strane stopy po otlkaní. Inv. č. A 899.
  9. Úštep z čokoládovohnedého rádiolaritu. Na povrchu stopy po štiepaní a otlkaní. Inv. č. A 900.
  10. Črep pravdepodobne z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, drsná, s prímiesou piesku. Povrch zvonku hnedý, znútra čierny, bez úpravy. Inv. č. A 901.
  11. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch hladký, bez úpravy. Znútra lesklá svetlozelená glazúra. Inv. č. A 902.
  12. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, bez úpravy, znútra biela glazúra. Inv. č. A 903.
  13. Malý nevýrazný črep z tela nádoby. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch bez úpravy. Inv. č. A 904.
  14. Črep z pásikového ucha. Hlina sivá, jemná, povrch sivý, hladký. Na dolnej časti odtlačok prsta. Výzdoba zvislými vlešfovanými pásmi. Inv. č. A 905.
  15. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímiesou piesku. Povrch zvonku hnedý, drsný, s malými ryhami. Inv. č. A 906.
- II. Vyvýšená terasa za lesíkom, ktorá je prirodzeným pokračovaním predchádzajúcej polohy, ale je o niečo vyššia.

Nálezy

1. Úštep z modrosivého rádiolaritu. Na povrchu nepatrné stopy po možnom opracovaní. Inv. č. A 943 (obr. 8: 9).
2. Úštep z modrosivého rádiolaritu. Na povrchu nepatrné stopy po možnom štiepaní a retuši. Inv. č. A 944 (obr. 8: 1).
3. Úštep z modrosivého rádiolaritu. Na povrchu nepatrné až sporné stopy po možnom opracovaní. Inv. č. A 945 (obr. 8: 3).

4. Zlomok hlinenej fajky - časť krku a hlavy s náznakmi plastickej výzdoby. Hlina tehlovočervená, jemná, povrch hladký, s červeným potahom. Inv. č. A 946 (obr. 8: 4).

5. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivočierna, s prímiesou kremitého piesku. Povrch svetlohnedý, bez úpravy, poškodený. Inv. č. A 947.

6. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Povrch svetlohnedý, bez úpravy, poškodený. Na povrchu široká obežná (?) ryha. Inv. č. A 948.

7. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Na povrchu znútra lesklá zelehnedeá glazúra, zvonku bez úpravy, so stopami po glazúre. Inv. č. A 949.

2. Nad mlynom (obr. 7: 6). Rozsiahla terasa pod Okrúhlym kopcom po ľavej strane cesty do Kamenice.

Nálezy

1. Úštep zo svetlohnedého rádiolaritu. Na povrchu nevýrazné až sporné stopy po opracovaní. Inv. č. A 940 (obr. 8: 10).

2. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivohnedá, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 941.

3. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 942.

3. Hartlová (obr. 7: 6). Rozsiahla terasa medzi železničnou traťou a potokom Hradlová. Drobnými potôčikmi je rozdelená na niekoľko častí. Začína sa ešte v katastri obce Ľubotín a pokračuje ďalej okolo železničnej trate.

I. Terasa nadväzujúca na polohu Ľubotín-Hartlová.

Nálezy

1. Okrajový črep z nádoby pravdepodobne misovitého tvaru. Hlina tmavosivá, s prímiesou piesku. Povrch svetlosivý, bez úpravy. Inv. č. A 925 (obr. 8: 16).

2. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, s prímiesou piesku, so sivým jadrom. Povrch bez úpravy. Na povrchu plytká viacnásobná závitnica. Inv. č. A 926 (obr. 8: 14).

II. Pokračovanie terasy pri kilometrovníku 65 vedľa železničnej trate.

Nálezy

1. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Povrch znútra tehlovočervený, zvonku hnedý, bez úpravy. Na povrchu tri hlboké obežné ryhy. Inv. č. A 927 (obr. 8: 11).

2. Okrajový črep z nádoby hrncovitého tvaru. Hlina sivá, jemná, s prímiesou piesku. Povrch hnedý, bez úpravy. Výzdoba rytou vlnkou. Inv. č. A 928 (obr. 8: 7).

3. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Povrch sivý, bez úpravy. Výzdoba širokou viacnásobnou závitnicou. Inv. č. A 929 (obr. 8: 13).

4. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Povrch sivý, bez úpravy. Výzdoba viacnásobnou závitnicou. Inv. č. A 930 (obr. 8: 15).

5. Okrajový črep z pokrývky. Hlina sivočierna, s prímiesou piesku. Povrch svetlosivý, bez úpravy. Inv. č. A 931 (obr. 8: 12).

6. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Povrch znútra tehlovočervený, drsný, zvonku červenohnedý po druhotnom prepálení. Výzdoba viacnásobnou širokou závitnicou. Inv. č. A 932 (obr. 8: 8).

7. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Povrch znútra sivý, hladký, zvonku tehlovočervený, drsný, bez úpravy. Inv. č. A 933.

8. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina sivá, s prímiesou piesku. Povrch tehlovočervený, drsný, bez úpravy. Inv. č. A 934.

9. Črep z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná. Povrch zvonku s bielym potahom, znútra lesklá svetlozelená glazúra. Inv. č. A 935.

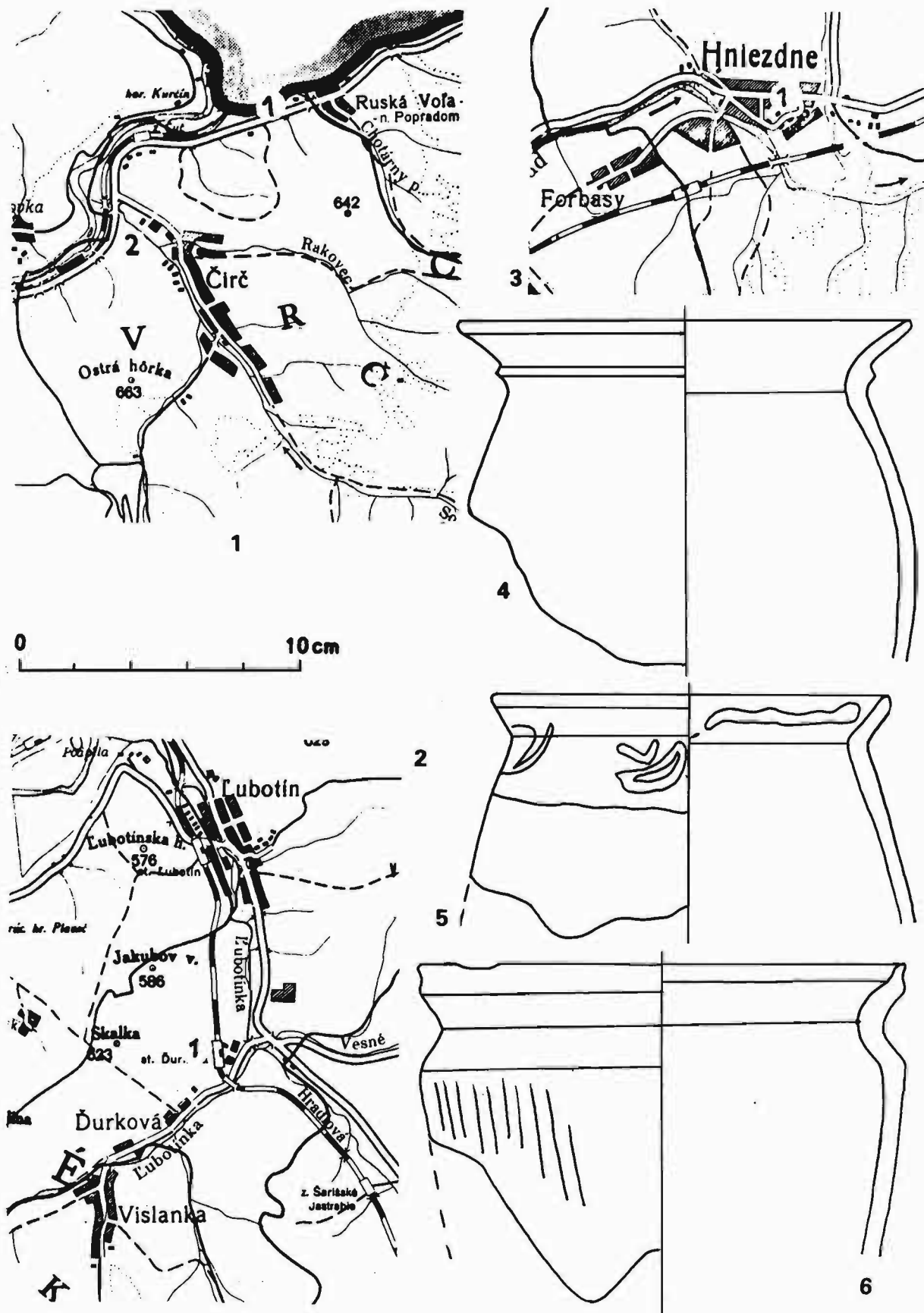
10. Časť z dna nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina svetločervená, s prímiesou piesku. Povrch drsný, bez úpravy. Inv. č. A 936.

11. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina jemná, sivá. Povrch sivý, hladký, bez úpravy. Inv. č. A 937.

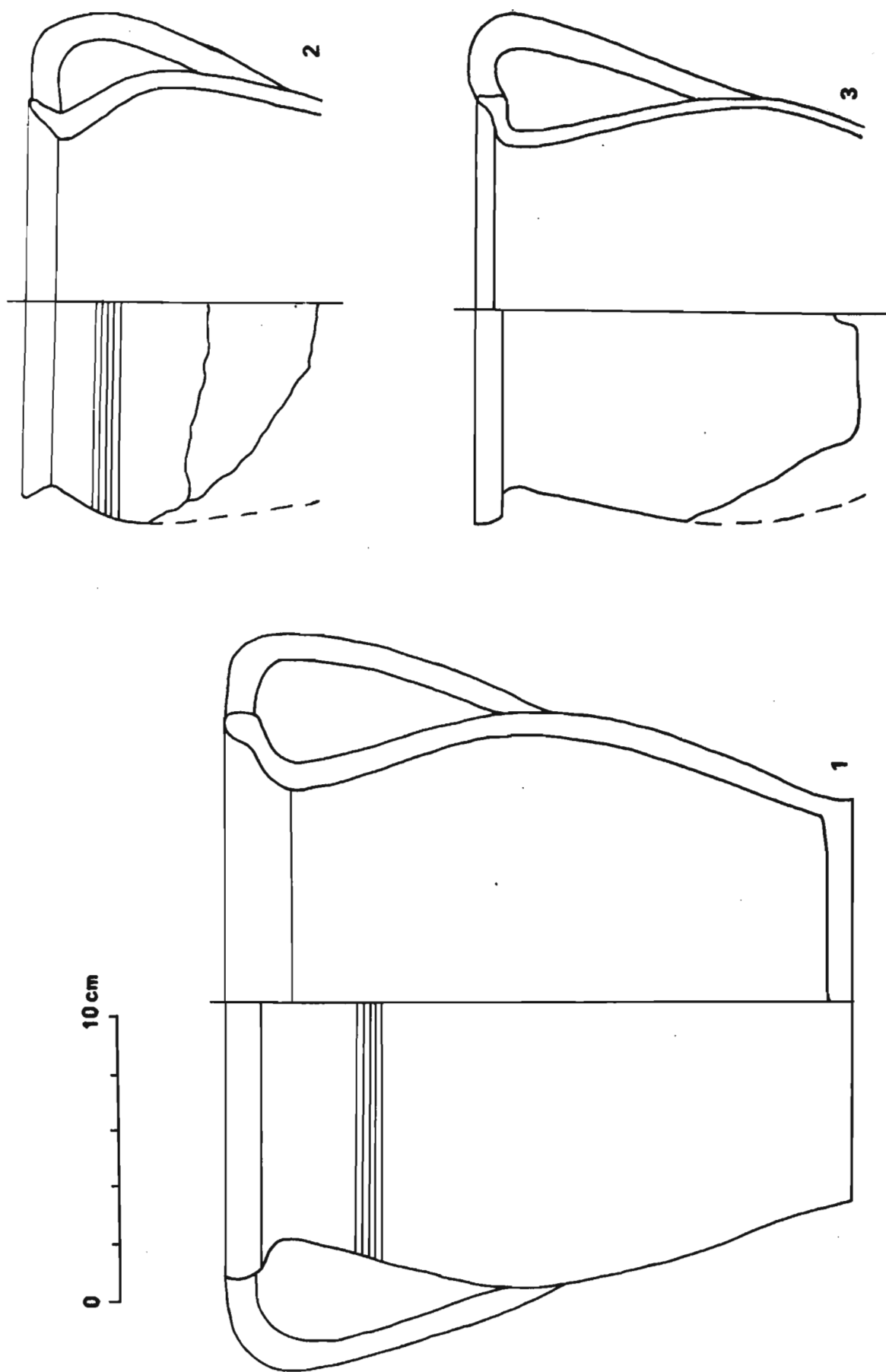
12. Črep pravdepodobne z hrdla džbána. Hlina svetločervená, jemná, so sivým jadrom. Povrch bez úpravy, hladký. Na povrchu hrotitý obežný prstenec. Inv. č. A 938.

13. Črep z tela nádoby neurčiteľného tvaru. Hlina tehlovočervená, jemná, s prímiesou piesku. Povrch hladký, bez úpravy. Znútra lesklá svetlozelená glazúra. Inv. č. A 939.

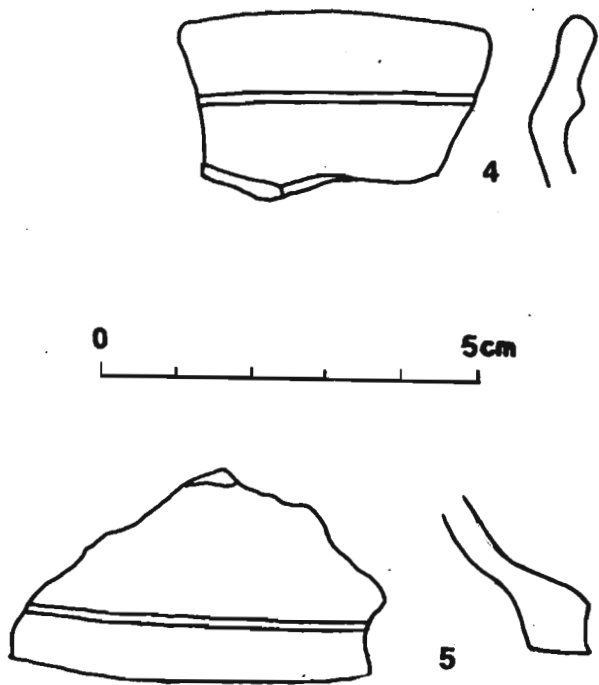
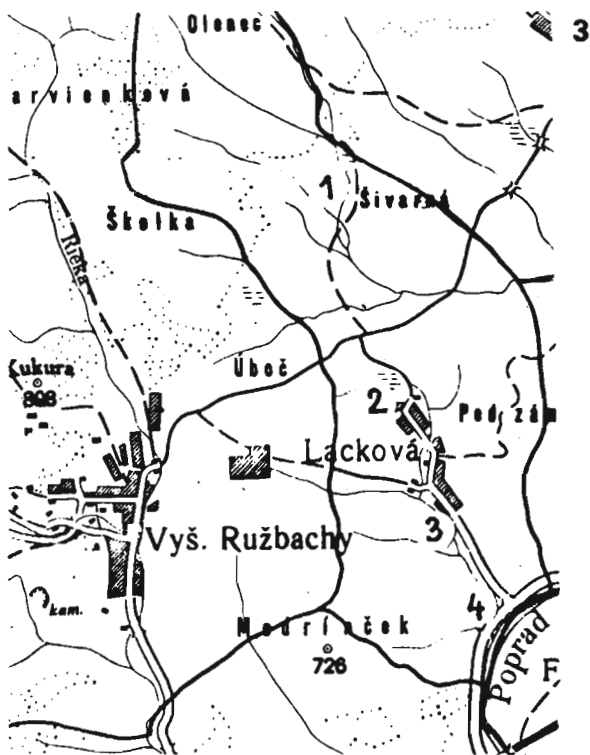
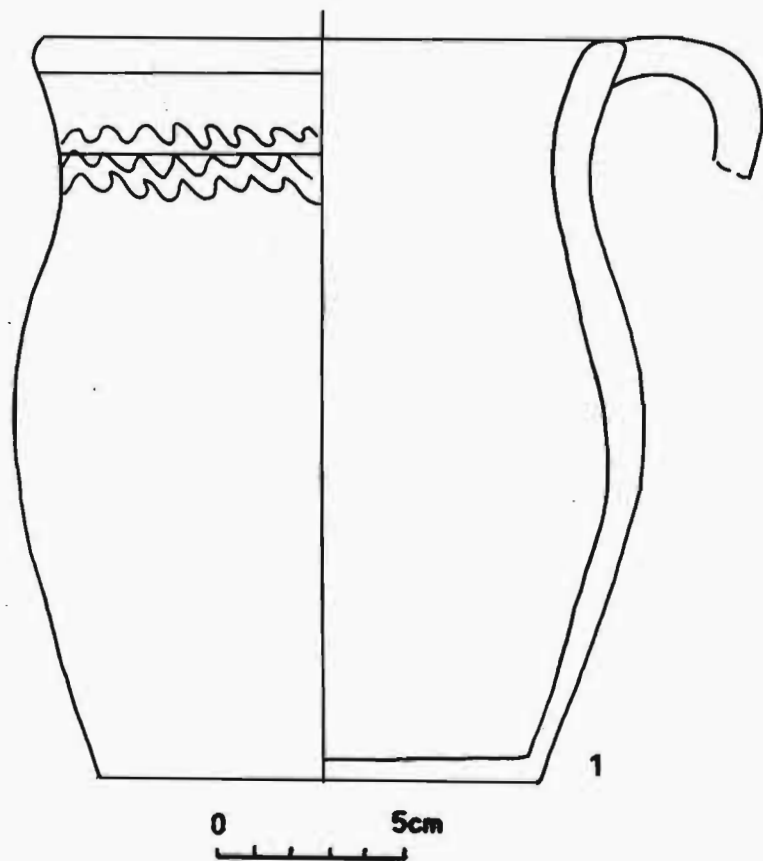
Ak sme v závere predchádzajúcej práce o výsledkoch výskumu v okrese Stará Ľubovňa (Roth 1994a, s. 255) konštatovali absenciu osídlenia v určitých obdobiach od mladšej doby kamennej po stredovek, tak hneď v úvode hodnotenia výsledkov prieskumu za roky 1992-1994 musíme povedať,

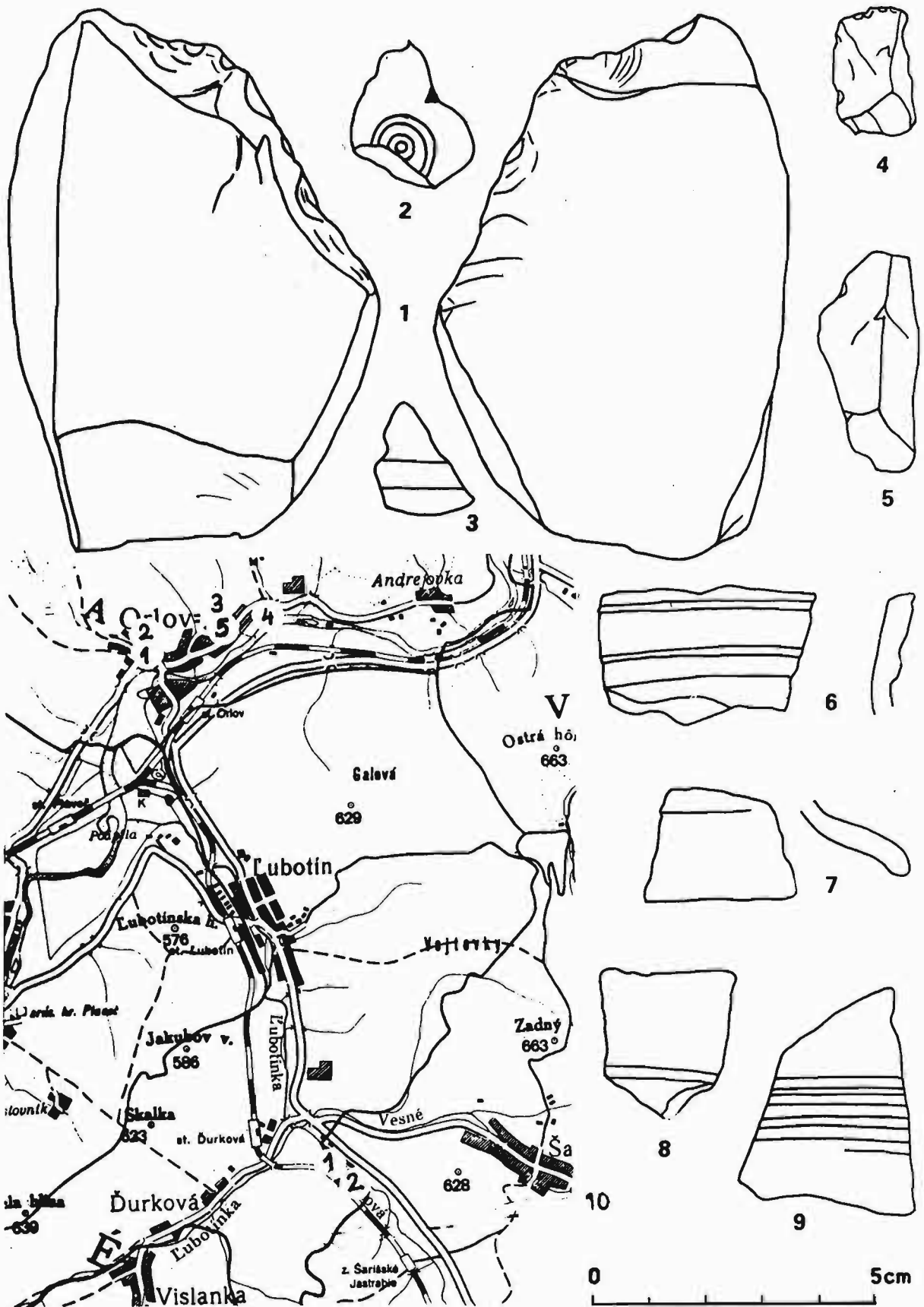
Obr. 1. 1 - Čirč; 2 - Ďurková; 3 - Hniezdne; 4-6 - Hniezdne, intravilán.

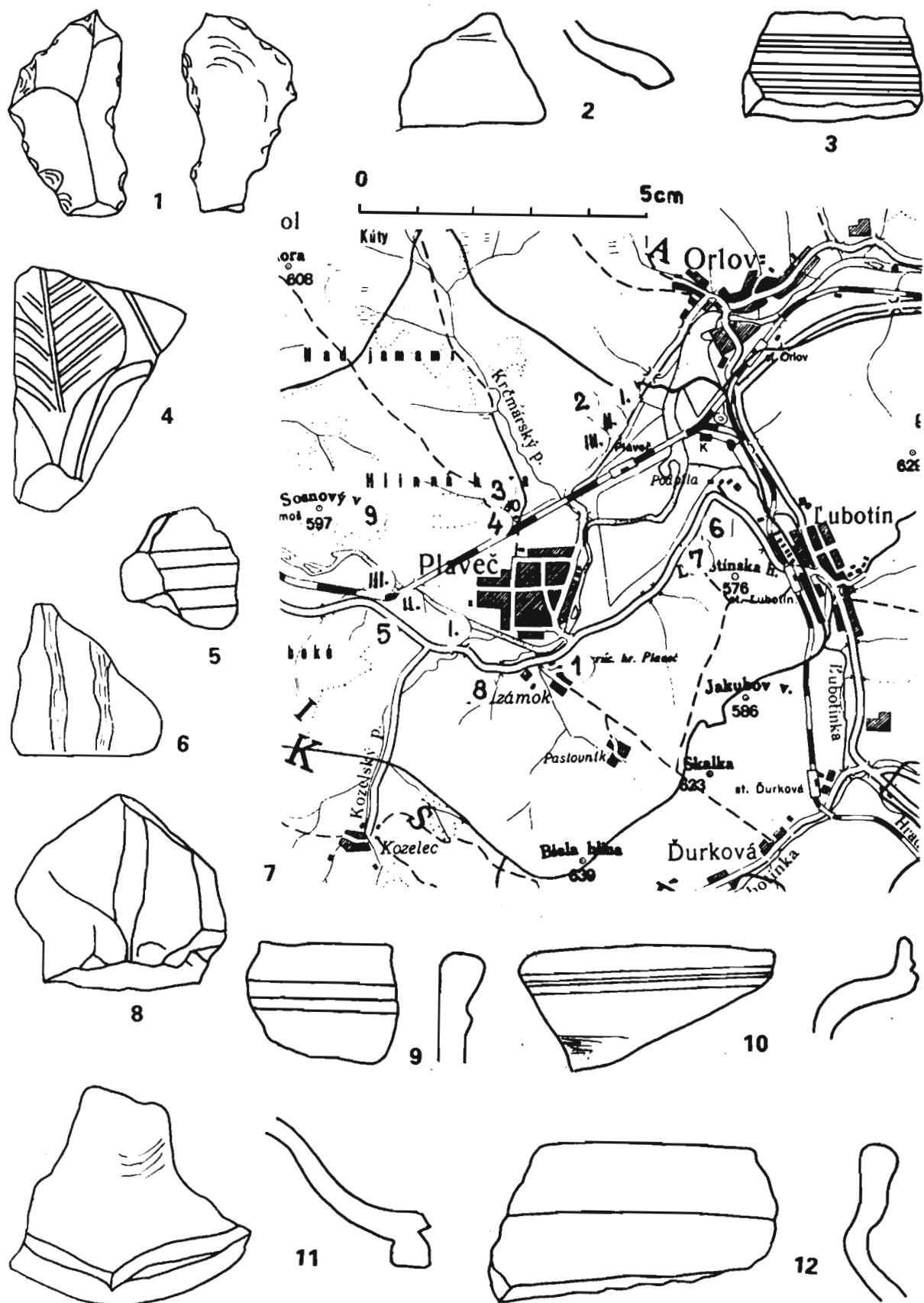
Obr. 2. Hniezdne, intravilán.

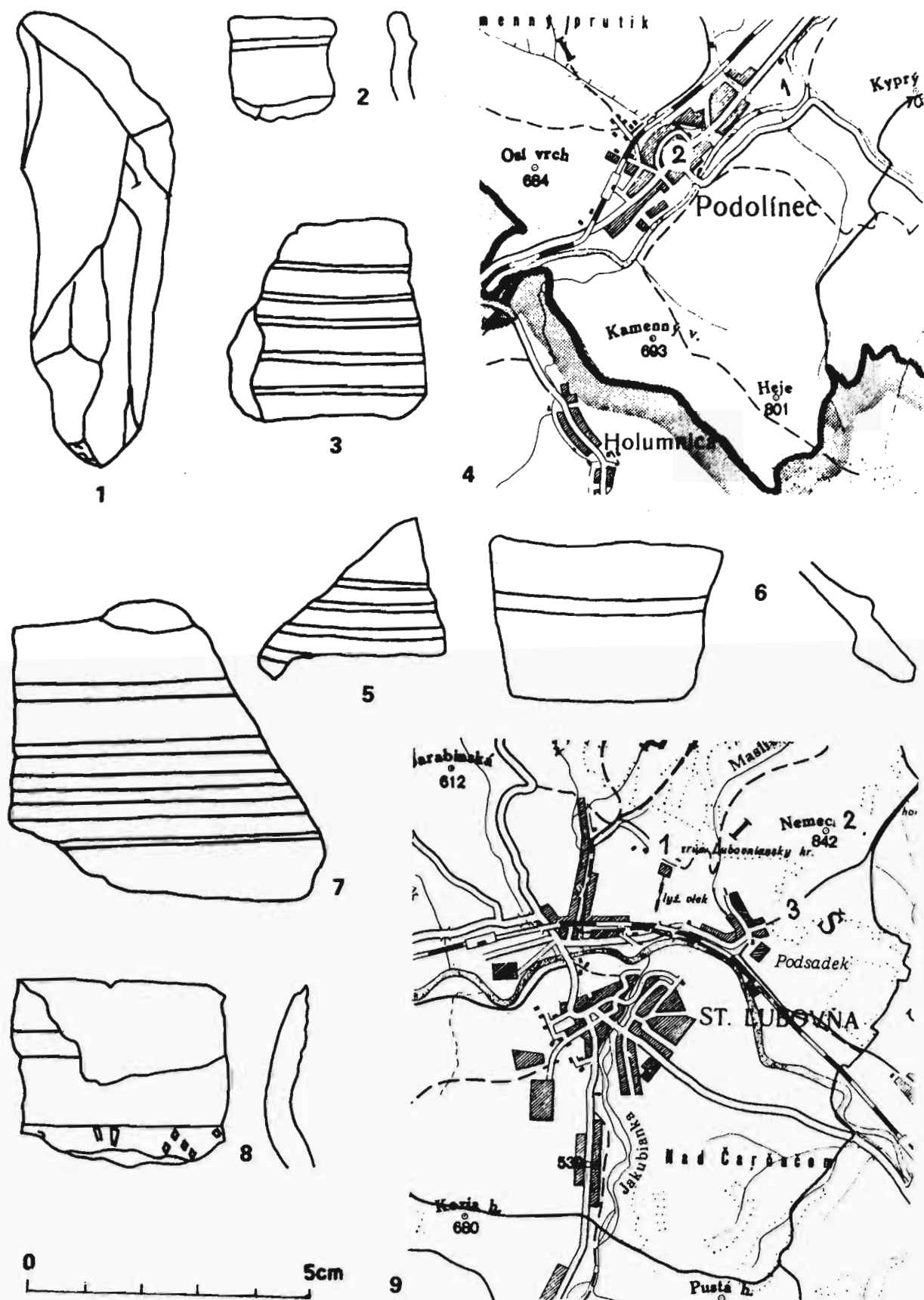
Obr. 3. 1 - Hniezdne, intravilán; 2 - Jakubany; 3 - Lacková; 4 - Lacková, Tolky; 5 - Lacková, Perďáč.

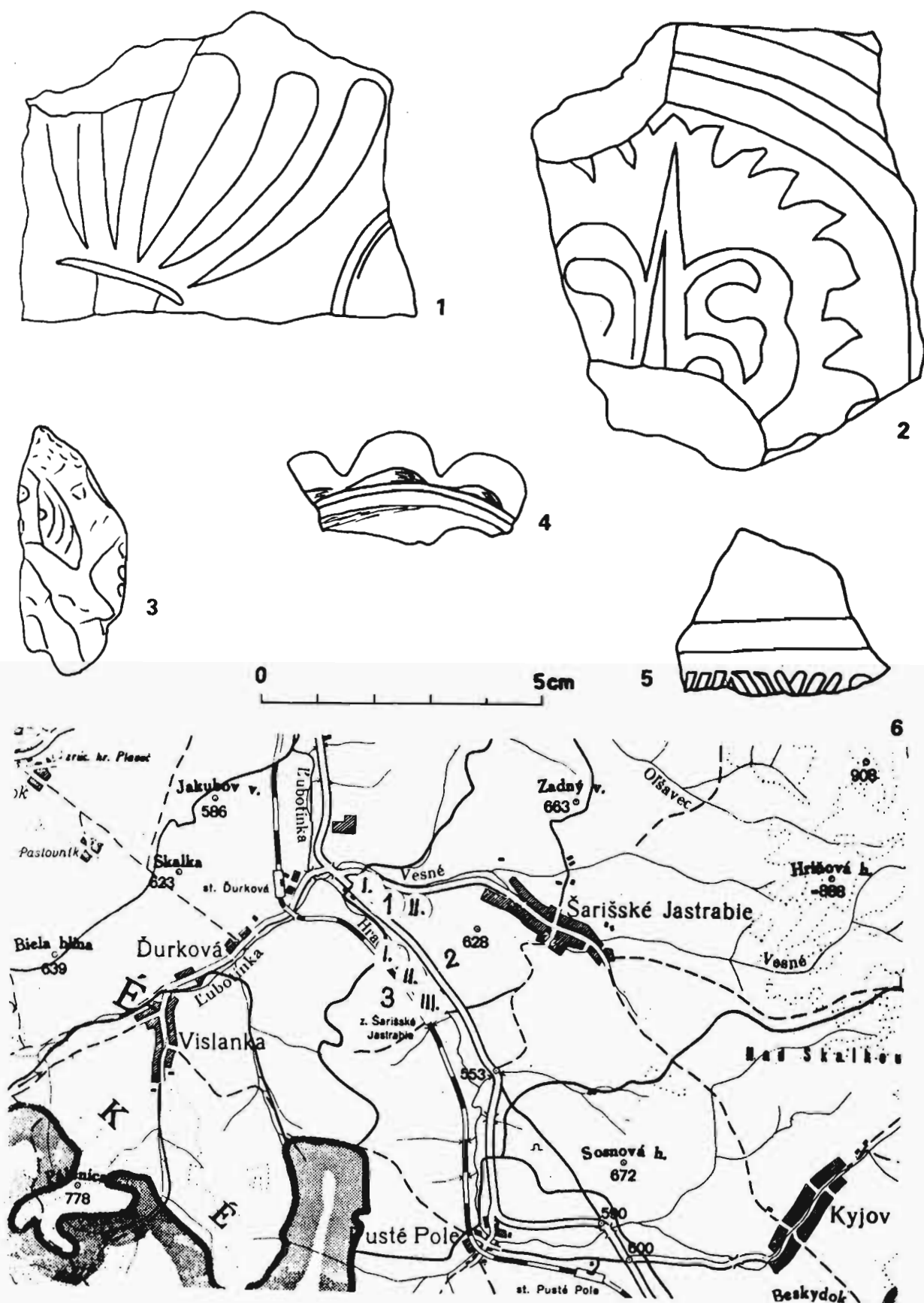
Obr. 4. 1, 4, 5 - Orlov, Úboč; 2 - Orlov, Pod Úboč; 3, 9 - Lubotin, Hartlová; 6-8 - Orlov, intravilán; 10 - Orlov, Lubotin.

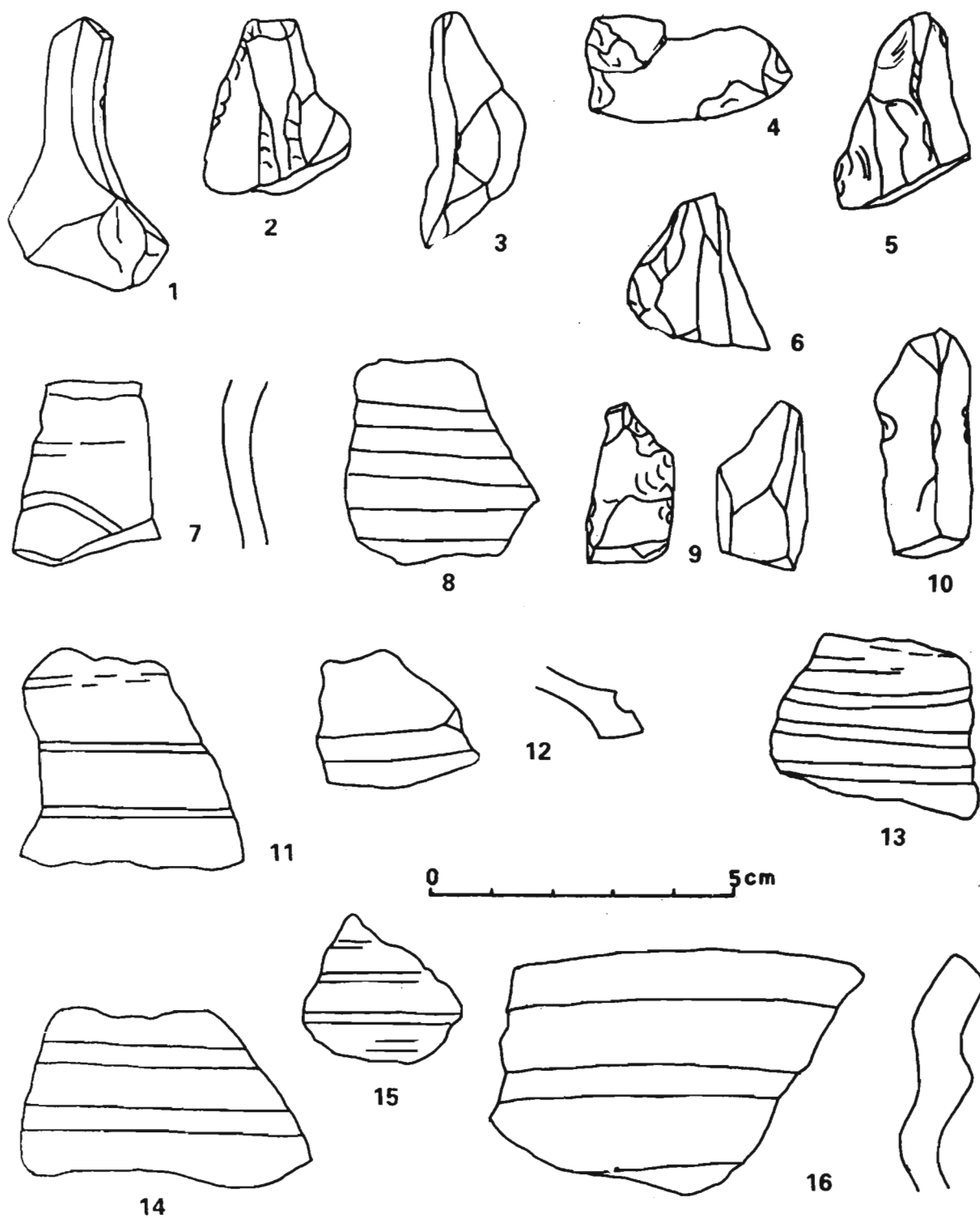
Obr. 5. 1, 2 - Orlov, Úboč; 3, 12 - Plaveč, hradný vrch; 4, 10 - Plaveč, Pod Lazným I; 5, 11 - Plaveč, Pod Kozím chrbtom I; 6 - Plaveč, Pod Kozím chrbtom III; 7 - Plaveč; 8, 9 - Plaveč, Šajby.

Obr. 6. 1 - Plaveč, Pod kopou; 2 - Podolíneč, Zadné rovné; 3, 5-7 - Podolíneč, intravilán; 4 - Podolíneč; 8 - Stará Lubovňa, hradný vrch; 9 - Stará Lubovňa.

Obr. 7. 1-5 - Stará Lubovňa, hradný vrch; 6 - Šarišské Jastrabie.

Obr. 8. Šarišské Jastrabie. 1, 3, 4, 9 - Dlhý kopec II; 2, 5, 6 - Dlhý kopec I; 7, 8, 11-13, 15 - Hartlová II; 10 - Nad mlynom; 14, 16 - Hartlová I.

že tento stav sa výraznejšie nezmenil. Prieskumom sa síce získal početný materiál, ale jeho chronologický obraz v porovnaní s predchádzajúcim obdobím naďalej stagnuje.

Systematický prieskum zameraný na vyhľadávanie včasnostredovekých lokalít bol negatívny. Keramický materiál, získaný nielen týmto prieskumom, radíme z väčšej časti do neskorého stredoveku a novoveku (Hrubec 1980, s. 231). Výnimku azda tvoria niektoré zlomky z polôh Ľubotín-Hartlová a Šarišské Jastrabie-Hartlová II, ktoré by sme mohli s určitou rezervou zaradiť už do mladšieho obdobia vrcholného stredoveku. Ak sa pozrieme na geografickú polohu oboch spomínaných nálezísk, zistíme, že vlastne ide o jednu rozsiahlu terasu, ktorá sa nachádza v katastri dvoch obcí a leží bližšie pri Ľubotíne. Vzhľadom na túto skutočnosť posudzujeme obe spomínané lokality ako celok, ktorý sa pravdepodobne viaže na osídlenie v údolí potoka Hradlová, a teda skôr na Ľubotín ako Šarišské Jastrabie, ležiace na pravostrannom prítoku Hradlovej - Vesné.

Niektorí historici spájajú vznik obce Ľubotín, vychádzajúc z jej názvu, už so slovanským osídlením (Sedlák 1994, s. 34). J. Beňko (1985, s. 198; 1990, s. 21) odvodzuje názov obce od mena Ľubota, ktorý pochádza z doby okolo r. 1100, najneskôr z konca 12. stor. Zlomkovitosť nami získaného materiálu, žiaľ, nedovoľuje bezpečne lokalizovať toto osídlenie, ale navodzuje určité indicie, ktoré by mohli s určitosťou potvrdiť teóriu o osídlení tejto oblasti. Analogickú situáciu vidíme aj s keramickým materiálom z lokality Plaveč-Pod Kozím chrptom I, kde sa taktiež predpokladá staršie osídlenie Plavča alebo jeho okolia, ale zatiaľ nie je doložené (Beňko 1985, s. 142; 1990, s. 21, 29).

Napriek tomu, že prieskum zameraný na včasnostredoveké osídlenie bol negatívny, vnukol myšlienku, či je vhodné hľadať toto osídlenie v bezprostrednej blízkosti riečneho toku, alebo či dať prednosť polohám vzdialenejším od neho, resp. polohám v priľahlých dolinách, ale nie vo veľkej vzdialenosti od neho.

Keramický (črepový) materiál z hradných vrchov hradov Plaveč a Ľubovňa môžeme jednoznačne dať do priameho súvisu s existenciou hradov, a preto nebudeme venovať väčší priestor ich rozboru.

Takisto ponecháme bokom keramický materiál z intravilánu Podolínce, pretože pochádza už z obdobia mestskej zástavby a vzhľadom na zberový charakter nemôže priniesť ani poznatky k vývoju jednotlivých objektov či k urbanizmu mesta. Pozoruhodný je nález dvoch širších a dvoch užších múrov pred budovou mestského úradu. Ako ukázal archeologický výskum, dnešná budova mestského úradu stojí v priestoroch západnej brány (Roth 1993a, s. 111). V blízkosti tejto brány sa mal nachádzať aj hrad v Podolínci, ktorý doposiaľ nie je archeologicky lokalizovaný (Chalupecký 1989, s. 140). Samozrejme, že nájdené múry nemôžeme bezpečne dávať do súvislosti s hradom, avšak poukazujú na potrebu riešiť otázku historickej zástavby vyššej mestskej brány a jej okolia s ohľadom na existenciu brány samotnej, urbanizmu mesta i situovania hradu.

Ako veľmi problematické sa javí zaradenie štiepanej industrie, ktorá pochádza nielen z tohto prieskumu, ale z prieskumov v tejto oblasti vôbec. Chronologicky sa dá zaradiť od paleolitu až po eneolit, či podľa ústneho vyjadrenia P. Valdeho-Nowaka niektoré nálezy by mohli patriť až do ranej doby bronzovej, azda ku skupine oravského typu (Valde-Nowak 1986). Situáciu s určením sťažuje skutočnosť, že sa na týchto lokalitách doposiaľ nenašiel žiadny črepový materiál, ktorý by mohol vniesť viac svetla do tejto problematiky. S rastúcim počtom týchto nálezov čoraz viac vystupuje do popredia potreba špeciálneho spracovania štiepanej industrie ako celku v regióne, s prihliadnutím na okolité regióny na oboch stranách štátnej hranice.

Pozoruhodným nálezom je črep z dna pohára alebo fľaše z tmavočervenej sklenej pasty z Plavča-Pod Kozím chrptom I (inv. č. A 858, obr. 5: 11). Keďže farbou pripomína pečatný vosk, nevylučujeme, že by mohlo ísť o tzv. Rotwelsch, sklo, ktoré sa vyrábalo v 18. stor. (Frölich 1989, s. 29). (Za informáciu ďakujem Jirřimu Frölichovi z Prácheňského muzea v Písku.)

Záverom sa vráťme ešte k novodobým objektom v Jakubanoch a Hniezdnom. O existencii železiarskych objektov v Jakubanoch sme informovali v predchádzajúcej práci (Roth 1994a). V tomto prípade išlo o obhliadku objektov v teréne. Železiareň patrila Adolfovi a Andreasovi Probstnerovcom. Vznikla v druhom desaťročí 19. stor. a okrem vysokej pece (ktorá sa pomerne dobre zachovala) k nej patrili tri skujňovacie hámre a jeden vykúvací hámor v Novej Ľubovni. V r. 1855 sem premiestnili i zariadenie valcovne z Levoče. Železné rudy dopravovali z väčšej vzdialenosti, z baní v okolí Spišskej Novej Vsi (Šarudyová 1989, s. 76-77). Vzhľadom na poslednú poznámku o dovoze rudy sa

zdá problematická informácia p. Krivoňáka o ťažbe v okolitých vrchoch, ale pretože ešte nebol vykonaný prieskum, nemôžeme ju jednoznačne vylúčiť.

^vNarušený objekt z Hniezdného radíme podľa získaného materiálu na koniec 19. až začiatok 20. stor. Vzhľadom na to, že sa nachádza na námestí pred radom domov, usudzujeme, že jeho podrobný prieskum by mohol niečo napovedať o urbanizme mesta na prelome storočí, prípadne o požiaroch, ktoré v tomto období v meste boli (Roth v tlači b).

L i t e r a t ú r a

- BEŇKO, J. 1985: *Osídlenie severného Slovenska*. Bratislava.
- BEŇKO, J. 1990: Najstaršie písomné doloženie obcí okresu Stará Lubovňa. In: *Nové Obz.* 31. Košice, s. 19-45.
- BLAHUTA, F. 1963: Novšie archeologické objavy na severovýchodnom Slovensku. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 11. Nitra, s. 169-178.
- FRÖLICH, J. 1989: *Sklárny střední Šumavy*. Sušice.
- HRUBEC, I. 1980: Poveľkomoravské obdobie a stredovek. *Slov. Archeol.*, 28, s. 229-237.
- CHALUPECKÝ, I. 1989: Hrad v Podolínci. *Vlastiv. Čas.*, 3, s. 140.
- LUKÁČ, G. - ROTH, P. 1993: Povrchový zber v Plavči. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1992*. Nitra, s. 113.
- ROTH, P. 1993a: Výsledky výskumov v Podolínci. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1992*. Nitra, s. 111.
- ROTH, P. 1993b: Výskumy v Starej Lubovni. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1992*. Nitra, s. 111-112.
- ROTH, P. 1994a: Výsledky prieskumu v okrese Stará Lubovňa v rokoch 1990-1991. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV.* 30. Nitra, s. 247-268.
- ROTH, P. 1994b: Doterajšie výsledky archeologického výskumu v okrese Stará Lubovňa. In: *Historica Carpatica*. 23/24. Košice, s. 87-109.
- ROTH, P. 1995: Prieskum v okrese Stará Lubovňa. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1993*. Nitra, s. 112-113.
- ROTH, P. v tlači a: Nálezy pri výkopoch v Hniezdnom a Podolínci. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1994*. Nitra.
- ROTH, P. v tlači b: Hniezdne.
- ROTH, P. - LUKÁČ, G. 1995: Prieskum údolia rieky Poprad. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1993*. Nitra, s. 114-116.
- ROTH, P. - MIŠENKO, P. 1995: Zber v Plavči. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1993*. Nitra, s. 116.
- SEDLÁK, P. 1994: *Historický vývin cirkevnej organizácie v hornotorskej oblasti*. Prešov.
- ŠARUDYOVÁ, M. 1989: *Topografia železniží na Slovensku v 19. storočí*. Košice.
- VALDE-NOWAK, P. 1986: Inventare des Orawa-Typus und ihre Bedeutung in der Bezeichnung der Besiedlung aus der Frühbronzezeit in den Karpaten. In: *Urzeitliche und frühhistorische Besiedlung der Ostslowakei in Bezug zu den Nachbargebieten*. Nitra, s. 115-124.

ERGEBNISSE DER GELÄNDEERKUNDUNG IM BEZIRK STARÁ LUBOVŇA IN DEN JAHREN 1992-1994

Resümee

Bei einer systematischen Geländebegehung wurde Keramikmaterial aus dem Spätmittelalter bis zur Neuzeit gewonnen. Eine Ausnahme bilden vielleicht Funde aus den Lagen Lubotín-Hartlová und Šarišské Jastrabie-Hartlová II, die mit gewissem Vorbehalt in den jüngeren Abschnitt des Hochmittelalters gewiesen werden könnten. Da es sich um eine einzige Terrasse in der Gemarkung zweier Gemeinden handelt, können sie als eine Einheit beurteilt werden. Weil sich die erwähnte

Terrasse näher zu Lubotín befindet, könnten diese Funde die Theorie über eine frühzeitigere Besiedlung von Lubotín bestätigen, wie es die erste schriftliche Erwähnung andeutet (*Beňko 1985, S. 198; 1990, S. 21*). Eine analoge Situation besteht auch bei den Funden aus der Lokalität Plaveč-Pod Kozím chrptom I, wo ebenfalls ältere Besiedlung angenommen wird (*Beňko 1985, S. 142; 1990, S. 21, 29*). Das Keramikmaterial von den Burgbergen Plaveč und Lubovňa wird mit der Existenz der Burgen in direkten Zusammenhang gebracht. Erfasste Mauern auf dem Stadtplatz in Podolíneč bestätigen die Notwendigkeit einer Ausgrabung der historischen Bebauung des höheren Stadttors und seiner Umgebung mit Rücksicht auf die Existenz des Tores selbst, des Urbanismus der Stadt wie auch der Lokalisierung der Burg. Sehr problematisch erscheint die Frage der Spaltindustrie, die lediglich rahmenhaft vom Paläolithikum bis zum Äneolithikum bzw. bis in die Frühbronzezeit einstuftbar ist. Die Geländeerkundung in Jakubany lokalisierte lediglich die bekannten Eisenverarbeitungsobjekte aus dem 19. Jh. Das gestörte Objekt in Hniezdne könnte über den Urbanismus der ehemaligen Stadt an der Wende des 19./20. Jh. aussagen. (Abb. 1-8.)

MLADOENEOLITICKÉ OSÍDLLENIE STREDNEJ NITRY V PRÍRODNOM PROSTREDÍ EPIATLANTIKA

Egon Wiedermann

Juhozápadné Slovensko, povodie strednej Nitry, región Topoľčany, mladý eneolit, bošácka skupina, skupina Kosihy-Čaka, jevišovická kultúra, súpis lokalít; klimatické pomery, vegetačné zóny, vzťah osídlenia s prírodným prostredím.

Southwestern Slovakia, the middle river Nitra basin, region of Topoľčany, Late Aeneolithic, the Bošáca group, the Kosihy-Čaka group, the Jevišovice culture, register of sites; climatic conditions, vegetation zones, relations of settlement to natural environment.

Prírodné prostredie so svojimi živými i neživými zložkami tvorí životný priestor človeka v najširšom zmysle slova. Ľudské spoločenstvo, charakterizované určitou sociálnou štruktúrou, materiálnou kultúrou, ekonomikou a svetonázorom, nachádza priame väzby na prírodné podmienky, dané klímou, flórou, faunou, geologickými zložkami, reliéfom územia a pod.

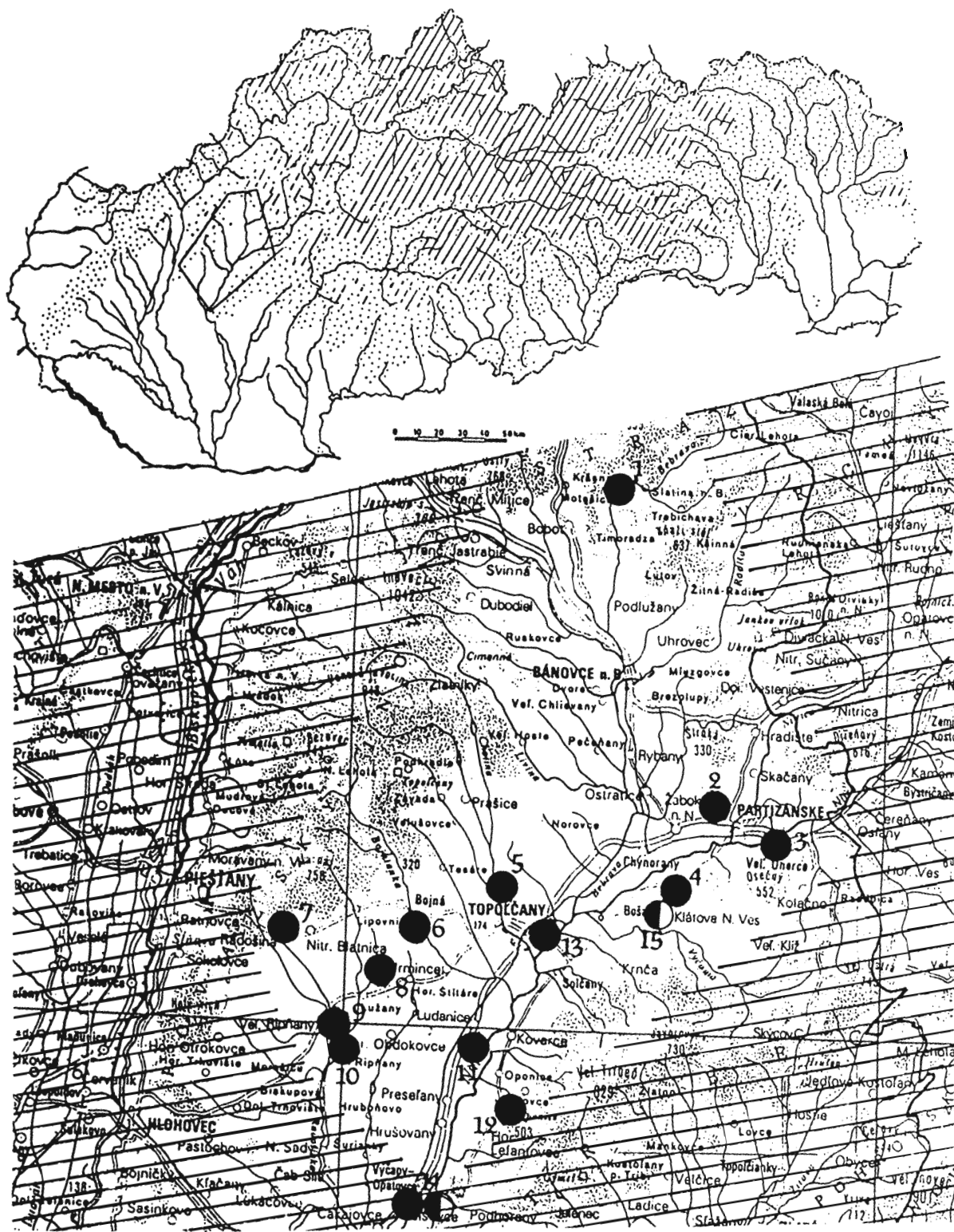
Determinantný vzťah istého spoločenstva s prírodnými pomermi prebieha v čase a, pochopteľne, v rámci globálneho spoločenského vývoja s možnými kontaktmi s inými spoločenstvami. Proporcie jednotlivých zložiek tohto systému postupne nadobúdajú s rozvojom prírodovedných disciplín vyrovnané miery vďaka spracovávaniu informácií z archeologických výskumov. Prostredníctvom nových údajov možno jemnejšie koncipovať postglaciálny vývoj prírodného prostredia, a tým exaktnejšie skúmať uvedenú determináciu.

Mladoeneolitické osídlenie strednej Nitry (obr. 1) je súčasťou osídlenia, ktoré zaberá širší geografický priestor v strednej Európe. V problematike jeho vývoja zaznamenávame v poslednom čase nové impulzy. Archeologický materiál z terénneho výskumu v Kočíne (Němecová-Pavúková 1987; 1988; 1990) a v Hajnej Novej Vsi (Wiedermann - Romsauer 1983; Wiedermann 1984; 1985; 1991) rozširuje naše poznatky o prítomnosti jevišovickej kultúry na západnom Slovensku a dokladá jej konjunkciu s bošáckou skupinou.

V rámci chronológie holocénu je bošácka skupina, skupina Kosihy-Čaka a jevišovická kultúra spätá s prírodným prostredím epiatlantika (Ložek 1980). V tomto období vznikajú vegetačné pásma dnešného typu a pôvodný lesný porast je vystavený pozvoľnému odlesňovaniu. Charakteristická je klimatická kolísavosť a striedanie vlhkých oceánických a suchších kontinentálnych výkyvov (Ložek 1980, s. 109; Krippel 1986, s. 165).

NÁLEZISKÁ BOŠÁCKEJ SKUPINY NA ÚZEMÍ STREDNEJ NITRY

V súčasnosti je evidovaných v oblasti strednej Nitry 14 nálezísk bošáckej skupiny. V tomto súpise za názvom každej lokality uvádzame sledované elementy v poradí: I - nadmorská výška, II - súradnice podľa Křováka, III - oblasť, IV - geologické prostredie, V - expozícia (svetové strany), VI - povodie, VII - kategória vodného toku (podľa Šimo 1972, s. 296, tab. 39), VIII - vzdialenosť od vodného toku, IX - prevýšenie nad vodným tokom, X - podložie, druh pôdy, typ pôdy, XI - priemerná teplota v °C, XII - priemerné zrážky, XIII - priemerná dĺžka slnečného svitu, XIV - doba, úsek, kultúra, XV - druh náleziska, XVI - osídlenie v iných obdobiach, XVII - literatúra.

Obr. 1. Slovensko. Región Topolčany. Mladoceneolitické náleziská skupiny Kosihy-Čaka a bošáckej skupiny. 1 - Krásna Ves, cintorín; 2 - Partizánske, časť Malé Bielice, intravilán; 3 - Partizánske, Šípok; 4 - Nedanovce, časť Krásno, Luh; 5 - Topolčany, časť Jacovce, chmeľnica; 6 - Hajná Nová Ves, Lúky; 7 - Radošina, intravilán; 8 - Veľké Dvorany, Žlaby; 9 - Veľké Ripňany, Dlhončízke; 10 - Malé Ripňany, Od obsolovského; 11 - Ludanice, časť Dvorany nad Nitrou, extravilán; 12 - Oponice, pod hradom; 13 - Topolčany, Tehelňa; 14 - Jelšovce, JRD; 15 - Nedanovce, časť Krásno, Kráčiny.

• - bošácka skupina

• - skupina Kosihy-Čaka

1

Krásna Ves, cintorín

I: 278,6 m
 II: M-34-109-A-d, 1: 25 000, 342: 52 mm
 III: Bánovská pahorkatina
 IV: vrchovina, terasa
 V: V
 VI: Bebrava
 VII: III
 VIII: 125 m
 IX: 8,6 m

X: vápence; fľovito-hľinitý; rendzina
 XI: 15 °C
 XII: 600-700 mm
 XIII: 46-48 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: starý eneolit, mladšia doba bronzová
 XVII: *Budinský-Krička 1947*, s. 68-103; *Němejcová-Pavůvková 1986*, s. 139-145.

2

Partizánske, časť Malé Bielice, intravilán

I: 195 m
 II: M-34-121-B-a, 1: 25 000, 83 : 160 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: vrchovina, ostroh
 V: JV
 VI: Nitra
 VII: II
 VIII: 1000-1200 m

IX: 10 m
 X: spraš; hľinitý; ilimerizovaná hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600-700 mm
 XIII: 48-50 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: neskorá doba bronzová?
 XVII: *Wiedermann 1993*, s. 135.

3

Partizánske, časť Malé Uherce, Šípok III

I: 200 m
 II: M-34-121-B-b, 1: 25 000, 306-296: 201 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: vrchovina, terasa
 V: S
 VI: Nitra
 VII: II
 VIII: 500 m
 IX: 5-7 m

X: spraš; hľinitý; nivná
 XI: 15,5 °C
 XII: 600-700 mm
 XIII: 48-50 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: stredný eneolit, neskorá doba bronzová, doba laténska, doba rímska, 11.-12. stor.
 XVII: *Romsauer 1988*, s. 114.

4

Nedanovce, časť Krásno, Luhý

I: 182 m
 II: M-34-120-B-a, 1: 25 000, 296: 180 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: vrchovina, niva
 V: SZ
 VI: Nitra
 VII: II
 VIII: 1200 m
 IX: 5-7 m

X: spraš; hľinitý; hnedozem
 XI: 15,5 °C
 XII: 600-700 mm
 XIII: 48-50 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: stredný eneolit, neskorá doba bronzová, doba laténska, doba rímska, 11.-12. stor.
 XVII: *Krupica 1973*.

5

Topoľčany, časť Jacovce, chmeľnica

- I: 200 m
 II: M-34-121-A-b, 1: 25 000, 350: 336 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: V
 VI: Nitra
 VII: IV
 VIII: pri vodnom toku

- IX: 2 m
 X: spraš; hlinitý; hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 46-48 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: stredný eneolit, doba rímska
 XVII: *Wiedermann 1985.*

6

Hajná Nová Ves, Lúky

- I: 185 m
 II: M-34-121-A-c, 1: 25 000, 300: 226 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, svah
 V: V, Z
 VI: Nitra
 VII: IV
 VIII: 100 m
 IX: 5-7 m

- X: spraš; hlinitý; hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 46-48 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: neskorá doba bronzová, doba halštatská, doba laténska
 XVII: *Wiedermann - Romsauer 1983, s. 260-261; Wiedermann 1984, s. 224-225; 1985; 1986, s. 255; 1991, s. 109.*

7

Radošina, intravilán

- I: 200 m
 II: M-33-132-B-d, 1: 25 000, 169: 153 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: JZ
 VI: Nitra
 VII: IV
 VIII: 150 m

- IX: 5 m
 X: spraš; hlinitý; ilimerizovaná hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 46-48 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: stredný eneolit
 XVII: *Bárta 1959; Němejcová-Pavůvková 1977.*

8

Veľké Dvorany, Žľaby

- I: 210 m
 II: M-34-121-A-c, 1: 25 000, 163: 115 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, svah
 V: V
 VI: Nitra
 VII: III
 VIII: 400 m
 IX: 15 m

- X: spraš; hlinitý; hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 46-48 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: stredný neolit, starý a stredný eneolit, doba bronzová, doba halštatská
 XVII: *Novotný 1958; Oždání 1981, s. 213-215.*

9

Veľké Ripňany, Dlhonízke

I: 178 m
 II: M-33-132-D-b, 1: 25 000, 31: 32 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: Z
 VI: Nitra
 VII: III
 VIII: 450 m

IX: 14 m
 X: spraš; hlinitý; hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 46-48 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: mladšia doba bronzová
 XVII: *Paulík 1979*, s. 203-206.

10

Malé Ripňany, Od obsolovského

I: 178 m
 II: M-33-132-D-b, 1: 25 000, 80: 08 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: Z
 VI: Nitra
 VII: IV
 VIII: 250 m

IX: 15 m
 X: spraš; hlinitý; hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 46-48 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: neolit, neskorá doba bronzová, doba laténska
 XVII: *Wiedermann 1985; 1991*, s. 108.

11

Ludanice, časť Dvorany nad Nitrou, intravilán

I: 158 m
 II: M-34-121-C-a, 1: 25 000, 10: 54 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: V
 VI: Nitra
 VII: II
 VIII: 60-80 m

IX: 2-3 m
 X: štrky; fľovitý; nivná pôda
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 48-50 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko?
 XVI: -
 XVII: *Wiedermann 1985*.

12

Oponice, pod hradom

I: 220 m
 II: M-34-121-C-b, 1: 25 000, 290: 226 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: V
 VI: Nitra
 VII: II
 VIII: 1200 m
 IX: 50 m

X: spraš; hlinitý; hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 48-50 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: neskorá doba bronzová, doba laténska, 9.-10. stor.
 XVII: *Novotný 1958*, tab. LVII.

13

Topoľčany, tehelňa

I: 176 m
 II: M-34-121-A-d, 1: 25 000, 184: 67 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: V
 VI: Nitra
 VII: II
 VIII: 1000 m
 IX: 10 m

X: spraš; hlinitý; hnedozem
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 48 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina
 XV: sídlisko
 XVI: starý a stredný eneolit, neskorá doba bronzová, doba rímska, doba sťahovania národov, stredovek
 XVII: *Wiedermann 1985.*

14

Jelšovce, JRD

Polykultúrne nálezisko. Nálezy bošáckej skupiny a skupiny Kosihy-Čaka. Charakteristiku lokality uvádzame pod tým istým číslom v katalógu skupiny Kosihy-Čaka.

NÁLEZISKÁ SKUPINY KOSIHY-ČAKA NA ÚZEMÍ STREDNEJ NITRY

Priestorové rozšírenie skupiny Kosihy-Čaka nemá v oblasti stredného povodia rieky Nitry charakter osídlenia. Dokonca aj postavenie oboch nálezísk je práve z hľadiska pojmu osídlenia problematické, pretože v prípade lokality Nedanovce, časť Krásno ide pravdepodobne o hroby (*Vladár 1966*, s. 268) a nálezisko v Jelšovciach leží na samom okraji územia strednej Nitry.

14

Jelšovce, JRD

I: 148 m
 II: M-34-121-C-c, 1: 25 000, 178: 144 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: V
 VI: Nitra
 VII: II
 VIII: 650 m
 IX: 3 m

X: spraš; hlinitý; černoze
 XI: 15 °C
 XII: 600 mm
 XIII: 48-50 %
 XIV: neskorý eneolit, bošácka skupina, skupina Kosihy-Čaka
 XV: sídlisko, pohrebisko
 XVI: starý a stredný eneolit, staršia a mladšia doba bronzová, stredovek
 XVII: *Bátora 1983*, s. 40-42; *1984*, s. 29-31.

15

Nedanovce, časť Krásno, Kráčiny

I: 211 m
 II: M-34-121-B-a, 1: 25 000, 179: 310 mm
 III: Nitrianska pahorkatina
 IV: pahorkatina, terasa
 V: Z
 VI: Nitra
 VII: III
 VIII: 150-200 m

IX: 16 m
 X: spraš, vápence; hlinitý; hnedozem
 XI: 15,5 °C
 XII: 600-700 mm
 XIII: 48-50 %
 XIV: neskorý eneolit, skupina Kosihy-Čaka
 XV: pohrebisko? (žiarové?)
 XVI: stredný neolit, doba rímska
 XVII: *Vladár 1966*, s. 267-268.

KLIMATICKÉ POMERY STREDNEJ NITRY

Okrem slnečnej radiácie sú významným činiteľom klímy aj členitosť terénu, výrazné rozdiely v teplote a vo vlhkosti vzduchu, v zrážkach a oblačnosti (Petrovič 1972, s. 211).

Slnečné žiarenie ako do istej miery jediný energetický zdroj určuje aj ráz jednotlivých geografických oblastí. Dlhodobé sledovanie slnečného žiarenia úzko súvisí so sledovaním predovšetkým teploty vzduchu a zrážok. V regióne strednej Nitry sa nachádza 17 meracích meteorologických staníc a odborné pozorovanie klímy tu má bohatú tradíciu (Briedoň 1968, s. 13).

Základom výskumu klimatických pomerov sú výsledky pozorovaní za 30-ročné obdobie rokov 1931-1960. Uvedomujeme si pritom problém synchronizácie týchto pozorovaní s klimatickou situáciou v epiatlantiku, v ktorom mali sledované prvky iné hodnoty. Tieto rozdiely nie sú však veľmi výrazné, napr. v prípade teploty vzduchu je to diferencia +1 až 2 °C (Krippel 1986, s. 165). Pri akceptovaní spomínaného merania treba uviesť aj fakt, že 30-ročné obdobie je pomerne krátke na objektívne vystihnutie tzv. klimatického normálu (Petrovič 1968, s. 7).

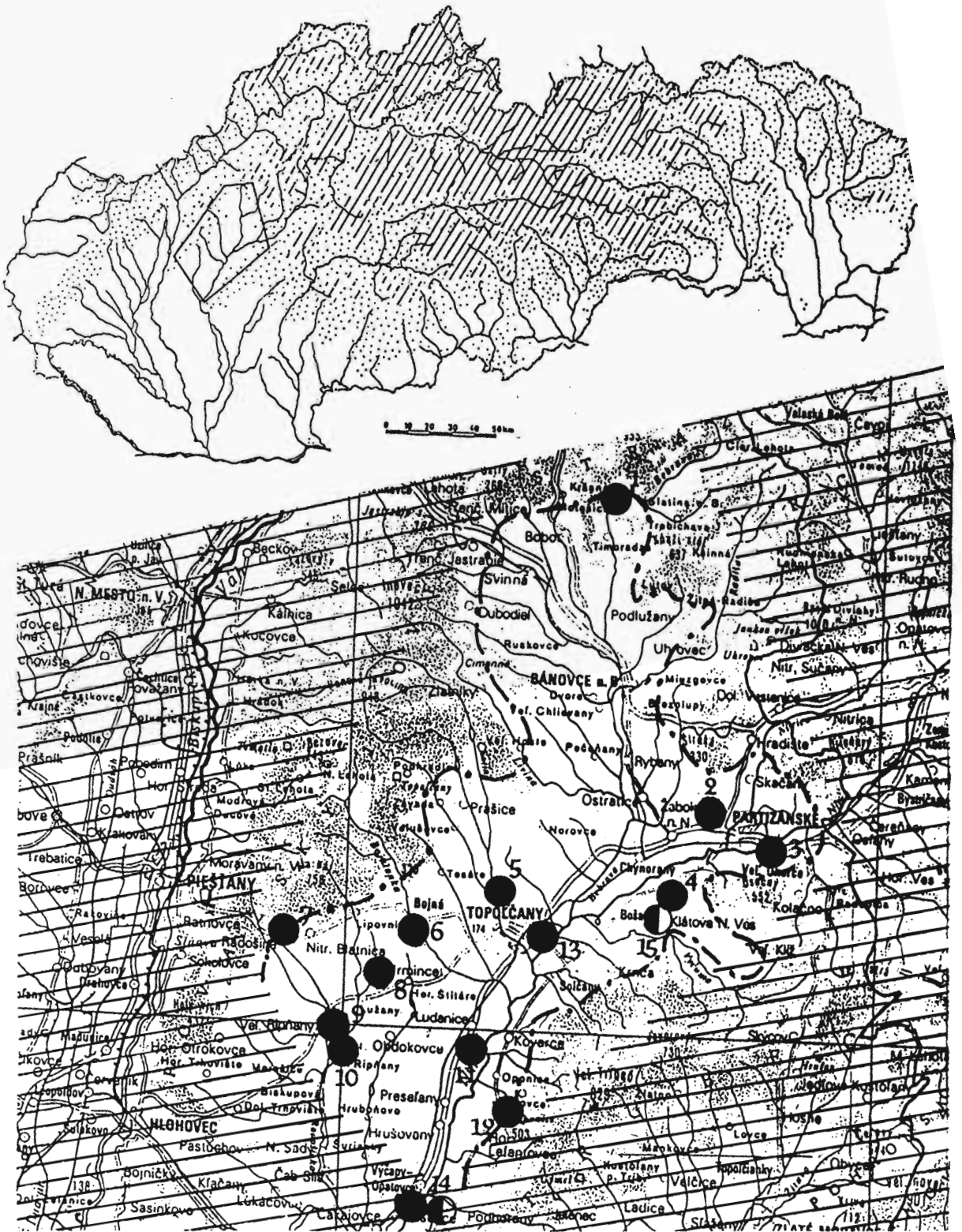
Všetky mladoeneolitické sídliská strednej Nitry ležia v teplej klimatickej oblasti s priemernou ročnou teplotou 9,1 °C a v pásme nížinnej klímy (obr. 2). Priemerná teplota tohto pásma v januári dosahuje -1,5 až -4 °C, v júli 18,5 až 19,5 °C. Klíma je prevažne teplá, s miernou inverziou teplôt (Tarábek 1978, s. 64, obr. 43). Za hranicami tohto typu klímy a zároveň aj mladoeneolitického osídlenia v Topoľčianskej kotline sa rozprestiera pásmo horskej klímy s podstatne nižšími teplotami v jednotlivých mesiacoch roka, na rozdiel od Podunajskej nížiny, kde prevláda typ nížinnej klímy a diferencie teplôt sú relatívne malé. V takomto klimatickom type dominuje osídlenie skupiny Kosihy-Čaka, kým sídliská bošáckej skupiny prevažujú zasa v miernejšom subtype nížinnej klímy, v menšom počte sú lokalizované v užších kotlinách Považia a hornej Nitry s kotlinovou klímou (január -2 až -4 °C, júl 18,5 až 20 °C), tu je však už veľká inverzia teplôt.

Zhruba geografickú polovicu regiónu strednej Nitry možno zahrnúť do oblasti s relatívnym slnečným svitom v rozmedzí 48-50 % (obr. 3). V tejto zóne sa nachádza presná polovica bošáckych sídlisk a obidve lokality skupiny Kosihy-Čaka v rámci mladoeneolitického osídlenia skúmaného územia. Povodie strednej Nitry spolu s dolným povodím Bebravy, východným a severovýchodným úpäťm pohoria Tribeč, ako aj južným úpäťm Strážovských vrchov dostávalo relatívne viac slnečnej energie ako druhá polovica regiónu. Mladoeneolitické sídliská v Nitrianskej pahorkatine, na východnom úpäť Považského Inovca a západnom úpäť Strážovských vrchov ležali v oblasti s menším relatívnym slnečným svitom, 46-48 % za rok.

Z hľadiska relatívneho slnečného svitu je potrebné všimnúť si aj expozíciu jednotlivých lokalít. Svahy obrátené na juh majú zväčšené slnečné žiarenie, svahy obrátené na sever zase zmenšené, pričom zmena priamo závisí od sklonu svahu. Rozdiely v intenzite slnečného žiarenia sú aj v nížinách a na vrcholoch, čo sa však netýka priamo skúmanej témy. Pre úplnosť však dodávame, že najviac svitu pripadá na nížinách na mesiac august (60 %) a na vrcholoch na mesiac september (menej ako 60 %). Z nameraných údajov (r. 1931-1960) vyplýva najväčšia premenlivosť slnečného svitu a oblačnosti v zime na juhu Slovenska, v lete na vrcholoch (Petrovič 1972, s. 244).

Relatívne nižší slnečný svit (46-48 %; obr. 3) na miestach mladoeneolitického osídlenia na pahorkatine, resp. na úpäť Považského Inovca, vyplývajúci z objektívneho geomorfologického postavenia regiónu strednej Nitry, mohol byť kompenzovaný subjektívnym výberom priaznivej polohy na sídlisko. Túto úvahu môžeme ilustrovať uvedením rozdielného relatívneho slnečného svitu. Expozícia sídlisk z oblasti Považského Inovca má podstatne uniformnejšiu orientáciu (Z, Z, Z, JZ, V, V, V, V, V) ako expozícia sídlisk z oblasti pohoria Tribeč (JV, SZ, SZ, S, V, V, V). Vzájomné porovnanie oboch skupín sídlisk z tohto hľadiska môže poukazovať na určitú optimalizáciu sídliskovej plochy, resp. jeho modelu, vyplývajúcu z prírodných pomerov tejto časti regiónu. Táto optimalizácia by sa však týkala sídlisk ležiacich v oblasti s relatívne menším slnečným svitom, kým v druhej skupine sídlisk, vzhľadom na ich variabilnú expozíciu, výber plochy zrejme nebol podmienený priaznivou expozíciou, pretože ležali v pásme s relatívne vyšším slnečným svitom.

Obidve lokality skupiny Kosihy-Čaka na strednej Nitre sa nachádzajú v pásme s vyšším relatívnym slnečným svitom, čím sa nevymykajú z rámca celého sídliskového areálu tejto skupiny, ležiacého v oblasti so 48-50 % slnečným svitom za rok. Areál bošáckej skupiny je rozložený v geografickom priestore s nižšími hodnotami relatívneho slnečného svitu (46-48 %).

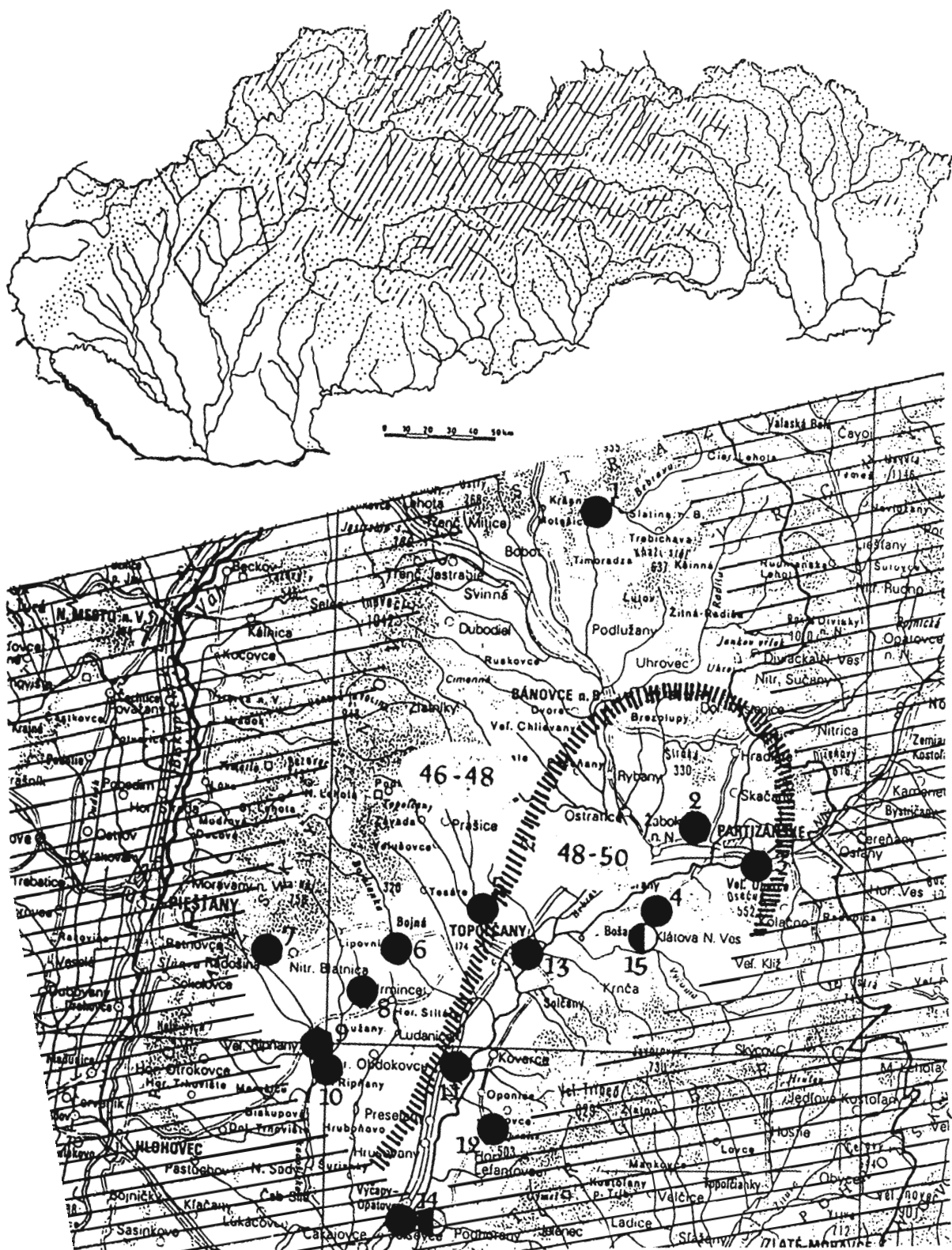

Obr. 2. Slovensko. Región Topolčany. Sídlistá bošáckej skupiny a skupiny Kosiň-Čaka v klimaticko-geografickom type nížinnej klímy a subtype prevažne teplej klímy. (Súpis nálezísk pri obr. 1.)

-.-.- - hranice nížinnej, prevažne teplej klímy

● - bošácka skupina

D - skupina Kosiň-Čaka

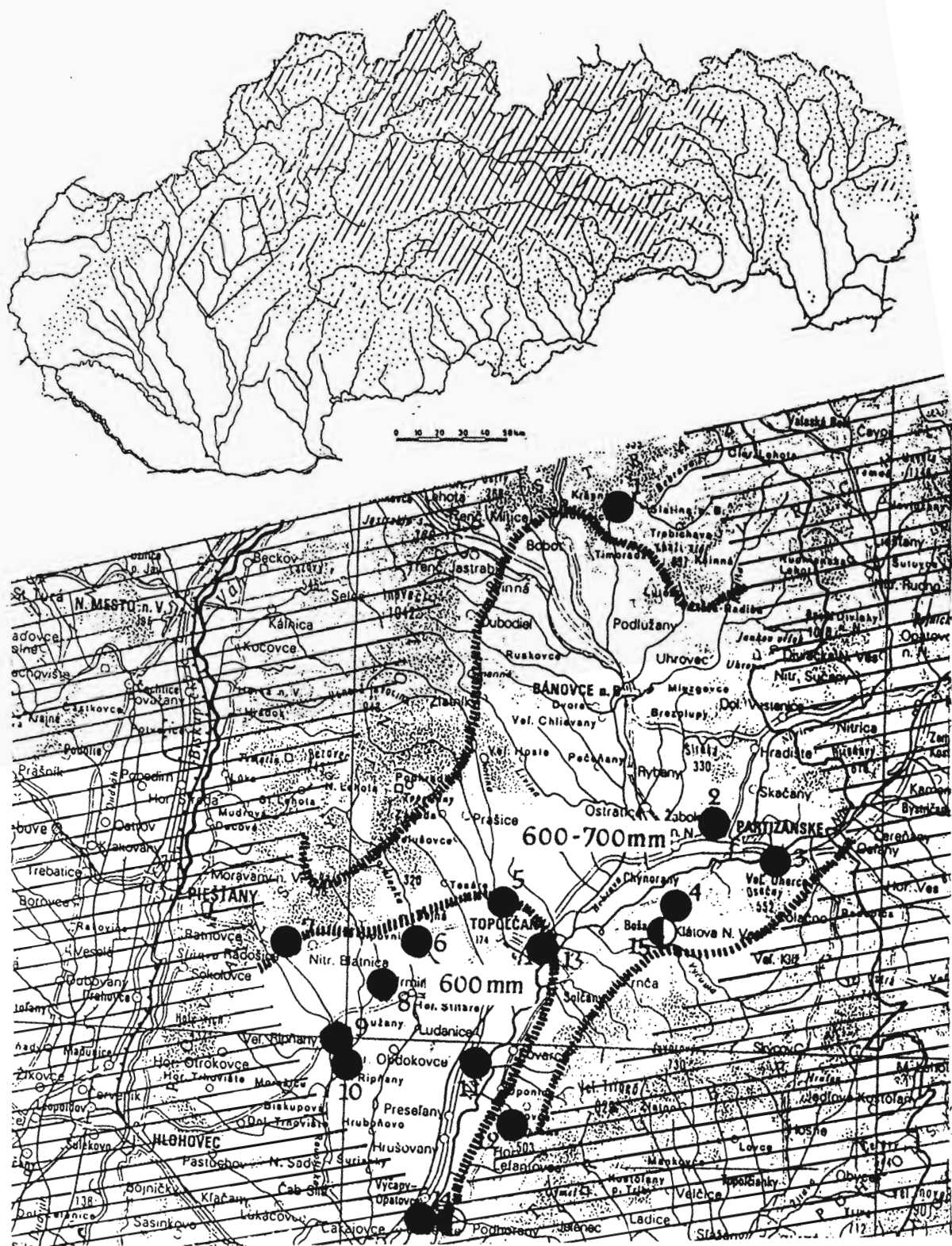

lovensko. Región Topolčany. Náleziská bošáckej skupiny a skupiny Kosihy-Čaka. Priemerný relatívny slnečný bie 1931-1960) v percentách. (Súpis nálezísk pri obr. 1.)

a skupina

a Kosihy-Čaka

rozdielnych hodnôt relatívneho slnečného svitu

Obr. 4. Slovensko. Región Topolčany. Náleziská bošáckej skupiny a skupiny Kosihy-Čaka v zrážkových pásmach 600 a 600-700 mm (obdobie 1931-1960). (Súpis nálezísk pri obr. 1.)

● - bošácka skupina

D - skupina Kosihy-Čaka

— hranice zrážkových pásiem

Ročný chod zrážok za roky 1931-1960 dosahuje na strednej Nitre priemerné hodnoty 600 a 700 mm. Južná časť Topoľčianskej kotliny zhruba po sútoku Nitry s Bebravou je ročne pokrytá zrážkami 600 mm, zvyšok kotliny 600-700 mm (Šamaj 1978, s. 62, obr. 28). Analogická situácia je aj v prípade výskytu suchých období a počtu dní so zrážkami 1 mm a viac. Južná časť kotliny má, na rozdiel od severnej časti, viac suchých dní a menej dní so zrážkami ako severná (Šamaj - Valovič 1978, s. 64, obr. 27, 32). Najviac zrážok spadne v skúmanom regióne v auguste (priemerne 65 mm), pričom je pozoruhodný ich vzťah k nadmorskej výške. Výrazný vzrast chodu zrážok s nadmorskou výškou je najmä v stupňoch od 101 do 300 m, potom nastáva pokles a zhruba od 351 m n. m. zrážok s výškou opäť mierne pribúda (Briedoň 1968, s. 94).

Na základe dlhodobého pozorovania zrážok v širšom geografickom prostredí možno zostaviť krivky normálov chodu zrážok, pomocou ktorých sa dá optimalizovať časový úsek na skúmanie klimatických pomerov a zároveň dôjsť k zaujímavým pozorovaniam. V klíme strednej Európy boli za posledných cca 200 rokov odlišné úseky. Od r. 1771 do r. 1836 bol zaznamenaný typ kontinentálnej klímy (chladné zimy, teplé letá), od r. 1836 do r. 1933 typ maritimný (miernejšie zimy, chladnejší letný polrok) a od r. 1933 až doteraz sa prejavuje návrat ku kontinentálnemu typu (Hlaváč 1966).

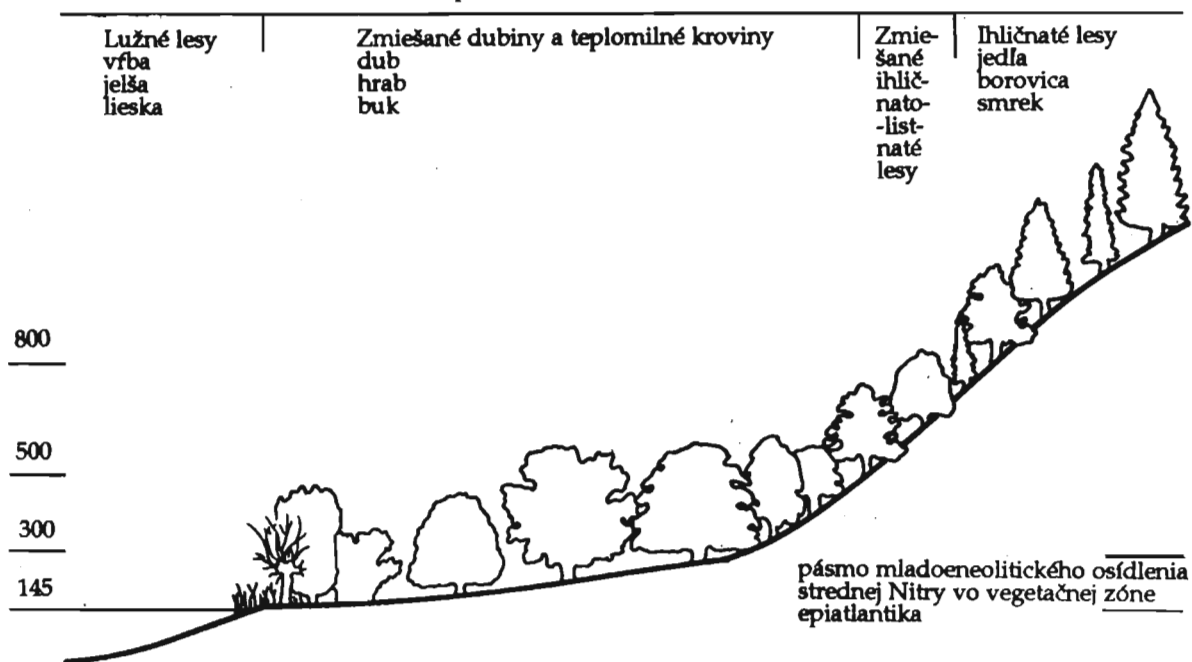
Mladoeneolitické osídlenie strednej Nitry je sústredené v južnej časti kotliny, kde ročný chod zrážok dosahuje 600 mm (obr. 4). Táto oblasť je aj relatívne suchšia a počet dní so zrážkami 1 mm a viac má menší ako severná časť s podstatne menším množstvom skúmaných lokalít. Všetky mladoeneolitické náleziská však ležia vo výškovom stupni, kde je výrazný vzrast chodu zrážok (100-300 m n. m.). Excentricky položené sídlisko v Krásnej Vsi sa nachádza už v zrážkovom pásme 700-800 mm.

MLADOENEOLITICKÉ OSÍDLLENIE STREDNEJ NITRY VO VEGETAČNÝCH ZÓNACH EPIATLANTIKA

Podstatná časť mladoeneolitického osídlenia strednej Nitry, okrem excentricky položenej lokality v Krásnej Vsi, je sústredená v pahorkatinovom prostredí Topoľčianskej kotliny. Tento fakt môže poukazovať na určité kultúrno-ekologické väzby, predovšetkým s ohľadom na bošácku skupinu.

Priemerná nadmorská výška skúmaných sídlisk dosahuje hodnotu 184 m. Ak nezahŕnieme do priemeru obe extrémne výšky (najnižšia 148 m a najvyššia 289 m), tak dostaneme výsledný priemer 192 m. Obe priemerné hodnoty, vzájomne korešpondujúce, charakterizujú výškovú zonáciu

E p i a t l a n t i k

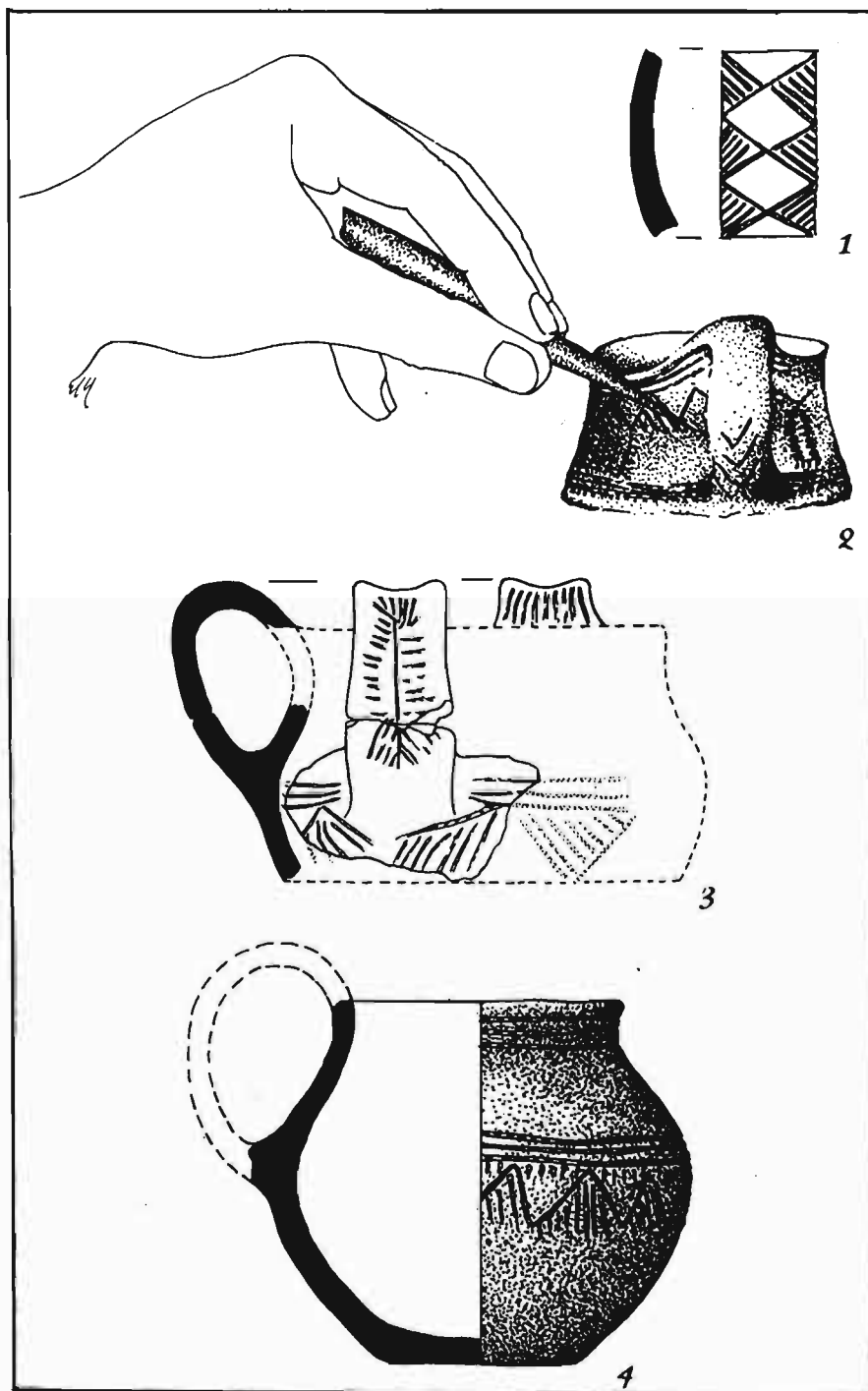
Obr. 5. Región Topoľčany. Výšková zonácia vegetácie v epiatlantiku a pásmo mladoeneolitického osídlenia strednej Nitry.

mladoeneolitického osídlenia, ktoré patrí do najnižšieho planárneho (nížinného) stupňa (0-200 m), resp. do planárno-kolínneho stupňa (0-500 m).

Klimatické optimum v atlantiku určilo výškovú zonáciu vegetácie takmer do definitívnej podoby, pričom planárny a kolínny stupeň neboli pravdepodobne rozlíšené (Krippel 1986, s. 261). Celá táto výšková zóna (0-500 m) bola v rámci vegetačného krytu krajiny tvorená spoločenstvami zmiešaných dubín, teplomilných krovín a lužných lesov. Až nad touto úrovňou (nad 500 m) vznikli spoločenstvá zmiešaných ihličnato-listnatých lesov a nad nimi pás ihličnatých lesov až do výšky 1900 m.

V prírodnom prostredí bošáckej skupiny a skupiny Kosiňčaka na strednej Nitre sa vyskytovali dubovo-hrabové háje, subxerofilné dreviny, brezové dubiny a acidofilné bory a trávnaté porasty na viatych pieskoch. Na najnižších miestach Nitrianskej pahorkatiny v nivách riek a potokov boli rozšírené lužné lesy a slatinné jelšiny, naopak, vo vyšších polohách nad 500 m nastupovali mäkšie ihličnaté dreviny. Sídlnú zónu mladoeneolitického človeka sprevádzali, okrem už uvedených základných drevín, aj jaseň, breza, javor, brest, lipa, prípadne dreviny s kôstkovým ovocím, predovšetkým v nivných a nížinných zónach (obr. 5). Na základe zhodnotenia početných pravekých paleobotanických vzoriek drevín z územia strednej Európy je evidentná frekvencovanosť jaseňa a jelše a dominantnosť duba ako stavebného dreva (Luley 1992, s. 27).

Vymedzená výšková zóna areálu mladoeneolitického osídlenia na strednej Nitre tvorí jeho základný

Obr. 6. Hajná Nová Ves (okres Topoľčany). Jevišovicko-bošácka keramika z objektu 40. Výskum - Vlastivedné múzeum v Topoľčanoch, 1983-1989.

sídliskový priestor. Charakter tohto priestoru úzko súvisí s potrebami a tradíciami jeho osadníkov. Konštelácia prirodzenej vegetácie bola zrejme najpravdepodobnejším faktorom sídliskovej plochy (Neustupný 1986, s. 230). Domnievame sa, že primárny ekologický "monitoring" terénu prebehol už v neolite v súvislosti so vznikom polykultúrnych lokalít. Význam ďalšieho štúdia týchto lokalít vidíme predovšetkým v ich spoločensko-priestorových vzťahoch, pričom je dôležité sledovať poznatky z iných vedných disciplín (ekonómia, architektúra, etológia, paleoetnografia a pod.). Interdisciplinárnu syntetizáciu sa vyvinulo niekoľko prístupov k archeologickému štúdiu priestorových vzťahov (Matoušek 1991, s. 369). Týmto otázkami sa budeme zaoberať v inej práci.

Z kultúrno-historického hľadiska povodie strednej Nitry v mladom eneolite charakterizuje niekoľko výrazných elementov. Máme na mysli predovšetkým absenciu osídlenia Bánovskej pahorkatiny, ako aj prítomnosť jevišovickej kultúry v Ponitří (obr. 6). Kým v prípade absencie osídlenia sa ponúka na vysvetlenie predpoklad nepriaznivého ekologického pozadia, a teda menej vhodných prírodných pomerov, v prípade jevišovickej kultúry môže byť ekologické prostredie možným motivačným prvkom jej prítomnosti v Ponitří. K takto načrtnutému stavu však možno uviesť alternatívy. Na jednej strane môže ísť tak o ekologickú bariéru, ako aj o relativitu prebádanosti regiónu Bánoviec nad Bebravou a na druhej strane len o určitý kultúrny zásah, a nie o komplexnejšie osídlenie. Domnievame sa, že budúci výskum prinesie objasnenie danej problematiky.

Prítomnosť jevišovickej kultúry v slovenskom praveku považujeme za závažný fenomén, čo by sme chceli záverom osobitne zvýrazniť. Táto staronová téma, známa od čias J. Eisnera a V. Budinského-Kričku, má dnes podstatne odlišné východiská. V začiatkoch tvorby chronológie a periodizácie slovenského praveku boli uvedené východiská determinované obmedzenou škálou archeologického materiálu, často intuitívne interpretovaného. Práve kvalitatívne rozdielna pramenná báza zväčšuje dnes mieru exaktnosti skúmania nielen jevišovickej kultúry, ale aj väzieb mladoeneolitického kultúrneho prostredia na prírodné pomery krajiny. V presvedčení, že región strednej Nitry je vhodný na komplexné štúdium zmienených väzieb, sme sa rozhodli vstúpiť do riešenia tejto problematiky.

L i t e r a t ú r a

- BÁRTA, J. 1959: *Nové archeologické nálezy z Radošiny. Hlas Nitrianskeho kraja (Nitra)* z 12. 9. 1959.
- BÁTORA, J. 1983: *Záchranný výskum v Jelšovciach. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982. Nitra, s. 40-42.*
- BÁTORA, J. 1984: *Druhá sezóna záchranného výskumu v Jelšovciach. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983. Nitra, s. 29-31.*
- BRIEDOŇ, V. 1968: *Meteorologická staničná sieť a jej historický vývoj. In: Klimatické a fenologické pomery Západoslovenského kraja. Praha, s. 13-20.*
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1947: *Slovensko v mladšej dobe kamennej. In: Slovenské dejiny I. Bratislava, s. 55-67.*
- HLAVÁČ, V. 1966: *Jak se jeví kolísání klimatu za posledních dvě stě let v pražské teplotní řadě. In: Meteorol. Zpr. 19. Praha, s. 33-42.*
- KRIPPEL, E. 1986: *Postglaciální vývoj vegetácie na Slovensku. Bratislava.*
- KRUPICA, O. 1973: *Pravek severného povodia rieky Nitry. Bratislava.*
- LOŽEK, V. 1980: *Holocén. Slov. Archeol., 28, s. 107-116.*
- LULEY, H. 1992: *Urgeschichtlicher Hausbau in Mitteleuropa. Bonn.*
- MATOUŠEK, V. 1991: *Čtení o teritorialitě. Památ. archeol., 82, s. 366-375.*
- NEUSTUPNÝ, E. 1986: *Sídelní areály pravěkých zemědělců. Památ. archeol., 77, s. 77-96.*
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1977: *Äneolithische Siedlung der Boleráz-Gruppe in Radošina. Slov. Archeol., 25, s. 433-448.*
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1986: *Besiedlung aus der jüngeren Steinzeit in Krásna Ves. In: Budinský-Krička, V. - Veliačik, L.: Krásna Ves. Gräberfeld der Lausitzer Kultur. Nitra, s. 139-145.*
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1987: *Záchranný výskum v Kočíne. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1986. Nitra, s. 75.*
- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1988: *Záchranný výskum v Kočíne. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1987. Nitra, s. 94-95.*

- NĚMEJCOVÁ-PAVÚKOVÁ, V. 1990: Ukončenie záchranného výskumu v Kočine. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1988*. Nitra, s. 116-118.
- NOVOTNÝ, B. 1958: *Slovensko v mladšej dobe kamennej*. Bratislava.
- OŽDÁNI, O. 1981: Výsledky prieskumu v katastri obce Veľké Dvorany. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1980*. Nitra, s. 213-215.
- PAULÍK, J. 1979: Archeologický výskum vo Veľkých Ripňanoch. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1978*. Nitra, s. 203-206.
- PETROVIČ, Š. 1968: *Klimatické a fenologické pomery Západoslovenského kraja*. Praha.
- PETROVIČ, Š. 1972: Počasie a klíma. In: *Slovensko. Príroda*. Bratislava, s. 205-211.
- ROMSAUER, P. 1988: Záchranný výskum v Partizánskom. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1987*. Nitra, s. 114.
- ŠAMAJ, F. 1978: Ovzdušie a vodstvo. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava, s. 62.
- ŠAMAJ, F. - VALOVIČ, Š. 1978: Klimatickogeografické typy. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava, s. 64.
- ŠIMO, E. 1972: Povrchové vody. *Slovensko. Príroda*. Bratislava, s. 283-341.
- TARÁBEK, K. 1978: Klimatickogeografické typy. In: *Atlas Slovenskej socialistickej republiky*. Bratislava, s. 64.
- VLADÁR, J. 1966: Zur Problematik der Kosihy-Čaka-Gruppe in der Slowakei. *Slov. Archeol.*, 14, s. 245-336.
- WIEDERMANN, E. 1984: Praveké sídliská pri Hajnej Novej Vsi. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1983*. Nitra, s. 224-225.
- WIEDERMANN, E. 1985: Archeologické pamiatky topoľčianskeho múzea. Nitra.
- WIEDERMANN, E. 1986: Záverečná sezóna výskumu v Hajnej Novej Vsi. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1985*. Nitra, s. 255.
- WIEDERMANN, E. 1991: Výskum polykultúrneho sídliska v Hajnej Novej Vsi. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1989*. Nitra, s. 109.
- WIEDERMANN, E. 1993: Sídlisko bošáckej skupiny v Malých Bieliciach. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1992*. Nitra, s. 135.
- WIEDERMANN, E. - ROMSAUER, P. 1983: Záchranný výskum sídliska z neskorej doby kamennej a neskorej doby bronzovej v Hajnej Novej Vsi. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982*. Nitra, s. 260-261.

JUNGÄNEOLITHISCHE BESIEDLUNG DER MITTLEREN NITRA IM NATURRÄUMLICHEN MILIEU DES EPIATLANTIKUMS

Resümee

In der jungäneolithischen Besiedlung des mittleren Nitrates (Bošáca-Gruppe, Jevišovice-Kultur, Kosihy-Čaka-Gruppe) hat die Bošáca-Gruppe eine dominante Stellung, deren Ökumene sich zum Großteil im bergigen Milieu befindet (Tiefland- und Beckenklima, durchschnittliche Überseehöhe 192 m, Jahresniederschläge 600-700 mm). Im naturräumlichen Milieu der Bošáca-Gruppe dominierten Eichen-Buchenwälder, Birken-Eichenbestände, in Lagen über 500 m Nadelhölzer und außerdem erschienen Esche, Ahorn, Ulme, Linde (Abb. 5).

In der Struktur der jungäneolithischen Besiedlung des mittleren Nitrates sind vor allem zwei Tatsachen zu beobachten: eine Absenz der Besiedlung im Bánovce-Bergland und das Vorhandensein der Jevišovice-Kultur. Im Falle der Absenz von Besiedlung in der Region Bánovce nad Bebravou können die Ursachen in ungünstigen ökologischen Bedingungen gesucht werden, im Falle der Jevišovice-Kultur wieder im möglichen diffusen Raum des Nitrates (ebenfalls kann es sich jedoch in beiden Fällen um eine Spiegelung des Forschungsstandes der Region bzw. um einen gewissen kulturellen Einschlag und nicht um eine komplexere Besiedlung handeln).

Das Vorhandensein der Jevišovice-Kultur in der slowakischen Urzeit ist ein schwerwiegendes Moment, das besonders hervorgehoben werden muß. Es wird vorausgesetzt, daß die Fundstellen in Kočín und Hajná Nová Ves die ersten verlässlich belegten Quellen über die Jevišovicer Besiedlung der Westslowakei sind. Nach dem Vermerk von J. Eisner und V. Budinský-Krička und der vorübergehenden Unterbrechung des Interesses über die Problematik dieser Kultureinheit in der Slowakei hat die Neubelebung gegenwärtig konkretere Konturen.

PŘÍSPĚVEK K POZNÁNÍ CHAMSKÉ KULTURY

Jan Prostředník

Západné Čechy, Bavorsko a Horné Falcko, mladý eneolit, chamská kultura, sídliská, otázka pôvodu, kontakty so susednými územiami.

Western Bohemia, Bavaria and the Upper Palatinate, the Late Aeneolithic, the Cham culture, settlements, question of origin, contacts with neighbouring regions.

Nálezy chamské kultury (Hundt 1951), která je řazena do mladoeneolitického kulturního komplexu, známe ze čtyř regionů: podunajského, severovýchodoalpského, Francké Alby a Riesy a západočeského (obr. 1; příslušnost jihočeské oblasti chamské kultuře můžeme vzhledem k neprůkazným nálezům zatím spíše předpokládat - srov. Michálek 1989; 1992).

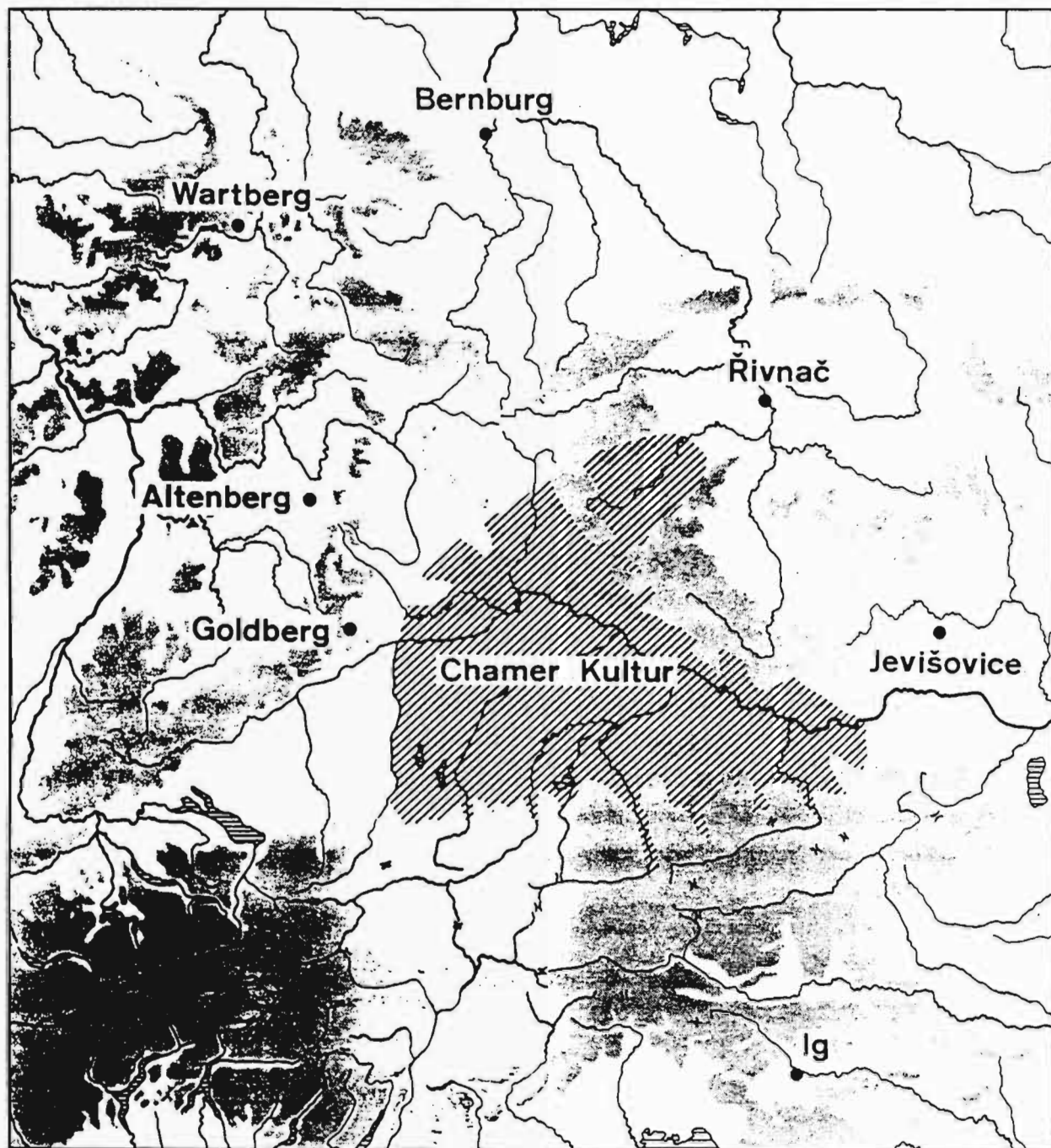
1. SÍDLIŠTĚ

Chamská kultura patří k těm kulturám, které jsou dosud známy pouze ze sídlišť. Zatím nejčastějším sídelním typem je sídliště výšinné. Otázkou však zůstává, do jaké míry je tento stav způsoben stupněm poznání, a do jaké míry vystihuje objektivní skutečnost.

Sídliště v Bavorsku, alpském a franckém regionu jsou nalézána zejména na ostrožnách a dále na vysokých říčních terasách. Ve sprašových oblastech jsou sídliště na mírných vyvýšeninách nad soutoky dvou vodních toků, případně mezi přírodně chráněným vysokým břehem řeky a vyschlým korytem (Dobl, Hienheim). Vedle výšinných poloh se setkáváme i s nížinným typem sídlišť: například v Horní Falci na polohách pokrytých spraší se vedle výšinných sídlišť objevují i osady nížinné (Burger 1988, s. 137, pozn.: v posledních několika letech se stav poznání "chamské topografie" v Bavorsku poněkud mění). Dle ústní informace B. Engelhardta v létě 1990 známe z této oblasti již 17 nížinných sídlišť chamské kultury. O širokém spektru sídlišť se v krátkosti zmiňuje v souvislosti s výzkumem opevněného nížinného sídliště v Hadersbachu (srov. Engelhardt 1992, s. 59).

S výjimkou sídlišť v nejúrodnějším regionu Dolního Bavorska (sprašová oblast mezi Řeznem, Deggendorfm a Passovem) neleží chamská sídliště na kvalitních půdách. V ostatních oblastech je strategická poloha upřednostňována před kvalitní půdou. Například lokalita Aldersbach leží na ne-kvalitních půdách na pravém břehu řeky, zatímco na druhém břehu se vyskytují úrodné středoevropské hnědozemě na sprašovém substrátu (Burger 1988, s. 138-139).

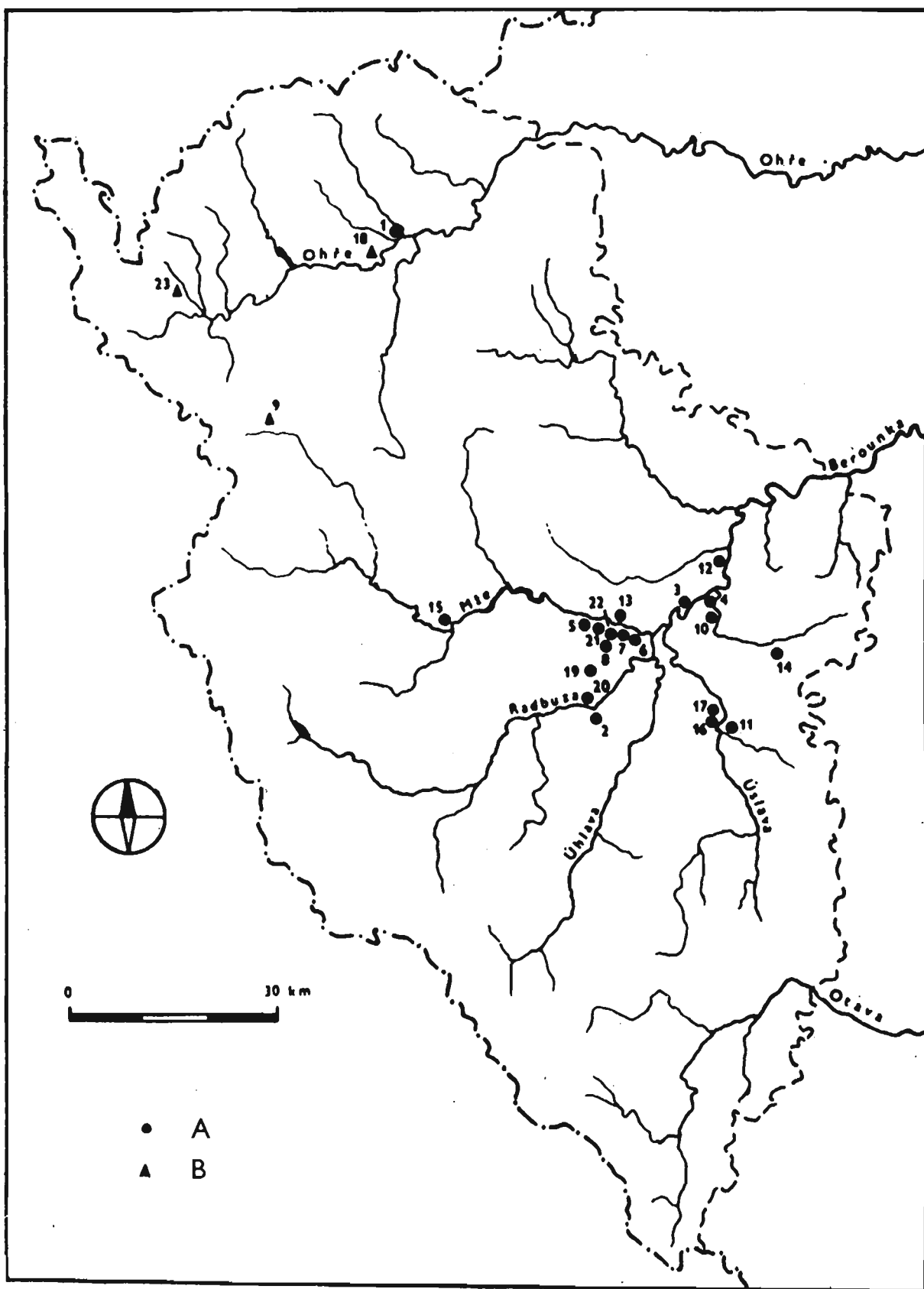
Předpoklad, že v Bavorsku, v podhůří Francké Alby, a v západočeském regionu došlo k osídlení území dříve neosazeného (Driehaus 1960, s. 84), výsledky nejnovějších výzkumů vyvracejí. Ku příkladu na Plzeňsku je, vedle lokalit s neolitickým osídlením, v současné době registrováno deset nalezišť s osídlením z období staršího eneolitu (obr. 3; pozn.: vedle stavu výzkumu v jednotlivých oblastech Plzeňska je nutno vzít v potaz ztíženou situaci v rozlišení staroeneolitické keramiky ve sběrovém materiálu a zároveň jistou atypičnost sídelních forem - srov. Neustupný 1982). Nejstarší eneolitická sídliště (Radčice, Radobyčice, obě okres Plzeň-město) leží ještě ve staré neolitické sídelní oblasti a obě náležejí do pozdní lengyelského kulturního okruhu (obr. 2; 3). Keramika z Radčic se více blíží západní provenienci (kultura aichbühlská; Neustupný 1961, pozn. autora: může se však jednat i o kulturu münchenshofenskou). Radobyčický soubor má analogie v časně eneolitické kultuře jordanovské, rozšířené severně a severovýchodně od západočeského území. Podle dosavadních výsledků se zdá pravděpodobné, že došlo ke změně osídlení až v následujícím období (kultury michlesberská a schussenriedská; obr. 3). Osídlení opouští úzký neolitický rámec a osazuje členité pahorkatiny a vrchoviny. Bezpečné doklady přítomnosti kultury nálevkovitých pohárů v západních Čechách zatím nemáme. S ohledem na geografickou polohu západních Čech proto nemůžeme

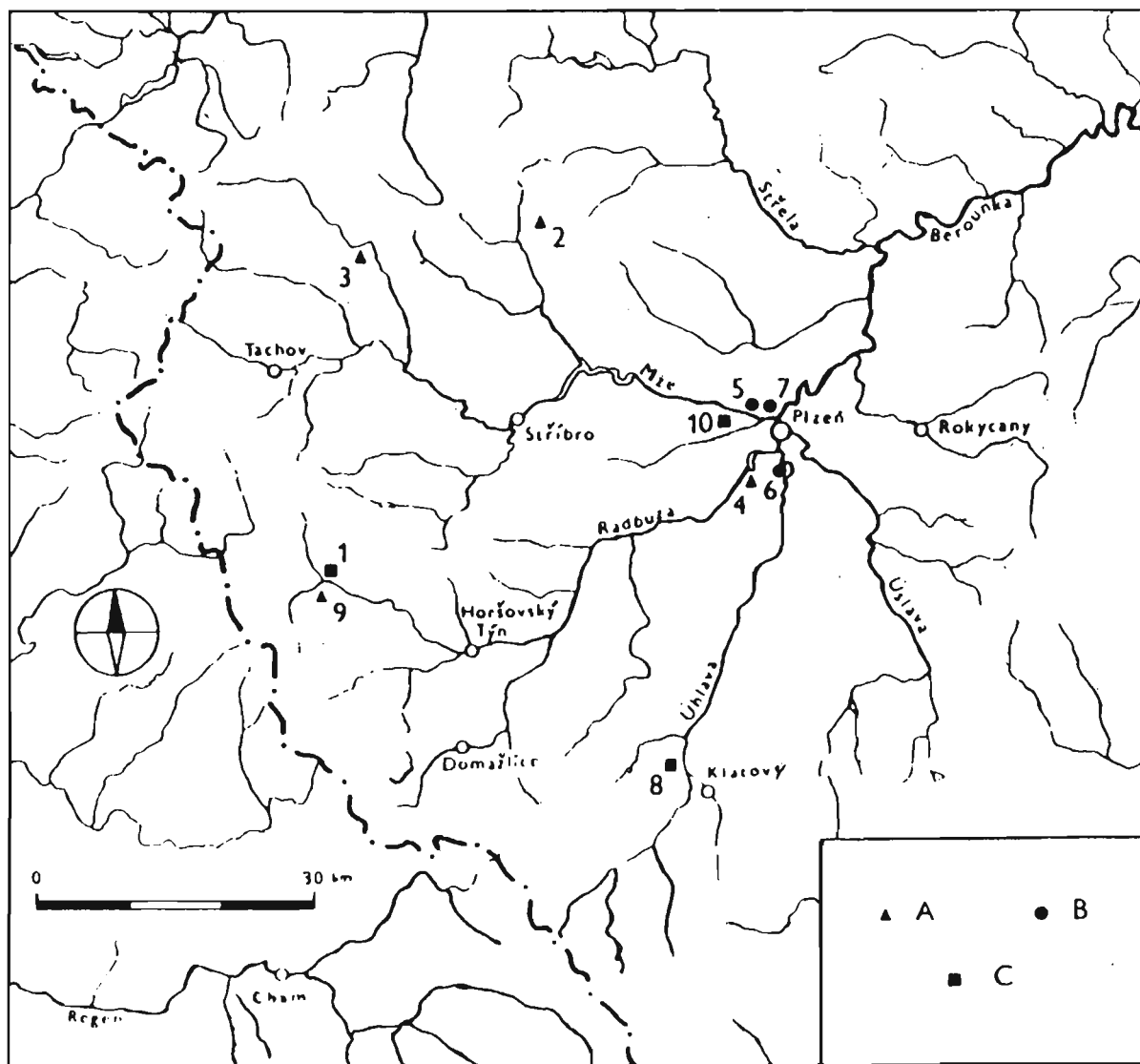
Obr. 1. Rozšíření chamské kultury s vyznačenými eponymními lokalitami sousedních kultur a skupin (Matuschik 1992b, s. 56, obr. 21).

vyloučit, že část nálezů zatím rámcově datovaných do časného a staršího eneolitu patří kultuře alt-heimské (Bašta - Bašťová 1989).

V západních Čechách je v současnosti registrováno 64 lokalit chamské kultury (obr. 4). Pouze ve čtyřech případech se jedná o naleziště v nížinné poloze (Babina, okres Plzeň-sever, Pňovany, okres Plzeň-sever, Opálka, okres Klatovy, Vrtba, okres Plzeň-sever). Žádnou z lokalit však nemůžeme s jistotou prohlásit za nížinné sídliště; jedná se vždy jen o nález několika střepů (ne vždy typických), a není jisté nejde-li o splach (např. Vrtba). Musíme si položit otázku, do jaké míry je tento stav způsoben výzkumem, a do jaké míry odráží objektivní skutečnost. Prospekce v západních Čechách je, resp. byla zaměřena zejména na zalesněné oblasti s vyšší nadmořskou výškou. Zde jsou nejprve podle mapy (1: 10 000) vytypovány jednotlivé polohy, které jsou pak vzorkovány mikrovrypy nebo sondami o rozměru cca 1 x 1 m. Mohou nám tedy unikát osady na mírných svazích, jaké známe z řivnáčské kultury či z eponymní bavorské oblasti (Bašta - Bašťová 1989, s. 85). Přesto se však

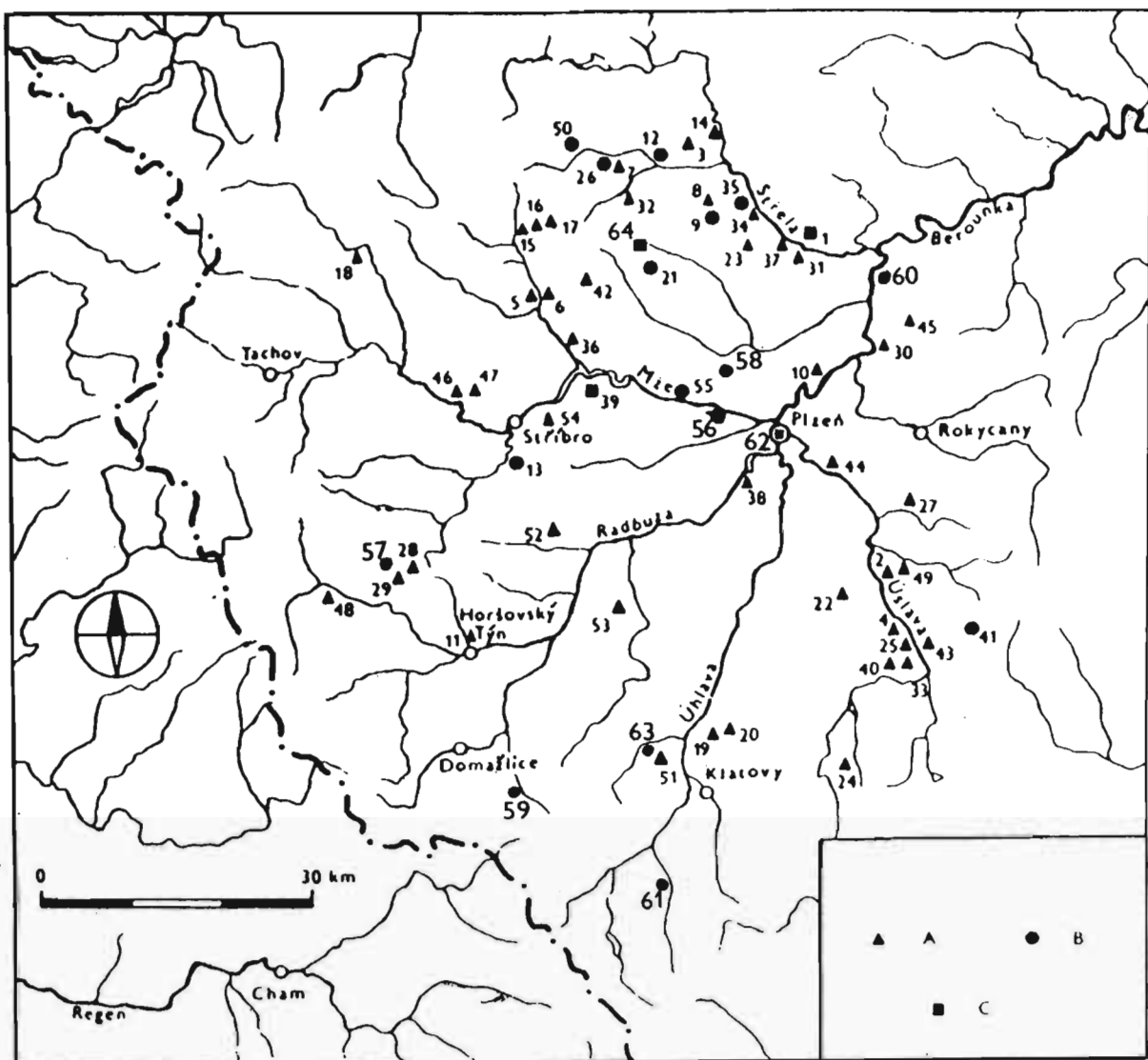

Obr. 2. Osídlení západních Čech v mladší době kamenné. 1 - Dalovice; 2 - Dobřany; 3 - Druztová-Věžka; 4 - Dýšina; 5 - Kozolupy; 6 - Křimice A; 7 - Křimice B; 8 - Křimice C; 9 - Kynžvart; 10 - Kyšice; 11 - Milánov-Lopata; 12 - Nynice; 13 - Radčice; 14 - Rokycany; 15 - Střebro; 16 - Štáhlavice; 17 - Štáhlavy; 18 - Tašovice; 19 - Vejprnice; 20 - Vodní Újezd; 21 - Vochov A; 22 - Vochov B; 23 - Žďrovice. A - sídliště; B - ojedinělý nález.

Obr. 3. Osídlení západních Čech v časném a starším eneolitu. 1 - Běla pod Radbuzou; 2 - Krsy-Polínský vrch; 3 - Křtzenec; 4 - Plzeň-Litice; 5 - Plzeň-Radčice; 6 - Plzeň-Radobyčice; 7 - Plzeň-Vinice; 8 - Svrčovec; 9 - Svržno-Cerný vrch; 10 - Vochov. A - výšinné sídliště; B - rovinné sídliště; C - ojedinělý nálezy.

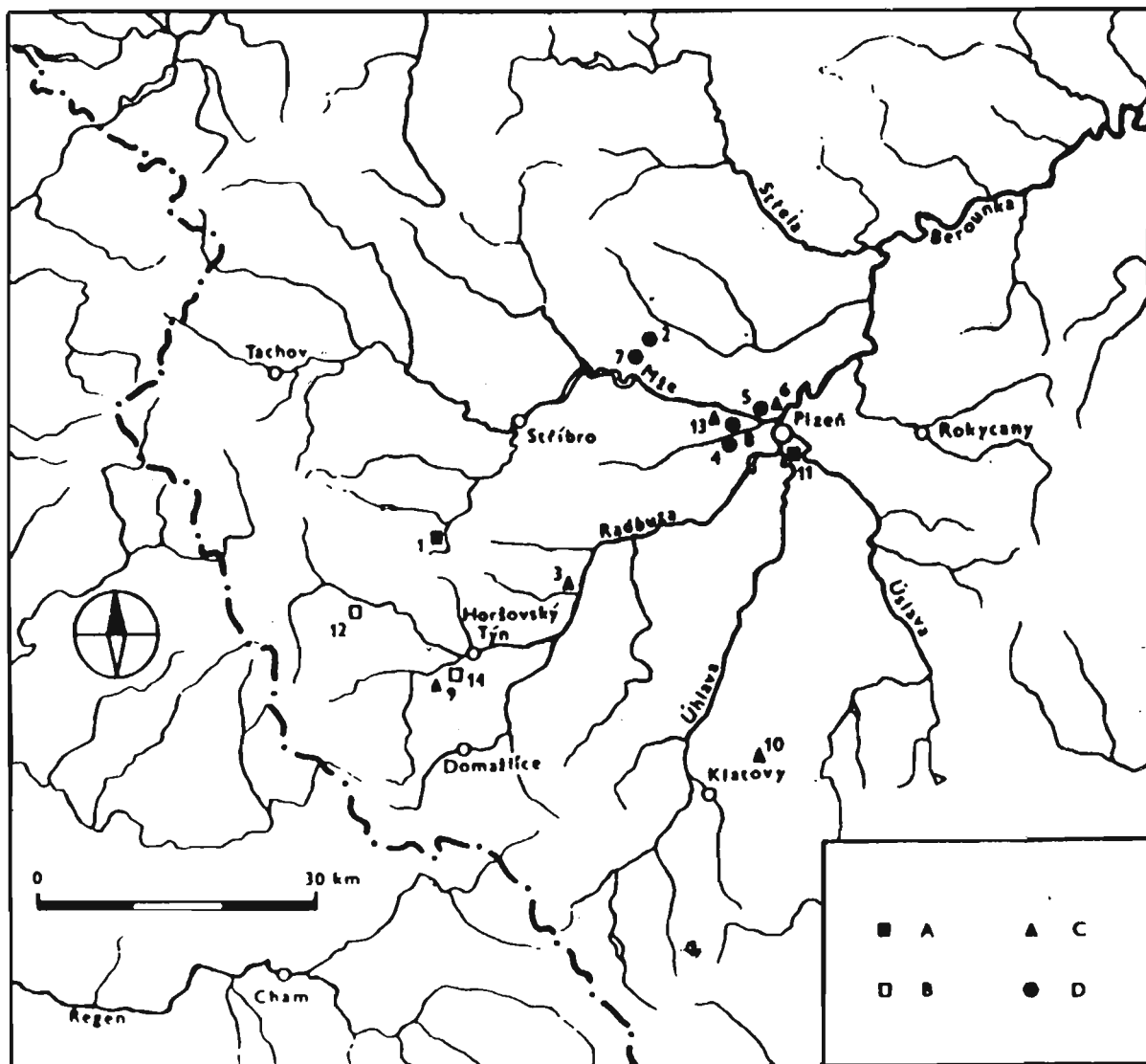
můžeme domnívat, že výšinné polohy byly preferovány: může nám jako příklad posloužit nedávno objevené výšinné sídliště Komberk (obec Čemíny, okres Plzeň-sever), které leží v poměrně rovinaté oblasti, přesto však chamské sídliště bylo nalezeno na vyvýšené strmé planině (říční terase). Otázka nížinných osad zůstává i nadále otevřena. Vzhledem k nálezům drtel a otisků obilných zrn na keramice musíme počítat vedle pastevectví i s tradiční zemědělskou výrobou. Naskytá se však otázka, jsme-li schopni nalézt diskutovaná nížinná sídliště, a zda je to jen náhoda, že nebyla dosud bezpečně prokázána. Hypotéza, že jsou pohřbena v inundacích, není jediné možné vysvětlení. Pokud zde nebyly objekty více zahloubené, a pokud se nevytvořila mocnější kulturní vrstva, mohla být zcela zničena opakovanou orbou (např. Vencl 1995 s literaturou). Další vysvětlení absence nížinných sídlišť bylo již v minulosti několikrát diskutováno (Mašek 1965, s. 51) - expanze cizího etnika do západních Čech. Zatím však nemáme žádný přímý doklad pro existenci tohoto etnika v západních Čechách. E. Pleslová-Štiková (1965, s. 43-44) s existencí cizí složky (nositelé KŠK, KZP) plně nesouhlasila a výšinná sídliště spojovala spíše s funkcí obchodní. Z Plzeňska známe v současné době pět artefaktů, které lze s jistotou přiřadit kultuře se šňurovou keramikou (Buchvaldek 1992, ve všech případech se jedná o ojedinělé nálezy sekeromlatů). Jejich počet se však může zvýšit po důkladném

Obr. 4. Sídliště chamské kultury v západních Čechách. 1 - Babina; 2 - Blovice; 3 - Brdo-Hrádek (KKA); 4 - Bzí (KKA); 5 - Dlouhé Hradiště I; 6 - Dlouhé Hradiště II; 7 - Doubravice; 8 - Dražeň-Osojno I (KKA); 9 - Dražeň-Osojno II; 10 - Druztová-Věžka (KKA); 11 - Horšovský Týn (KKA); 12 - Chlum-Chlumská hora; 13 - Kladruby-Pozorka; 14 - Kotaneč; 15 - Krsy-Dolský potok; 16 - Krsy-Polínský vrch I (KKA); 17 - Krsy-Polínský vrch II; 18 - Křtzenec; 19 - Kaliště-Koubova skála (KKA); 20 - Kaliště-Teplá skála; 21 - Lhotka u Nekmře; 22 - Libákovice-Čertovo břemeno; 23 - Lomnička; 24 - Lovčice-Velký kámen; 25 - Měcholupy-Chýlava (KKA); 26 - Mezí; 27 - Milňov-Lopata (KKA); 28 - Mířkov-Racovský vrch (KKA); 29 - Mířkov-Třislovec; 30 - Nadryby; 31 - Nebřeziny; 32 - Nečtiny-Preitenstein; 33 - Nepomuk; 34 - Ondřejov-Vražné; 35 - Ondřejov-Chladné; 36 - Pernarec (KKA); 37 - Plasy; 38 - Plzeň-Litice (KKA); 39 - Pňovany; 40 - Prádl; 41 - Přešín; 42 - Skupeč-Vinice (KKA); 43 - Srby (KKA); 44 - Starý Plzenec; 45 - Stupno-Břasy (KKA); 46 - Svojšíň I (KKA); 47 - Svojšíň II; 48 - Svržno-Černý vrch (KKA); 49 - Vlkov-Babina (KKA); 50 - Vlkošov; 51 - Drslavice u Tupadel (Řakom); 52 - Honezovice; 53 - Holýšov; 54 - Sulislav; 55 - Újezd nade Mží; 56 - Bděňves; 57 - Chřebřany; 58 - Komberk; 59 - Kouta na Šumavě; 60 - Libštejn; 61 - Opálka; 62 - Plzeň-Kopeckého sady; 63 - Radkovic II; 64 - Vrtba. A - chamské výšinné sídliště; B - eneolitické výšinné sídliště (snad chamská kultura); C - nálezy chamské keramiky v nížinné poloze.

studiu starých muzejních fondů, jako tomu bylo v případě ojedinělých nálezů kultury se šňůrovou keramikou ve východních Čechách (srov. Kalferst - Prostředník 1993).

Vzhledem k současnému stavu výzkumu můžeme tedy výšinná sídliště pokládat za dominantní sídelní typ (bez nutné existence nížinných sídel), kde mohli nositelé chamské kultury provozovat sezónní pastevectví, a odkud mohli docházet na pole v rovině (viz. kap. Charakteristika

Obr. 5. Staromohylová sídliště v západních Čechách. 1 - Darmyšl; 2 - Hunčice; 3 - Kvíčovice; 4 - Plzeň-Nová Hospoda; 5 - Plzeň-Roudná; 6 - Plzeň-Vinice; 7 - Třebouz; 8 - Plzeň-Křimice; 9 - Březí; 10 - Makov; 11 - Plzeň-Hradiště; 12 - Suržno-Černý vrch; 13 - Vochov; 14 - Měclov-Mlýnský vrch. A - výšinné sídliště; B - výšinné sídliště?; C - rovinné sídliště; D - rovinné sídliště? (Bašta - Baštová 1990, mapa 1-5, doplněno o nové lokality).

společnosti). Zde je však nutno vzít v potaz ekonomicko-ekologický aspekt - tzv. mez dostupnosti, t. j. v jaké vzdálenosti od sídliště bylo ještě rentabilní umístit pole.

V západních Čechách v současné době známe tyto základní typy výšinných sídel:

1. 1. Sídliště na skalkách a skalnatých hůrkách

Dražeň, Kaliště-Koubova a Teplá skála, Bzí-Velká skála ad. Rozsah sídelní plochy nepřesahuje 500 m², převýšení nad terénem činí 30 m (ale jsou i výjimky), jde o nejčastější typ výšinných sídlišť chamské skupiny v západních Čechách. Můžeme sem řadit sídliště typu Špičák - liší se jen vazbou na vyvřelé horniny, vyšší nadmořskou výškou (od 586 do 679 m) a převýšením nad terénem, které dosahuje v průměru 60 m. Zatím známe tři reprezentanty této skupiny - Vinice, k. ú. Skupeč, Homole, k. ú. Kříženec (nejde o chamskou kulturu) a Špičák, k. ú. Mezí (vše okres Plzeň-sever; Soukupová 1983, s. 154).

1. 2. Sídliště na ostrožnách

Plasy-Horní Hradiště, Brdo-Hradiště, Kotaneč ad. Na rozdíl od předchozího typu, který je v krajině velmi nápadný, jsou skryta, ale mají vynikající strategickou polohu, kterou využívají i mladší kultury. Rozsah plochy osídlené v eneolitu je větší než u předchozího typu a dosahuje až 1 ha (Soukupová 1983, s. 154).

1. 3. Sídliště typu stolových hor

V západních Čechách jsou to většinou vyvřelé kopce s vrcholovou plošinou o rozloze od 1 ha (Preitenstein) do 4 km² (Chlumská hora). Náznaky tohoto typu se objevily zatím na Hradištském vrchu, k. ú. Okrouhlé Hradiště (Šaldová 1967), a můžeme sem počítat i sídliště na Polínském a Doubravickém vrchu, Preitensteinu a Chlumské hoře (vše okres Plzeň-sever; Soukupová 1983, s. 154).

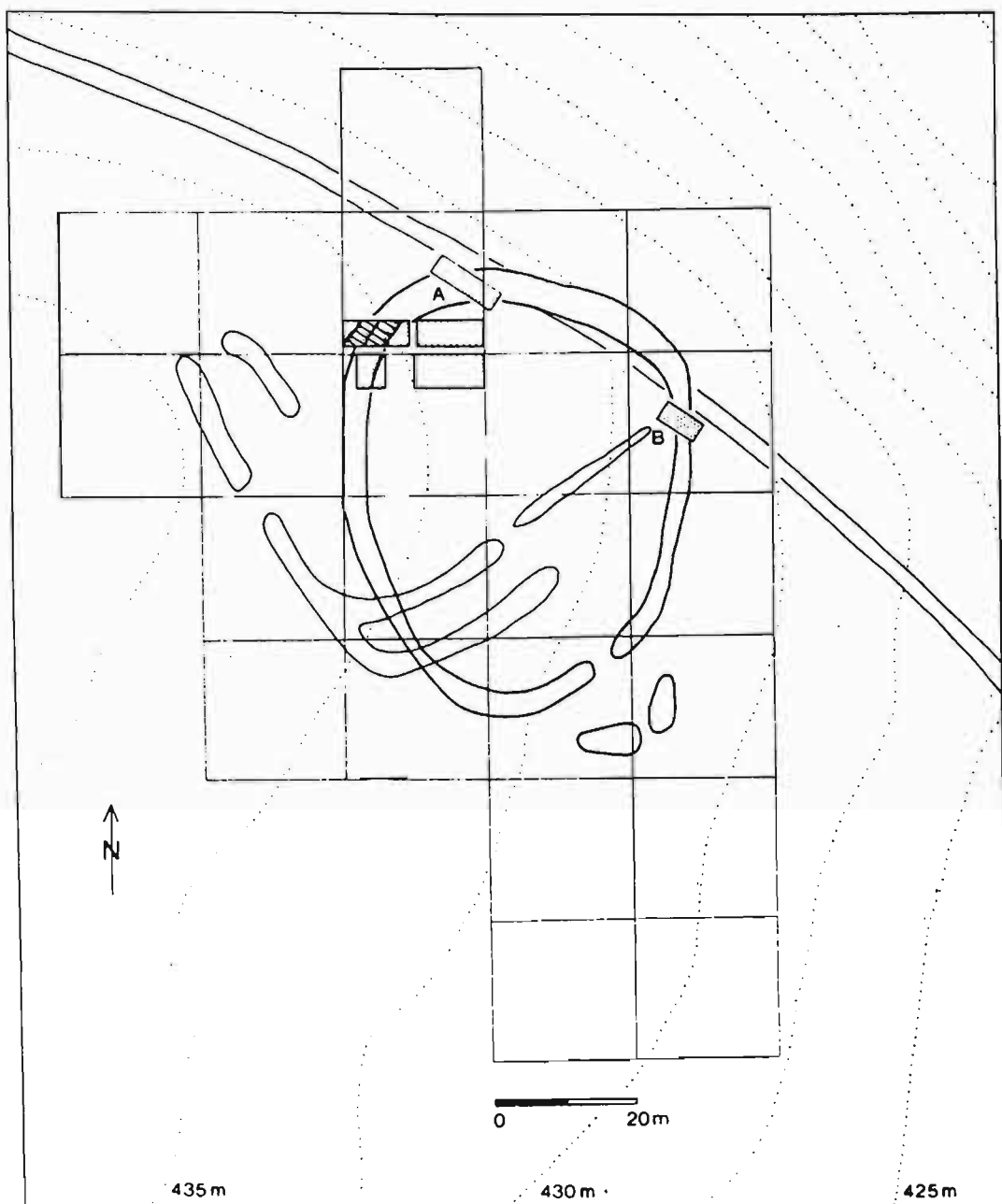
Vzdálenost uvedených typů sídlišť od vodních toků nepřesahuje 500 m. Studium přírodních podmínek bylo zjištěno, že chamské osídlení se váže zejména na třetihorní vyvřeliny a vesměs na teplomilná dubovo-habrová společenstva (Soukupová 1983, s. 153-154). Vyskytnou se však i poněkud odlišnější případy, například oblast Sedmihoří, kde se přírodní podmínky jeví dosti nepříznivé (Bašta - Baštová 1988, s. 378). Klimatické podmínky odpovídají podmínkám na vrcholcích Brd, jen úhrn srážek je nižší a pohybuje se mezi 550-650 mm ročně (MT 3 a MT 5 dle Quitt 1971). Půdy jsou velmi nekvalitní (kyselé písčité půdy), ani geobotanické klimaxové mapy nehovoří o možném využití krajiny pro zemědělskou výrobu - ve studované oblasti byly rekonstruovány bukové bučiny a borové doubravy (Mikyška a kol. 1972).

2. OPEVNĚNÍ (OHRAZENÍ)

Vedle přirozené ochrany, kterou poskytují ostrožny a vysoké terasy, známe i uměle vytvořená opevnění (ohrazení). Jedná se o systém příkopů (někdy i valů) s palisádou a několika vchody (obr. 6-11) např. Dobl (Lkr. Rosenheim; Burger 1988), Galgenberg (Lkr. Landshut; Ottaway 1983; 1985), Hadersbach (Lkr. Straubing-Bogen; Engelhardt 1992), Hienheim (Lkr. Kelheim; Modderman 1977), Köfering (Lkr. Regensburg; Osterhaus 1991), Oberschneiding (Lkr. Straubing-Bogen; Matuschik 1985), Piesenkofen (Lkr. Regensburg; Uenze 1985; 1990), Riekofen-Kellnerfeld (Lkr. Regensburg; Matuschik - Werner 1983). Tyto příkopy byly zjištěny i u předchozí altheimské skupiny (Lengfeld-Alkofen, Lkr. Kelheim; Engelhardt 1987, s. 32-35). Podobné příkopy známe ze stejného období i od jiných kultur a skupin (kultura bošácká - Podolie; Němejcová-Pavůvková 1970, s. 272, kultura řivnáčská - Homolka; Ehrich - Pleslová-Štiková 1968).

Parametry příkopů v prostředí chamské kultury jsou rozdílné: např. z Hienheimu známe dva koncentricky uspořádané příkopy, kde vnější má rozměry cca 44 x 55 m a vnitřní 37 x 48 m. Šířka se u vnějšího pohybuje od 1,8 do 2,35 m, u vnitřního od 1,05 do 1,65 m a hloubky jsou - vnější 1-1,3 m, vnitřní 0,8-1,4 m (Modderman 1977). Příkop v Doblu má průměrnou šířku 2,5 m, ale hloubka koresponduje s hloubkou u příkopu v Hienheimu. Část příkopu byla objevena i ve Steinkirchenu (Burger 1988, s. 139). V Untersaale u Kelheimu v blízkosti římské stanice byl zřejmě též objeven chamský příkop, ale výsledky zatím nejsou příliš přesvědčivé (Burger 1988, s. 139). Doposud nejrozsáhlejší systém příkopů byl objeven v Hadersbachu (Engelhardt 1992). Zaujímá plochu 32 000 m² (šířka okolo 5 m a hloubka do 1,8 m).

Interpretací funkce příkopů je několik. Například R. A. Maier (1964, s. 143) předpokládá pro některé systémy příkopů funkci kultovní (funerální okrsky); podobně i P. J. R. Modderman (1977, s. 118). U. Osterhaus (1991) uvažuje v souvislosti s chamským rondelem v Köferingu o sídle stařešiny kmene. J. Lüning (1967) předpokládá, že příkop měl zejména funkci obrannou (zde míní příkopy michelsberské). Podobně i I. Burgerová (1978, s. 29) uvažuje o možnosti, zda potřeba opevnění nevycházela ze strachu z cizích skupin obyvatelstva, neboť sídliště altheimské kultury a raná chamská sídliště ležela nejčastěji v otevřené nebo lehce zvlněné krajině. Podobně I. Matuschik (Matuschik - Werner 1983) přisuzuje příkopům obrannou funkci (Riekofen-Kellnerfeld). Obrannou funkci lze předpokládat i pro výšinná ohrazená sídliště v západních Čechách. Ale u některých příkopů nížinných sídlišť severovýchodoalpského a podunajského regionu můžeme uvažovat i o poněkud

Obr. 6. Galgenberg (Lkr. Landshut); (Ottaway 1983, s. 21, obr. 4).

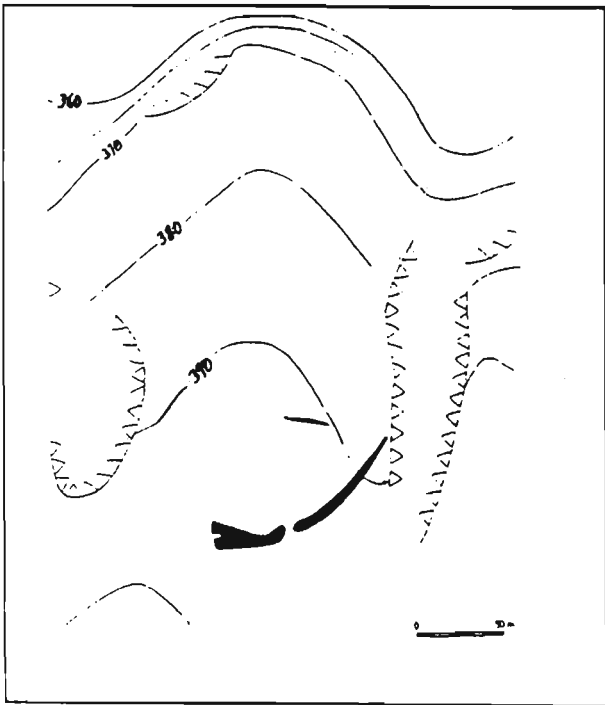
odlišné funkci - mohlo se například jednat o ohrady pro dobytek (tuto hypotézu by bylo nutno doložit výsledky fosfátových analýz).

Ze západočeského regionu známe zatím pět dokladů fortifikace. Ve čtyřech případech se jedná o příkop s náznakem valu (Ondřejov, Polínský vrch II, Řakom, Svojšín 1), v jednom případě jen o val (Pernarec; Bašta - Baštová 1989, s. 92; Bašta 1991, s. 319). Zvláště opevnění na lokalitě Řakom je poněkud atypické pro chamskou kulturu. Tato lokalita leží v nadmořské výšce 680 m. Špice vysokého ostrohu je opevněna podkovovitým příkopem vylámaným do bulžňíkové skály, jehož šířka je asi 4 m, hloubka 2-3 m. Fortifikace doplňuje mohutný vnější a menší vnitřní val, oba pravděpodobně navršené z vylámaných kamenů. Opevnění probíhá na západní a severní straně, zatímco na J a na V je přirozeně chráněno příkrými skalnatými srázy. Rozloha takto opevněného areálu nepřesahuje 400 m² (Bašta 1991, s. 319).

3. SÍDLIŠTNÍ OBJEKTY

3. 1. Obytné objekty

Mnoho bezpečných dokladů zatím nemáme. Na lokalitě Hienheim byl prozkoumán objekt, který je interpretován jako chata. Jedná se o pravidelnou obdélnou stavbu o rozměrech 12,5 x 6 m,

Obr. 7. Geiselhöring-Hadersbach (Lkr. Straubing-Bogen); (Engelhardt 1992, s. 60, obr. 24).

vystavěnou ze dvou řad velkých párově řazených kúlů (Modderman 1977, s. 131 n.). Při výzkumu chamského sídliště na břehu řeky Altmühl u Dietfurtu (Lkr. Neumarkt) byly zjištěny nejisté půdorysy pravoúhlých objektů (cca 40 objektů o rozměrech 5-7 x 6-8 m). U těchto objektů je předpokládána nejspíš srubová konstrukce (Hoppe 1992).

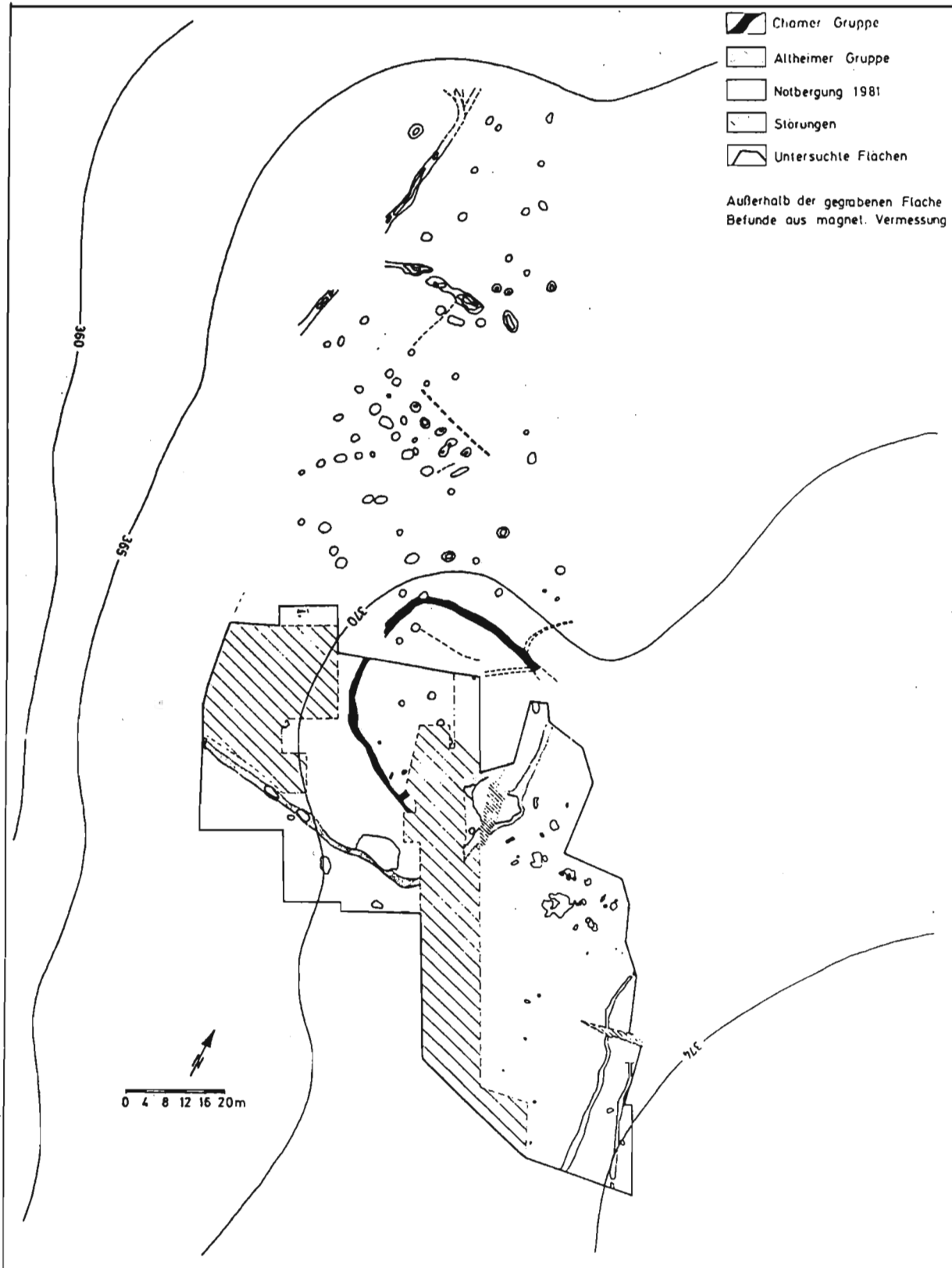
V severovýchodoalpském regionu nejsou známy žádné půdorysy obytných objektů. V salcburské oblasti známe několik objektů interpretovaných jako obydlí (Sinnhubschlössl u Bischofshofenu - dva pravoúhlé objekty s rozměry 16,5 x 3,5 a 15,5 x 3,2 m, ale s největší pravděpodobností patří starší době bronzové; v Köstendorfu byla nalezena jáma v závěru příkopu; v Grillbergu se zjistily při výzkumu neolitických vrstev dvě pravoúhlé chaty - 3 x 5,5 m a 3,8 x 5,3 m - Burger 1988, s. 141 s literaturou), ale žádný z objektů nemůžeme bezpečně přiřadit chamské kultuře. V oblasti Francké Alby a Riesy byly na lokalitě Goldberg ve vrstvě III prozkoumány čtvercové, zahloubené objekty (12-28 m²) se zachovanými pecemi (Bersu 1937, s. 149 - interpretoval je jako jurty, ale spíše lze hledat podobnost s řivnáčskými chatami např. na Homolce).

V západních Čechách je situace ještě nejasnější. Jako první si náznaků chat (?) všiml F. X. Franc při výzkumu sídliště na Bzí. Uvádí, že "na mírně nakloněné plošině C jsou 3 plochy, kde zřejmě stály chaty" (Franc 1906, s. 182). Podobně i na plošině B (1 chata). Hovoří o nich, jako o "nejistých stopách malé terasy" (Franc 1906, s. 183). O sedmi, případně osmi chatách uvažuje i L. Horáková-Jansová na Malém Kole u Nařovického Podhájí (okres Příbram). Uvádí, že chaty byly dříve mírně zahloubeny do žlutavého navětralého skalnatého podloží, ale v době výzkumu se od okolní půdy odlišovaly jen jemnější strukturou a větší tvrdostí (Horáková-Jansová 1951). Prvním jistějším dokladem obydlí je až půdorys domu z Holýšova (okres Domažlice). Při sondážích na jaře a na podzim 1989 zde byl objeven uměle vyrovnaný (udusaný) prostor vymezený odpadními jámami a kúlovými jamkami. Co se týče konstrukce domu, nelze říci něco bližšího. Vzhledem k nálezům mazanice však můžeme počítat s pevnější stavbou (za informaci děkuji dr. D. Baštové).

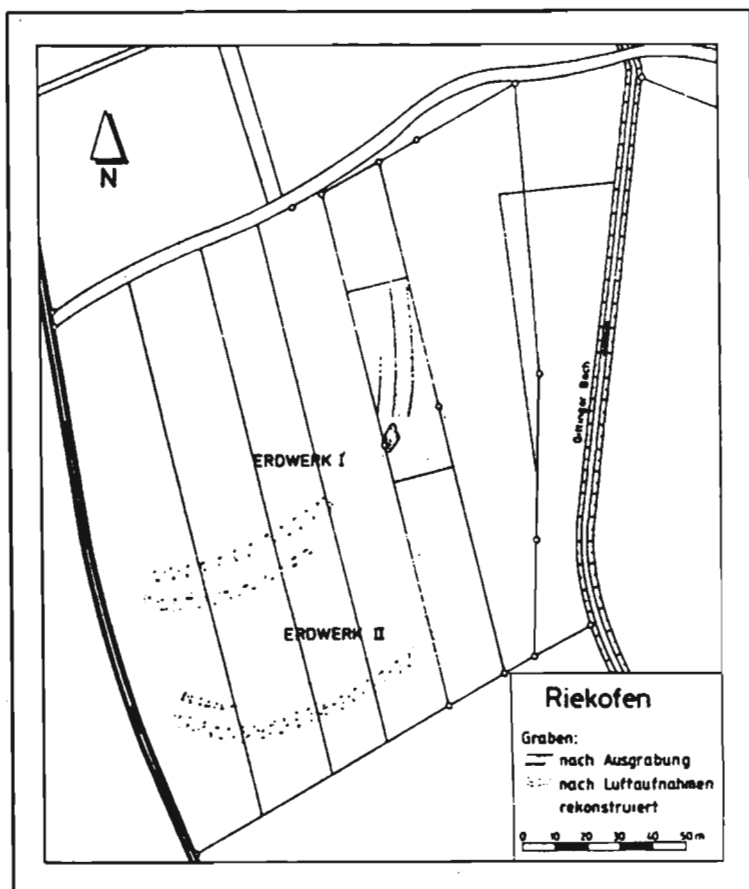
3. 2. Ostatní sídlištní objekty

Ani ostatních sídlištních objektů ze západních Čech není mnoho. Na Srbech byla v r. 1960 v sondě 3 objevena dvě ohniště (okrouhlý tvar o průměru 40 cm), dále zde bylo nalezeno několik kúlových jamek. N. Mašek předpokládal: "tyto jamky spolu s nálezy drtel a kumulací keramiky nespovídají o tom, že v těch místech stála kúlová chata" (Mašek 1965, s. 49). Z Lopaty uvádí F. X. Franc (1906, s. 191) objekt o průměru 1 m s několika vrstvami popela a izolačního výmazu; s největší pravděpodobností se jedná o třikrát obnovené ohniště.

Ani v Bavorsku a přilehlých oblastech není situace podstatně odlišná: vedle běžných sídlištních odpadních objektů, exploatačních jam a kúlových jamek známe např. zásobní objekty - síla (Mod-

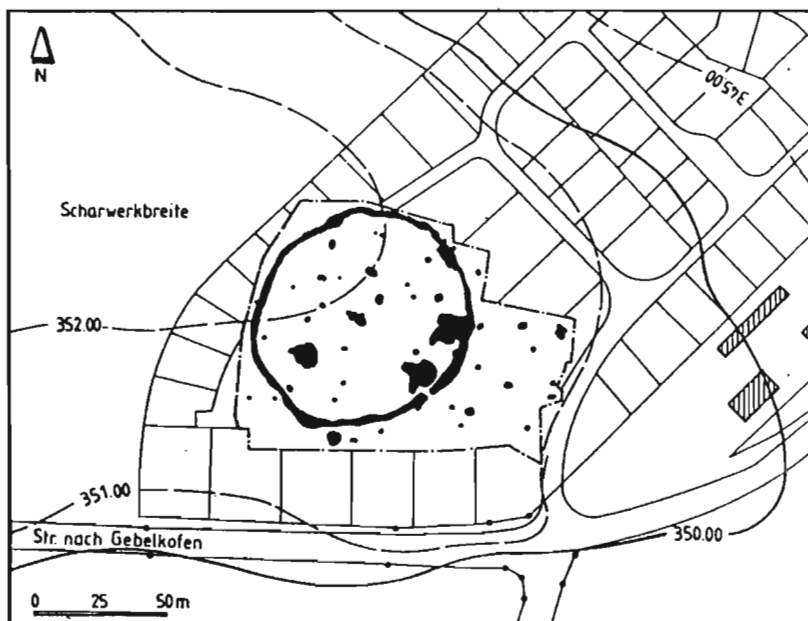

Obr. 8. Oberschneiding (Lkr. Straubing-Bogen); (Matuschik 1985, s. 47, obr. 1).

Obr. 9. Riekofen-Kellnerfeld (Lkr. Regensburg); (Matuschik - Werner 1983, s. 38, obr. 1).

ovce a kozy, ale známe i skot, prasata, psa i koně; třetinu nálezů tvoří divoká zvěř - zejm. jelen, vlk, zajíc, medvěd? (Ottaway 1983, s. 26; Burger 1988, s. 143). Výše jmenované doklady jsou z Bavorska a z alpského regionu, ze západních Čech máme osteologicky určeny nálezy ze Bzí a Lopaty. Na Bzí byl doložen srnec, jelen a bobr, na Lopatě jezek, kočka divoká, liška, medvěd brtník, jezevec, tchoř, tři druhy psa, vlk, kuna, zajíc, bobr, veverka, tur, skot bahenní, koza, ovce, los, jelen, srna, kůň, prase divoké, bahenní domácí. Ale nálezy z Lopaty nemůžeme přiřadit bezpečně chamské kultuře, protože tu následovalo další osídlení (střední doba bronzová, starší doba železná, vrcholný středověk).

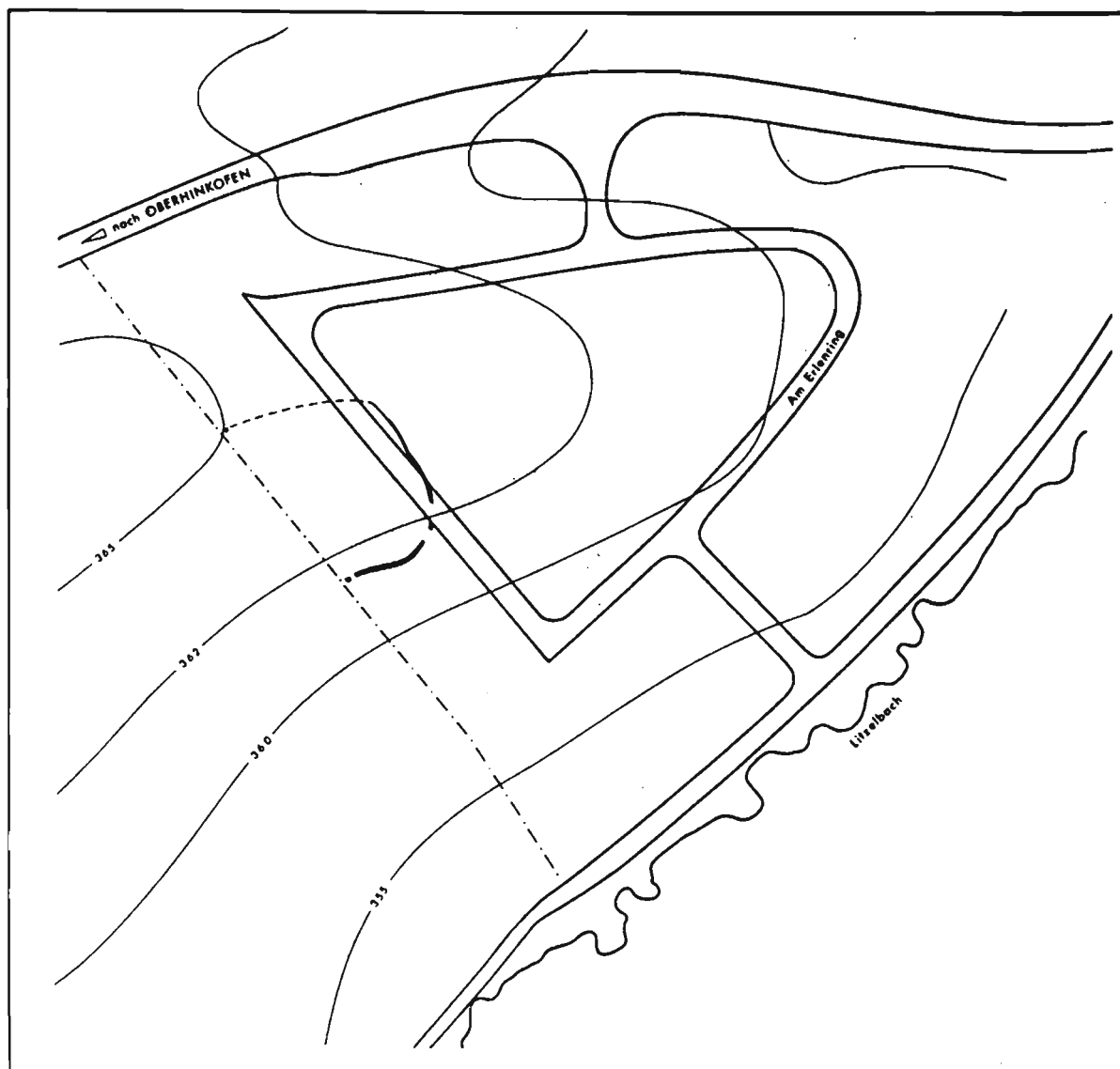
Obr. 10. Köfering (Lkr. Regensburg); (Osterhaus 1991, s. 40, obr. 12).

derman 1977, s. 131 n.; Uenze 1990, s. 101). Při záchranném výzkumu nížinného sídliště chamské kultury u Dietfurtu nad řekou Altmühl byly vedle domnělých obytných objektů i zásobní objekty na spodní vodu z řeky Altmühl, které byly vytesány do tvrdého vápenného sedimentu (Bauer - Hoppe 1991; Hoppe 1992; za informaci děkuji dr. M. Hoppemu).

4. CHARAKTERISTIKA SPOLEČNOSTI

H. Wolf (1973, s. 200) charakterizoval lid chamské kultury vzhledem k početným výchozům pruhovaného rohovce jako prospektory (něm. Plattensilex, Knollensilex). Nové výzkumy však s určitostí neprokázaly příslušnost těžebních center k chamské kultuře (viz Exkurs). Dle osteologických nálezů můžeme chamskou společnost klasifikovat jako pastýřsko-chovatelskou, nutně však musíme předpokládat i složku zemědělskou (viz níže). Oproti staršímu eneolitu se zde objevují ve větší míře drobní přežvýkavci -

Nálezy drtidel na sídlištích dokládají zpracování obilí. Vedle jednozrnné pšenice se více prosazoval i ječmen, zejm. v oblastech s vyšším podílem spraší (Burger 1988, s. 145). V západních Čechách máme obilí spolu s nálezy drtidel doloženo nepřímo na keramice - otisky zrn. Dle nálezů tzv. bombastických přeslenů můžeme uvažovat i o tkalcovství (z ovčí vlny).

Obr. 11. Piesenkofen (Lkr. Regensburg); (Uenze 1985, s. 82, obr. 1).

Vzhledem k nálezům specifické suroviny na štípanou industrii na západočeských chamských lokalitách můžeme uvažovat o směnném obchodu bavorským a hornofalckým deskovým sílexem. Otázkou do jisté míry zůstává funkce misek na křížové nožce, nalezených na sídlištích chamské kultury v podunajském regionu (Burger 1980). Dalším artiklem vhodným směny, byť v lokálním měřítku, mohly být výrobky z ovčí vlny (Burger 1988, s. 145).

Z lokalit Riekofen a Paura (vrstva M) jsou známy dva nálezy měděných háčků (rybolov). Dle analýz se jedná o velice čistou měď. Zajímavý nález pochází z výzkumu sídliště Köfering-Kelleräcker (Lkr. Regensburg; Matuschik 1992a, s. 29, obr. 5): v objektu datovaném keramikou do období pozdní fáze chamské kultury byl nalezen lící tyglík, dokládající metalurgii zlata. V horních vrstvách příkopu v Doblu se našel fragment malé bronzové destičky, dle REM analýz odpovídá skupině B2, která se poprvé objevuje ve starší době bronzové (Burger 1988, s. 145, 275). (Pozn. autora: tento nález však nemůže sloužit jako doklad kontaktu chamské kultury se starší dobou bronzovou.)

Exkurs

1. Předpokládáme, že s hlubinnou těžbou rohovců bylo v Bavorsku započato až v mladším období staršího neolitu (pozdní fáze kultury s lineární keramikou). Z paleolitu a mezolitu doklady těžby nemáme, ačkoli byly využívány shodné suroviny (zřejmě šlo o surovinu získanou z povrchových výchozů).

2. Největší rozkvět těžby je zaznamenán v období od starší fáze kultury s vypíchanou keramikou (Davis 1975, s. 92 - v období kultury s vypíchanou keramikou je zaznamenán vyšší podíl deskového silexu v surovinové skladbě) až po počátek mladšího bavorského neolitu (nejmladší doklady těžby máme prozatím pro kulturu altheimskou: Schernfelder Forst; Tillmann 1986), ale dle početnosti výskytu štípané rohovcové industrie můžeme předpokládat těžbu i v následujících obdobích.

3. Bavorský a hornofalcký silex je u nás prokázán od pozdního paleolitu (kropenatý jurský rohovec; Vencl 1971, s. 94). Častěji se s ním setkáváme v závěru kultury s lineární keramikou, zvláště pak v období kultury s vypíchanou keramikou (zjm. západní Čechy, ale i Morava; Davis 1975, s. 93). V následujícím období se šíří i do dalších oblastí (deskovité silexy z Franckého a Švábského Jury v Makotřasích, okres Kladno, a na Mužském v k. ú. Dnedoh, okres Mladá Boleslav - kultura nálevkovitých pohárů). Na importovaném silexu ze západu byla do jisté míry závislá i chamská kultura (šedo-bíle pruhovaný silex; Vencl 1971, s. 94). Mezi nálezy kultury se zvoncovitými poháry se vyskytují též importované rohovce. Silex bavorského původu byl v jihozápadních Čechách zjištěn i v období mohylové kultury (Vencl 1971, s. 90).

5. POHŘEBNÍ RITUS

Do současné doby neznáme jediný bezpečný hrob patřící chamské kultuře ani v jednom z regionů. Uvažovalo se o sporném nálezu dětského hrobu z mohyly v Unterjettingenu (Kr. Böblingen ve Švábsku; Zürn 1957). W. Pape (1978, s. 71) předpokládá, že tento hrob náleží facií Goldberg III. I. Burgerová (1988, s. 13, pozn. 31) se přiklání k tomu, že se jedná o západnější vliv v goldberské facií. Dle mého názoru se však můžeme přiklonit i k dataci poněkud vyšší, zhruba do období existence michelsberské kultury.

Absence hrobů chamské kultury naskytá velké množství hypotéz, bohužel řešených pouze na základě etnoparalel.

6. ZÁVĚR

1. Nálezy chamské kultury známe ze čtyř regionů: podunajského, severovýchodoalpského, Francké Alby a Riesy a západočeského (příslušnost jihočeské oblasti chamské kultuře můžeme jen předpokládat).

2. Chamskou kulturu známe výhradně ze sídlišť. Nejčastějším typem jsou sídliště výšinná, ale objevují se, zjm. v Bavorsku, i sídla v nížinné poloze. V sousedním Bavorsku jsou zjišťována sídliště obehnaná příkopy.

3. V otázce původu předpokládáme vyšší podíl domácího obyvatelstva (lokální tradice), přesto však souhlasíme i s možnými migracemi. Například existence výšinných sídel může vedle jiných aspektů indikovat neklid způsobený v oblasti cizí složkou.

4. Kontakty západočeské chamské kultury můžeme doložit a) se západomoravským prostředím jevišovické kultury (fáze Grešlové Mýto i Jevišovice B), b) s řivnáčskou kulturou, c) kulturou kulovitých amfor, d) s eponymní bavorskou oblastí. Na základě těchto kontaktů lze vytvořit i kulturní okruh. Kontakt s kulturou bernburskou nemůžeme doložit žádnými bezpečnými nálezy. Ani keramika ze Srbů (Mašek 1962), ani zlomek amfory z Mířkova-Racovského vrchu (Bašta - Baštová 1988, s. 384, obr. 5: 22) nejsou bezpečným dokladem kontaktu s bernburskou kulturou ve středním Německu, podobně i s vlivy wartbersko-burgerrothské facie.

Výše zmíněné kontakty předpokládáme zejména v oblasti směny (viz Exkurs).

5. V současné době nelze bezpečně doložit přežívání kultury na počátek starší doby bronzové. Vzhledem k předpokládané autochtonii můžeme však uvažovat o přežívání tradiční chamské výzdoby.

6. Chamská společnost je považována, vzhledem k charakteru sídlišť, za pastevecko-ze-mědělskou (pastevectví spojené s transhumací). Můžeme nepřímě (masivní přesleny a otisky rohoží na keramice) doložit i tkalcovství ovčí vlny. Musíme však počítat i s existencí klasické zemědělské výroby (drtidla, srpové čepelky, otisky obilných zrn na keramice). Pro exploataci pruhovaného bavorského silexu nemáme zatím pro chamskou kulturu žádných bezpečných dokladů (srov. Binsteiner - Engelhardt 1987; 1988).

Literatura

- BAŠTA, J. 1991: K otázce chybné datace některých pravěkých opevnění. In: *Castellolog. Bohem. 2. Praha*, s. 319-321.
- BAŠTA, J. - BAŠTOVÁ, D. 1988: Pravěké osídlení Sedmihoří. *Archeol. Rozhl.*, 40, s. 378-400, 477-479.
- BAŠTA, J. - BAŠTOVÁ, D. 1989: Osídlení západních Čech v časném a starším eneolitu. In: *Sbor. Západočes. Muz. 4. Plzeň*, s. 95-108.
- BAŠTA, J. - BAŠTOVÁ, D. 1990: K otázce osídlení západních Čech v eneolitu a na počátku doby bronzové. In: *Zprávy Čs. Společn. archeol. Supl. 11. Praha*, s. 9-16.
- BAUER, S. - HOPPE, M. 1991: Die ersten Holzfunde der Chamer Gruppe. *Neue Ergebnisse der Rettungsgrabung in der endneolithischen Siedlung bei Dietfurt a. d. Altmühl*. In: *Das archäol. Jahr in Bayern 1990. Stuttgart*, s. 41-42.
- BERSU, G. 1937: Altheimer Wohnhäuser vom Goldberg, OA. Neresheim, Württemberg. *Germania*, 21, s. 149-158.
- BINSTEINER, A. - ENGELHARDT, B. 1987: Das neolithische Silexbergwerk von Arnhofen, Gd. Abesberg, Lkr. Kelheim. In: *Feuerstein: Rohstoff der Steinzeit - Bergbau und Bearbeitungstechnik. Kelheim*, s. 9-17.
- BINSTEINER, A. - ENGELHARDT, B. 1988: Vorbericht über die Ausgrabungen 1984-1986 im neolithischen Feuersteinabbaurevier von Arnhofen, Lkr. Kelheim. *Germania*, 66, s. 1-28.
- BUCHVALDEK, M. 1992: Šňůrová keramika na Plzeňsku. In: *Sbor. Západočes. Muz. v Plzni*. In: *Hist. 8. K počtě osmdesátých narozenin Marie Dabové-Andrlové. Plzeň*, s. 17-20.
- BURGER I. 1978: Die Chamer Gruppe in Niederbayern. In: *Beiträge zur Geschichte Niederbayerns während der Jungsteinzeit. Beilage zum Amtlichem Schul-Anzeiger für Regierungsbezirk Niederbayern 1978. 1. Landshut*, s. 28-44.
- BURGER I. 1980: Die chronologische Stellung der Fußschalen in den endneolithischen Kulturgruppen Mittel- und Südosteuropas. *Vorzeit zwischen Main und Donau*. Hg. K. Spindler. In: *Erlanger Forsch. 26. Erlangen*, s. 11-45.
- BURGER I. 1988: Die Siedlung der Chamer Gruppe von Dobl, Gemeinde Prutting, Landkreis Rosenheim, und ihre Stellung im Endneolithikum Mitteleuropas. *Materialhefte zur Bayer. Vorgesch. Reihe A - Fundinventare und Ausgrabungsbefunde. 56. München*.
- DAVIS, F. D. 1975: Die Hornsteingeräte des älteren mittleren Neolithikums im Donaauraum. *Bonnerhefte zur Vorgesch. 10. Bonn*.
- DRIEHAUS, J. 1960: Die Altheimer Gruppe. Mainz.
- EHRICH, W. - PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1968: Homolka, an Eneolithic Site in Bohemia. *Praha*.
- ENGELHARDT, B. 1987: Archäologie und Geschichte im Herzen Bayerns. *Ausgrabungen am Main-Donau-Kanal. Leihdorf*.
- ENGELHARDT, B. 1992: Ein Erdwerk der Chamer Gruppe von Hadersbach, Stadt Geiselhöring, Lkr. Straubing-Bogen. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern, West- und Südböhmen. Deggen-dorf*, s. 59-63.
- FRANC, F. X. 1906: Štáhlauer Ausgrabungen 1890. *Přehled nalezišť v oblasti Mže, Radbuzy, Úhlavy a Klabavy. Reedice V. Šaldová. Praha 1988*.
- HOPPE, M. 1992: Eine Siedlung der Chamer Gruppe bei Dietfurt a. d. Altmühl. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern, West- und Südböhmen. Deggen-dorf*, s. 57-58.
- HORÁKOVÁ-JANSOVÁ, L. 1951: Eneolitické sídliště Malé Kolo na střední Vltavě. *Archeol. Rozhl.*, 3, s. 300-312.
- HUNDT, H. J. 1951: Eine neue jungneolithische Gruppe im östlichen Bayern (Chamer Gruppe). *Germania*, 29, s. 5-17.

- KALFERST, J. - PROSTŘEDNÍK, J. 1993: Nálezy kultury se šňůrovou keramikou ve východních Čechách. In: *Pojizer. Sbor. 1. Turnov*, s. 16-47.
- LÜNING, J. 1967: Die Michelsberger Kultur. In: *Ber. Röm.-German. Komm. 48. (1967). Frankfurt am Main*, s. 1-350.
- MAIER, R. A. 1964: Die jüngere Steinzeit in Bayern. In: *Jahresber. der Bayer. Bodendenkmalpflege. 5. München*.
- MAŠEK, N. 1962: Problematika západočeské chamské skupiny ve světle nejnovějších nálezů z výšinných sídlišť. *Archeol. Rozhl.*, 14, Praha, s. 682-693.
- MAŠEK, N. 1965: Úvaha o funkci výšinných sídlišť chamské skupiny v západních Čechách. In: *Archeol. stud. Mater. 2. Praha*, s. 49-51.
- MATUSCHIK, I. 1985: Zur Chronologie des Spätneolithikums des bayerischen Donautales. *Stratigraphie und Radiocarbonaten aus Oberschneiding, Lkr. Straubing-Bogen*. In: *Archäol. Denkmalpflege in Niederbayern. Landshut*, s. 46-65.
- MATUSCHIK, I. 1992a: Neolithische Siedlungen in Köfering und Alteglofsheim. In: *Das archäol. Jahr in Bayern 1991. Stuttgart*, s. 26-29.
- MATUSCHIK, I. 1992b: Die östlichen Kulturkontakte der Chamer Kultur Südbayerns. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern, West- und Südböhmen. Deggendorf*, s. 55-56.
- MATUSCHIK, I. - WERNER, J. 1983: Eine befestigte Siedlung des Endneolithikums aus Riekofen-Kellnerheld, Lkr. Regensburg. In: *Jahresber. Bayer. Bodendenkmalpflege. 22/23, 1981/82. München*, s. 37-55.
- MICHÁLEK, J. 1989: Nové mladoeneolitické nálezy z jižních Čech. In: *Archeol. Výzk. v již. Čechách. 6. České Budějovice*, s. 43-58.
- MICHÁLEK, J. 1992: Neue jungäneolithische (endneolithische) Funde aus Südböhmen. In: *Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern, West- und Südböhmen. Deggendorf*, s. 51-54.
- MIKYŠKA R. a kol. 1972: *Geobotanická mapa ČSSR, 1. České země. Praha*.
- MODDERMAN, P. J. R. 1977: Die neolithische Besiedlung bei Hienheim, Ldkr. Kelheim I. Die Ausgrabungen am Weinberg 1965-1970. *Materialhefte zur Bayer. Vorgeschichte. A 33. Kallmünz*.
- NEUSTUPNÝ, E. 1961: Die westlichen Kulturen im böhmischen Äneolithikum. In: *L' Europe à la fin de l' âge de la pierre. Praha*, s. 313-320, tab. XLI-XLII.
- NEUSTUPNÝ, E. 1982: Optimalizace výzkumu archeologického regionu. In: *Metodické problémy československé archeologie. Praha*, s. 178-182.
- NĚMEJCOVÁ-PAVŮKOVÁ, V. 1970: Klasická fáze kultúry s kanelovanou keramikou. Bošácka skupina. Kostolacká skupina. In: *Slovensko v mladšej dobe kamennej. Bratislava*, s. 192-218.
- OSTERHAUS, U. 1991: Eine kreisförmige endneolithische Anlage aus Köfering, "Scharwerkbreite". In: *Das archäol. Jahr in Bayern 1990. Stuttgart*, s. 38-40.
- OTTAWAY, B. S. 1983: Eine befestigte Siedlung der Chamer Gruppe. In: *Jahresber. Bayer. Bodendenkmalpflege. 22/23. 1981/82. München*, s. 19-36.
- OTTAWAY, B. S. 1985: Ausgrabungen auf dem Galgenberg bei Kopfharn. In: *Das archäol. Jahr in Bayern 1984. Stuttgart*, s. 37-39.
- PAPE, W. 1978: Bemerkungen zur relativen Chronologie des Endneolithikums am Beispiel Südwestdeutschlands und der Schweiz. *Tübinger Monogr. Urgesch. 3. Tübingen*.
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1965: K západočeským eneolitickým výšinným sídlištím. In: *Archeol. stud. Mater. 2. Praha*, s. 41-45.
- QUITT, E. 1971: Klimatické oblasti Československa. *Studia geogr. 16. Brno*.
- SOUKUPOVÁ, D. 1983: Nová eneolitická výšinná sídliště v okrese Plzeň-sever. *Archeol. Rozhl.*, 35, s. 148-157.
- ŠALDOVÁ, V. 1967: *Pravěk Stříbrska. Stříbro*.
- TILLMANN, A. 1986: Ein jungneolithisches Silexbergwerk im Schernfelder Forst. In: *Das archäol. Jahr in Bayern. Stuttgart*, s. 43-44.
- UENZE, P. H. 1985: Das Grabenwerk der endneolithischen Chamer Gruppe bei Piesenkofen I, Gde. Obertraubling, Lkr. Regensburg/OPf. *Bayer. Vorgeschichtsbll.*, 50, s. 81-112.
- UENZE, P. H. 1990: Die Chamer Besiedlungsreste von Piesenkofen II, Gde. Obertraubling, Lkr. Regensburg/OPf. *Bayer. Vorgeschichtsbll.*, 55, s. 57-106.
- VENCL, S. 1971: Současný stav poznání postmesolitických štěpaných industrií v Československu. In: *Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym. Kraków*, s. 74-99.
- VENCL, S. 1995: K otázce věrohodnosti svědectví povrchových průzkumů. *Archeol. Rozhl.*, 47, s. 11-57.

- WOLF, H. 1973: "Knöbling-SSW". Die eponyme Siedlung der endneolithischen Chamer Gruppe und weiteren vorgeschichtlichen Fundstellen im Gebiet des Grababteilungsblattes 6841 - Roding. In: Festschrift Gymnasium-Studienheim. Cham, s. 147-212.
- ZÜRN, H. 1957: Ein jungsteinzeitlicher Grabhügel bei Unterjettingen (Kr. Büblingen). Fundber. aus Schwaben, Neue Folge 14, s. 133-138, tab. 6B.

EIN BEITRAG ZUM KENNEN DER CHAM-KULTUR

Resümee

Funde der Cham-Kultur, die in den jungäneolithischen Kulturkomplex gereiht wird, kennen wir aus vier Regionen: aus dem Donaugebiet, dem Nordostalpenraum, der Fränkischen Alb und Riesa und Westböhmen (die Zugehörigkeit der südböhmischen Region zur Cham-Kultur können wir vorläufig nur voraussetzen). Die Cham-Kultur gehört zu den Kulturen, die nur aus Siedlungen bekannt sind. Siedlungen in Bayern, in der Alpen- und Frankenregion werden hauptsächlich auf Landzungen und auf hohen Flußterrassen gefunden. Außer Höhensiedlungen findet man auch Niederungssiedlungen: z. B. in der Oberpfalz und in Niederbayern kennen wir heute 17 Niederungssiedlungen. Mit Ausnahme dieser Siedlungen suchten die Träger der Cham-Kultur keine Qualitätsböden. Eine strategische Lage ist der Bodenqualität vorgezogen. Die Voraussetzung, daß die Cham-Kultur in der westböhmischen Region eine Lage besetzte, die früher unbewohnt war, widerlegen die neuesten Forschungen. In der Gegend von Plzeň sind in der Gegenwart zehn Siedlungen aus der Zeit des älteren Neolithikums registriert. Die ältesten äneolithischen Siedlungen liegen noch in der ursprünglichen neolithischen Siedlungskammer. Den bisherigen Funden nach ist es klar, daß es zur Änderung erst in der nachfolgenden Zeitepoche kam (Michelsberger und Schussenrieder Kultur), in der die Besiedlung den engen neolithischen Rahmen verläßt und die umliegenden, reich gegliederten Anhöhen besiedelt. Mit Rücksicht auf die geographische Lage Westböhmens können wir voraussetzen, daß ein Teil der Funde, die in das Neolithikum datiert wurden, der Altheimer Kultur angehört. In Westböhmen sind zur Zeit 64 Siedlungen der Cham-Kultur registriert. Davon sind es nur in vier Fällen Siedlungen, die in Ebenen liegen. Aber keine dieser Fundstellen kann man mit Sicherheit für eine Niederungssiedlung erklären. Wir müssen uns die Frage stellen, inwieweit dieser Stand durch die Forschung verursacht worden ist und inwieweit er den objektiven Tatsachen entspricht. Die Prospektion in Westböhmen war, eventuell ist, auf bewaldete Gegenden mit einer größeren Überseehöhe gezielt. Daher konnten Siedlungen auf mäßigen Hängen übersehen worden sein, die aus der Řivnáč-Kultur oder der eponymen Bayerischen Gegend bekannt sind. Da hier Getreidemahlsteine und Abdrücke von Getreide auf Keramikgefäßen gefunden wurden, müssen wir außer Saisonheidewirtschaft auch mit traditioneller Landwirtschaft rechnen. Es taucht die Frage auf, ob wir imstande sind, Flachlandsiedlungen zu finden, und ob es nur ein Zufall ist, daß noch keine mit Sicherheit bewiesen wurden. Beim heutigen Stand unserer Forschung können wir die Höhensiedlungen für einen dominanten Siedlungstyp halten (ohne Notwendigkeit der Existenz von Flachlandsiedlungen), wo die Träger der Cham-Kultur Transhumation treiben konnten und woher sie auch auf die Felder in der Ebene gehen konnten. In Westböhmen kennen wir zur Zeit folgende Grundtypen der Höhensiedlungen:

1.1. Siedlungen auf Spornen und felsigen Anhöhen

Dražď, Kaliště-Koubova und Teplá skála, Bzí-Velká skála u. a. m. Die Ausdehnung der Siedlungsfläche überschreitet nicht 500 m², die Überhöhung gegenüber der umliegenden Landschaft beträgt ca. 30 m. Es handelt sich dabei um den meist vertretenen Höhensiedlungstyp der Cham-Kultur in Westböhmen.

1.2. Siedlungen auf Landzungen

Plasy-Horní Hradiště, Brdo-Hradiště, Kotaneč u. a. m. Diese Siedlungen sind in der Landschaft verdeckt und haben eine ausgezeichnete strategische Lage, die auch jüngere Kulturen ausnützen.

Die Ausdehnung der im Äneolithikum besiedelten Fläche ist größer als bei dem vorhergenannten Typ und beträgt bis 1 ha.

1.3. Siedlungen des Typs Tischberge

In Westböhmen sind es meistens Berge vulkanischen Ursprungs mit einer Gipffläche von 1 ha bis 4 km² Ausdehnung. Andeutungen dieses Typs fand man vorläufig auf dem Hradištský vrch im Kataster Okrouhlé Hradiště, und hierher können wir auch Siedlungen auf dem Polínský und Doubřavický vrch, in Preitenstein und auf Chlumská hora reihen (alles Kr. Plzeň-sever). Die Entfernung dieser genannten Siedlungen von Wasserläufen überschreitet nicht 500 m. Durch das Studium der Naturbedingungen wurde festgestellt, daß die Cham-Siedlungen meistens an tertiäre Ergußgesteine und an wärmeliebende Eichen- und Hagebuchengehölze gebunden sind. Es gibt aber auch andere Fälle, z. B. im Siebengebirge, wo die naturräumlichen Gegebenheiten ziemlich ungünstig erscheinen. Die klimatischen Bedingungen gleichen jenen auf den Gipfeln von Brdy (MT3 und MT4).

2. Befestigung (Verschanzung)

Neben dem natürlichen Schutz, den die Landzungen und hohen Terrassen bieten, kennen wir auch künstlich gebildete Befestigungen (Verschanzungen), die wir meistens im Donauraum antreffen. Es handelt sich um ein System von Gräben (manchmal auch Wällen) mit Palisaden und einigen Eingängen (z. B. Dobl, Lkr. Rosenheim), Galgenberg (Lkr. Landshut), Hadersbach (Lkr. Straubing-Bogen), Hienheim (Lkr. Kelheim), Käfering (Lkr. Regensburg) u. a. m. Für einige Grabensysteme wird ein Kultzweck vorausgesetzt evtl. der Sitz der Stammesältesten. Es wird angenommen, daß die Gräben auch eine Verteidigungsfunktion hatten. Aber bei manchen Gräben in Tieflandsiedlungen können wir auch über eine etwas andere Nutzung erwägen - es konnten z. B. Viehkoppeln gewesen sein. Aus der westböhmisches Region kennen wir bis jetzt fünf Beispiele für Fortifikationen. In vier Fällen geht es um einen Graben mit der Andeutung eines Walls (Ondřejov, Polínský vrch II, Řakom, Svojšín I), in einem Fall handelte es sich nur um einen Wall (Pernatec). Im Zusammenhang mit fehlender weiterer Besiedlung auf genannten Fundstellen werden die Befestigungen den Trägern der Cham-Kultur zugesprochen.

3. Siedlungsobjekte

3.1. Wohnobjekte

Im Fundort Hienheim wurde ein Objekt erforscht, das als Hütte interpretiert wird. Es ist ein gleichmäßiger rechteckiger Bau von 12,5x6 m Ausmaß, aus zwei Reihen großer, paarweise gereihter Pfosten. Bei den Forschungen der Cham-Siedlung am Ufer des Flusses Altmühl bei Dietfurt (Lkr. Neumarkt) wurden unsichere Umrisse rechteckiger Objekte festgestellt (ca. 40 Objekte von 5-7x 6-4 m Ausmaß). Im Salzkammergut kennen wir einige Objekte, die als Wohnobjekte interpretiert werden (Sinnhubschloß bei Bischofshofen, Grillber u. a. m.), aber keines der Objekte können wir mit Sicherheit der Cham-Kultur zuschreiben. Im Gebiet der Fränkischen Alb und Riesa wurden in Goldberg in Schicht III quadratische, eingegrabene Objekte erforscht (12-28 m² mit erhaltenen Öfen). In Westböhmen beobachtete hypothetische Hütten F. X. Franc bei der Grabung in der Siedlung Bzí. Er gibt an, daß auf der Fläche C, auf einem gewellten Plateau, drei Flächen sind, wo wahrscheinlich Hütten standen. Über sieben Hütten erwägt man im Fundort Malé Kolo bei Nalžovické Podhájí (Kr. Příbram). Diese gehörten aber nicht zur Cham-Kultur. Der erste Beweis für ein Wohnobjekt ist erst der Hausgrundriß in Holýšov (Kr. Domažlice). Bei Sondierungen im J. 1989 wurde hier eine künstlich verebnete Fläche entdeckt, die durch Abfall- und Pfostengruben gegeben war (ca. 3x2,5 m).

3. 2. Andere Siedlungsobjekte

In Srby wurden 1960 in einem Schnitt zwei Feuerstellen entdeckt (von rundlicher Form mit einem Durchmesser von 40 cm), weiter wurden hier einige Pfostengruben gefunden. In Lopata führt F. X. Franc ein Objekt an, mit einem Durchmesser von 1 m, mit einigen Ascheschichten und mit einer Isolierung ausgeschmiedt, höchstwahrscheinlich handelt es sich um eine dreimal erneuerte Feuerstelle. In Bayern und anderen anliegenden Gegenden besteht eine nicht wesentlich andere Lage: neben den gebräuchlichen Abfallobjekten in Siedlungen, Exploitations- und Pfostengruben kennen wir z. B. Vorratsobjekte.

PROBLEMATIKA POHŘBŮ NA SÍDLIŠTÍCH V ČESKOMORAVSKÉM PRAVĚKU

Jan Rulf

1. ÚVOD

Čechy a Morava, pravek, problematika pohrebů na sídliskách, pokus o interpretáciu, rituálne a nerituálne pohreby.

Bohemia and Moravia, prehistory, burial problems at settlements, interpretational efforts, ritual and non-ritual burials.

Dosavadní prehistorické bádání se ve své drtivé většině soustředilo na vyhledávání artefaktuálních specifík jednotlivých archeologických kultur, resp. období. Oproti tomu kontinuální kulturní prvky a jevy procházející celým pravěkem či alespoň jeho delšími úseky zůstávaly a zůstávají stranou zájmu. Je to škoda, neboť se tím připravujeme o možnost zachycení dlouhodobých trendů charakterisujících obecně předlitterární společnosti. Jedním z takových jevů jsou tzv. pohřby na sídlištích. Největší pozornost budeme v následujícím textu věnovat počátečním fázím tohoto jevu, jak se projevují ve středoevropském neolitu, období mladší budou pojednána zběžněji, jen na základě zejména česko-moravských příkladů.

2. POHŘBY NA SÍDLIŠTÍCH V RÁMCI KULTURY LINEÁRNÍ KERAMIKY (LnK)

Sídlištní pohřby představují jednu z tradičních otázek evropského neolitického bádání. Jako první na ně upozornil v české archeologické produkci K. Buchtela (1899, s. 4). Často jsou tyto prameny komponovány do analýz dokládajících antropofagii (Hoffman 1971; Kneipp - Büttner 1988). Zároveň však jde o jeden z mála druhů pramenů podávajících svědectví nejen o rituálních a náboženských představách neolitiků, ale i o možných diferenciacích sociálních.

V poslední době je zejména v Německu věnována problematice sídlištních neolitických pohřbů značná pozornost (Veit 1988; 1991; Happ 1991; Orschiedt 1992). Ukazuje se přitom, že se zdaleka nejedná o jev výjimečný. U. Veit (1991) shrmláždil ve své doposud jen v krátkém výtahu uveřejněné disertaci údaje o pohřbech 172 jedinců ve 164 objektech ze 78 sídlišť střední Evropy.

I když je dokumentace starších nálezů pohřbů LnK v Čechách často velmi neúplná, vyplývá z ní, že sídlištní pohřby této kultury nejsou fenoménem neznámým. Například z Horoměřic (okres Praha-západ) jsou uváděny dva pohřby v sídlištních jamách, obdobné nálezy pocházejí z Libkovic, Prahy-Dejvic, Prahy-Veleslavína, Prahy-Vokovic, Radotína, Statenic. V Tuchomyšli (okres Ústí nad Labem) byli v tzv. kulturní jámě nalezeni dva pohřbení (dítě a dospělý), z Kolína pochází nález skrčené kostry malého dítěte z prostoru mezi chatami. Patrně v základech chaty byl uložen pohřeb ženy v Ohniči u Bíliny (Steklá 1956). Novější nálezy naše znalosti sídlištních pohřbů LnK příliš nerozhojnilly, s výjimkou nálezů dětského skeletu na Mužském (Pleslová-Štiková 1981) a hromadného pohřbu 5 dětí ve věku 4-14 let v sílu v Třebestovicích na Nymbursku (Čtverák - Rulf 1997). Je pozoruhodné, že ani analýzy rozsáhlých osteologických souborů LnK, jako jsou např. Chotěbudice na Podbořansku či Roztoky u Prahy, neobjevily, podle laskavého sdělení dr. L. Peškeho, nálezy lidských kostí, jak je tomu často např. při rozbořech z lokalit německých.

Vedle již zmíněných českých pohřbů můžeme uvést např. z jižní Moravy Vedrovice, kde V. Ondruš (1972) objevil 5 kostrových pohřbů dětí ve stavebních jamách podél chat, starší nálezy pohřbů na sídlišti pocházejí z Boskovštejna, Brna-Komína (na dně jámy ležely přeházené kostry 3 dospělých jedinců a dítěte), Nové Vsi u Rosic, Velatic a Horákova (Steklá 1956). Novější jsou údaje z Mi-

kulova, Předmostí u Přerova a Viničné-Lísky shrnuté v přehledu pohřebního ritu moravské LnK z pera P. Koštuříka (Koštuřík - Lorencová 1989/1990). V nedávné době odkryla K. Geislerová na sídlišti v Žádovicích na Hodonínsku 8 dětských skeletů ve stáří od novorozence po 8 let (Geislerová - Rakovský - Tichý 1989).

Ze Slovenska můžeme jako příklady uvést, vedle starších nálezů z Bešeňova a Velkého Grobu (Steklá 1956), sídlištní pohřby z Bratislavy (2 dětské pohřby a další lidské kosti přimíšené do výplně některých sídlištních objektů - Egyházy-Jurovská - Farkaš 1993) či Blatného (Pavúk 1988). Zmiňovány jsou také pohřby na sídlišti LnK a železovské skupiny ve Štúrově (v 6 sídlištních objektech, z nichž dva byla síla - Pavúk 1994, s. 94-99). Z prostředí kultury s východní lineární keramikou na Slovensku jmenujme např. rozházené lidské kosti z objektu 1 v Prešově-Šarišských Lúkách (Šiška 1989, s. 163). Sídlištní pohřby nechybí ani v prostředí alföldské lineární keramiky v jihovýchodním Maďarsku (Makkay 1992).

Nálezy pohřbů LnK z Polska jsou obecně málo početné, evidentní pohřby uložené v sílech s kostrami objevenými 30-50 cm nade dnem objektů již zčásti zasypaných odpady pocházejí ze Stareho Zámku ve woj. Wrocław (Kulczycka-Leciejewiczowa 1987, obr. 12: 1, 2, 4).

Z rakouských nálezů jmenujme např. početné sídlištní pohřby z lokality Drassburg-Taborac v Burgenlandu (odtud také pochází známý nález 18 lebek upravených jako pohárky), z dolnorakouského Hainburgu-Teichthalu či Würnitzu (Lenneis 1981; 1982).

Početné jsou sídlištní pohřby LnK v Německu (srv. např. Hoffmann 1971; 1978). Jako příklad můžeme uvést Baden-Württemberg, odkud pochází nejméně 24 sídlištních pohřbů (Orschiedt 1992), či nálezy z Zauschwitz (Kr. Borna), kde byly objeveny lidské kosti celkem v 47 jamách z období neolitu a pozdní doby bronzové (Grimm 1991, srv. též Reuter 1987).

Z francouzské oblasti uveďme alespoň lokality Cuiry-les-Chaudardes se 4 a Meunneville s 8 pohřby v rámci sídliště (Veit 1991).

Velmi obtížné je najít společného jmenovatele těchto pohřbů umístěných mimo regulární pohřebiště. Objevují se ve všech druzích jam, od stavebních, přes síla a nepravidelné jámy až po hliníky a příkopy. V některých případech se hovoří přímo o obětních šachtách, kam byli nebožtíci vyhazováni (Eilsleben - Kaufmann 1990). Jen výjimečně se objevují pohřby uvnitř neolitických dlouhých domů. Někdy jsou nepravidelně vyhloubené sídlištní jámy speciálně pro pohřeb upraveny dodatečně vyhloubenou šachtou. Vedle zemřelých uložených pietně v poloze odpovídající rituálním zvyklostem na pohřebištích, tj. zejména skrčená poloha na levém boku s rukama složenými před obličejem, se objeví i kostry pohozené v nejrůznějších polohách. Na rozdíl od pohřebišť doposud chybí v sídlištních jamách doklady žárových pohřbů. Milodary se objevují ani ne u poloviny takto pohřbených, tedy výrazně méně často než na pohřebištích. Rozdíly v jejich skladbě však nejsou mezi pohřby sídlištními a pohřebišti pozorovatelné. Antropologické rozborů pak ukazují na převahu takto pohřbených dětí (zejména ve skupině infans II, tj. 6-14 let) a vyšší podíl zastoupení žen. Vedle pohřbů celých skeletů jsou hojné také nálezy pouze jejich částí (např. lebek) či jen jednotlivých kostí (srv. Hoffmann 1971).

Pohřby na sídlištích známe také z prostředí balkánského neolitu a celého východního Středomoří (Veit 1991).

3. POHŘBY NA SÍDLIŠTÍCH V RÁMCI KULTURY VYPÍCHANÉ KERAMIKY (StK) A LENGYELSKÉ KULTURY (LgK)

U. Veit (1991) uvádí ve své disertaci v rámci střední Evropy nálezy 24 lokalit StK se 38 sídlištními hroby a 43 pohřbenými jedinci. Jen pro ilustraci a zdaleka ne jako vyčerpávající soupis můžeme pro oblast české StK připomenout starší nálezy z Kolína, Krp na Mladoboleslavsku, Litoměřic, Mostu, Plotišt nad Labem, Prahy-Bubenče, Prahy-Střešovic (zde bylo objeveno v kulturní jámě 5 lidských pohozených koster), Prahy-Stodůlek, Třebovle na Kolínsku (v kulturní jámě 3 kostry), Ústí nad Labem a Vchynic na Lovosicku (Steklá 1956). Z novějších nálezů uveďme kostrové pohřby uložené na dno stavebních jam v Plotištích nad Labem (Rybová - Vokolek 1972) či nález opálené dětské kostry mezi vrstvami mazanice v chatě StK v Libenicích u Kolína (Steklá 1961).

Z Moravy můžeme uvést kulturní jámu s dvěma neúplnými kostrami z Nové Vsi u Rosic (Steklá 1956). Celkem je z Moravy známo pouze 13 hrobů StK ze 7 lokalit (Kazdová 1992).

Z posálské StK uvádí D. Kaufmann (1976, s. 76) sídlištní pohřby ze 7 lokalit. Zemřelí byli uloženi v poloze skrčené i na břiše, bez milodarů. V Roßleben (Kr. Artern) bylo v sídlištní jámě StK nalezeno 5 koster (2 dospělí, 3 děti - Hoffmann 1978, s. 190).

Z prostředí LgK můžeme připomenout hromadné hroby ve Džbánicích se 12 pohřbenými jedinci a Rajhradu, kde bylo nalezeno 5 lidských koster (Podborský a kol. 1993, s. 134). Z Vedrovic pochází žárový pohřeb LgK uložený přímo v sídlištní jámě (Košťálek 1980). Na Slovensku poskytl dobrý příklad sídlištních pohřbů LgK výzkum V. Pavúkové v Ružindolu (okres Trnava), kde v sídlištních objektech byly nalezeny kostry 5 jedinců a dále větší množství izolovaných lidských kostí (Jakab 1993). G. Nevizánsky (1985a) uvádí další sídlištní pohřby LgK na Slovensku z Branče, Výčap-Opatovců. V Bajči v poloze Ragoňa I nalezl A. Točík 6 skeletů v hluboké jámě kruhového půdorysu společně s keramikou a kamennou štípanou industrií.

Sídlištní pohřby byly také dokumentovány na známé lokalitě LgK ve Svodíně (5 případů výzkum V. Pavúková, srv. Kuzma 1985). Zřejmě skupině Gatersleben náleží pohřeb nejméně 5 jedinců v kruhovém silu o hl. 1,75 cm v Zauschwitz (Kr. Borna; Coblenz - Fritzsche 1973). Již do počátků eneolitu patří kostrový hrob kultury jordanovské uložený v hliníku v Úhřeticích ve východních Čechách (Vokolek 1977).

4. POHŘBY NA SÍDLIŠTÍCH V RÁMCI ENEOLITU

Pro středoevropský eneolit můžeme předpokládat, zejména v souvislosti se zvykem pohřbívat pod mohylou, definitivní oddělení pohřebních areálů od obytných (Zalai-Gaál 1988; Rulf 1994). Přesto tradice pohřbů na sídlišti, resp. v sídlištních objektech nebudovaných primárně jako hrobové jámy pokračuje. Můžeme to dokumentovat např. nálezy nejméně 8 jedinců v nepietním uložení v silu kultury nálevkovitých pohárů (KNP) v Malém Březně (okres Most; Černá - Velímský 1991). Na známém sídlišti KNP v Makotřasech u Prahy byly nalezeny pohřby v 18 sídlištních objektech a v dalších 9 jamách se našly lidské kosti (Pleslová-Štiková 1985, s. 81-87). Pietní pohřeb mladé ženy s malým dítětem byl registrován v okrouhlé, ale mělké jámě KNP v Dobroměřicích (okres Louny; Smrž - Zápotocký 1980, obr. 3). V objektu 36 na sídlišti KNP v Bronocicích v JV Polsku byly objeveny dokonce pozůstatky 17 jedinců, převahou dětí ve věku do 15 let (Milisauskas - Kruk 1978). Velmi početné jsou sídlištní pohřby, včetně kolektivních a nerituálně uložených, v kultuře michelsberské. Jako příklad můžeme uvést nálezy z lokality Bruchsal v Baden-Württembersku (Behrends 1991). Poměrně početné příklady sídlištních pohřbů (40 případů) badenské kultury v Karpatské kotlině sebral před časem I. Kuzma (1985) a G. Nevizánsky (1985b). Nejznámější jsou dva "šachtové" hroby z Nitrianského Hrádku, kde byly v letech 1949 a 1952 objeveny objekty 102 (rituální pohřeb psa a okolo pozůstatky nejméně 11 individuí) a jáma 119, která obsahovala podle E. Vlčka (1953) pozůstatky 20 jedinců, podle A. Točíka (1981, s. 25) 19-25 individuí. Sídlištní pohřby jsou známy také u kultury řivnáčské, jako příklad můžeme uvést objekt 2 ze Zámku u Bohnic se dvěma neúplnými kostrami nalezenými v elipsovitě jámě (Hájek - Moucha 1983, na této lokalitě se objevily sídlištní neúplné pohřby i při výzkumu N. Maška 1971, s. 37, 56: např. v sondě 1/62 v chatě). Části lidských skeletů byly objeveny i při výzkumu známého hradiště řivnáčské kultury na Homolce u Stehelčevse (Ehrich - Pleslová-Štiková 1968, s. 431-432).

5. POHŘBY NA SÍDLIŠTÍCH V MLADŠÍM PRAVĚKU

Středoevropská doba bronzová představuje vrchol ve frekvenci výskytu pohřbů, resp. nálezů lidských skeletů či jejich částí na sídlištech. Velmi časté, a to včetně pohřbů s více jedinci, jsou již v kultuře únětické. Shrnutí problematiky pohřbů na sídlištech únětické kultury v Čechách a na Moravě s podrobným soupisem všech nálezů publikoval před nedávnem M. Salaš (1990b). Podářilo se mu shromáždit doklady o pohřbech 144 jedinců ze 78 zahlučených objektů z 20 lokalit českých a 35 moravských. Početné příklady je možno uvést z Moravy. Tak v jámě ze Znojma byl uložen muž, žena a dvě děti, v Prasklicích dva dospělí a dítě, v Brně-Černých Polích dvakrát muž a žena, v jednom případě dvě děti (Podborský a kol. 1993, s. 251). Dále je třeba zaznamenat nález pozdně únětického sila na Cézavách u Blučiny, obsahujícího na 700 ks lidských kostí (Jelínek 1988; Salaš 1990b). Pozůstatky 4 jedinců byly nalezeny v obilnici únětické kultury v Těšeticích-Kyjovicích (Dočkalová - Kazdová

- Koštuřík 1993; Čižmář a kol. 1993). Věteřovskému typu náleží hromadný pohřeb muže s ženou a 6 dětmi ve věku 3-9 let z Velkých Pavlovic (Stuchlíková - Stuchlík - Stloukal 1985; k početným dalším nálezům této kategorie datovaným do věteřovského typu na Moravě srv. přehled in: Stuchlíková 1990). Také z Čech starší doby bronzové, zejména mladších fází únětické kultury, můžeme jmenovat řadu příkladů (Praha-Kobyličky, zahloubená chata? se 7 pohřbenými z Hlízova u Kolína). Častý výskyt rituálně pohřbených jedinců v zásobních jamách ve východních Čechách prokázaly záchranné výzkumy V. Vokolka v Předměřicích, Lochenicích a Plotišti nad Labem (Vokolek - Rybová 1972; Pleiner 1978, s. 341) Další příklady pohřbů v sílech únětické kultury můžeme uvést ze záchranných výzkumů v Blatě na Pardubicku (Čurda 1984) či Nových Dvorech na Kutnohorsku (Pavlů - Rulf 1982/1983).

Ve střední a zejména pak v mladší a pozdní době bronzové frekvence sídlištních pohřbů kulminuje, patrný jsou dva vrcholy v početnosti těchto pohřbů, a to na přechodu kultury mohylové a knovízské a dále ve středním stupni knovízské kultury (fáze IV-V; srv. početnou literaturu: např. Spurný 1950; Bouzek - Koutecký 1980; Breitinger 1980; Jelínek 1988; Koutecký 1990; Salaš 1990a; Čtverák 1991; srv. též Pleiner 1978, s. 463-465). Z období pozdně mohylového jmenujme známou lokalitu Velim u Kolína s jejími početnými pozůstatky lidských těl či dislokovanými lidskými kostmi nalazanými v příkopech a jamách (Hrala - Sedláček - Vávra 1992). Za všechny nálezy knovízské zmiňme podrobněji nález z Čachovic (okres Chomutov), kde v obilnici o průměru ústí 140 cm a hl. 155 cm bylo v nejužším místě hrdla nalezeno 5 lebek, ve výplni pak množství lidských kostí pocházejících nejméně z 15 jedinců, převahou dětí ve věku 3-12 let (Smrž 1981). Paralelu k velimským nálezům můžeme nalézt na Moravě na výšinném hradišti velatické kultury na návrší Cezavy u Blučiny, odkud je doposud známo minimálně 118 jedinců, jejichž kosterné pozůstatky jsou nacházeny v sídlištním kontextu (Salaš 1990b). Uvést by bylo možno také řadu příkladů z prostředí české i moravské lužické kultury (Plesl 1990; Podborský a kol. 1993, s. 315).

V době halštatské a laténské sídlištních pohřbů snad poněkud ubývá, ale dala by se uvést řada příkladů nálezů lidských kosterných pozůstatků v sílech, polozemnicích i jiných objektech (např. Hrada u Mnichova Hradiště - Pleslová-Štiková 1958, Hostomice - Budinský 1988, srv. soupis nálezů HD až LTD v práci Waldhauser a kol. 1993, s. 309-311). Velmi špatně jsme informováni o situaci na sídlištních z doby římské. Na skutečnost, že i v těchto kontextech musíme počítat se sídlištními pohřby zejména dětí, ukazuje příklad Mlékojed (okres Mělník). Zde byly ve třech objektech nalezeny pozůstatky velmi mladých, infantilních, jedinců (Peške 1994).

Nálezy lidských kosterných pozůstatků v sídlištních objektech nemizí úplně ani v raném středověku (např. nález lidských koster vhozených do zásobní jámy na obilí v Lochovicích v okrese Beroun - Matoušek 1993; či pohřeb ženy uložený do zásobnice ve slovanské osadě u Palonína na Šumpersku - Goš - Kapl 1986, obr. 11).

6. POKUS O INTERPRETACI SÍDLIŠTNÍCH POHŘBŮ

Z výše uvedeného je zřejmé, že fenomén pohřbů na sídlištních umístěných v objektech budovných primárně nikoliv jako hrobové jámy prochází kontinuálně celým česko-moravským a snad i středoevropským pravěkem pouze s určitými kvantitativními výchyly, s tradičně předpokládaným vrcholem na přelomu střední a mladší doby bronzové, resp. ve středním stupni kultury knovízské.

Ukazuje se však, že i v jiných obdobích než je kultura knovízská jsou tyto pohřby velmi početné (neolit, starší doba bronzová) a že dosavadní tradiční obraz může také zrcadlit jednak zájem archeologů o tuto problematiku v daném období, jednak i např. vlastní počet zkoumaných sídlištních objektů (zejména tzv. sil, ve kterých se objevují sídlištní pohřby velmi často; je zřejmé, právě z kultury knovízské známe takovýchto sil nejvíce). Tak například do nedávna byly sídlištní pohřby v rámci únětické kultury považovány za výjimečné (např. Plesl 1990, s. 235). Studie M. Salaše (1990a) však prokázala jejich početnost, když např. na Moravě připadá nález jednoho takového pohřbu na méně než 8 sídlištních objektů únětické kultury. Počet tzv. sídlištních pohřbů středoevropské LnK (172 jedinců - Veit 1991) je shodný s počtem takových pohřbů v české kultuře knovízské (176 jedinců - Koutecký 1990).

Zároveň nejde o jev ohraničený pouze na středoevropský pravěk. Etnologické studie prokazují četnost pohřbů na sídlištích v geograficky i civilisačně nejrozmanitějších společenstvích přírodních národů (*Holý 1956*). Důvody pro takovýto způsob pohřbívání bývají také velmi rozmanité a hledat proto v etnografických pramenech jednoznačný interpretační model je velmi obtížné (srv. *Kandert 1982; Bouzek 1982*).

Již od počátku výskytu lidských koster, resp. jejich částí v kontextu sídlišť LnK můžeme rozlišit, ve shodě s některými výše uvedenými studiemi, dvě základní skupiny uložení:

A. rituální

B. nerituální.

Pojmy rituální a nerituální tu používáme s určitou licencí, neboť má pravdu *V. Matoušek (1988)*, když upozorňuje, že všechny praktiky spojené se smrtí byly v pravěku rituální. Každá z výše uvedených skupin představuje vlastní interpretační problematiku, zároveň se dají vyznačit podrobnější jednotky analýzy:

A1. rituální pohřby v sídlištních jamách s milodary

A2. rituální pohřby v sídlištních jamách bez milodarů

A3. rituální pohřby se stopami násilí

B1. nerituální pohřby

B2. nerituální pohřby se stopami násilí

B3. pohřby pouze částí těla, resp. skeletu.

Při výkladu fenoménu pohřbů na sídlišti jsou hledány důvody v oblasti (srv. *Pleiner 1978*, s. 463-465): etnicko-sociální, rituálně-religiosní, ekonomicko-sociální či morálně-právní. Vyloučena není ani varianta pohřbů nouzových (v rámci epidemií a pod.), resp. tajných (*Salaš 1990a*; téměř všechny možné interpretační možnosti jsou také vyjmenovány in: *Waldhauser a kol. 1993*, s. 313). U některých kultur není vyloučeno, že jde prostě o integrální součást pohřebního rituálu, o běžný způsob pohřbívání části obyvatel (tato posledně vyslovená interpretační varianta má svou váhu pro období neolitu vzhledem ke skutečnosti, že ke konečnému prostorovému oddělení obytných a pohřebních areálů došlo až v eneolitu). Zároveň si je třeba uvědomit, že např. v středoevropském neolitu zřejmě ještě neplatila závazně jednotná pravidla pohřbívání a k obřadům mohlo docházet za různých okolností (*Kazdová 1992*). Zvláště v nálezech dislokovaných kostí, někdy opálených či štípaných, jsou pak hledány doklady kanibalismu. Naopak v řadě případů můžeme zřejmě vyloučit dříve často vyslovovanou domněnku, že antropologické nálezy na sídlištích jsou pozůstatky rozrušených starších hrobů (*Steklá 1956*).

Základní je zřejmě rozdíl mezi pohřby skupiny A, tedy uloženými rituálně, podle určitých zřetelných pravidel, a pohřby skupiny B, tj. pohozenými či jinak deformovanými, což eufemisticky označujeme za uložení nerituální. U skupiny první bych se přikláněl k interpretacím rituálně-religiosním, vyloučeny nejsou ani pohřby nouzové (sanitární - epidemie, válečné události, jiné katastrofy) či tajné. U skupiny pohřbů nerituálních asi převažující interpretace by měla směřovat do oblasti etnicko-sociální a morálně-právní.

Jako ilustraci výše řečeného uveďme příklad rituálně uložených pohřbů v silech. Domnívám se, že nejbližší skutečnosti jsou interpretace rituálně-religiosní, kdy tyto pohřby mohou představovat oběti mající přispět k zabezpečení hojné úrody a přízně vegetativních sil (*Bouzek - Koutecký 1980*), a to zřejmě jako krajní prostředek v době velmi klimaticky či jinak zemědělství nepříznivé (srv. *Hoffmann 1971*; jinak bychom se asi přece jen měli s takovýmito oběťmi setkávat častěji). Tyto obřady, jako určité krajní řešení, pak kontinuují po celý středoevropský pravěk a jsou součástí magické nadstavby primitivního zemědělství, kdy pro zemědělské společnosti je charakteristický kult plodivé síly Země a kulty umírajících a zmrtvýchvstávajících bohů (*Matoušek 1988*). Obětovány byly především děti, obdobně jako v případě tzv. stavebních obětí (srv. *Ondruš 1972; Veit 1991*; srv. také např. nejmasovější oběti v prostředí LnK v jeskyni Jungfernhöhle u Tiefenelleru v Horních Francích - *Kunkel 1955*, kde byly objeveny pozůstatky 38 žen a dětí s 2 výjimkami ve stáří od 1 do 20 let). Pro kulturu únětickou uvažuje u nálezů kompletních skeletů v zásobních jamách *M. Salaš (1990b)* jako o osobách obětovaných v souvislosti se zahájením jarních polních prací. Je však také pravdou, že právě tato interpretace se setkala se sice příkrým, ale málo odůvodněným odmítnutím ze strany etnografů. *J. Kandert (1982)* vidí v pohřbech uložených v obilních silech doklad: a) běžného způsobu pohřbívání, b) pozůstatků pohřbu (primárního či sekundárního) v otevřené, ale zastřešené jámě,

c) pozůstatky tajného pohřbu. Domníváme se, že z těchto tří možností připadá v úvahu pro středoevropský neolit a eneolit zejména alternativa c. Zároveň je zřejmé, že lidské oběti, zejména žen a dětí, měly své nezastupitelné místo v neolitickém kultu (Kaufmann 1989). Je třeba připustit, že všechny dosavadní interpretace pohřbů v sídlištních objektech, a tedy i v sílech, nepřekračují rámec pracovní hypotézy a že jsou možné i výklady jiné. Například lze si též dobře představit epidemii, na jejíž následky zemřeli sourozenci jedné rodiny a bylo třeba je v rychlosti pohřbít, k čemuž dobře posloužilo rozměrné sílo.

Navíc je zřejmé, že jevově stejné pohřby na sídlištních mohou mít naprosto odlišný význam v rámci kontextu jednotlivých archeologických kultur či období a zobecnění provedené na příkladu jedné kultury jsou velmi ošidná (srv. - podrobněji Hodder 1986).

7. ZÁVĚR

Výše uvedený výklad byl motivován snahou upozornit na jev tzv. sídlištních pohřbů jako nadkulturního prvku, ignorujícího ve své obecné podobě jednotlivá kulturní specifika, resp. pohřební ritus jednotlivých kultur. Druhým výrazným rysem tohoto kulturního fenoménu je jeho kontinuita, kdy prochází nepřerušeno celým zemědělským pravěkem i raným středověkem. Třetí vlastností je jeho početnost, kdy se ukazuje, že u většiny archeologických kultur se nejedná o jev výjimečný, ale spíše standardní. Čtvrtým pozorovaným rysem je jevová rozmanitost, projevující se po celou dobu výskytu tzv. sídlištních pohřbů (viz výše uvedené dvě hlavní skupiny: rituální a nerituální a jejich další podrozdělení). Pátou a poslední zjištěnou vlastností tzv. sídlištních pohřbů je jejich mnohovýznamovost, kdy jednotlivé archeologické projevy, formálně nepříliš odlišné, mohou odrážet naprosto rozdílné jevy živé kultury (např. oběť rituálu x oběť epidemie). To může mít závažné důsledky pro utváření archeologické metody.

Základní jsou zřejmě dvě třídy sídlištních pohřbů: A) pohřby jedinců uložených rituálně, podle určitých zřetelných pravidel, a B) pohřby nebožtíků pohozených či jinak deformovaných, tj. nacházejících se v uložení nerituálním. U skupiny první bychom se přikláněli k interpretacím rituálně-religiosním, vyloučeny nejsou ani pohřby nouzové (sanitární - epidemie, válečné události, jiné katastrofy) či tajné. U skupiny pohřbů nerituálních by asi převažující interpretace měla směřovat do oblasti etnicko-sociální a morálně-právní.

Je zároveň zřejmé, že jevově stejné pohřby na sídlištních mohou mít naprosto odlišný význam v rámci kontextu různých archeologických kultur či období a zobecnění provedené na příkladu jedné kultury mohou být zavádějící.

L i t e r a t u r a

- BEHREND, R.-H. 1991: *Erdwerke der Jungsteinzeit in Bruchsal*. Stuttgart.
- BOUZEK, J. 1982: K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii - On the utilisation of ethnographic parallels in studying burial rites in archaeology. *Archeol. Rozhl.*, 34, s. 200-203.
- BOUZEK, J. - KOUTECKÝ, D. 1980: Mohylové a knovízské kostrové "pohřby" v jámách ze severozápadních Čech - Skelettbestattungen in Gruben der Knovíz und Hügelgräberkultur aus Nord-westböhmen. *Památ. archeol.*, 71, s. 360-432.
- BREITINGER, E. 1980: Skelette aus einer späturnenfelderzeitlichen Speichergrube in der Wallburg Stillfried an der March, N. Ö. Forsch. in Stillfried. 4. In: *Veröff. Österr. Arbeitsgem. für Ur- u. Frühgesch.* 12/14. Wien, s. 107-142.
- BUDINSKÝ, P. 1988: Libkovice (Mariánské Radčice), Jenšův Újezd, Hostomice, významná naleziště doby laténské v Podkrušnohoří. III-2. Hostomice, vyhodnocení naleziště a závěr. Teplice.
- BUCHTELA, K. 1899: Vorgeschichte Böhmens I. Nordböhmen bis zur Zeit um Christi Geburt. In: *Věst. slovan. Starožit.* 3. Praha, s. 1-42.
- COBLENZ, W. - FRITZSCHE, C. 1973: Neolithische Siedlungbestattung mit drei Skeletten und Resten weiterer Schädel aus Zauschwitz, Kr. Borna. *Ausgrab. und Funde*, 18, s. 276-287.

- ČERNÁ, E. - VELÍMSKÝ, T. 1991: Lidské kosterní pozůstatky v sídlištních objektech kultury nálevkovitých pohárů v Malém Březně, okr. Most - Menschliche Knochenüberreste in Siedlungsobjekten der Trichterbecherkultur (TRB) in Malé Březno. *Archeol. Rozhl.*, 43, s. 47-62.
- ČIŽMÁŘ, Z. a kol. 1993: Unikátní nález hromadného pohřbu v sídlištní jámě ze starší doby bronzové v Těšeticích-Kyjovicích, okr. Znojmo - Seltener Fund einer mehrfachen Bestattung in einer Siedlungsgrube der älteren Bronzezeit in Těšetice-Kyjovice. In: *Sbor. Prací Filos. Fak. Brněn. Univ. E* 38. Brno, s. 15-57.
- ČTVERÁK, V. 1991: Štítarské a starší sídlištní objekty ze záchranného výzkumu v Ořechu, okr. Praha-západ - Štítary-Objekte sowie ältere Siedlungsobjekte aus der Rettungsgrabung in Ořech, Bez. Prag-West. In: *Archaeol. Prag.* 11. Praha, s. 65-91.
- ČTVERÁK, V. - RULF, J. 1997: Osídlení kultury s lineární keramikou v Třebestovicích. *Archeol. Rozhl.* (v tisku).
- ČURDA, T. 1984: Záchranný výzkum v Blatě. *Zpravodaj Kraj. Muz. vých. Čech*, 11/1, s. 19-39.
- DOČKALOVÁ, M. - KAZDOVÁ, E. - KOŠTŮŘÍK, P. 1993: Hromadný hrob ze starší doby bronzové v Těšeticích-Kyjovicích. In: *Přehled Výzk. 1991*. Brno, s. 54-55.
- EGYHÁZY-JUROVSKÁ, B. - FARKAŠ, Z. 1993: Hrobové celky zo sídliska LnK v Bratislave. In: *Krekovič, E. (ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, s. 19-27.
- EHRLICH, R. W. - PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1968: Homolka, An Eneolithic Site in Bohemia. Praha.
- GEISLEROVÁ, K. - RAKOVSKÝ, I. - TICHÝ, R. 1989: Zu einigen Aspekten des mährischen Neolithikums. In: *Rulf, J. (ed.): Bylany Seminar 1987 - Collected papers*. Praha, s. 299-303.
- GOŠ, V. - KAPL, V. 1986: Slovanská osada u Palonína, okr. Šumperk - Die slawische Siedlung bei Palonín, Bez. Šumperk. *Archeol. Rozhl.*, 38, s. 176-204.
- GRIMM, H. 1991: Menschliche Knochen in bandkeramischen und bronzezeitlichen Gruben von Zauschwitz (Gem. Weideroda, Ldkr. Borna). *Arbeits- und Forschungsber. z. sächs. Bodendenkmalpflege*, 34, s. 3-21.
- HÁJEK, L. - MOUCHA, V. 1983: Nálezy ze Zámek u Bohnic v Národním muzeu v Praze - Die Funde der Lage "Zámky" bei Bohnice im Nationalmuseum in Prag. In: *Archaeol. Prag.* 4. Praha, s. 19-115.
- HAPP, G. 1991: Bestattungen und Menschenreste in "Häusern" und Siedlungen des steinzeitlichen Mitteleuropa. *Europäische Hochschulschriften, Reihe 38, Bd. 33*. Frankfurt a. M.
- HODDER, I. 1986: *Reading the Past*. Cambridge.
- HOFFMANN, E. 1971: Spuren anthropophager Riten und Schädelkult in Freilandsiedlungen der sächsisch/thüringischen Bandkeramik. *Ethnogr.-archäol. Z.*, 12, s. 1-27.
- HOFFMANN, E. 1978: Die Körpergräber der Linien- und Stichbandkeramik in den Bezirken Halle und Magdeburg. In: *Jahresschrift.* 62. Halle, s. 135-201.
- HOLÝ, L. 1956: Pohřby na sídlišťích v Africe. *Archeol. Rozhl.*, 8, s. 236-250.
- HRALA, J. - SEDLÁČEK, Z. - VÁVRA, M. 1992: Velim: a hill-top site of the Middle Bronze Age in Bohemia. *Památ. archeol.*, 83, s. 288-308.
- JAKAB, J. 1993: Ludské kostrové zvyšky z nehrbových objektov a sídlisk v rozličných obdobiach praveku. In: *Krekovič, E. (ed.): Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, s. 117-127.
- JELÍNEK, J. 1988: Lidské oběti, antropofagie a studium rituálů bronzové a železné doby. Současný stav. In: *Dočkalová, M. (ed.): Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*. Brno, s. 11-16.
- KANDERT, J. 1982: Poznámky k využití etnografických údajů v případě výkladu knovízských "hrobů" - Bemerkungen zur Applikation ethnographischer Erkenntnisse am Beispiel der Deutung von Knovízer "Gräbern". *Archeol. Rozhl.*, 34, s. 190-200.
- KAUFMANN, D. 1976: *Wirtschaft und Kultur der Stichbandkeramiker im Saalegebiet*. Berlin.
- KAUFMANN, D. 1989: Kultische Äußerungen im Frühneolithikum des Elbe-Saale-Gebiets. In: *Religion und Kunst*. Berlin, s. 111-139.
- KAUFMANN, D. 1990: Ausgrabungen im Bereich linienbandkeramischer Erdwerke bei Eilsleben, Kr. Wanzleben. In: *Jahresschrift.* 73. Halle, s. 15-28.
- KAZDOVÁ, E. 1992: K pohřebnímu ritu lidu s vypichanou keramikou na Moravě - Zum Bestattungsritus des Volkes mit Stichbandkeramik in Mähren. In: *Sbor. Prací Filos. Fak. Brněn. Univ. E* 37. Brno, s. 7-24.
- KNEIPP, J. - BÜTTNER, H. 1988: Anthropophagie in der jüngsten Bandkeramik der Wetterau. *Germania*, 66, s. 489-497.

- KOŠTUŘÍK, P. 1980: Hrob kultury s moravskou malovanou keramikou z neolitického sídliště u Jaroměřu n. R. - Grab der Kultur mit mährischer bemalter Keramik von der neolithischen Siedlung bei Jaroměřice n. R. In: Sbor. Prací Filos. Fak. Brněn. Univ. E 25. Brno, s. 57-64.
- KOŠTUŘÍK, P. - LORENCOVÁ, A. 1989/1990: Kostrový hrob H 11 kultury s lineární keramikou z neolitického sídliště u Těšetic-Kyjovic, okr. Znojmo - Körpergrab H 11 der Kultur mit Linearbandkeramik von der neolithischen Siedlung bei Těšetice-Kyjovice, Bez. Znojmo. In: Sbor. Prací Filos. Fak. Brněn. Univ. E 34/35. Brno, s. 103-126.
- KOUBECKÝ, D. 1990: Skeletal "burials" in the pits of Knovíz settlements in Bohemia. *Antropol.*, 28/2-3, s. 175-188.
- KULCZYCKA-LECIEJEWICZOWA, A. 1987: Pierwsze wspólnoty kultury ceramiki wstęgowej rytej na ziemiach Polskich. *Archeol. Polski*, 32, s. 293-348.
- KUNKEL, O. 1955: Die Jungfernhöhle bei Tiefenellern. Eine neolithische Kultstätte auf dem Fränkischen Jura bei Bamberg. München.
- KUZMA, I. 1985: Pohreb v kultúrnej jame badenskej kultúry z Mužle-Čenkova - Bestattung in einer Kulturgrube der Badener Kultur in Mužla-Čenkov. *Archeol. Rozhl.*, 37, s. 139-151.
- LENNEIS, E. 1981: Eine linearbandkeramische Siedlungsbestattung aus Würnitz, p. B. Kornenburg, Niederösterreich. *Archaeol. Austr.*, 65, s. 21-34.
- LENNEIS, E. 1982: Überblick über den derzeitigen Forschungsstand linearbandkeramischer Siedlungen in Österreich. In: Pavúk, J. (Hrsg.): *Linearkeramik in Europa*. Nitra, s. 107-123.
- MAKKAY, J. 1992: A Linear Pottery culture refuse pit and two contracted burials from the site of Endrőd-Öregszőlők. In: Bökönyi, S. (ed.): *Cultural and Landscape Changes in South-East Hungary I. Reports on the Gyoma-Endrőd project*. Budapest, s. 313-336.
- MAŠEK, N. 1971: Pražská výšinná sídliště pozdní doby kamenné. *Acta Mus. Prag.* 71. Praha.
- MATOUŠEK, V. 1988: Poznámky k metodologii studia pohřebního ritu. In: Dočkalová, M. (ed.): *Antropofagie a pohřební ritu doby bronzové*. Brno, s. 17-30.
- MATOUŠEK, V. 1993: Nálezy lidských kostí z období neolitu až raného středověku ve středoevropských skalních dutinách. Pokus o formulaci základních problémů. In: Krekovič, E. (ed.): *Kultové a sociálne aspekty pohrebného ritu od najstarších čias po súčasnosť*. Bratislava, s. 11-18.
- MILISAUSKAS, S. - KRUK, J. 1978: Bronocice. A Neolithic Settlement in Southeastern Poland. *Archaeol.*, 31/6, s. 43-52.
- NEVIZÁNSKY, G. 1985a: Grabfunde der äneolithischen Gruppen der Lengyel-Kultur als Quelle zum Studium von Überbauerscheinungen. *Archeol. Rozhl.*, 37, s. 58-82.
- NEVIZÁNSKY, G. 1985b: Grabfunde und Überbauerscheinungen der Träger der Badener Kultur im Zentralen Gebiet des Karpatenbeckens. *Slov. Archeol.*, 33, s. 249-272.
- ONDRUŠ, V. 1972: Dětské pohřby na neolitickém sídlišti ve Vedrovicích. *Čas. Morav. Mus.*, 57, s. 27-36.
- ORSCHIEDT, J. 1992: Bandkeramische Siedlungsbestattungen in Baden-Württemberg. *Archäologische und anthropologische Untersuchungen. Archäol. Inform.*, 15, s. 160-163.
- PAVLŮ, I. - RULF, J. 1982/1983: Nové Dvory, okr. Kutná Hora. *Výzkumy v Čechách*. 116. Praha.
- PAVLŮ, J. 1988: Neolitické sídliště v Blatném. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV*. 24. Nitra, s. 5-9.
- PAVLŮ, J. 1994: Štúrovo. Ein Siedlungsplatz der Kultur mit Linearkeramik und der Želiezovce-Gruppe. Nitra.
- PEŠKE, L. 1994: Osteologické nálezy z Mlékojed, okr. Mělník, ze starší doby římské. *Archeol. Rozhl.*, 46, s. 306-318.
- PLEINER, R. (ed.) 1978: *Pravěké dějiny Čech*. Praha.
- PLESL, E. 1990: A contribution to the knowledge of the inhumations of the Lusatian urnfield population. *Antropol.*, 28/2-3, s. 235-240.
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1958: Nález laténské chaty s hromadným pohřbem na Hradech, okr. Mnichovo Hradiště. *Památ. archeol.*, 49, s. 143-158.
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1981: Mužský u Mnichova Hradiště. *Pravěká skalní pevnost*. Praha.
- PLESLOVÁ-ŠTIKOVÁ, E. 1985: Makotřasy: a TRB Site in Bohemia. *Fontes Archaeol. Prag.* 17. Pragae.
- PODBORSKÝ, V. a kol. 1993: *Pravěké dějiny Moravy*. Brno.
- REUTER, U. 1987: Die bandkeramische Siedlung von Zauschwitz, Kreis Borna. In: Černá, E. (ed.): *Archäologische Rettungstätigkeit in den Braunkohlengebieten*. Praha - Bern, s. 139-144.
- RULF, J. 1994: Die Umwelt und die neolithische Besiedlung Mitteleuropas. *Kurze Übersicht. Archeol. Rozhl.*, 46, s. 394-409.

- RYBOVÁ, A. - VOKOLEK, V. 1972: *Terénní výsledky komplexního výzkumu v Plotištích - Die Ergebnisse der komplexen Feldforschung in Plotiště n. L.* Archeol. Rozhl., 24, s. 328-336.
- SALAŠ, M. 1990a: *To the problem of human skeletal remains from the Late Bronze Age in Cezavy near Blučina.* Antropol., 27, s. 221-229.
- SALAŠ, M. 1990b: *Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny.* Památ. archeol., 81, s. 275-307.
- SMRŽ, Z. 1981: *Dva knovízské objekty z Čachovic (okr. Chomutov) - Zwei Knovízer Objekte aus Čachovice, Bez. Chomutov.* Archeol. Rozhl., 33, s. 372-383.
- SMRŽ, Z. - ZÁPOTOCKÝ, M. 1980: *Sídliště KNP v Dobroměřicích, okr. Louny - A Funnel Beaker settlement in Dobroměřice, the Louny district.* Archeol. Rozhl., 32, s. 481-489.
- SPURNÝ, V. 1950: *Kostrové pohřby v knovízské kultuře - Sépulture à squelette dans la civilisation de Knovíz.* Památ. archeol., 43, 1947/1948, s. 13-20, 136.
- STEKLÁ, M. 1956: *Pohřby lidu s volutovou a vypíchanou keramikou - Sépultures du peuple à céramiques spiralee et pointillée.* Archeol. Rozhl., 8, s. 697-723.
- STEKLÁ, M. 1961: *Chata kultury s vypíchanou keramikou v Libenicích u Kolína.* Památ. archeol., 52, s. 85-93.
- STUHLÍKOVÁ, J. 1990: *Otázky pohřebního ritu moravské věteřovské skupiny - Frage des Bestattungsritus der mährischen Věteřov-Gruppe.* In: *Pravěké a slovanské osídlení Moravy. Sborník k 80. J. Poulíka.* Brno, s. 146-157.
- STUHLÍKOVÁ, J. - STUHLÍK, S. - STLOUKAL, M. 1985: *Ein Věteřov-Massenbegräbnis aus Velké Pavlovice.* Antropol., 23, s. 51-68.
- ŠÍŠKA, S. 1989: *Kultúra s východnou lineárnou keramikou na Slovensku.* Bratislava.
- TOČÍK, A. 1981: *Nitriansky Hrádok-Zámeček. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Madarovce-Kultur.* I. Nitra.
- VEIT, U. 1988: *Siedlungsbestattungen im zentraleuropäischen Neolithikum. Ein Beitrag zur Rekonstruktion der räumlichen und sozialen Organisation prähistorischer Grabfunde.* Dissertation. Münster.
- VEIT, U. 1991: *Burials within settlement of the Linienbandkeramik and Stichbandkeramik cultures of Central Europe. On the social construction of death in Early-Neolithic society.* J. of Europ. Archaeol., 1, s. 107-140.
- VLČEK, E. 1953: *Hromadní kostrové pohřby s kanelovanou keramikou v Nitranském Hrádku na Slovensku.* Archeol. Rozhl., 5, s. 733-736.
- VOKOLEK, V. 1977: *Záchranný výzkum v Úhřetích v r. 1977.* Zpravodaj Kraj. Muz. vých. Čech, 5/1, s. 12-19.
- WALDHAUSER, J. a kol. 1993: *Die hallstatt- und latènezeitliche Siedlung mit Gräberfeld bei Radovesice in Böhmen. II. Gutachten, Auswertung.* Praha.
- ZALAI-GAÁL, I. 1988: *Sozialarchäologische Untersuchungen des mitteleuropäischen Neolithikums aufgrund der Gräberfelderanalyse.* In: *Béri Balogh Ádám Múz. Évk. 14. Szekszárd,* s. 7-177.

PROBLEMATIK DER BESTATTUNGEN IN SIEDLUNGEN IN DER BÖHMISCH-MÄHRISCHEN URZEIT

Resümee

1. Einleitung. Die bisherige Vorgeschichtsforschung konzentrierte sich in ihrem Großteil auf das Suchen von artefaktuellen Spezifika der einzelnen archäologischen Kulturen bzw. Zeitepochen. Abseits des Interesses standen und stehen hingegen kontinuierliche Elemente und Erscheinungen, die durch die ganze Urzeit oder zumindest durch ihre längeren Zeitabschnitte hindurchführten. Das ist schade, denn dadurch verliert sich die Möglichkeit zum Erfassen langfristiger Erscheinungen und Trends, die allgemein die vorliterarische Gesellschaft charakterisieren. Eine solcher Erscheinungen sind die sog. Bestattungen in Siedlungen. Die größte Aufmerksamkeit widmet man hier den Anfangsphasen dieser Erscheinung, wie sie sich im mitteleuropäischen Neolithikum äußern, jüngere Epochen sind gebräuchlicher bearbeitet, nur vor allem auf Grundlage böhmisch-mährischer Beispiele.

2. Bestattungen in Siedlungen im Rahmen der Kultur mit Linearkeramik (LnK).

3. Bestattungen in Siedlungen im Rahmen der Stichbandkeramik (StK) und der Lengyel-Kultur (LgK).

4. Bestattungen in Siedlungen im Rahmen des Äneolithikums.

5. Bestattungen in Siedlungen in der jüngeren Urzeit.

6. Deutungsversuch der Siedlungsbestattungen.

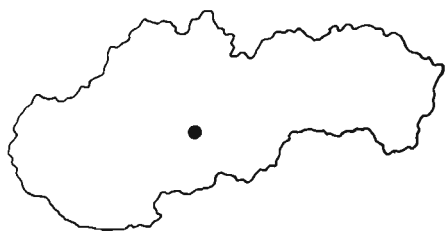
7. Schlußfolgerung.

Die höher angedeutete Interpretation war durch das Streben motiviert, auf die Erscheinung der sog. Siedlungsbestattungen als überkulturelles Element aufmerksam zu machen, das in seiner allgemeinen Form die einzelnen kulturellen Spezifika, bzw. den Bestattungsritus der einzelnen Kulturen ignoriert. Der zweite ausgeprägte Zug dieses Kulturphänomens ist seine Kontinuität, indem es ununterbrochen durch die ganze agrarische Urzeit und das Frühmittelalter hindurchging. Die dritte Eigenschaft ist seine Vielzahl, als es sich zeigt, daß es sich beim Großteil der archäologischen Kulturen nicht um eine Ausnahmeerscheinung handelt, sondern eher um eine standardmäßige. Der vierte beobachtete Zug ist die Erscheinungsvielfalt, die sich während der ganzen Vorkommenzeit der sog. Siedlungsbestattungen äußert (siehe die höher angeführten zwei Hauptgruppen: rituelle und unrituelle und deren weitere Unterteilungen). Die fünfte und letzte festgestellte Eigenschaft der sog. Siedlungsbestattungen ist ihre vielfache Bedeutung, wenn die einzelnen archäologischen, formal nicht allzu abweichenden Äußerungen völlig unterschiedliche Äußerungen einer lebenden Kultur widerspiegeln können (z. B. rituelles Opfer x Opfer einer Epidemie). Dies kann schwerwiegende Folgen für die Bildung einer archäologischen Methode haben. Grundlegend sind offenbar zwei Klassen der Siedlungsbestattungen: A) rituell gebettete Skelette - nach bestimmten deutlichen Regeln, und B) Bestattungen von hineingeworfenen oder anders deformierten Individuen, d. h. in unritueller Unterbringung. Bei der ersten Gruppe neigt der Autor zu rituell-religiöser Interpretation, nicht ausgeschlossen sind auch Notbestattungen (sanitäre - Epidemien, Kriegsergebnisse, andere Katastrophen) oder heimliche Bestattungen. Bei der Gruppe der unrituellen Bestattungen müßte etwa die dominierende Interpretation in den ethnisch-sozialen und moralisch-rechtlichen Bereich gerichtet sein.

Zugleich ist es klar, daß die auf gleiche Weise sich äußernden Siedlungsbestattungen eine völlig abweichende Bedeutung im Rahmen des Kontextes verschiedener archäologischer Kulturen oder Epochen haben können, und Verallgemeinerungen am Beispiel einer der Kulturen können irreführend sein.

NAŠLI SA V DETVE PAMIATKY OTOMANSKEJ KULTÚRY?

Václav Furmánek

Stredné Slovensko, región Detva, dve nádoby zo súkromnej zbierky (lokalizácia neistá), stredná doba bronzová, otomanská kultúra.

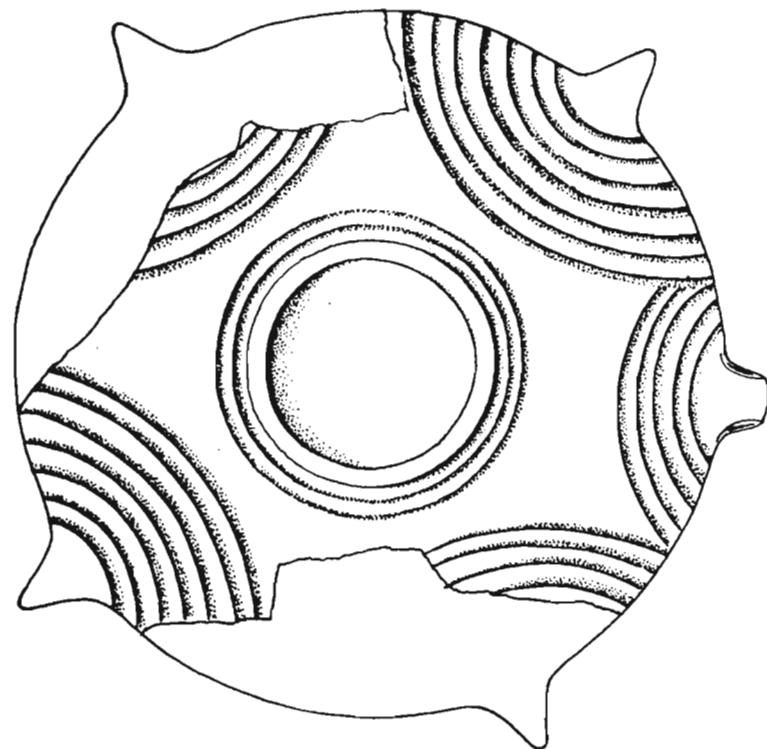
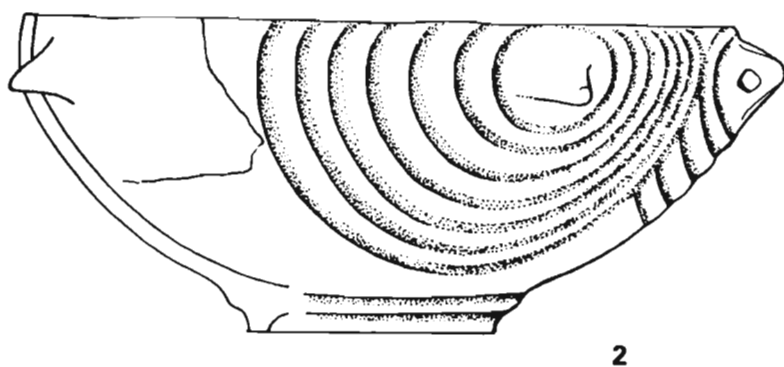
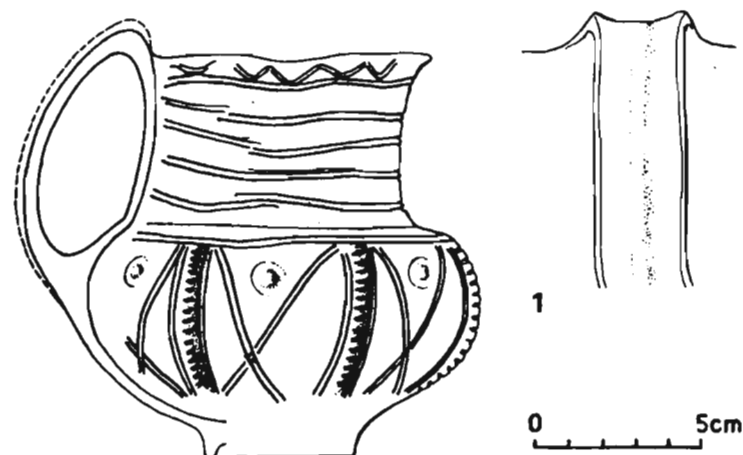
Central Slovakia, region of Detva, two vessels from a private collection (uncertain localization), the Middle Bronze Age, the Otomani culture.

Vo vlastivednej zbierke 2. základnej školy v Detve (okres Zvolen) sa nachádzajú dve čiastočne poškodené nádoby (misa a krčiažtek - obr. 1), ktoré sú typickými predstaviteľmi hrnčiarstva neskoršej fázy otomanskej kultúry. Sú porovnateľné s keramikou z birituálneho pohrebiska Streda nad Bodrogom na východnom Slovensku.

Podľa prvej informácie mal nádoby objaviť dnes už nebohý miestny učiteľ *Ferdinand Zlatoň* na Kalamárke. V tejto súvislosti je potrebné objasniť, že označenie Kalamárka má užší, ale aj širší význam. Užší význam tohto geografického pojmu sa vzťahuje na bralo kóty 808 m n. m. Mimoriadne dobrá terénna konfigurácia brala poslúžila na vybudovanie pravekého hradiska z mladšej a neskoršej doby bronzovej, ktoré bolo prebudované a osídlené v období púchovskej kultúry a v 9. až 11. stor. (Šalkovský 1987, s. 99). Táto dominanta, v súčasnosti chránený prírodný výtvor, dala názov aj širšiemu okoliu. Pokladám však za nepravdepodobné, že by sa nálezy otomanskej kultúry boli našli niekde na ploche neskoršieho hradiska, alebo že by praveké hradisko bolo vzniklo na mieste opevnenej osady z prelomu staršej a strednej doby bronzovej. Ak by tu takto datované osídlenie bolo jestvovadlo, určite by sa jeho stopy boli zachytili počas štvorročného archeologického výskumu lokality (Šalkovský 1991, s. 96-97; 1994) alebo by sa keramika otomanskej kultúry objavovala v sutinových kuželoch na úpätí andezitových skál.

Ak akceptujeme Detvu ako miesto nálezu oboch nádob, potom museli byť objavené niekde na ploche, ktorá sa označuje v širšom poňatí ako Kalamárka. Ale kde? Snažil som sa identifikovať miesto nálezu, avšak bezúspešne. Získal som len informáciu *E. Gallovej*, bývalej učiteľky dejepisu na detvianskej základnej škole, ktorá si matne spomína, že nádobky doniesla do školy ešte začiatkom sedemdesiatych rokov jedna žiačka, ktorej rodičia azda pochádzali z východného Slovenska (Furmánek 1995, s. 41). Čiže ak akceptujeme informáciu *E. Gallovej*, tak objavená keramika pochádza z oblasti súvisle osídlenej nositeľmi otomanskej kultúry na juhu stredného Slovenska, na východnom Slovensku a v severovýchodnom Maďarsku. Ak však vychádzame zo skutočnosti, že nádoby boli súčasťou zbierky *F. Zlatoňa*, potom by lokalizácia nálezov bola iná. Pán učiteľ *Zlatoň* bol vzdelaným lokálpatriotom. Etika a vzťah k rodnému regiónu by mu neboli dovolili umocňovať historický význam jemu posvätnéj Kalamárky nálezmi z iných, a najmä cudzích oblastí. Svoj vzťah k detvianskemu regiónu vyjadril okrem iného aj monografiou *Detva*, ktorá vyšla r. 1973. V nej síce hovorí o predmetoch z doby bronzovej (*Zlatoň* 1973, s. 15), avšak len opakuje zmienky o náleze nádoby severopanónskej kultúry, ktorú už pred ním publikoval *J. Eisner* (1933, s. 34) a *G. Balaša* (1960, s. 87), a jej miesto nálezu je spochybňované. To azda môže znamenať, že r. 1973, keď *F. Zlatoň* zverejnil publikáciu o Detve, ešte spomenuté nálezy otomanskej kultúry v školskej zbierke nejestvovali alebo už jestvovali, ale nepochádzali z Detvy.

Opis nálezov

Jednoduchá oblá misa na prstencovite odsadenej nôžke; v. 90 mm, Ø dna 74 mm, Ø max. vydutia 218 mm, Ø ústia 210 mm. Nádobu zdobia štyri tŕňovité výčnelky, okolo ktorých sa koncentruje šesť až sedem plytkých oblúkovitých žliabkov. Päť podobných žliabkov je okolo ucha a dva žiabky sú aj nad nôžkou. Misa, zhotovená z pomerne hrubého materiálu, je znútra i zvonka hnedá (obr. 2; 3).

Krčiaztek na prstencovite odsadenej nôžke so širokým pášikovým uchom, vytiahnutým nad okraj; v. bez ucha 120 mm, v. spolu s uchom 132 mm, Ø dna 47 mm, Ø max. vydutia 118 mm, Ø hrdla 81 mm, Ø okraja 92 mm, š. ucha 26 mm. Nádobu je zdobená tak plastickým, ako aj rytým ornamentom. Na vydutí je sedem vertikálnych presekávaných rebierok, medzi nimi šesť nevýrazných vypuklín s pretláčaným okolím. Rytú výzdobu tvoria zdvojené ryhy na hrdle a vydutí. Krčiaztek je zhotovený z jemného materiálu, čiernohnedý (obr. 4).

Nádoby s takmer tožnými výzdobnými motívmi, veľmi podobné obom keramickým tvarom, sú z birituálneho pohrebiska v Strede nad Bodrogom. Tvarovo podobné krčiazteky sú z početných hrobov na tomto pohrebisku. Výzdobné motívy, ktoré boli na krčiaztekoch aplikované, sú jednotné: rytá výzdoba na hrdle (Polla 1960, tab. VIII: 5), na tele (Polla 1960, tab. V: 3; VIII: 5; XIV: 4; XV: 2; XXX: 5), presekávané rebrá (Polla 1960, tab. V: 1; XIV: 2), jamky (Polla 1960, tab. V: 3; XX: 6). Misy zo Stredy nad Bodrogom sú zhodné aj výzdobou, ktorá má formu rohatých výčnelkov a žliabkov obiehajúcich okolo výčnelkov a okolo prstencovite

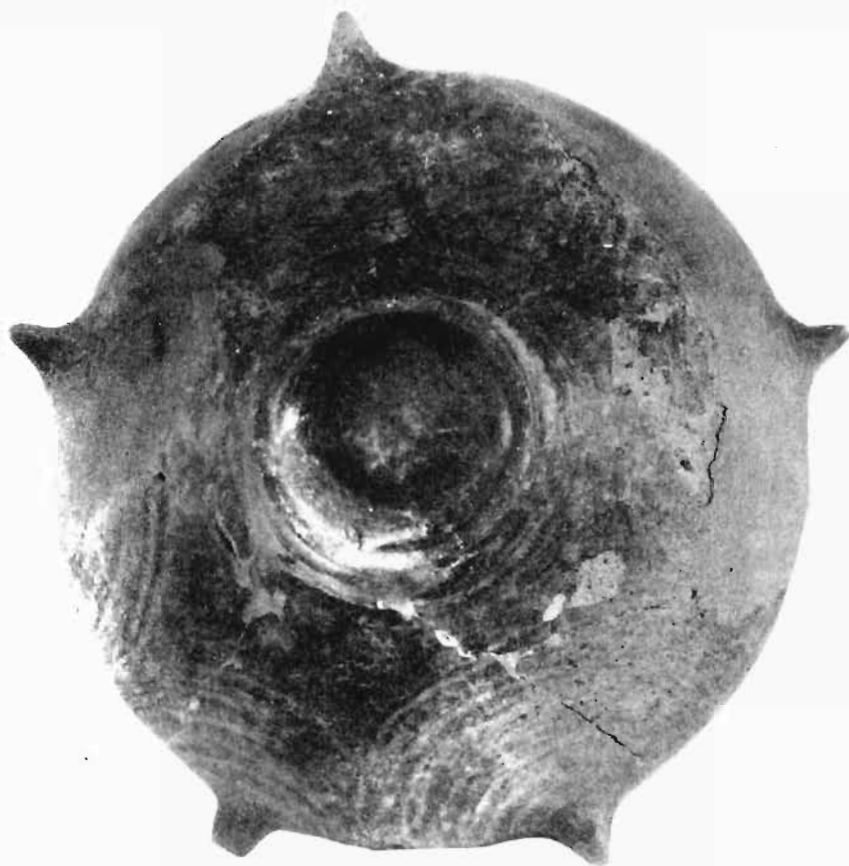
Obr. 1. Detva-Kalamárka(?). Keramický súbor, pravdepodobne obsah hrobu.

te stvárneného dna (*Polla 1960*, tab. XI: 3, 6; XIV: 4; XVII: 6; XXIV: 4; XXVIII: 4). Analogická keramika je známa aj z maďarského kostrového pohrebiska otomanskej kultúry v obci Megyaszó (*Tompa 1937*, tab. 44: 5).

Obr. 2. Detva-Kalamárka (?) Misa.

Zo strednej časti severného Maďarska presné analógie ku keramickému materiálu z Detvy nespôsobujú. Čiastočne podobná je len jednoduchá misa s rohovitými výčnelkami z lokality Zagyvaszántó-Sósdomb (*Kovács 1989*, obr. 4: 1). Analógie k mise z juhu stredného Slovenska absentujú. V mimo-

Obr. 3. Detva-Kalamárka (?) Spodná časť misy.

riadne bohatom keramickom materiáli zo sídliska otomanskej kultúry vo Včelinciach sa vôbec neobjavili. Tvary príbuzné krčiazteku však existujú. Našli sa v sídliskových objektoch otomanskej kultúry vo Včelinciach. Veľmi blízke analógie predstavujú najmä nádoby z keramických depotov objavených na tejto lokalite (*Kovács 1985*, s. 64; *Furmánek - Marková 1992a*, s. 298, obr. 4: 4). Tiež zbierové nálezy z Tornale (predtým Šafárikovo), ktoré pravdepodobne pochádzajú zo žiarových hrobov otomansko-pilinského horizontu, sú veľmi podobné na keramiku z Detvy (*Balaša 1973*, s. 12). Fakt, že tieto nálezy skutočne pochádzajú z pohrebiska, do -

kazuje aj obsah hrobu 126/68, v ktorom sa podobný krčiažtek tiež objavil (Furmánek 1977, tab. XIV: 16).

Obr. 4. Detva-Kalamárka (?) Krčiažtek.

Uvedené analógie oprávnené nastolujú otázku, či prezentované nádoby sa skutočne našli na Kalamárke, alebo či nepochádzajú priamo zo Stredy nad Bodrogom, alebo z niektorej inej lokality geograficky a kultúrne blízkej Strede nad Bodrogom. Charakter nálezov a stav ich zachovania dovoľujú predpokladať, že ide o keramiku z pohrebiska.

Geografická lokalizácia Detvy ako lokality otomanskej kultúry je síce dosť nezvyčajná, avšak nie nereálna. Osídlenie nositeľmi otomanskej kultúry sa na Slovensku koncentrovalo na Východoslovenskej nížine, v Košickej kotline, na Spiši a na juhu stredného Slovenska najmä v povodí rieky Slaná (Furmánek - Veličák - Vladár 1991, s. 76, 82, mapa 6). K Detve najbližšími nále-

ziskami otomanskej kultúry sú Včelince (Furmánek - Marková 1992b, s. 34-35) a Stará Bašta (Furmánek 1993, s. 17). V Maďarsku sú to lokality zo zagyviansko-matranskej oblasti (Kovács 1989).

Otomanská kultúra predstavovala mimoriadne vyspelú civilizačnú jednotku, ktorá v čase svojho rozkvetu expandovala nielen do horských oblastí Slovenska (Vladár 1975), ale aj do juhovýchodného Poľska (Furmánek - Veličák - Vladár 1991, s. 82). Početné sú aj keramické importy otomanskej kultúry na juhozápadnom Slovensku (Točík 1963). Zatiaľ čo existencia enklávy otomanskej kultúry v juhovýchodnom Poľsku je ľahko vysvetliteľná postupom tohto obyvateľstva z juhu cez karpatské priesmyky na sever, vzdialenosť medzi nálezmi na juhozápadnom Slovensku a súvislým osídlením otomanskej kultúry na juhu stredného Slovenska je viac ako 100 km vzdušnou čiarou. Je jasné, že keramika otomanskej kultúry objavená na juhozápadnom Slovensku sa tam musela nejakou trasou dostať. Napríklad nález rebrovaného srdcovitého závesku z polohy Velínok v Podturni (Furmánek 1980, s. 25) je nepriamym dokladom posunu ľudu otomanskej kultúry na západ údolím Váhu. Južnú postupovú trasu na západ môžu potvrdzovať práve prezentované nálezy keramiky z Detvy. Že táto hypotéza nie je nereálna, dokladá nedávny nález fragmentu bronzového srdcovitého závesku zo zvolenského Pustého hradu (za láskavú informáciu ďakujem V. Hanuliakovi a P. Mosnému). Tento zlomok predstavuje derivát rebrovaného srdcovitého závesku so stredovou priečkou typu Hodejov, datovaný na začiatok strednej doby bronzovej (Furmánek 1980, s. 26). Ďalším dôkazom podobného charakteru je aj ojedinelý nález bronzového sekeromlatu s kotúčovitým tylom typu B1 z Novej Bane (Novotná 1970, s. 56). Uvedené príklady sú dôležité najmä z hľadiska štúdia kontaktov jednotlivých archeologických kultúr, pre riešenie otázok pravekých komunikačných spojov a kolonizácie dosiaľ neosídlených oblastí.

Záverom teda možno sumarizovať: Krčiažtek a misa majú typologické znaky neskorej fázy otomanskej kultúry a neuveriteľne blízke paralely z birituálneho pohrebiska zo Stredy nad Bodrogom (Polla 1960). Domnievam sa, že prezentované nálezy pochádzajú z pohrebiska. Ak ich miestom nálezu bola skutočne Kalamárka v širšom geografickom zmysle, je len málo pravdepodobné, že

pohrebisko bolo príliš rozsiahle. Bol by to však pregnantný doklad prenikania nositeľov otomanskej kultúry zo svojej materskej oblasti na severozápad i doklad kolonizácie neosídlených hornatých oblastí Slovenska. Či bol výber nového sídelného regiónu náhodný, alebo či tu zohrávali úlohu rôzne determinujúce faktory, ako napríklad vhodná mikroklima, surovinové zdroje a i., v súčasnosti ťažko povedať. Je však pozoruhodné, že oblasť pod Polanou bola osídľovaná už od mladšej doby bronzovej. Svedčí o tom nielen polykultúrne osídlenie hradiska Kalamárka (Šalkovský 1994) a žiarové pohrebisko pod ním, ale aj ďalšie nálezy z Detvy a jej blízkeho okolia. Bol to hromadný nález bronzových sekier s tulajkou z mladšej doby bronzovej (Furmánek 1979, s. 114, obr. 60), depot laténskych zbraní (Eisner 1933, s. 174; Furmánek - Sankot 1985, s. 274) a poklad štrnástich rímskych denárov zo susednej obce Hriňová (Ondrouch 1964, s. 99).

Prezentované nádoby otomanskej kultúry predstavujú významný nález, ktorého dôležitosť by značne zvýšila jednoznačnosť lokalizácie. Hoci profesionálny prístup nabáda k určitej opatrnosti, niektoré indície svedčia, že táto keramika by azda mohla pochádzať z Detvy. To by významne prispelo k precízácii nášho pohľadu na osídlenie Slovenska v dobe bronzovej.

L i t e r a t ú r a

- BALAŠA, G. 1960: *Praveké osídlenie stredného Slovenska*. Martin.
- BALAŠA, G. 1973: *Gemer v praveku*. In: *Vlastiv. Štúd. Gemera*. 2. Bratislava, s. 9-25.
- EISNER, J. 1933: *Slovensko v praveku*. Bratislava.
- FURMÁNEK, V. 1977: *Pilinyer Kultur*. Slov. Archeol., 25, s. 251-370.
- FURMÁNEK, V. 1979: *Svedectvo bronzového veku*. Bratislava.
- FURMÁNEK, V. 1980: *Die Anhänger in der Slowakei*. München.
- FURMÁNEK, V. 1993: *Gemer a Malohont v dobe bronzovej a železnej*. *Obzor Gemera-Malohontu*, 24, s. 11-23.
- FURMÁNEK, V. 1995: *Keramika otomanskej kultúry z východného Slovenska*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1993*. Nitra, s. 41-42.
- FURMÁNEK, V. - MARKOVÁ, K. 1992a: *Siedlung des Tell-Typs in Včelince*. In: *Heinrich Schliemann. Grundlage und Ergebnisse moderner Archäologie 100 Jahre nach Schliemanns Tod*. Berlin, s. 293-303.
- FURMÁNEK, V. - MARKOVÁ, K. 1992b: *Pokračovanie výskumu pravekého osídlenia vo Včelinciach*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1990*. Nitra, s. 34-35.
- FURMÁNEK, V. - SANKOT, P. 1985: *Nové laténské nálezy na juhu stredného Slovenska*. *Slov. Archeol.*, 33, s. 273-310.
- FURMÁNEK, V. - VELIAČIK, L. - VLADÁR, J. 1991: *Slovensko v dobe bronzovej*. Bratislava.
- KOVÁCS, B. Š. 1985: *Výskumy a prieskumy Gemerského múzea v okrese Rimavská Sobota*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1984*. Nitra, s. 63-67.
- KOVÁCS, T. 1989: *Adatok az Ipoly-Zagyva-vidék középső bronzkorához*. *Archaeol. Ért.*, 116, s. 3-21.
- NOVOTNÁ, M. 1970: *Die Äxte und Beile in der Slowakei*. München.
- ONDROUCH, V. 1964: *Nálezy keltských, antických a byzantských mincí na Slovensku*. Bratislava.
- POLLA, B. 1960: *Birituálne fúzesabonyské pohrebisko v Strede nad Bodrogom*. In: *Chropovský, B. - Dušek, M. - Polla, B.: Pohrebiská zo staršej doby bronzovej na Slovensku. I*. Bratislava, s. 299-386.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1987: *Zisťovací výskum v Detve*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1986*. Nitra, s. 99.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1991: *Záverečná etapa výskumu v Detve*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1989*. Nitra, s. 96-97.
- ŠALKOVSKÝ, P. 1994: *Hradisko v Detve*. Nitra.
- TOČÍK, A. 1963: *Nálezy otomanskej kultúry na juhozápadnom Slovensku*. In: *Sborník III. Karlu Tihelkovi k päťdesiatinám*. Brno, s. 97-104.
- TOMPA, F. 1937: *25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn*. In: *Ber. der Röm.-Germ. Komm.* 24/25, 1934/35. Berlin, s. 27-114.
- VLADÁR, J. 1975: *Spišský Štvrtok, opevnená osada otomanskej kultúry*. In: *III. medzinárodný kongres slovenskej archeológie, Bratislava 7.-14. septembra 1975*. Nitra, s. 3-20.
- ZLATON, F. 1973: *Detva*. Martin.

WURDEN IN DETVA DENKMÄLER DER OTOMANI-KULTUR GEFUNDEN?

Resümee

In der heimatkundlichen Sammlung der 2. Grundschule in Detva (Bez. Zvolen) befinden sich zwei Gefäße der Otomani-Kultur: eine Schüssel (Abb. 2; 3) und ein kleiner Krug (Abb. 4). Die Keramik entdeckte angeblich auf Kalamárka der schon verstorbene Lehrer von Detva, oder wurde sie in die Schule von einer unbekannten Schülerin gebracht, deren Eltern aus der Ostslowakei stammten. Die Lage Kalamárka ist nach einer Felsklippe mit der Kote 808 m ü. d. M. benannt, und zugleich auch wegen ihrer breiteren Umgebung. In dieser Lage wurde ein urzeitlicher und frühgeschichtlicher Burgwall untersucht (*Šalkovský 1994*). Falls Detva als Fundstelle beider Gefäße akzeptiert wird, dann konnten sie nicht auf dem Burgwall entdeckt worden sein, sondern irgendwo auf der Fläche, die unter dem Namen Kalamárka im breiteren Sinne bezeichnet wird.

Die publizierte Keramik (Abb. 1) stammt zweifellos von einem Gräberfeld, sie weist alle typologischen Merkmale der Töpferei der Spätphase der Otomani-Kultur auf und hat sehr nahe Analogien auf verschiedenen Fundstellen im Süden der Mittelslowakei, in der Ostslowakei und im anliegenden Teil Nordostungarns. Auffällige Ähnlichkeit weist besonders das Keramikmaterial vom birituellen Gräberfeld der Otomani-Kultur in Streda nad Bodrogom auf (*Polla 1960*).

Falls der Ort des Fundes verlässlich ist, stellt die gefundene Keramik den Beleg einer Expansion von Trägern der Otomani-Kultur in unbesiedelte Gebiete dar und signalisiert, so wie auch andere Fundstellen - Podtureň (*Furmánek 1980*, S. 25), Zvolen-Pustý hrad, Nová Baňa (*Novotná 1970*, S. 56) - das Vordringen dieser hochstehenden Kultur weiter nach Nordwesten (*Točík 1963*). Die präsentierten Gefäße sind ein bedeutungsvoller Fund, dessen Wichtigkeit durch die Stelle seiner Auffindung noch erhöht ist. Obzwar das professionelle Herantreten den Autor zu Vorsicht mahnt, sprechen einige Indizien dafür, daß diese Keramik vielleicht aus Detva stammen könnte.

ARCHEOBOTANICKÉ NÁLEZY Z NIŽNEJ MYŠLE

Eva Hajnalová

Východné Slovensko, Košická kotlina, Nižná Myšľa, opevnená osada a pohrebisko, viacfázové osídlenie v staršej a strednej dobe bronzovej, otomanská kultúra; archeobotanické nálezy - odtlačky rastlín na mazanici, zuhoľnatené semená, zvyšky driev a zuhoľnatené zvyšky rastlín v hlinených bochníkoch; sortiment pestovaných rastlín, zbieraných plodov a semien plano rastúcich rastlín, vegetácia v bezprostrednom zázemí lokality.

Eastern Slovakia, Košice basin, Nižná Myšľa, fortified settlement and cemetery, multi-phasal settlement of the Early and Middle Bronze Age, the Otomani culture; archaeological finds - plant imprints on dough, carbonified seeds, timber and carbonified plant remains in clay loaves; assortment of cultivated plants, gathered fruits and wild plant seeds, vegetation in the site surroundings.

Od r. 1977 získaval L. Olexa na sídliskách a pohrebiskách otomanskej kultúry z doby bronzovej v Nižnej Myšli v polohe Várhegy II (okres Košice-vidiek) rastlinné zvyšky. Terénna situácia umožnila všimnúť si odtlačky rastlín na mazanici, roztrúsené zuhoľnatené semená a zvyšky driev v hlinitých zásypoch archeologických objektov a tiež zuhoľnatené zvyšky rastlín v hlinených bochníkoch a ich zlomkoch. Neprítomnosť intenzívnejšieho vodného zdroja na lokalite zamedzila preplavovanie hlinitých výplní objektov v teréne. Pre takúto činnosť v laboratóriu bola odobratá hlina s objemom okolo 100 litrov zo 6 sídliskových objektov a v laboratóriu sme preplavovali aj obsah nádob z 19 hrobov. Archeobotanická analýza 77 nálezových komplexov je uvedená v nálezových posudkoch 8 733/79, 10 313/83, 13 314/94, uložených v dokumentačnom oddelení Archeologického ústavu SAV v Nitre. V predloženom príspevku stručne hodnotíme archeobotanické nálezy podľa skupín a vyvodzujeme všeobecne platné poznatky vo vzťahu k poľnohospodárstvu a k životnému prostrediu doby bronzovej na lokalite a v jej okolí. Datovanie nálezov je iba rámcové - otomanská kultúra. Detailnejšie delenie sídliskových objektov zatiaľ nebolo v archeologickej literatúre urobené. Pre potreby archeobotanickej interpretácie v rozsahu daného súboru nálezov toto datovanie postačuje.

MAZANICA

V 11 archeologických objektoch (jamách, hliniskách, chate) sa vyzdvihlo 113 úlomkov rôznej veľkosti, farby, konzistencie aj rozličného obsahu prímiesí. Drobné úlomky mazanice, ktoré nie sú zahrátané do tohto počtu, sa našli aj počas preplavovania hlinitých výplní objektov, ale čo je pozoruhodné, aj v niekoľkých nádobách z hrobov. Vo všetkých objektoch, ktoré sú uvedené na tab. 1, ale aj v ďalšom objekte 212, sa našli úlomky mazanice s odtlačkami prútov a kmeňov malých stromov. Priemer odtlačených driev bol od 1 až po 5 cm, najčastejšie sme namerali hodnoty okolo 1,5 cm. Na väčšine nami prezeraných úlomkov boli prúty usporiadané v jednej rovine, ale našli sme aj doklad o konštrukčne zložitejšej stavbe s prútím - až tri roviny usporiadania driev vedľa seba (chata B, skúmaná v r. 1978). Okrem mazaníc s odtlačkami prútov sme zistili aj iné typy, ktoré môžu pochádzať z výmazov (jedna strana je hladená), z rôznych vnútorných úprav objektov (tvar zlomku rímsy?), ale aj rôzne amorfné kusy. Tvarové a konštrukčné znaky sme si všimli len okrajovo. Pozornosť sme venovali prítomnosti odtlačkov rastlinných prímiesí v hline, ktoré by mohli dokumentovať poľnohospodárstvo. Našli sme odtlačky zrna, kláskov, kláskových pliev, aj úlomkov kláskov, tzv. vidličiek pestovaných zrnovín. Patrili štyrom druhom pšeníc, a to dvojzrnovej, jednozrnovej, špaldovej a siatej, ako aj jačmeňu siatemu. Našli sme odtlačok plodu drieňa obyčajného a v dvoch objektoch sa zistili listy pravdepodobne planých tráv. Počet identifikovateľných odtlačkov na mazanici

z lokality je okolo 70. Číselné vyjadrenie za jednotlivé objekty sme v tab. 1 neuvádzali zámerne, lebo tieto údaje majú iba subjektívnu platnosť.

HLINA NA PREPLAVENIE Z POHREBISKA

Malé objemy hliny boli do laboratória doručené ako obsah nádob z hrobov. Preplavili sme obsah 27 nádob z 19 hrobov. Vo veľkej väčšine prípadov sa archeobotanické makrozvyšky po preplavení nezistili. Častejšie boli na sitkách úlomky veľkých kostí, slimáky, kosti drobných živočíchov. Iba v nádobe z hrobu 38 sme objavili zuhoľnatenú pravdepodobne nakvasenú kašovitú hmotu. Vo viacerých hrobách (tab. 2) sa našli uhlíčky. Nálezové okolnosti, a to súčasná prítomnosť mazanice i slimákov, môžu dosvedčovať, že sú zvyškom po kultúrnej vrstve staršieho sídliska. V hrobách 8, 11, 69 môžu uhlíky súvisieť s pohrebným rítom, dá sa o tom uvažovať na základe ich polohy v hrobe. Iba v jednom náleze (hrob 99, tab. 3) sa preplavením obsahu nádoby získali zuhoľnatené semená a úlomky kláskov pestovaných rastlín: hrachu siateho, jačmeňa siateho nahozrnového, pšenice jednozrnovej. No prímes, ktorá sa po preplavení na sitku spolu so zuhoľnatenými semenami objavila (mazanica, ulitníky, rybia šupina, úlomky dlhých kostí), môže dokumentovať sídliskovú kultúrnu vrstvu, z ktorej bola nasypaná do nádoby zemina, a nie zvyšok potravy v nádobe. V šiestich nádobách z hrobov sa pri preplavovaní hliny získali ojedinelé nezuhoľnatené semenka plano rastúcich bylín. Povrch semien - obal bol veľmi korodovaný, vnútrošok úplne chýbal, dá sa predpokladať, že semená patria k vegetácii dávnominulej. Hĺbka, z ktorej sa tieto semenka vyzdvihli, a to od 150 až po 230 cm od polohy pod ornicou, vylučuje kontamináciu súčasnou zásobou semien v pôde. Ako je zrejmé z tab. 4, botanické druhy *Sambucus ebulus* - baza chabzda, *Chenopodium album* - mrlík biely, *Stachys annua* - čistec ročný, *Trifolium* sp. - ďatelina sa na lokalite Nižná Myšľa - Várhegy II opakujú aj v zuhoľnatených semenách. O pôvode zuhoľnatených semien v dobe bronzovej sme presvedčení. Pochádzajú najmä z objektu 177 (hlinisko), kam sa druhotne hádzali odpadky v klasickej fáze otomanskej kultúry a kde sa aj pálili (zistenie *Olexa 1987; 1988*). Teda taký istý pôvod, prípadne ešte starší, môžu mať aj nezuhoľnatené semená nájdené v nádobách na pohrebisku. Pôda na lokalite Nižná Myšľa v hĺbke nad 150 cm musí mať dobré konzervačné vlastnosti pre organickú hmotu obsahujúcu sklerenchymatické pletivá. Iba tak sa mohli zachovať zvyšky semien do dnešných čias. S podobnou situáciou sa pri preplavovaní stretávame aj na iných sídliskách, napr. Mužla-Čenkov (*Hajnalová 1993b*), niekedy ešte starších, napr. Šarišské Michaľany (*Hajnalová 1993c*).

HLINA NA PREPLAVENIE ZO SÍDLISKA

Systematické sledovanie obsahu sídliskových objektov preplavovaním, a tým vyhľadávanie rastlinných zvyškov, sa na lokalite neuskutočnilo. Iba príležitostne sa z rôznych objektov (jamy, hlinisko) odobrali menšie objemy hliny, ktoré sa potom v laboratóriu preplavili (tab. 3). Dovedna sa preplavilo okolo 100 litrov hliny pochádzajúcej zo 6 objektov a z 10 polôh v nich. Okrem zuhoľnatených semien pestovaných a planých rastlín sa na sitkách našli uhlíky, slimáky, kostičky drobných živočíchov, stavce a šupiny rýb, mazanica, niekedy i úlomky korýtok rybníčných, zlomky prepálených kostí. Tento sortiment nálezov ukazuje, že sme preplavovali odpadkové vrstvy zo sídliska. Ani v jednom prípade v určitom objeme hliny nebol obsah zuhoľnatených semien pestovaných rastlín taký vysoký, aby nás to oprávňovalo domnievať sa, že ide o zvyšok nejakej zásoby. Počas preplavovania sme našli okolo 100 uhlíkov z 11 druhov a rodov drevín (tab. 2), ktoré hodnotíme v ďalšej časti príspevku pri zhrnutí poznatkov. Získali sme tiež okolo 180 zväčša zuhoľnatených semienok pestovaných zrnovín, strukovín, olejnatých a priadnych rastlín, ale aj 160 zuhoľnatených semienok plano rastúcich rastlín 20 druhov a rodov, ktoré vegetovali v dobe bronzovej (tab. 4). Pochádzajú najmä z objektu 177, o ktorom sme sa už zmienili. Popri zuhoľnatených semienkach planých rastlín sa našlo niekoľko nezuhoľnatených semien, a to dvoch skupín. Prvá skupina je druhovo zhodná so zuhoľnatenými semenami, a teda ju môžeme podobne datovať do doby bronzovej. Druhá skupina, počtom druhov nevýrazná, sa oddeľuje prítomnosťou taxónov, ktoré sa na našom území rozširujú až od stredoveku po súčasnosť (*Amaranthus* sp. cf. *retroflexus* - láskavec pravdepodobne ohnutý a *Lactuca seriola* - šalát kompasový). Zdá sa, že v danom prípade sa počas vyberania hliny na preplavovanie v teréne neodstránila zem kontaminovaná semenami súčasnej vegetácie. Tento

Tab. 1. Nižná Myšľa, Várhegy II. Odtlačky zvyškov pestovaných a planých rastlín v mazanici

Pomenovanie rastliny	Časť rastliny	Číslo objektu									
		1	5	112	182	188	190	202	203	186 ⁺	chata B
Hordeum vulgare (jačmeň siaty)	klásky	X					X				
	zrno	X	X	X	X						
Triticum aestivum (pšenica siata)	zrno	X									X
Triticum dicoccon (pšenica dvojzrnová)	zrno				X	X					X
	klásky			X			X				X
	plevy			X		X	X				
	vidličky			X			X			X	
Triticum monococcum (pšenica jednozrnová)	klásky			X	X		X				X
	vidličky			X			X			X	
	zrno						X				
Triticum spelta (pšenica špaldová)	vidličky									X	
Triticum spec. (pšenica)	zrno	X									
	vidlička	X	X							X	
Cornus mas (drieň obyčajný)	kôstka	X									
plané trávy	listy							X	X		

+ odtlačky v hlinenom bochníku

Tab. 2. Nižná Myšľa, Várhegy II. Zuholnatené zvyšky stromov a kríkov

Číslo objektu	Charakteristika objektu	Počet uhlíkov	Quercus sp. (dub)	Carpinus betulus (hrab obyčajný)	Acer sp. (javor)	Ulmus sp. (brest)	Fagus sylvatica (buk lesný)	Salix sp. (vrba)	Populus sp. (topoľ)	Betula sp. (breza)	Corylus avellana (lieska obyčajná)	Cornus mas (drieň obyčajný)	Rosa canina (ruža šíповá)	Listnatá drevina
1	jama	17					X							
64	jama	11	X			X				X				
104	jama	8	X	X										
108	jama	5	X		X			X						
177	hlinitisko	60	X	X	X ⁺⁺				X	X	X	X ⁺	X	X
243	jama	3	X											
8	hrob	2									X			
11	hrob	1			X									
69	hrob	3	X											X
223	hrob	9	X	X	X		X							

+ zuholnatý plod, ++ nezuholnaté semená

Tab. 3. Nižná Myšľa, Várhegy II. Počet zúčtovaných semien a zvyškov plodov pestovaných rastlín

Číslo objektu	Charakteristika objektu	Triticum					Hordeum		Panicum miliaceum (proso siate)	Pisum sativum (hrach siaty)	Lens esculenta (šošovica jedlá)	Linium spec. (ľan)	Gramineae cult. (zrnoviny)	Objem preplavenej hliny v litroch	Počet zistených vidličiek
		dicoccon (dvojzrnová)	spelta (špaldová)	aestivum (siata)	monococcum (jednozrnová)	spec. (nerozlíšiteľná)	vulgare (siaty)	vul. ssp. coeleste (siaty nahozrnový)							
64	jarna												2	1	
108	jarna					1	1			1				4	
177	hlinisko	16	26 X	4	1 X	3 X	10 X	43		8	1	6	67	70,5	130
186	jarna	X	X		X		X							5	stovky
255	hlinisko	1		2			3		1					8	
99	hrob				X	X		1		1				1,25	2

X prítomné úlomky plodov, tzv. vidličky

Tab. 4. Nižná Myšľa, Várhegy II. Počet zuhoľnatých aj nezuhoľnatých semien plano rastúcich rastlín

Zuhoľnaté			Pomenovanie rastliny	Nezuhoľnaté								
jamy		hli- nisko		hli- nisko	jamy		hroby					
64	186*				177	177	104	108	27	35	17	20
	X	3	Poaceae									
		3	Muscari comosum									
	X	2	Avena sp.									
		1	Polygonum sp.									
1			Polygonum aviculare									
		1	Asteraceae									
		1	Plantago lanceolata									
		5	Potentilla spec.									
		1	Rubus caesius									
		1	Silene vulgaris									
		4	Viola tricolor									
		7	Fabaceae									
		3	Bromus secalinus									
	X	58	Bromus sp.									
		10	Lolium sp.									
		18	Tithymalus sp. cf. virgata									
1		23	Sambucus ebulus									57
			Sambucus nigra		1							
			Sambucus sp.		2							
2		8	Chenopodium album	1			3	3	2		22	
	X		Chenopodium sp.		1	5						
		5	Fallopia convolvulus	2								
		1	Stachys annua	1		1					1	
		1	Trifolium sp.							1		
			Gypsomilla spec.					1				
			Calystegia sepium						1			
			Vicia sp.							1		
			Brassicaceae							1		
			Persicaria lapathifolia	1							1	
			Lamium album	1		1						
			Amaranthus sp.	28								
			Stellaria media	9								
			Lactuca seriola	58								
			Echinochloa crus-galli	1								
			Solanaceae	1								
			Acer. spec	2								
+ nálezy v hlinenom bochníku			Hĺbka od povrchu v cm	180 -250	135	130	230	200	170	150	155	190

predpoklad vyplýva aj zo skutočnosti, že semená týchto dvoch druhov sa nachádzali iba v dvoch zo šiestich výberov hliny z toho istého objektu (177, hlinisko, nál. posudok 13 314/98).

HLINENÉ BOCHNÍKY

Z jamy - objektu 186 pochádza spečený, prípadne druhotne prepálený hlinený bochníkovitý útvar, ako aj niekoľko zlomkov podobného pôvodu. V archeobotanickom laboratóriu sme mali možnosť sledovať celý nález a zlomky z podobných predmetov. Bochník bol cca 21 cm široký, okrúhly, okolo 4,5 cm vysoký. Hmota, z ktorej pochádza, sa výrazne farebne odlišuje. Tmavšia je z hladenej strany - pravdepodobne povrchu predmetu, svetlejšia je na nehladenej, drsnej strane. Nemožno vyhlásiť, že z tejto strany je predmet značne olámaný. V celom predmete sú odtlačky vidličiek pestovaných zrnovín. Navyše, v tmavej hmote hliny sa nachádza aj veľké množstvo zuhoľnatených vidličiek. Pri archeobotanickej analýze, ktorá sa mohla urobiť iba na lomoch, lebo rozplavovanie vodou, prípadne slabými organickými kyselinami nebolo účinné, sme zistili tieto zuhoľnatené zvyšky: pšenica dvojrznová, pšenica jednozrnová, pšenica pravdepodobne špaldová. Vymenovaných vidličiek bolo okolo 100. Ojedinele sa v hmote dali nájsť aj zrná jačmeňa siateho, semená plano rastúcich rastlín, ako stoklas, mrlík, ovos, a viacero poškodených nerozlíšiteľných semien tráv.

Z lokality pochádza tiež ďalší hlinený bochníkovitý útvar (objekt 177). Bol okolo 7 cm široký, v priemere oválny, asi 4 cm vysoký. V jeho hmote neboli žiadne organické prímеси.

ZHRNUTIE POZNATKOV

1. Nálezy zuhoľnatených semien pestovaných rastlín, ale najmä prítomnosť zvyškov pliev v rôznych hlinených hmotách dokumentujú pestovanie rastlín obyvateľmi sídlisk. Je totiž málo pravdepodobné, že by sa plevy na sídlisko boli dostali len ako obchodný výmenný artikel bez zrna. Skôr sa dá predpokladať, že patrili k úrode pozberanej z poľa a tu sa oddeľovali od zrna mlátením a previevaním. Ako súčasť zadiny sa následne primiešavali do hliny mazaníc.

2. Zvyšky pestovaných rastlín z Nižnej Myšle, a to pšenica dvojrznová, pšenica jednozrnová, pšenica špaldová, pšenica siata, jačmeň siaty, jačmeň siaty nahozrnový, proso siate, hrach siaty, šošovica jedlá, ale pravdepodobne aj lan siaty, ak naše určenie je správne, ukazujú na široký sortiment použitých rastlín z poľa, prípadne zo záhrady. Nálezové okolnosti neumožnili určiť, ktoré z vymenovaných rastlín sa pestovali samostatne, prípadne v zmeskách, alebo ktorý z týchto druhov bol iba nezámernou prímесou v hlavnej pestovanej rastline. Doteraz známy sortiment pestovaných rastlín z obdobia otomanskej kultúry z doby bronzovej (Hajnalová 1989) sa doplnil o pšenicu špaldovú, prípadne lan, a nie veľmi presvedčivo o proso siate, zistené iba v jednom objekte jedným zastúpeným zrnom. Proso je rastlinou, ktorá ľahko splaňuje. Jeho najstaršie nálezy sa pripisujú skôr takejto forme existencie (Hajnalová 1993a).

3. Veľmi nevýrazne je zastúpený sortiment zbieraných plodov a semien plano rastúcich rastlín. Poznáme iba semeno drieňa obyčajného, černice, v uhlíkoch je dokumentovaná lieska obyčajná a ruža šípová. Ako potrava alebo ako krmivo mohli ďalej do úvahy prichádzať žalude. Nenašli sa, avšak veľké zastúpenie uhlíkov z duba tento predpoklad umožňuje. Nepočetnosť nálezového súboru tejto skupiny rastlín je spôsobená pravdepodobne nepreplavovaním obsahu väčšieho počtu objektov a väčšieho objemu hliny z nich.

4. Sortiment uhlíkov dokladá prítomnosť listnatých lesov v bezprostrednom zázemí lokality. Prevládajúcou drevinou bol v tomto lese určite dub, nachádzal sa tu hrab, javor a brest, v nive riek aj topoľ s vrbou, prípadne aj breza. Buk, ktorého uhlíky sa tiež našli na lokalite, pravdepodobne nerástol v jej blízkom zázemí. Jeho výskyt, na základe požiadaviek na vlhkosť, teplo a pôdne podmienky, možno predpokladať najbližšie vo vyšších polohách Slanských vrchov, pravdepodobne v teréne vyššom ako 500 m n. m. Je pozoruhodné, že sme sa pri analýze viac ako 120 uhlíkov ani v jednom prípade nestretli so zvyškom po ihličnatej drevine. Zrejme ani vzdialené zázemie lokality neobsahovalo porasty ihličnatých drevín. Porovnať vegetáciu dneška, a tak sa pokúsiť o detailnejšiu rekonštrukciu rastlinstva v dobe bronzovej, nie je možné. Zonácia lesných porastov, ako ju definujeme dnes, v tomto období ešte nebola. Odborníci predpokladajú, že sa začala formovať o 300 až 500 rokov neskôr, ako je obdobie rastu stromov, ktorých uhlíky z lokality poznáme.

5. Zuholnatené semená plano rastúcich bylín a tráv, zistené najmä vo veľkoplošnom hlinisku, majú vypovedaciu schopnosť pri snahách dozvedieť sa niečo o vzhľade sídliska v čase zasypávania tohto objektu, teda v klasickej fáze otomanskej kultúry. Až 70 % druhovo určených semien predstavuje skupinu apofytov, to znamená rastlín pôvodných v našej flóre. Zvyšných 30 % druhov tvorí skupinu archeofytov, rastlín v našej vegetácii nepôvodných. Ich prítomnosť na danej lokalite úzko súvisí s antropickou činnosťou. To znamená, že pod vplyvom činnosti človeka sa vytvorili vhodné podmienky, aby sa tieto druhy usídlili na poliach a rumoviskách, ale aj na sídliskách. Dá sa predpokladať pomerne intenzívna činnosť človeka na lokalite pred klasickou fázou osídlenia. Mohli sa tu nachádzať prípadne aj polia, lebo *Bromus secalinus* - stoklas obilný, *Fallopia convolvulus* - pohánko-vec ovšjavý, *Chenopodium album* - mrlík biely, *Stachys annua* - čistec ročný súvisia v našich archeobotanických nálezoch zo Slovenska predovšetkým s nálezmi poľných pestovaných rastlín. Z týchto polí mohli rastliny prežívať aj v neskorších obdobiach na presvetlených polohách s dostatkom živín v pôde. Ich výskyt aj v nezuholnatej forme semien to plne dosvedčuje.

Stanovištnými nárokmi dokladajú apofyty aj archeofyty z klasickej fázy osídlenia ľuďom otomanskej kultúry výslnné, suché, predovšetkým trávou porastené plochy. Vyššia bylinná vegetácia sa nachádzala iba v miestach s väčším obsahom živín, predovšetkým dusíka.

Na základe druhovej skladby apofytov sa dá predpokladať, že ľudia zakladali sídlisko v leso-stepnej vegetácii. A keďže sa to udialo v klimatickej fáze epiatlantika, keď bol trend prirodzeného ústupu od lesov k bezlesnej vegetácii, práve intenzívna činnosť človeka toto zostepnenie značne urýchlila.

6. Hlinený bochník z objektu 186, plný odtlačených, ale aj zuholnatých zvyškov zrnovín, predstavuje nález, ktorý si zaslúži pozornosť. Analógie v archeobotanickej literatúre z Európy k to-muto predmetu nie sú. Ani účastníci paleoetnobotanického sympózia v Nitre v r. 1989, kde sa archeobotanická analýza bochníka prezentovala ako poster (Hajnalová 1991), si nespomenuli, žeby sa s podobným predmetom niekedy boli stretli. Sortiment zistených zvyškov pestovaných rastlín ukazuje, že sa do hliny primiešali všetky zrnoviny známe z doby bronzovej na sídlisku. O alternatívach, či ide o kultový predmet (napodobneninu bochníka chleba), alebo o hrnčiarsky polovýrobok, prípadne výrobok, bude možné uvažovať až pri archeologickom zhodnotení všetkých artefaktov pochádzajúcich z tohto objektu.

L i t e r a t ú r a

- HAJNALOVÁ, E. 1989: Súčasný stav poznatkov z archeobotaniky na Slovensku. In: *Acta Interdiscipl. Archaeol.* 6. Nitra, s. 3-192.
- HAJNALOVÁ, E. 1991: A clay loaf with glumes from Nižná Myšľa. In: *Palaethnobotany and Archaeology. Acta Interdiscipl. Archaeol.* 7. Nitra, s. 125-126.
- HAJNALOVÁ, E. 1993a: Obilie v archeobotanických nálezoch na Slovensku. In: *Acta Interdiscipl. Archaeol.* 8. Nitra, s. 3-147.
- HAJNALOVÁ, E. 1993b: Nálezy organických zvyškov získaných preplavovaním a analýzou odtlačkov. In: Hanuliak, M. - Kuzma, I. - Šalkovský, P.: *Mužla-Čenkov I.* Nitra, s. 101-135.
- HAJNALOVÁ, E. 1993c: Praveké osídlenie lokality Šarišské Michaľany, dokumentované rastlinnými zvyškami. In: *Východoslov. Pravek.* 4. Košice, s. 49-65.
- OLEXA, L. 1987: Desiatá etapa výskumu v Nižnej Myšli. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1986.* Nitra, s. 82.
- OLEXA, L. 1988: Jedenásta etapa výskumu v Nižnej Myšli. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1987.* Nitra, s. 102-104.

ARCHÄOBOTANISCHE FUNDE AUS NIŽNÁ MYŠĽA

Resümee

Der Beitrag bewertet in Kürze archäobotanische Funde (Abdrücke von Samen und Fruchtre-sten im Lehmverputz, in einem Lehmklumpen, Holzkohlenstückchen, verkohlte Samen von Kultur-

und Wildpflanzen und unverkohlte Samen von Wildpflanzen) aus 77 Fundkomplexen einer Siedlung und Nekropole in der Lage Várhegy II in der Gemeinde Nižná Myšľa (Bez. Košice-Land). Die Funde sind in die bronzezeitliche Otomani-Kultur datiert. Das Fundsortiment gewann man durch Schlämmung von Erde aus verschiedenen Objekten im Laboratorium, doch ebenfalls durch Bergung direkt aus den Objekten im Gelände während der archäologischen Grabung. Gewonnen wurden Belege über den Anbau von *Triticum dicoccon*, *T. monococcum*, *T. spelta*, *T. aestivum*, *Hordeum vulgare*, *H. v. var. coeleste*, cf. *Panicum miliaceum*, *Linum* cf. *usitatissimum*, *Pisum sativum*, *Lens esculenta*. Aus aufgesammelten Früchten gewann man Belege über *Cornus mas*, *Rubus caesius*, *Corylus avellana*, *Rosa canina*. Die Taxa von Gehölzen dokumentieren im Hinterland der Fundstelle das Vorhandensein von Laubwäldern mit dominierendem *Quercus* sp. Zusammen mit ihm wuchsen *Carpinus betulus*, *Acer* sp., *Ulmus* sp. In der Flußau unterhalb der Fundstelle, die sich auf einer Anhöhe erstreckt, wuchsen *Populus* sp. und *Salix* sp. Im aufgelichteten Waldbestand konnten sich auch *Corylus avellana*, *Rosa canina* und *Cornus mas* befinden, deren Reste ebenfalls gefunden wurden. Die Autorin vermutet, daß *Fagus sylvatica* nicht im unmittelbaren Hinterland der Fundstelle wuchs, sondern auf die Fundstelle von Menschen aus entfernterem Hinterland gebracht wurde. Verkohlte wie auch unverkohlte Samen von Wildpflanzen stimmen in einer gewissen Gruppe überein. Diese Gruppe stammt aus dem Objekt 177, dessen Verfüllung in die klassische Phase der Otomani-Kultur datiert ist. Aufgrund der Anforderungen der Pflanzen an die Eigenschaften des Milieus vermutet die Autorin, daß den Vegetationscharakter in der Siedlung in diesem Zeitabschnitt Arten einer niedrigeren Vegetation, Gräser und Trockenheit liebende Kräuter bildeten. Zu unikaten Funden gehört ein Lehmklumpen (Dm. 21 cm, H. rund 4,5 cm), der in seinem Material verkohlte Getreidereste enthielt.

LATÉNSKE SÍDLISKO V ŠALI-VEČI V OKRESE GALANTA

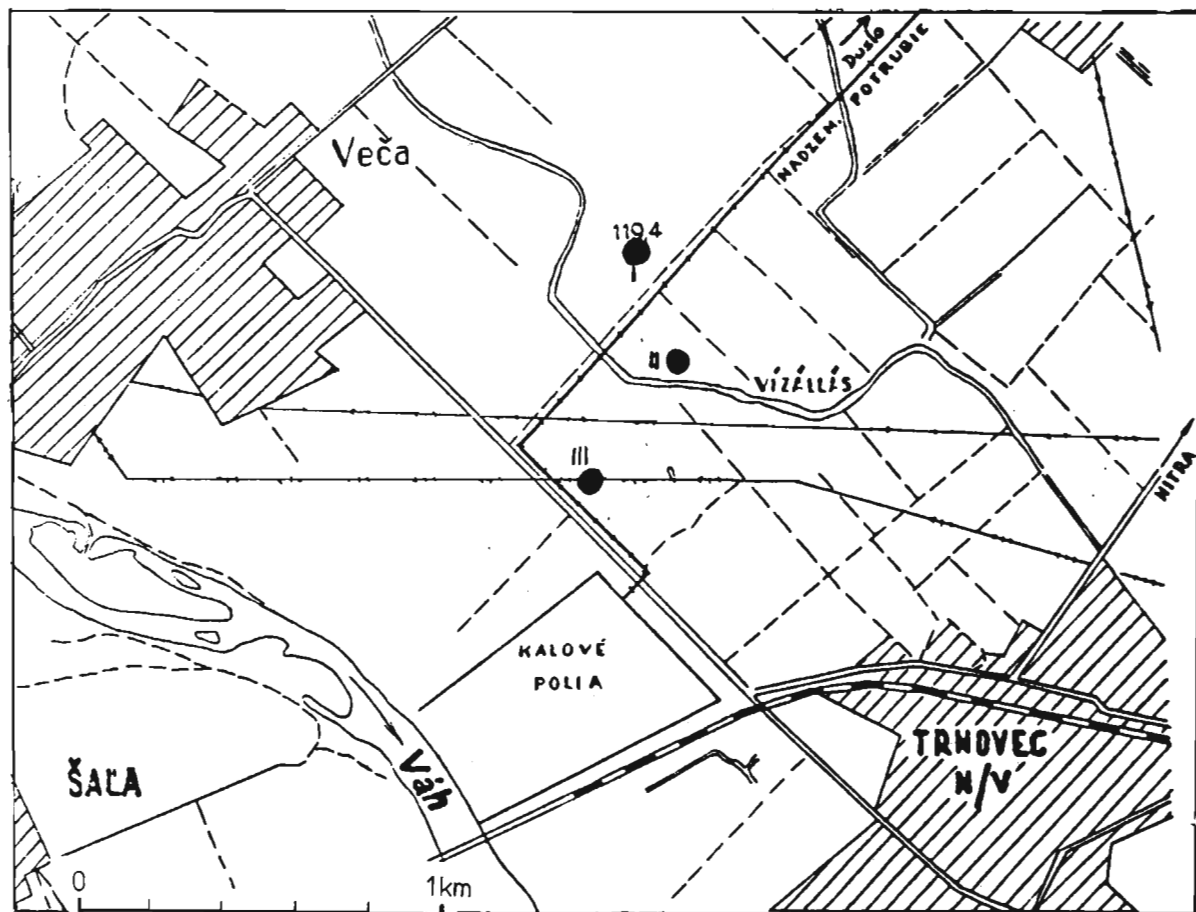
Gertrúda Březinová

Juhozápadné Slovensko, Podunajská nížina, Šaľa, časť Veča, archeologický výskum, sídlisko, dve chaty - prýbytok a výrobný objekt, stredná doba laténska (LB₂-LC₁), keramika, práslen, hlinené závažia, železná troska, kamenný brúsik.

Southwestern Slovakia, the river Danube lowland, Šaľa - part Veča, archaeological investigation, settlement, two huts - dwelling and producing object, the Middle La Tène period (LB₂-LC₁), pottery, whorle, clayey, weights, iron slag, stone grinder.

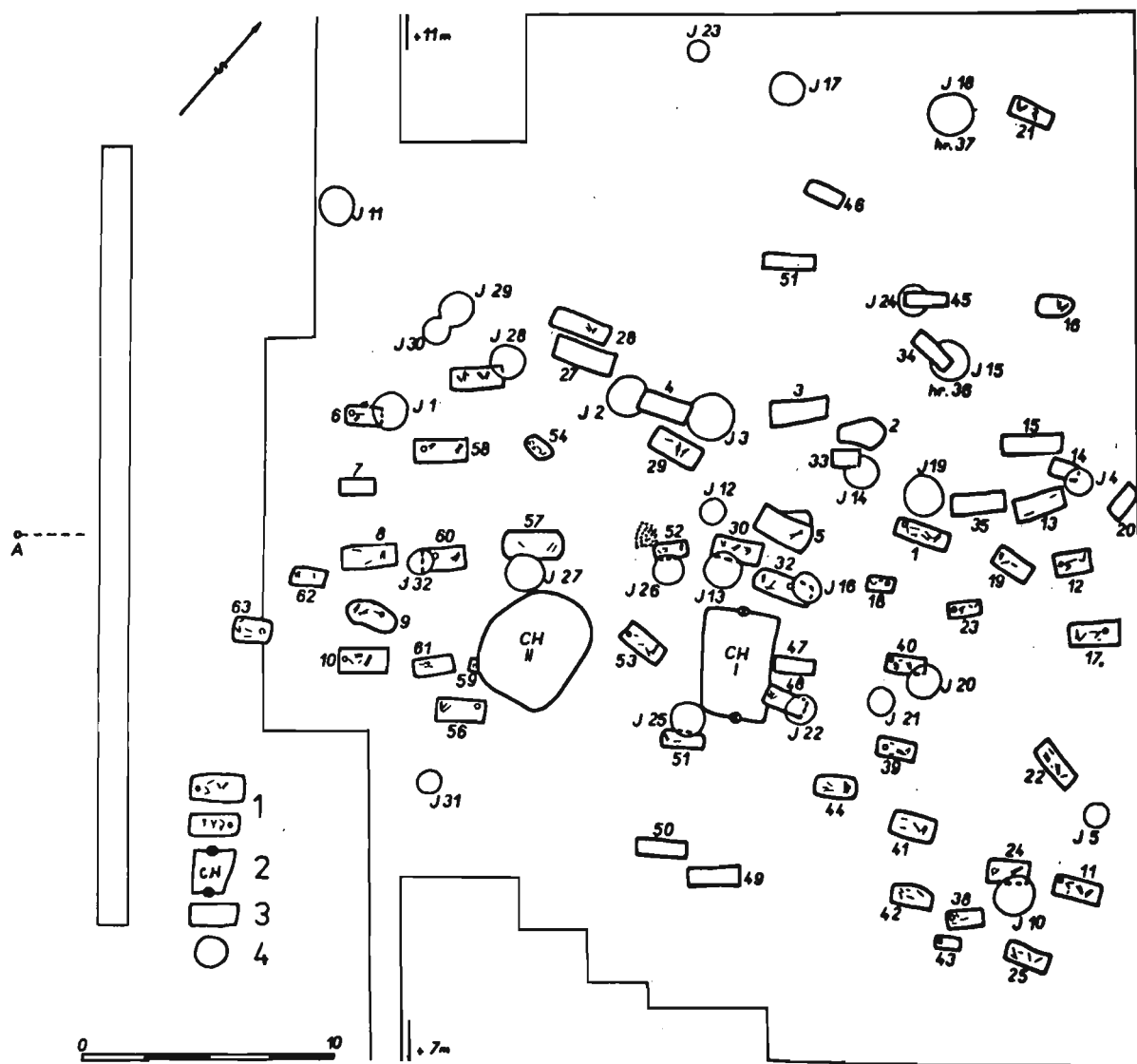
Po skončení výskumných prác na nálezisku Šaľa, časť Veča, v polohe Vizáallás v septembri 1964 začal sa výskum na susednej vyvýšenine (kóta 119,4) s názvom Hidas (uvádzané aj Hidas domb). Toto nálezisko je od predchádzajúceho asi 300 m na sever (obr. 1: 1). Podnetom na terénny výskum bolo, že pri prieskume (E. Rejholcec a J. Balogh) sa zistilo na povrchu okrem črepov mnoho vyoraných ľudských kostí. Výskum sa realizoval v r. 1964-1965 pod vedením A. Točíka. Okrem pohrebiska

Obr. 1. Šaľa, časť Veča. Situačný plán lokalít. I - miesto výskumu v r. 1964-1965, poloha Hidas; II - poloha Vizáallás; III - poloha Kolačova roľa, výskum L. Zachar v r. 1975.

zo staršej doby bronzovej, kultúrnych jám a stredovekého pohrebiska (Točík 1992, s. 201-202) boli odkryté aj dve chaty z doby laténskej - chata I/65 a II/65.

Lokalita sa nachádza na piesočnej dune (kóta 119,4; mapa 45-14-04, 1 : 10 000, 140 : 50 mm) v inundácii rieky Váhu. Zo západnej strany tečie Jačský potok. Na juhovýchodnej strane vyvýšeniny viedla poľná cesta, pozdĺž ktorej sa pri hĺbení potrubia na odpadovú vodu z továrne Duslo narazilo

Obr. 2. Šaľa, časť Veča, kóta 119,4 - Hidas. Celkový plán výskumu v r. 1964-1965. Zameral E. Rejholec. 1 - hroby zo staršej doby bronzovej; 2 - laténske chaty; 3 - včasnostredoveké hroby; 4 - včasnostredoveké obilné a iné jamy.

na archeologické objekty. Preskúmaná bola plocha 1300 m². Je pozoruhodné, že laténske objekty neboli poškodené mladšími zásahmi (obr. 2).

Úprimná vďaka za možnosť publikovať tento sídliskový súbor patrí autorovi výskumu A. Točíkovi, ktorý mi určil materiál na spracovanie vo svojej pozostalosti. Charakteristika lokality, opisy objektov, plán lokality a nákresy objektov sú s malými úpravami prevzaté z rukopisu A. Točíka a z nálezových správ spracovaných E. Rejholcom (5504/71, 7543/76 - dokumentácia AÚ SAV). V r. 1975 pri hĺbení ryhy ďalšej časti odpadového potrubia závodu Duslo (kóta 116,210 oproti odpadovej nádrži) boli porušené okrem iného aj tri objekty z doby laténskej, ktoré skúmal L. Zachar (1976, s. 226-258; 1978, obr. 1). Publikované sú pod názvom lokality Trnovec nad Váhom, poloha Kolačova roľa (obr. 1: III), patria však do katastra obce Šaľa, časť Veča.

OPIS OBJEKTŮV

Chata I/65

Chata bola objavená pri výkopových prácach v sondách XI a X/65 v úseku metrov 23-27. Dobro sa rysovala v hl. 40 cm po odstránení ornice a černoze, výplň tvorila šedočierna zemina. Tvar mala obdĺžnikový, so zaoblenými rohmi (obr. 3). Dno chaty bolo v hl. 60-65 cm, veľmi dobre vypracované, hladké, rovné, vymazané pieskovitou hmotou (pozri rozbor). V strede kratších strán boli kolové jamy zapustené do dna do hl. 60 cm. Obe kolové jamy boli kolmo vyhlbené, steny a rovné dno mali vymazané zhodne ako dno chaty. Chata bola orientovaná dlhšou osou v smere SZ-JV. Rozmery mala 410 x 280 cm. V severnej časti pod chatu zasahoval hrob zo staršej doby bronzovej. Priestor chaty nebol narušený žiadnym mladším zásahom. Z výplne je pomerne bohatý črepový materiál, ktorý sa nachádzal najmä v hl. 30-60 cm (merané od dna nahor). Na dne boli opracované predmety z parohoviny (šidlo, násada-rukoväť, rydlo-pečatidlo) a surovina - celý jelení paroh. Okrem toho je z chaty množstvo zvieracích kostí.

Opis typických črepov

Tvary nádob sú určené podľa tabuľky profilov z laténskeho sídliska v Čataji (Ožďáni - Hečková 1987, s. 407) a porovnaním s hrobovou keramikou z Dubníka (Bujna 1989, tab. XXXVII-XL). Skratky: Z - zachovanosť jedinca, p. ú. - priemer ústia nádoby.

1. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 160 mm, plasticky členené plec oddelené vhlbenými líniami. Povrch sivočierny, hlina jemná, dobre vypálená. Flašovitá nádoba vyrobená na kruhu (obr. 5: 1).
2. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 100 mm, po obvode hrdla jemne naznačené rebro, oddelené vhlbenými líniami. Povrch hnedý, hlina jemná, dobre vypálená. Flašovitá nádoba vyrobená na kruhu (obr. 5: 2).
3. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 160 mm, bez výzdoby. Povrch sivočierny, hlina hrubozrnná, s prímiesou kamienkov. Misa vyrobená na kruhu (obr. 5: 3).
4. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 180 mm. Povrch sivočierny. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vyrobená na kruhu (obr. 5: 4).
5. Z: telo nádoby, z vydutia. Výzdoba - v dvoch radoch idúce vlnkované špirálovite stočené ležaté S. Povrch hladný, tmavosivý. Hlina jemná, dobre vypálená. Flaša (váza) vyrobená na kruhu (obr. 5: 5).
6. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 160 mm. Povrch hladný, sivočierny. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vyrobená na kruhu (obr. 5: 6).
7. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Na rozhraní hrdla a tela po obvode vhlbená rytá línia. Povrch hladný, sivý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa zhotovená na kruhu (obr. 5: 7).
8. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 200 mm. Vhlbená rytá línia po obvode maximálneho vydutia. Povrch sivý, hlina jemná, dobre vypálená. Misa zhotovená na kruhu (obr. 5: 8).
9. Z: okraj, telo, p. ú. 100 mm. Povrch hladný, tmavosivý. Hlina jemná, dobre vypálená. Miska zhotovená na kruhu (obr. 5: 9).
10. Z: okraj, telo, p. ú. 200 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina zrnitá, s prímiesou piesku. Miska zhotovená na kruhu (obr. 5: 10).
11. Z: okraj, telo, p. ú. 140 mm. Plasticky zvýraznený pás na rozhraní tela a vydutia. Povrch tmavosivý, hladný. Hlina jemná, dobre vypálená. Miska zhotovená na kruhu (obr. 5: 11).
12. Z: okraj, telo, p. ú. 200 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina zrnitá, s prímiesou piesku. Miska zhotovená na kruhu (obr. 5: 12).
13. Z: okraj, p. ú. 180 mm. Povrch drsný, hnedý. Hlina s prímiesou rastlinných zvyškov (obr. 5: 13).
14. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 200 mm. Povrch tmavosivý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vyrobená na kruhu (obr. 5: 14).
15. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 140 mm. Vhlbená línia po obvode rozhrania hrdla a vydutia. Povrch sivý, hladný. Hlina jemná, dobre vypálená. Miska vyrobená na kruhu (obr. 5: 15).
16. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 200 mm. Povrch tmavosivý, hladný. Hlina jemná, dobre vypálená. Flašovitá nádoba zhotovená na kruhu (obr. 5: 16).
17. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 160 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina stredne drsná, s prímiesou kamienkov. Misa vyrobená na kruhu (obr. 5: 17).
18. Z: okraj, p. ú. 220 mm. Povrch sivohnedý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vyrobená na kruhu (obr. 5: 18).

19. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 200 mm. Povrch hladený. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vyrobená na kruhu (obr. 5: 19).
20. Z: okraj, p. ú. 180 mm. Povrch hladený, hnedý. Hlina stredne jemná, dobre vypálená. Misa (?) vytočená na kruhu (obr. 5: 20).
21. Z: okraj, telo, p. ú. 140 mm. Povrch tuhovaný. Hlina drsná, s prímiesou kamienkov. Výzdoba v tvare rebra po obvode pliec, na tele zvislé hrebeňovanie. Misa vyrobená na kruhu (obr. 6: 1).
22. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 180 mm. Lišta po obvode hrdla, zvýraznená vhlbenými žliabkami. Povrch drsný, hnedosivý. Hlina s prímiesou kamienkov. Situlovitý hrniec zhotovený na kruhu (obr. 6: 4).
23. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 160 mm. Okraj vtiiahnutý, esovite prehnutý. Na hrdle vhlbená nepravidelná vetvičkovitá výzdoba. Povrch tuhový, leštený. Hlina drsná, s prímiesou kamienkov (obr. 6: 2). Nádoba vyrobená na kruhu.
24. Z: okraj, telo, p. ú. 160 mm. Povrch hnedosivý. Hlina drsná, s prímiesou kamienkov. Okraj vtiiahnutý až esovite zaoblený dovnútra. Misa vyrobená na kruhu (obr. 6: 3).
25. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 180 mm. Povrch tmavosivý, stredne drsný. Hlina s prímiesou piesku. Po obvode hrdla zvýraznená lišta. Situlovitá nádoba zhotovená na kruhu (obr. 6: 5).
26. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 140 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s prímiesou piesku. Po obvode vydutia rytý žliabok. Situlovitá nádoba zhotovená na kruhu (obr. 6: 6).
27. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 180 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s prímiesou piesku. Misa vyrobená na kruhu (obr. 6: 7).
28. Z: okraj, telo, p. ú. 140 mm. Povrch drsný, skoro čierny. Hlina s prímiesou kamienkov. Na vydutí a spodnej časti tela po obvode vhlbené línie. Náznak žliabkov i z vnútornej a vonkajšej steny okraja. Misa zhotovená na kruhu (obr. 6: 8).
29. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 200 mm. Povrch jemný, vyhladený, hnedý. Okraj vyhnutý, s naznačeným žliabkom. Hlina jemná, dobre vypálená. Na plecach po obvode dvojica jemných vyhladených pásov. Misa vytočená na kruhu (obr. 6: 9).
30. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 140 mm. Povrch pórovitý, drsný, hnedosivý. Hlina drsná, porézna. Situlovitá misa vyrobená na kruhu (obr. 6: 10).
31. Z: okraj, p. ú. 160 mm. Povrch pórovitý, hnedosivý, drsný. Hlina drsná. Situla vyrobená na kruhu (obr. 6: 11).
32. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 160 mm. Povrch pórovitý, drsný, hnedosivý. Hlina drsná. Misa vyrobená na kruhu (obr. 6: 12).
33. Z: okraj, telo, p. ú. 160 mm. Povrch tmavosivý. Hlina s prímiesou piesku. Misa vytočená na kruhu (obr. 6: 13).
34. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 220 mm. Povrch hnedý, hladený. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa (situla) vyrobená na kruhu (obr. 6: 14).
35. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 160 mm. Povrch hladený, sivý. Hlina jemná, dobre vypálená. Situlovitý hrniec vyrobený na kruhu (obr. 6: 15).
36. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 220 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina drsná, s kamienkami. Tesne pod okrajom jemne prevŕtaná dierka a druhá naznačená. Misa vyrobená na kruhu (obr. 6: 17).
37. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s prímiesou piesku. Na vonkajšej stene okraja po obvode jemná vhlbená línia. Misa vyrobená na kruhu (obr. 6: 17).
38. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Povrch hladený, hnedosivý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vytočená na kruhu (obr. 6: 19).
39. Z: okraj, telo, p. ú. 160 mm. Povrch drsný, hnedastý. Hlina zle vypálená, s prímiesou väčších kamienkov. Misa (hrniec) vyrobená v ruke. Pod okrajom odtlačky prstov (obr. 7: 1).
40. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 260 mm. Povrch drsný, hnedosivý. Hlina zle vypálená, s prímiesou kamienkov. Zásobnica vyrobená v ruke (obr. 7: 2).
41. Z: okraj, p. ú. 200 mm. Povrch drsný, sivočierny. Hlina s prímiesou kamienkov. Misa (hrniec) vyrobená v ruke (obr. 7: 3).
42. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 180 mm. Povrch hnedý, drsný. Hlina s prímiesou väčších kamienkov. Misa (hrniec) vyrobená v ruke (obr. 7: 4).
43. Z: okraj, telo, p. ú. 260 mm. Povrch drsný. Hlina s väčšími kamienkami. Zle vypálená. Misa vyrobená v ruke (obr. 7: 5).
44. Z: okraj, p. ú. 220 mm. Povrch drsný, sivohnedý. Hlina s drobnými kamienkami. Hrniec (situla) vytočená na kruhu (obr. 7: 6).
45. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 160 mm. Povrch drsný, pórovitý, tmavosivý. Misovitý hrniec vyrobený v ruke (obr. 7: 7).
46. Z: rekonštruovateľná nádobka, p. ú. 100 mm. Povrch drsný, sivohnedý. Hlina s prímiesou piesku. Miska (téglik) vyrobená v ruke (obr. 7: 8).

47. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s prímiesou piesku. Misa vyrobená v ruke (obr. 7: 9).
48. Z: okraj, telo, p. ú. 200 mm. Povrch drsný, hnedý. Hlina s kamienkami. Misa vyrobená v ruke (obr. 7: 10).
49. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s prímiesou piesku. Misa vyrobená na kruhu (obr. 7: 11).
50. Z: okraj, p. ú. 160 mm. Povrch hnedý, drsný. Hlina s prímiesou organických prvkov. Misa vyrobená v ruke (obr. 7: 12).
51. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Povrch hnedý. Hlina s jemnou prímiesou piesku. Misa (hrniec) vyrobená v ruke (obr. 7: 13).
52. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 180 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s kamienkami. Situla vytočená na kruhu (obr. 7: 14).
53. Z: okraj, telo, p. ú. 160 mm. Povrch hladný, hnedý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vyrobená na kruhu (obr. 7: 15).
54. Z: okraj, telo, p. ú. 220 mm. Povrch pórovitý, čierny. Hlina drsná, s kamienkami. Misa vyrobená na kruhu (obr. 7: 16).
55. Z: okraj, telo, p. ú. 240 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s kamienkami. Misa vyrobená na kruhu (obr. 7: 17).
56. Z: okraj, telo, p. ú. 200 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s kamienkami. Misa (hrniec) vyrobená v ruke (obr. 7: 18).
57. Z: okraj, telo, p. ú. 220 mm. Povrch drsný, pórovitý. Hlina s väčšími kamienkami. Zle vypálená. Hrniec vyrobený v ruke (obr. 7: 19).
58. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 220 mm. Povrch hnedý. Hlina s prímiesou väčších kamienkov. Zásobnica vyrobená v ruke (obr. 7: 20).
59. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 180 mm. Povrch hnedý, hladný. Hlina jemná. Tesne pod okrajom prevrtaný otvor. Misa vyrobená na kruhu (obr. 9: 2).
60. Z: okraj, telo, p. ú. 200 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s prímiesou piesku. Misa vytočená na kruhu (obr. 9: 3).
61. Z: zlomok z tela nádoby, hrúbka črepu 6 mm. Povrch tmavosivý, hladný. Hlina jemná, dobre vypálená. Výzdoba jemným hrebeňovaním do oblúka (obr. 9: 9).

Rozbor keramického materiálu

Nálezy z objektu tvoria takmer výhradne fragmenty keramických nádob. Celkové množstvo črepov je 253 (100 %). Z tohto počtu je typických črepov (t. j. okrajové črepy, časti nádob s okrajom, prípadne dnom) 61, čo predstavuje 24 %. Atypických zlomkov z tela nádob bolo 192 (76 %). Tu sú zaradené i zlomky 11 diel. Dve dna boli na prstencovej nôžke a ďalšie dve mali konkávne vyhnuté dno (omfalos). Z počtu 192 črepov bolo iba 16 s prímiesou rôzneho obsahu tuhy. Výzdoba zvislým hrebeňovaním sa zaznamenala na 5 zlomkoch z tela.

Súbor typických črepov predstavuje 61 fragmentov nádob a okrajov, ktoré sú kresbovo zdokumentované na obr. 5-7 a 9: 2, 3, 9.

V ruke vyrobené nádoby predstavuje 14 črepov (23 %) a nádoby zhotovené na kruhu 47 kusov (77 %).

Najpočetnejšie zastúpenú skupinu tvoria misy (39 ks - 63 %) s rozličnou profiláciou, v rôznej veľkosti a s odlišnou kvalitou hlíny. Rozpätie priemeru ústia mis je od 140 do 220 mm (priemerná hodnota 180 mm). Čo sa týka úpravy povrchu, najpočetnejšiu skupinu tvoria nezdobené misy. K výzdobným motívom radíme i obvodové ryté línie a lišty. Ojedinelé je zvislé hrebeňovanie, rebro po obvode, vetvičkový vhlbený ornament, vhlbené poloblúčky.

Zastúpenie ďalších tvarov je nasledujúce: situlovité-hrncovité tvary - 8 ks, 13 %, kónické misy (hrnce) - 9 ks, 14,5 %, veľké tvary-zásobnice - 5 ks, 8 %, malá kónická miska (téglik) - 1 kus, 0,5 % a flašovitité tvary - 3 ks, 4 %.

Najčastejším výzdobným motívom je opäť vhlbená rytá línia po obvode. Jedinečný je motív kolkovanej výzdoby v podobe ležatého špirálovite stočeného písmena S, umiestnený v dvoch radoch po obvode vyššej nádoby (obr. 5: 5).

Ďalšie predmety z výplne objektu

62. Jelení paroh ako surovina.

63. Opracovaný predmet z parohoviny; dl. 140 mm, š. hornej časti 18 mm, š. dolnej časti 5 mm. Pravdepodobne šidlo (obr. 3: 1).

64. Opracovaný predmet z parohoviny, rukoväť; dl. 97 mm, priemer zaoblenej hornej časti 21 mm, priemer dolnej časti 14 mm (obr. 3: 2).

65. Opracovaný parohový nástroj, slúžiaci na výzdobu keramiky, kolkovanie koncentrických krúžkov (obr. 3: 3); dl. 113 mm, priemer hornej časti 22 mm, priemer dolnej časti 9 mm, priemer vnútorného krúžku 4 mm. Horná časť odlomená, nevypracovaná. Je otázne, či už plnil funkciu nástroja, alebo ide o nedokončený predmet.

66. Početný súbor zvieracích kostí (neanalyzované).

67. Vzorka podlahy, resp. výmazu z chaty. Predstavuje pieskovú hmotu - pieskovec, stredne zrnitý, vrstevnatý až lupinatý, so zvýšeným obsahom oxidov železa. Nejde o železitý tmel, ale o zvýšené koncentrácie vo vrstvičkách. Surovina je z okolia (podložný pieskovec a riečne náplavy). Hrúbka analyzovanej vzorky 150 mm. Geologický posudok vypracovala L. Illášová.

Pri číslach nálezov 62-66 sa neuvádzajú presné opisy a rozbor, pretože pri sťahovaniach zbierkových fondov v 70-tych rokoch a pri určitých výberoch materiálu sa tieto nálezy pravdepodobne stratili (počas prípravy príspevku sa nenašli). Nákresy a rozmery opracovaných parohových predmetov sú podľa technického denníka výskumu.

Chata II/65

Chata bola v priestore sond XII a XIII v úseku metrov 17-22. Po odstránení ornice sa rysovala v hl. 40-42 cm sivočiernym sfarbením výplne, ktorá po zaschnutí zostala bledosivá. Mala tvar obdĺžnika so zaoblenými rohmi a s viac-menej zaoblenými stenami (najmä západná stena). Dno chaty bolo v hl. 90-100 cm. Bolo nerovné, iba udupané, nevymazané, s nepravidelnými vyvýšeninami. Na dne boli dve kolové jamy, zahĺbené 30-35 cm, umiestnené v strede kratších stien. Od severnej steny bola kolová jama vzdialená 40 cm a od južnej 60 cm (obr. 4). Pri juhozápadnom rohu chaty bol zničený hrob zo staršej doby bronzovej. Rozmery chaty: 470 x 360 cm. Orientácia dlhšej osi v smere S-J.

Z výplne je menší počet črepov, zvieracie kosti, dva zlomky ihlancových závaží, kónický praseľen, koliesko z tuhového črepu, železná troska, dva opracované kamenné artefakty (pozri rozbor).

Opis typických črepov

1. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 140 mm. Povrch hladný, sivočierny. Hlina jemná, dobre vypálená. Po obvode hrdla zvýraznená lišta, ohraničená vhlbenými líniami. Fľašovitá nádoba zhotovená na kruhu (obr. 8: 1).

2. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 200 mm. Povrch hladný, sivý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vytočená na kruhu (obr. 8: 2).

3. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 160 mm. Povrch stredne drsný, hnedosivý. Hlina s prísadou drobných kamienkov. Po obvode hrdla zvýraznená lišta. Situla zhotovená na kruhu (obr. 8: 3).

4. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 140 mm. Povrch tmavohnedý až čierny. Hlina s prísadou piesku. Po obvode hrdla zvýraznená lišta. Fľašovitá nádoba vytočená na kruhu (obr. 8: 4).

5. Z: okraj, telo, p. ú. 80 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina pórovitá, s prísadou kamienkov. Situlovitá miniatúrna nádoba zhotovená na kruhu (obr. 8: 5).

6. Z: okraj, telo, p. ú. 200 mm. Povrch hladný, hnedý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vytočená na kruhu (obr. 8: 6).

7. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 80 mm. Povrch stredne drsný, hnedočierny. Hlina s prísadou piesku. Po obvode hrdla lišta. Fľaša vytočená na kruhu (obr. 8: 7).

8. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 160 mm. Povrch hladký, hnedý. Hlina jemná, dobre vypálená. Vázovitá fľaša vytočená na kruhu (obr. 8: 8).

9. Z: okraj, telo, p. ú. 140 mm. Povrch hladký, hnedý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vytočená na kruhu (obr. 8: 9).

10. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 160 mm. Povrch stredne drsný, tmavosivý. Hlina s kamienkami. Lišta po obvode hrdla zvýraznená vhlbenými líniami. Pod ňou vhlbená výzdoba v tvare ležateho V. Situla vytočená na kruhu (obr. 8: 10).

11. Z: okraj, hrdlo, p. ú. 160 mm. Povrch hladný, hnedý. Hlina jemná, dobre vypálená. Na vonkajšej stene okraja stopy po smolovom nátere (obr. 8: 11).

12. Z: okraj, hrdlo, plec, p. ú. 220 mm. Povrch hladný, tmavosivý. Hlina jemná, dobre vypálená. Situlovitý hrniec vytočený na kruhu (obr. 8: 12).

13. Z: okraj, p. ú. 120 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s prímiesou kamienkov. Misa vyrobená v ruke (obr. 8: 13).

14. Z: okraj, telo, p. ú. 160 mm. Povrch sivý, hladný. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vyrobená na kruhu (obr. 8: 14).

15. Z: okraj, telo, p. ú. 100 mm. Povrch drsný. Na tele nevýrazné, nepravidelné hrebeňovanie. Situla zhotovená na kruhu (obr. 8: 15).

16. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Povrch stredne drsný, hnedočierny. Hlina s prímiesou piesku. Misa vyrobená v ruke (obr. 8: 16).

17. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Povrch drsný, hrubý, hnedočierny. Hlina s kamienkami. Misa vyrobená na kruhu (obr. 8: 17).

18. Z: okraj, telo, p. ú. 180 mm. Povrch vnútornej steny hladný. Hlina jemná, sivočierna. Misa vyrobená v ruke (obr. 8: 18).

19. Z: okraj, p. ú. 200 mm. Povrch hladný, hnedý. Hlina jemná, dobre vypálená. Misa vytočená na kruhu (obr. 8: 19).

20. Z: telo. Priemer vydutia 180 mm. Povrch stredne drsný, sivý. Hlina s prímiesou tuhy. Po obvode zvýraznená lišta. Na tele zvislé pravidelné hrebeňovanie. Pravdepodobne situla, zhotovená na kruhu (obr. 9: 1).

21. Z: okraj, telo, p. ú. 140 mm. Povrch drsný, hnedočierny. Hlina s kamienkami. Výzdoba tela hrebeňovaním do oblúka (obr. 9: 4).

22. Z: okraj, telo, p. ú. 200 mm. Povrch stredne drsný, tmavohnedý. Hlina s kamienkami. Misa vyrobená na kruhu (obr. 9: 5).

23. Z: okraj, telo, p. ú. 200 mm. Povrch drsný, hnedočierny. Hlina zle vypálená, hrubozrnná, s kamienkami. Vnútorňa stena okraja esovite do vnútra vtiahnutá. Misa vyrobená v ruke (obr. 9: 6).

24. Z: okraj, telo, p. ú. 140 mm. Povrch drsný, hnedý. Hlina zle vypálená, hrubozrnná. Misa vyrobená v ruke (obr. 9: 7).

25. Z: okraj, telo, p. ú. 160 mm. Povrch drsný, tmavosivý. Hlina s kamienkami. Plytká misa vytočená na kruhu (obr. 9: 8).

Rozbor črepového materiálu

Celkové množstvo črepov bolo 129 (100 %). Kresbovo zdokumentovaných typických črepov je 25 (20 %). Súbor zlomkov z tela nádob predstavuje 104 kusov (80 %), pričom 31 je z hrubej zrnitej hlíny rôznej farby a 73 sú zlomky z jemnej plavenej hlíny, hnedé a sivočierne. Na dvoch fragmentoch dna je prevŕtaná dierka.

Z počtu 26 typických črepov je (20 %) z nádob vyrobených v ruke a 20 (80 %) z nádob vytočených na kruhu. Najpočetnejšiu skupinu tvoria misy (14), potom sú situlovité misy (2), situly-hrnce (5) a flašovité tvary (4). Iba jeden črep je s prímiesou tuhy. V úprave povrchu je časté vyhladenie, zvýraznenie tvaru vhlbenou plastickou líniou. Ojedinele sa vyskytuje nevýrazné hrebeňovanie a smolný náter (obr. 8: 11).

Ďalšie nálezy z výplne objektu

26. Kónický hlinený praslen tmavosivej farby; v. 30 mm, priemer 50 mm.

27. Dva zlomky hlinených ihlancových závaží (rozмеры neurčené).

28. Koliesko z tuhového črepu, zdobené hrebeňovaním; priemer 20-25 mm, hr. 5 mm.

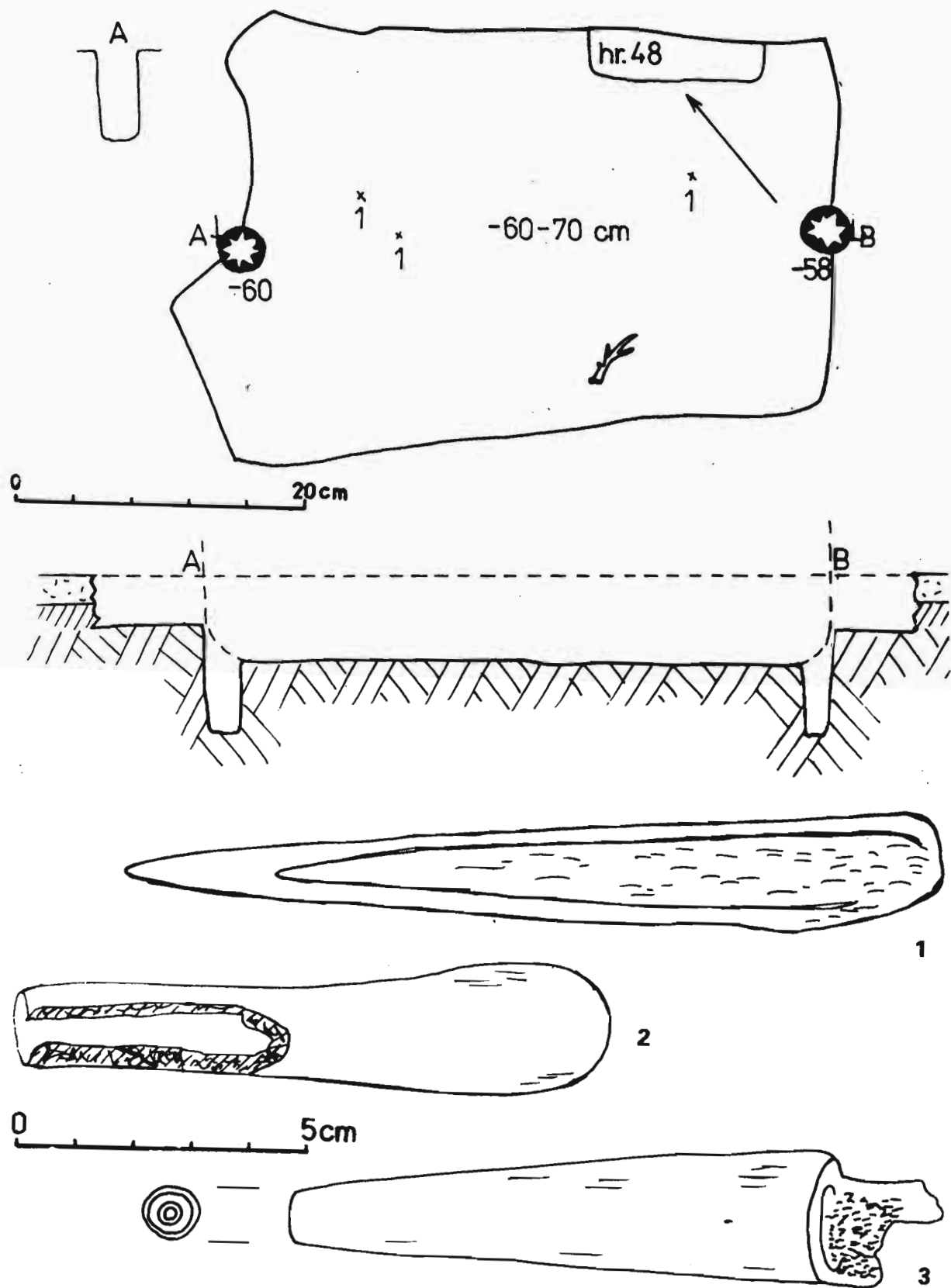
29. Zlomky železnej trosky.

30. Zvieracie kosti.

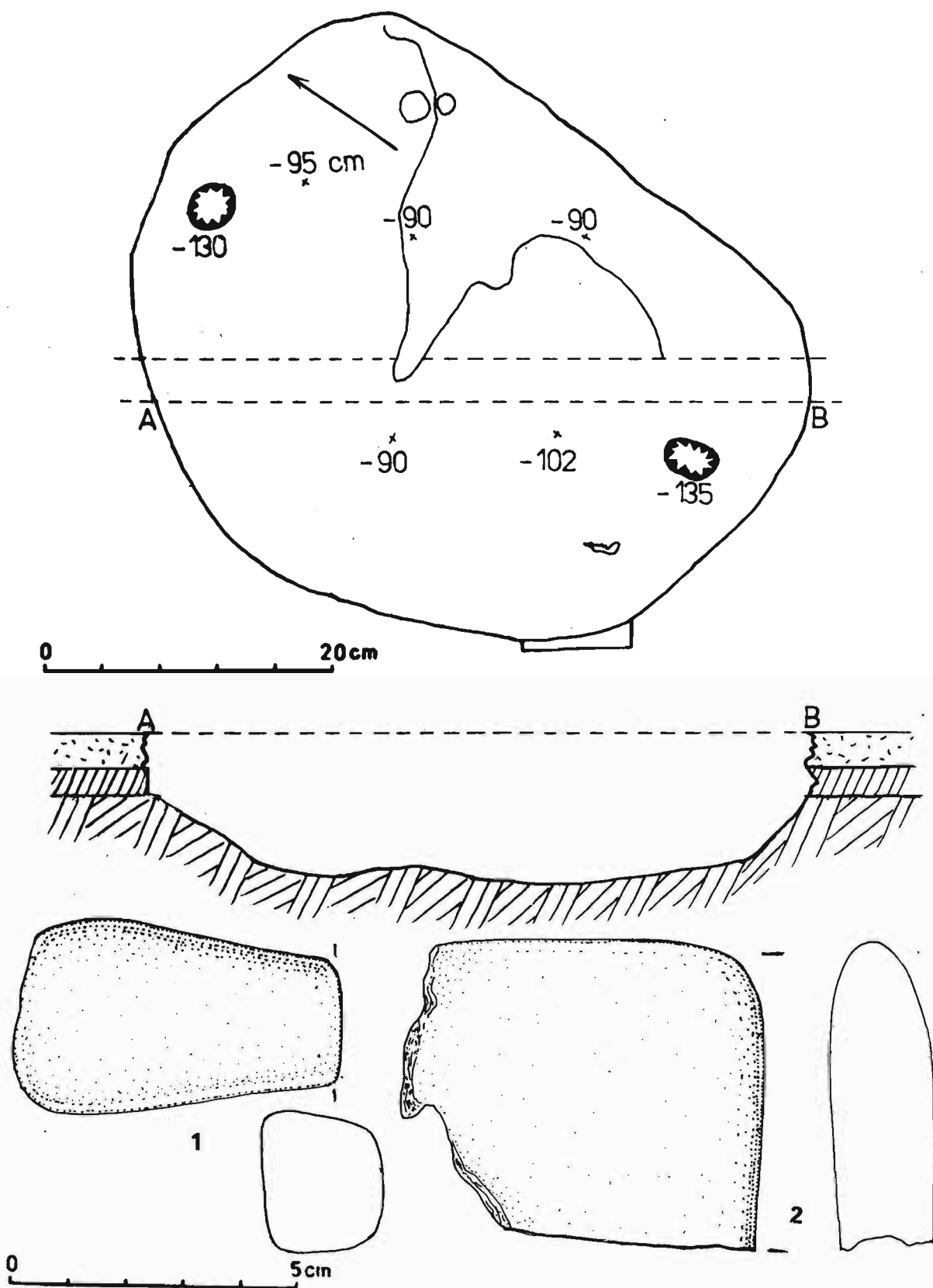
31. Zvyšky amorfnej mazanice.

32. Kamenný brúsik z jemnozrnného pieskovca (vrstevnatý, laminovaný) so železitým tmelom. Tvar kvádovo-hruškovitý, dve brúsne plochy. Hrany oblé. Prierez rovnobežník s oblými rohmi. Veľkosť: 57 x 33 (25) x 23 mm (obr. 4: 1). Údaj v zátvorke znamená minimálnu šírku.

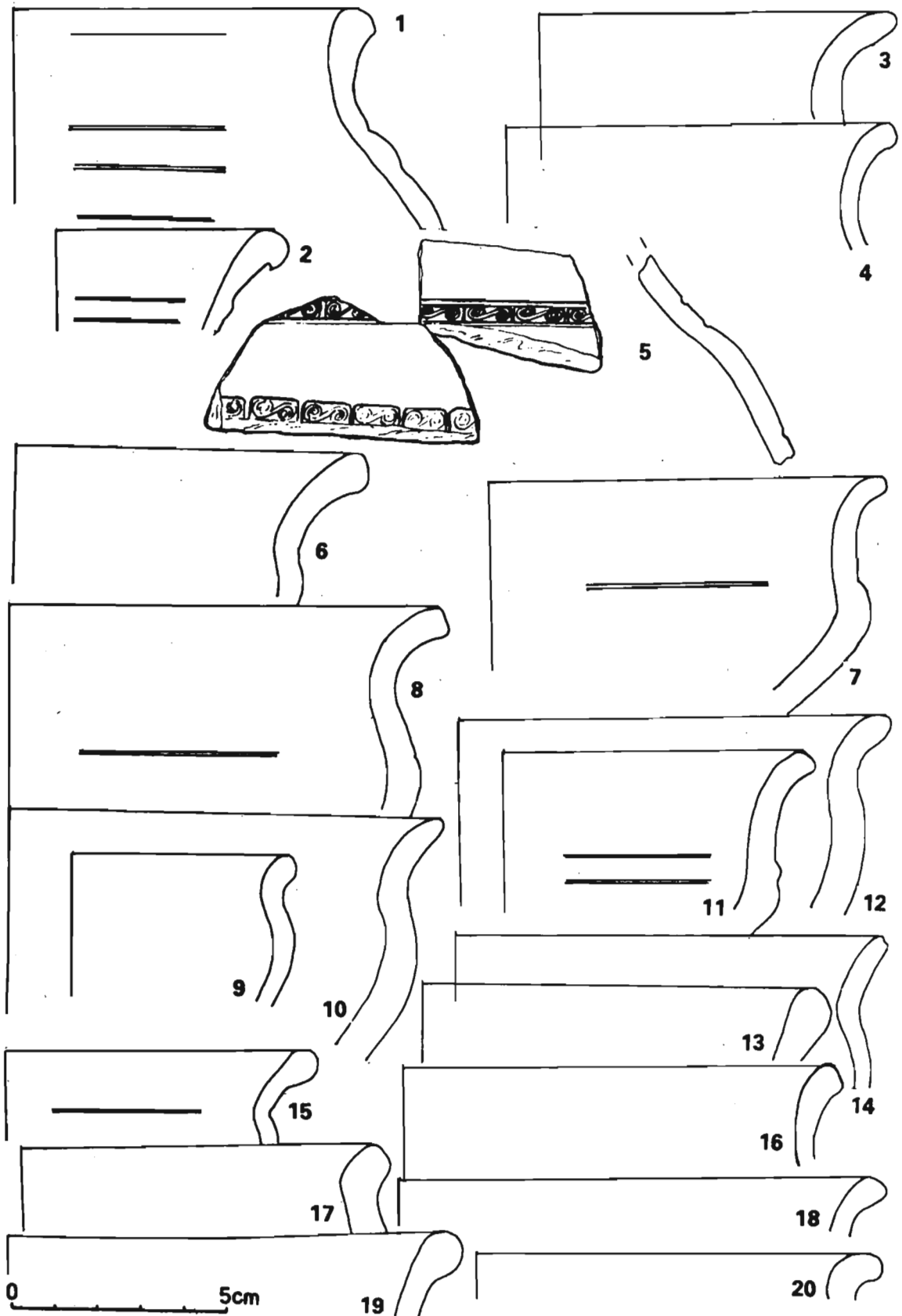
33. Fragment plochého riečného okruhliaka. Pieskovec s vyšším obsahom sludy. Dve pracovné plochy vyhladené. Stopy ohňa. Oxidy mangánu a železa. Vo funkcii brúsika (resp. závažia). Analógie z laténskeho sídliska Nitra, poloha Šindolka. Veľkosť fragmentu 60 x 56 x 17 mm (obr. 4: 2). (Geologická analýza č. 33, 34 E. Illášová.)

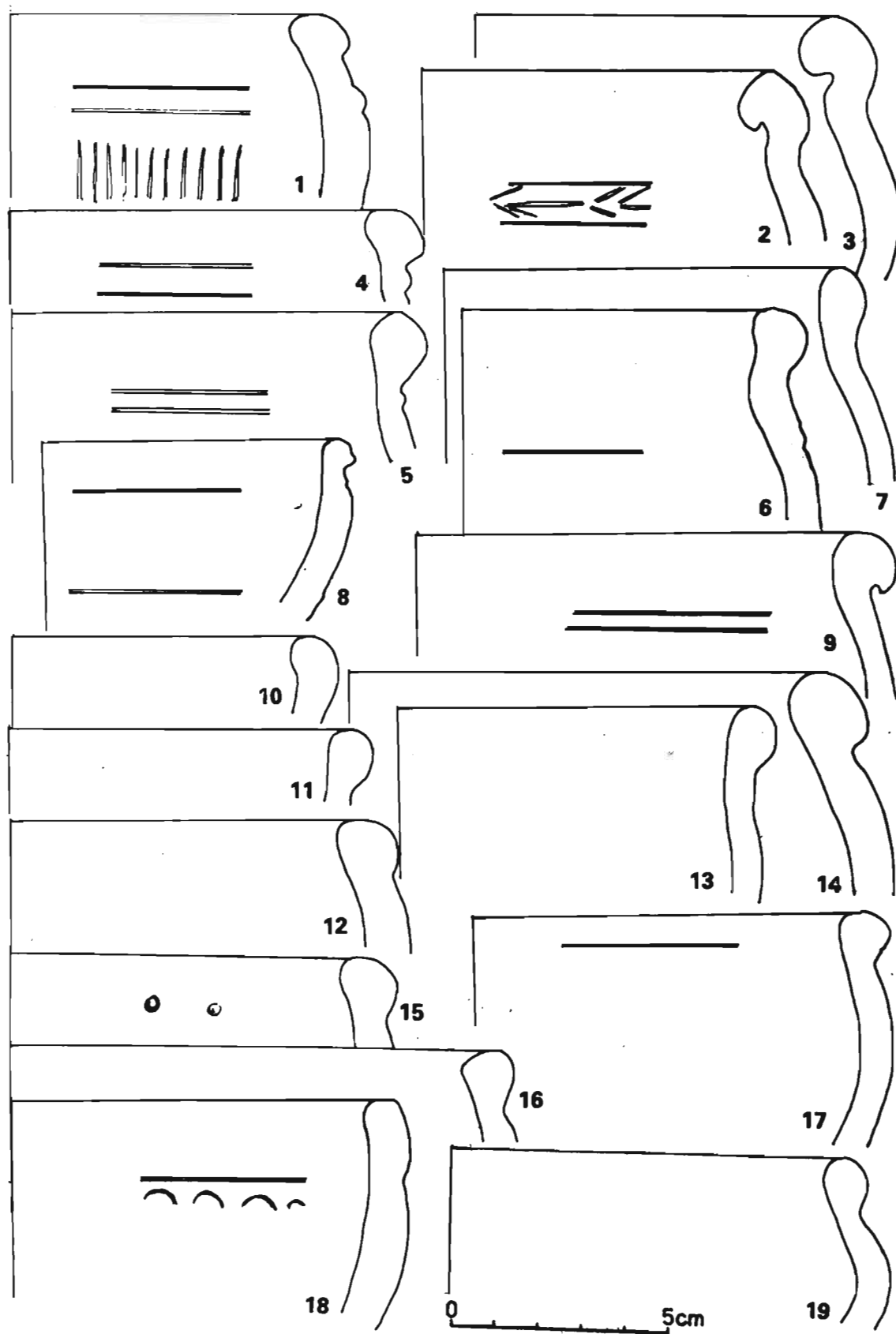
Obr. 3. Šaľa, časť Veča. Laténska chata 1/65. x1 - miesto nálezu opracovaných parohových nástrojov. 1-3 - opracované parohové nástroje.

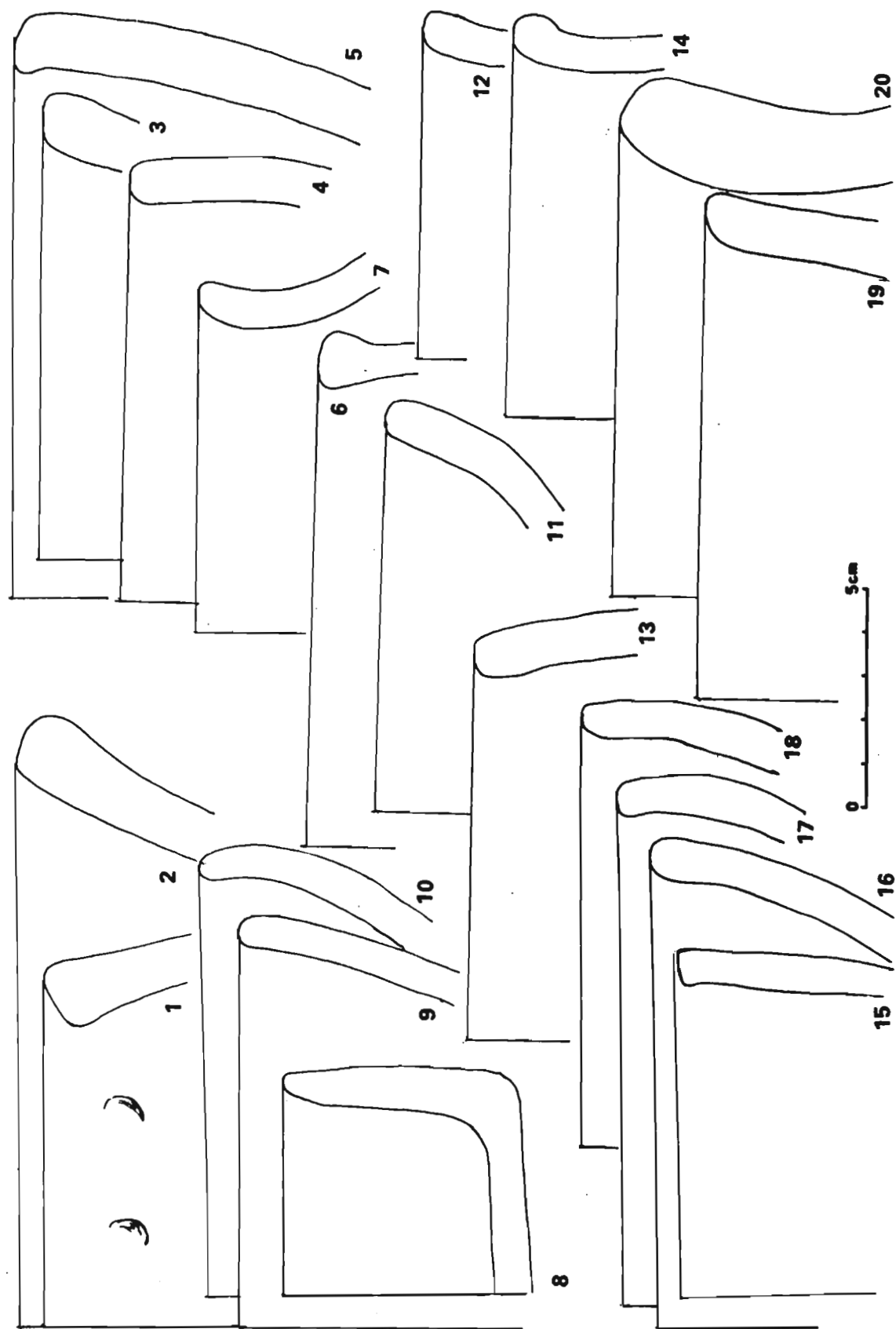
Obr. 4. Šaľa, časť Veča. Laténska chata II/65. 1, 2 - opracované kamenné nástroje.

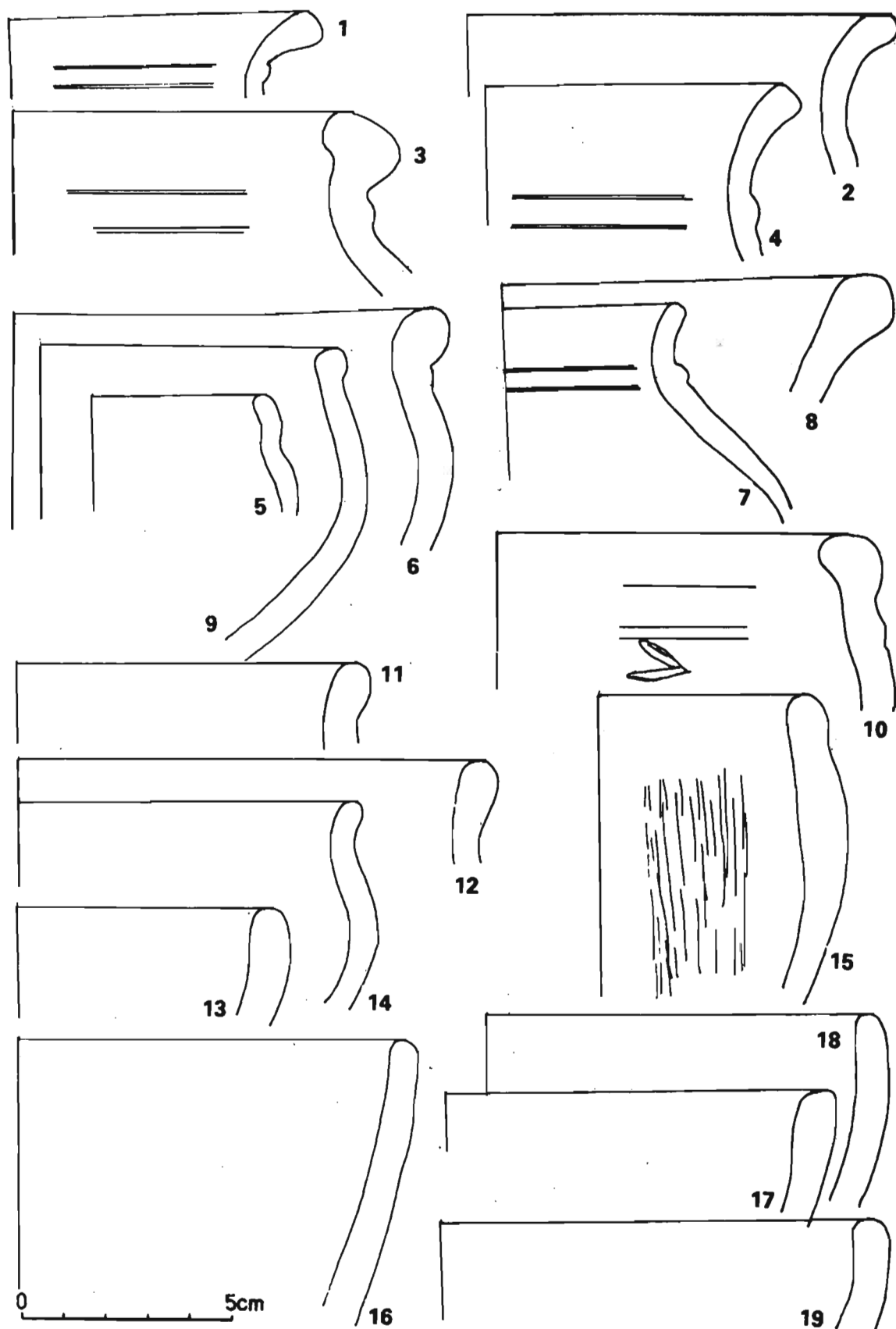
Obr. 5. Šála, část Veča. Keramika z chaty I/65.

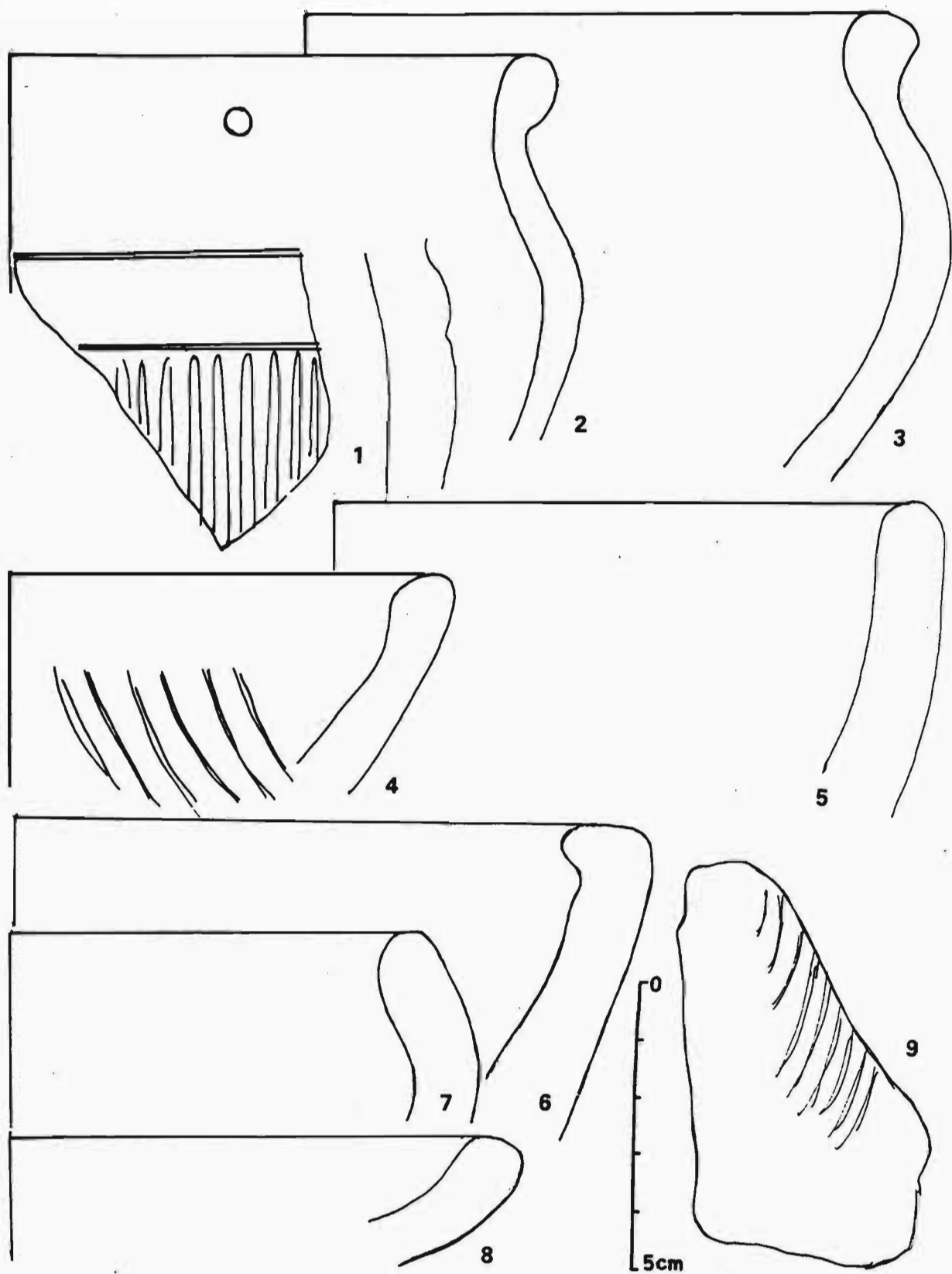
Obr. 6. Šála, časť Veča. Keramika z chaty I/65.

Obr. 7. Šála, část Veča. Keramika z chaty I/65.

Obr. 8. Šaľa, časť Veča. Keramika z chaty II/65.

Obr. 9. Šála, část Veča. 1, 4-8 - keramika z chaty II/65; 2, 3, 9 - keramika z chaty I/65.

ZÁVEREČNÉ POZNÁMKY

Výskumom na lokalite Šaľa, časť Veča, poloha Hidas, boli v r. 1964-1965 na ploche 1300 m² odkryté dve laténske chaty. Vo vzdialenosti približne 200 m smerom k rieke Váhu je poloha Kolačova roľa, ktorú skúmal L. Zachar v r. 1975 (Zachar 1976, s. 226; 1978, s. 41). Na celkovo skúmanej ploche 300 m² boli preskúmané tri objekty z doby laténskej, polozemnica a dve pece na keramiku (Zachar 1976, obr. 152, 153; 1978, obr. 2). Počas výskumu A. Točíka sa odkrylo ešte niekoľko jám, ktoré však nemožno s určitosťou zaradiť k uvedenej osade. Chata I/65 a II/65 boli od seba vzdialené 4 m. Rozdielne boli v orientácii, ako aj v celkovej pôdorysnej dispozícii vnútorného priestoru. Zatiaľ čo v súvisi s chatou I/65 možno s určitosťou hovoriť o príbytku, chata II/65 bola skôr výrobným priestorom. S podobnou situáciou sa stretávame i vo Veľkom Cetíne, kde autori výskumu z dvojice chát jednu interpretujú ako príbytok a druhú ako dielňu toho istého remeselníka (Cheben - Ruttkayová - Ruttkay 1994, s. 193).

Chata I/65 sa radí k najčastejšie rozšírenému typu s dvojkolovou konštrukciou, so sedlovitou strechou. Plochou 11,48 m² patrí skôr k menším typom chát. Priemerná hodnota plochy chát z Nitry-Šindolky je 14,37 m² (Březinová - Hečková 1994, s. 81) s rozdielom medzi šírkou a dĺžkou 130 cm. Úprava podlahy je zatiaľ svojho druhu ojedinelá. Ide o obnovovaný pieskovitý výmaz v tenkých vrstvičkách nad sebou. Hrúbka zachovanej vzorky je 150 mm. Výmaz plnil izolačnú funkciu. Orientácia V-Z s malou odchýlkou na sever sa tiež zhoduje s najčastejšie rozšírenou orientáciou chát z Nitry-Šindolky.

Chata II/65 bola napriek dvojkolovej konštrukcii podstatne odlišná. Mala elipsovité tvar, hlboké neupravené dno (hl. 100 cm). Plochou 16,92 m² sa radí k väčším objektom. Nálezy hlinených závaží, železnej trosky a opracovaných kamenných nástrojov svedčia skôr o výrobnom charaktere.

ČASOVÉ POSTAVENIE OSADY

Rozbor nálezov poskytol východiskovú bázu pre úvahy o chronologickom postavení laténskych objektov. Hoci sa v hlavnej miere dá opierať iba o keramický materiál, možno súhlasiť s rámcovým datovaním L. Zachara (1976, s. 226; 1978, s. 55) do rozpätia stupňov LB₂ - LC₁.

Na lokalite sa zaznamenal malý výskyt tuhovej keramiky. Profilácia nádob je zaoblená, nevyskytujú sa ostrejšie členené tvary. Misy sú zaoblené alebo kónické. Z výzdobných motívov si zasluhuje pozornosť kolkovanie špirálovite stočeného ležatého písmena S v dvoch radoch (obr. 5: 5). Nevyskytuje sa vleštovaný ornament a ani výzdoba vnútornej steny mís, ktorá je typická pre mladší stupeň LC₁ a LC₂.

Z drobných predmetov stoja za povšimnutie opracované parohové nástroje, ktorých výskyt je v slovenských sídliskových celkoch skôr ojedinelý (Březinová 1995, s. 9-16).

Pri interpretácii sídliskových objektov z polohy Hidas je potrebné uviesť i objekty zistené výskumom L. Zachara v r. 1975. Je to chata, označovaná ako polozemnica 1/75, a dve pece na keramiku, objekt 3/75 a 5/75. Plocha chaty 1/75 je 12,24 m². Radí sa skôr k menším typom chát s kolovými jamami uprostred kratších stien a s orientáciou V-Z.

V závere treba poznamenať, že poloha lokalít (lokality) bola v minulosti pomerne významná. Dokladom dôležitosti je i existencia troch chát a dvoch pecí na výrobu keramiky. Pravdepodobne tu však nejde o ucelený obraz o osídlení v dobe laténskej. Je skôr možné, že máme k dispozícii iba torzo osady, ktorá podľa doložených výrobných objektov mala remeselnícky charakter.

Predložený príspevok iba potvrdzuje už známe skutočnosti, že otvorené neopevnené sídliská sa polohou viazali na vodné zdroje (potoky, rieky, jazerá). Osídlenie sa takmer vždy sústreďovalo na pieskových dunách, miernych vyvýšeninách a terasách riek (Kuzmová 1980, s. 333). Svedčí to o cieľavedomej orientácii keltského obyvateľstva v prírodnom prostredí.

Literatúra

BŘEZINOVÁ, G. 1995: *Kostená a parohová industria z laténskeho sídliska Nitra-Šindolka*. In: *Studia Historica Nitriensia*. Nitra, s. 9-16.

- BŘEZINOVÁ, G. - HEČKOVÁ, J. 1994: K problematike laténskeho osídlenia v Nitre-Šindolke. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 30. Nitra, s. 73-96.
- BUJNA, J. 1989: Das latènezeitliche Gräberfeld bei Dubník I. Slov. Archeol., 32, s. 245-354.
- CHEBEN, I. - RUTTKAYOVÁ, J. - RUTTKAY, M. 1994: Výskum na trase plynovodu vo Veľkom Cetíne. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 30. Nitra, s. 177-241.
- KUZMOVÁ, K. 1980: Nížinné sídliská z neskorej doby laténskej v strednom Podunajsku. Slov. Archeol., 28, s. 314-340.
- OŽDÁNI, O. - HEČKOVÁ, J. 1987: The Latène Period Settlement at Čataj. Slov. Archeol., 35, s. 391-412.
- TOČÍK, A. 1992: Materiály k dejinám juhozápadného Slovenska v 7.-14. storočí. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 28. Nitra, s. 5-248.
- ZACHAR, L. 1976: Záchranný výskum pri Trnovci nad Váhom. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1975. Nitra, s. 226-228, obr. 151-153.
- ZACHAR, L. 1978: Záchranný výskum v Trnovci nad Váhom. In: Zbor. Slov. nár. Múz. 72. Hist. 18. Bratislava, s. 41-58.

LATÈNEZEITLICHE SIEDLUNG IN ŠALA-VEČA IM BEZIRK GALANTA

Resümee

Nach Abschluß der Grabungsarbeiten auf der Fundstelle in Šala, Teil Veča, Lage Vízallás, wurde in den J. 1964-65 mit einer archäologischen Grabung auf einer benachbarten Anhöhe mit der Kote 119,4 in der Lage Hidas begonnen (Abb. 1). Sie wurde von A. Točík geleitet. Außer einem älterbronzezeitlichen Gräberfeld, von Kulturgruben und einem mittelalterlichen Gräberfeld (Točík 1992, S. 201-202) wurden auch zwei Hütten aus der Latènezeit freigelegt - Hütte I/65 und II/65.

Die Fundstelle liegt auf einer Sanddüne im Inundationsgebiet der Waag. An der Westseite fließt der Bach Jačský potok. An der SO-Seite der Anhöhe wurden bei der Ausschachtung einer Abwasserrohrleitung für den Betrieb Duslo archäologische Objekte gestört. Insgesamt wurde eine Fläche von 1300 m² untersucht. Interessanterweise wurden die Latèneobjekte nicht durch jüngere Eingriffe gestört (Abb. 2). Dem Grabungsleiter gebührt aufrichtiger Dank für die Publikationsmöglichkeit dieser Siedlungskollektion. Die Charakteristik der Fundstelle, die Beschreibung der Objekte, der Plan der Fundstelle und die Skizzen der Objekte befinden sich in den Fundberichten aus den J. 1971, 1976. Im J. 1975 wurden beim Ausheben eines weiteren Teiles des Abfallkanals des Betriebes Duslo (Kote 116, 210) drei latènezeitliche Objekte gestört, die L. Zachar untersuchte (1976, S. 226-228; 1978, S. 41-58). Sie wurden unter dem Namen Trnovec nad Váhom, Lage Kolačova roľa, publiziert (Abb. 1: III). Die Fundstelle gehört in den Gemeindekataster von Šala, Teil Veča.

Hütte I/65

Sie wurde in den Schnitten IX und X/65 im Abschnitt 23-27 m entdeckt. Gut skizzierte sie sich in 40 cm T. nach Entfernung der Ackerkrume und des Tschernosem. Ihre Form war rechteckig, mit gerundeten Ecken (Abb. 3). Die Sohle lag in 60-65 cm T. und war sehr gut ausgearbeitet, glatt, gerade und mit sandiger Masse verstrichen (siehe Analyse). In der Mitte der Kurzseiten waren Pfostenlöcher in den Hüttenboden in 60 cm T. eingelassen. Beide Pfostenlöcher waren steil ausgehoben, Wände und Sohle waren gerade und übereinstimmend verstrichen wie der Hüttenboden. Die Längsachse der Hütte war NW-SO orientiert. Ausmaße: 410 x 280 cm. Die Hütte war von keinem jüngeren Eingriff gestört. Die Verfüllung ergab verhältnismäßig reiches Scherbenmaterial, 3 bearbeitete Geweihgegenstände, 1 Hirschgeweih und zahlreiche Tierknochen.

Die Funde aus dem Objekt bestehen beinahe ausschließlich aus Gefäßbruchstücken, insgesamt aus 253 (100 %). Von dieser Zahl sind 61 typische Scherben (d. h. Randscherben, Gefäßteile samt Rand, evtl. mit der Standfläche), was 24 % ausmacht. Atypische Bauchscherben waren 192 (76 %), von diesen enthielten nur 16 einen verschiedenen Graphitgehalt. Vertikale Kammstrichverzierung wiesen 5 Bauchscherben auf. Die Kollektion typischer Scherben besteht aus 61 Gefäßfragmenten und Randstücken, die zeichnerisch auf Abb. 5-7; 9: 2, 3, 9 dokumentiert sind. Handgefertigt waren 14 St. (23 %) und scheibengedreht 47 (77 %). Die am stärksten vertretene Gruppe bilden Schüsseln (39-63 %) mit verschiedener Profilierung und unterschiedlicher Qualität des Tons. Die Mündungsdurch-

messer der Schüsseln betragen von 140-220 mm. Die frequentierteste Gruppe stellen unverzierte Schüsseln dar. Die Verzierungsmotive bestehen aus umlaufenden eingetieften Linien und aus Leisten. Vereinzelt ist vertikaler Kammstrich, eine umlaufende Rippe, ein eingeritztes Tannenzweigornament und Halbbögen.

Die Vertretung weiterer Formen ist nachfolgend: Situlaformen - 8 St., 13 %, konische Schüsseln - 9 St., 14,5 %, Großformen-Vorratsgefäße - 5 St., 8 %, kleine konische Schüssel (Tiegel) - 1 St., 0,5 % und Flaschenformen - 3 St., 4 %. Das häufigste Verzierungsmotiv ist eine umlaufende Ritzlinie. Einzigartig ist das Motiv von Stempelverzierung in Form eines spiralförmig gedrehten S, das in zwei Reihen am Umfang eines höheren flaschenförmigen Gefäßes untergebracht ist (Abb. 5: 5).

Beachtenswert sind von weiteren Funden bearbeitete Geweihwerkzeuge (Abb. 3: 1-3), wahrscheinlich eine Ahle, ein Griff und ein Werkzeug zur Stempelverzierung von Keramik.

Geologische Analyse einer Fußbodenprobe - eines Estrichs: es handelt sich um eine sandige Masse - Sandstein, mittelstark gekörnt, geschichtet bis schuppenartig, mit erhöhtem Gehalt von Eisenoxiden. Der Rohstoff stammt aus dem Umkreis. Es handelt sich um liegenden Sandstein und um Flußanschwemmungen. Dicke der analysierten Probe: 150 mm.

Hütte II/65

Sie befand sich innerhalb der Schnitte XII und XIII im Abschnitt 17-22 m. Nach Entfernung der Ackerkrume skizzierte sie sich in 40-42 cm T. durch dunkle, grauschwarz verfärbte Verfüllung. Ihre Form war rechteckig mit gerundeten Ecken und mehr oder weniger gewölbten Wänden. Die Sohle der Hütte in 90-100 cm T. Sie war uneben, festgestampft mit unregelmäßigen Erhöhungen. Auf dem inneren Hüttenboden befanden sich zwei Pfostenlöcher in der Mitte der Kurzseiten. Ausmaße der Hütte: 470 x 360 cm. Orientierung der Längsachse N-S. Die Verfüllung ergab eine kleinere Menge von Scherbenmaterial (Abb. 8: 9:1, 4-8), Tierknochen, 2 Bruchstücke konischer Webgewichte, 1 konischen Spinnwirtel, 1 Rädchen aus einer graphitierten Scherbe, Eisenschlacke und 2 bearbeitete Steingegegenstände.

Die Gesamtmenge der Scherben betrug 129 (100 %). Von typischen Scherben wurden 25 St. (20 %) zeichnerisch dokumentiert. Bauchscherben von Gefäßen repräsentieren 104 St. (80 %), wobei 31 aus grobkörnigem Ton verschiedener Farbe sind und 73 St. stellen Bruchstücke aus feingeschlammtem Ton von grauer und grauschwarzer Farbe dar. Auf 2 Bodenfragmenten ist ein Bohrloch. Von den 26 typischen Scherben sind 5 (20 %) handgefertigt und 20 (80 %) scheibengedreht. Die zahlreichste Gruppe bilden Schüsseln (14), dann folgen Situlen-Töpfe (5 St.), Flaschenformen (4 St.) und Situlaformen (2 St.). Nur 1 Scherbe weist Graphitbeimischung auf. In der Oberflächengestaltung erscheint nur Glättung, eine Hervorhebung der Form durch eingetiefte oder plastische Linien. Vereinzelt erscheint unausgeprägter Kammstrich und ein Pechüberzug (Abb. 8: 11).

Schlußbemerkungen

Bei der Geländegrabung in Šala, Teil Veča, Lage Hidas, wurde in den J. 1964-65 auf 1300 m² Fläche der Teil einer Latènesiedlung freigelegt - 2 Hütten. Während der Grabung wurden noch einige Gruben erschlossen, die jedoch nicht mit Sicherheit zu der angeführten Ansiedlung gereiht werden können. Die Hütten I/65 und II/65 waren 4 m voneinander entfernt. Unterschiedlich waren sie in der Orientierung wie auch in der Grundrißdisposition des Innenraumes. Während bei der Hütte I mit Sicherheit von einem Wohnhaus gesprochen werden kann, war die Hütte II eher ein Produktionsobjekt. Die Hütte I wird zum verbreitetsten Typ mit Zweipfostenkonstruktion, mit einem Satteldach und mit einer Fläche von 11 480 cm² gereiht. Sie gehört eher zu kleineren Typen. Die Gestaltung des Fußbodens ist bisher vereinzelt. Es handelt sich um einen erneuerten sandigen Verstrich in dünnen Schichten übereinander. Die Dicke der erhaltenen Probe beträgt 150 mm. Die Hütte II war trotz der Zweipfostenkonstruktion wesentlich abweichend. Mit der Fläche 16 920 cm² reiht sie sich zu größeren Objekten. Die Funde von Tongewichten, Eisenschlacke, bearbeiteten Steinwerkzeugen (Abb. 4: 1, 2) sind eher ein Beleg über einen Produktionscharakter.

Zeitstellung der Siedlung

Die Fundanalyse bot eine Ausgangsbasis für Erwägungen über die Zeitstellung der latènezeitlichen Objekte. Obzwar man sich hauptsächlich nur auf Keramikmaterial stützen kann,

muß der rahmenhaften Datierung L. Zachars (1976, S. 226; 1978, S. 55) in die Spannweite der Stufen LB₂-LC₁ beigespflichtet werden.

Graphittonkeramik weist hier kein großes Vorkommen auf. Die Gefäßprofilierung ist gerundet, wenig ausgeprägt und häufig konisch. Von Verzierungsmotiven gebührt dem Stempeldekori in zwei Reihen eines spiralförmig gedrehten liegenden Buchstabens S Aufmerksamkeit (Abb. 5: 5).

Die Fundstelle liegt auf einer Sanddüne im Inundationsgebiet der Waag. Ihre bedeutende Stellung bestätigen auch 5 latènezeitliche Objekte, die wahrscheinlich zu einer Handwerkersiedlung gehörten (2 Öfen zum Keramikbrennen). Die Objekte stammen aus der Grabung A. Točíks vom J. 1965 und L. Zachars aus dem J. 1975.

AVARI V KARPATSKEJ KOTLINE (HISTÓRIA, KULTÚRA, INTERETNICKÉ VZŤAHY)

Zlata Čilinská

Karpatská kotlina, doba avarskeho kaganátu (r. 568-800/803), história, archeologické pramene, chronológia, hospodárstvo, spoločnosť, etnická problematika, interetnické vzťahy - Avari, Gepidi, kuturgo-bulharské kmene, Slovania.

Carpathian basin, Avar khaganate period (568-800/803), history, archaeological sources, chronology, economy, society, ethnic problems, mutual ethnic relations - Avars, Gepids, Slavs, khuturgo-bulgarian tribes.

Avari, kmeň kočovníkov s pôvodom na Východe, zohrali dôležitú úlohu v historickom vývoji staroslovanskej spoločnosti žijúcej v južných oblastiach dnešného Slovenska. Preto majú v bádani o dejinách nášho územia popredné miesto a slovenské historické vedy, predovšetkým archeológia, sa intenzívne zapojili do štúdia doby avarskeho kaganátu. Na Slovensku sa doteraz odkrylo z predmetného obdobia takmer 6000 hrobov, ktoré podávajú svedectvo o politickej a kultúrnej príslušnosti južného Slovenska ku kaganátu.

Na Slovensku sa lokality z doby avarskeho kaganátu koncentrujú na juhozápade, menej početné sú na juhu stredného a východného Slovenska. Predovšetkým odkryté pohrebiská dostatočne dokumentujú avarský vplyv na túto oblasť. Poznať jeho kvalitu i kvantitu predpokladá poznať európske dejiny Avarov, ktorí vyše dvoch storočí (r. 568-800/803) vládli v Karpatskej kotline, ovplyvňujúc vývoj nielen kmeňov žijúcich na území kaganátu alebo v jeho blízkosti, ale aj vzdialenejších vyspelých kultúrnych národov a politicky vyzretých ríš tej doby, akými boli Byzantská a Franská ríša.

Tento fakt spôsobil nezvyčajný záujem o Avarov, ich históriu, kultúru a interetnické vzťahy u historikov a archeológov z viacerých európskych štátov (Pohl 1988, tam ďalšia literatúra), medzi ktorými majú popredné miesto slovenskí bádatelia. Štúdium doby avarskeho kaganátu na Slovensku má už svoju históriu. Tvorili ju osobnosti, ako J. Eisner, V. Budinský-Krička, L. Kraskovská, J. Dekan a A. Točík, ktoré položili základy skúmaniu dejín Slovenska v 7.-8. stor. Menovaní bádatelia síce nadväzovali na teoretické výsledky maďarských vedcov, ale súčasne ich kriticky prehodnocovali, poukazujúc predovšetkým na etnickú heterogenosť avarskeho kaganátu a svojrázny vývoj na jeho severnom okraji. Objektívne hodnotili vplyv Avarov na slovanskú societu, ale aj podiel Slovanov na vývoji okrajových oblastí kaganátu. Komplikovaný historický vývoj avarskeho kaganátu a etnických skupín, ktoré ho tvorili, nie je síce za súčasného stavu bádania osvetlený do všetkých detailov, ale vytvoril sa už viac-menej ucelený obraz vývoja Karpatskej kotliny za panstva Avarov, obraz, ktorý pozostáva z niekoľkých častí.

HISTÓRIA

Pôvod a etnická príslušnosť Avarov nie sú celkom objasnené. Predpokladá sa, že s menom Avari prišla do Európy časť kmeňa Jou-Jan (Szymański 1979, s. 27), ktorá ušla zo strednej Ázie okolo r. 552, keď Turci rozvrátili jej kmeňový zväz (Avenarius 1974, s. 37). Podľa inej teórie európski Avari boli Pseudoavari, pochádzajúci z kmeňov Var a Chun, sídliačich medzi Volgou a Uralom (Avenarius 1974, s. 42). Stotožňovaní sú aj s Heftalitmi (Pohl 1988, s. 33, 34).

Počiatky európskych dejín Avarov sa viažu k r. 558, keď sa ako dobre organizované bojové jednotky na čele s kaganom objavili v severnom Pričernomorí. Nadviazali styky s Alanmi a prostredníctvom ich náčelníka Sarasia s Byzanciou. Podľa súvekých historikov poslovvia Avarov vystupovali pred byzantským cisárom veľmi sebavedome, keď žiadali vymedziť územie, na ktorom sa chceli usadiť. Cisár Justinian túto žiadosť odmietol, ale uzavrel s nimi federatívnu zmluvu, podľa ktorej

Byzancia vyplácala Avarom za ich služby pravidelné ročné poplatky. Avari v službách Byzancie sa v juhorských stepiach dostali do bojových potýčok s Uturgurmi, Kuturgmi, ale aj so slovanskými kmeňmi Antov, ktoré sa stali predmetom ich lúpežných nájazdov. Roku 562 Avari podnikli prvé ťaženie do západnej Európy proti Frankom (*Pohl 1988*, s. 45, 46), druhé r. 566, v ktorom zvíťazili nad franskými vojskami vedenými kráľom Sigibertom.

Keď v r. 565 nový byzantský cisár Justinus II. odmietol platiť Avarom vojnové dane, začali sa zaujímať o nový zdroj príjmov a opäť o stále sídla. Preto im prišla vhod ponuka Longobardov obývajúcich Panóniu na spojenectvo v boji proti Gepidom sídlacim v Potisí a Sedmohradsku, ktorých porazili a r. 567 obsadili ich územie. O rok neskôr zaujali aj územie Longobardov, ktorí odišli do Talianska. Tak sa Avari zmocnili karpatsko-dunajskej oblasti, podmanili si tamojšie obyvateľstvo a vytvorili etnicky heterogénny kaganát. Tento útvar trval takmer 250 rokov, počas ktorých Avari zasiahli do života mnohých etníc, najmä Slovanov.

Prvé desaťročia pobytu Avarov v karpatsko-dunajskom regióne boli vyplnené neustálymi vojnovými ťaženiami proti Byzancii, jej provinciám na Balkáne, kam si r. 582 otvorili cestu dobytím Syrmia (*Pohl 1988*, s. 58 a n.). Dane, ktoré byzantskí cisári museli platiť Avarom, im však mier nezabezpečili, dokonca boli príčinou ďalších bojových akcií proti Byzancii. Keď r. 584 cisár odmietol zvýšiť dane na požadovaných 100 000 zlatých solidov (*Pohl 1988*, s. 77), podnikli Avari útok, výsledkom ktorého bolo ovládnutie dôležitých byzantských obranných bodov na Dunaji, hlbšie do vnútrozemia však neprenikli. V r. 588 obrátili pozornosť na Peloponéz a čiastočne ho obsadili (*Szadecky-Kardos 1986*, s. 75). Začiatkom deväťdesiatych rokov 6. stor. vzplanuli ďalšie avarsko-byzantské boje a r. 596, keď cisár Maurikios odmietol zvýšiť dane o 20 000 zlatých solidov, Avari rozpútali ďalšiu vojnu. Mier sa uzavrel až r. 601 zmluvou, podľa ktorej sa realizovalo požadované zvýšenie daní a Byzancia platila Avarom ročne 120-140 000 zlatých solidov (*Nagy 1948*, s. 142; *Kiss 1986*, s. 109). V tom istom období avarské koristnícke výpravy smerovali aj na západ. V r. 596 napadli Avari Turínsko a r. 611 Furlandsko (*Pohl 1988*, s. 238-240).

V dvadsiatych rokoch 7. stor. v avarskom kaganáte nastala kríza, ktorú azda spôsobili, ale iste využili slovanské kmene. Roku 623 povstali a oslobodili sa spod avarskej nadvlády a vytvorili kmeňový zväz na čele so Samom (*Ratkoš 1964*, s. 59). Kríza pravdepodobne mala za následok aj porážku Avarov r. 626 pri Konštantínopole (*Pohl 1988*, s. 248-255), ktorou sa definitívne skončili avarsko-byzantské vojny. Celkové oslabenie Avarov využili aj bulharské kmene sídliaace v kaganáte a r. 631 sa pokúsili získať vládu v ňom (*Ratkoš 1964*, s. 61). Avari vyšli síce z tohto boja víťazne, ale v krajine nastal všeobecný úpadok.

Nový rozkvet sa začal koncom 7. stor. a pripisuje sa vnútornému rozvoju hospodárstva (*Bóna 1988*, s. 453), ale aj príchodu ďalších nomádskych kmeňov (*László 1955*, s. 179, 184; *Garam 1979*, s. 86 a n.), ktorý však písomné a archeologické pramene nepotvrďujú, preto stále viac bádateľov upúšťa od teórie imigrácie (*Čilinská 1967*, s. 447-454; *Bóna 1988*, s. 457; *Bálint 1989*, s. 170-171). Konsolidácia pomerov v kaganáte mala za následok nové bojové akcie, tento raz výlučne smerom na západ. Okolo r. 700 napadli Avari Bavorsko, v osemdesiatych rokoch 8. stor. podporovali bavorského hercoga Tasila III. v boji proti Karolovi Veľkému (*Ratkoš 1964*, s. 73). Tento panovník r. 788 zosadil Tasila z trónu, pripojil Bavorsko k Franskej ríši, a tým si otvoril cestu na východ do avarského kaganátu. Už r. 791 podnikol inváziu proti Avarom (*Pohl 1988*, s. 315 a n.) a získal západnú časť kaganátu, pričom oslabil jeho silu natoľko, že v kaganáte sa prejavili tendencie uznať franskú nadvládu. Roku 795/6 vzplanuli v zoslabenej avarskej krajine nepokoje. Pri nich prišli o život kagan a jugurus. V r. 796, ktorý bol rokom krstu avarského tuduna v Aachene (*Csendes 1970*, s. 100), začalo sa druhé vojnové ťaženie franských vojsk na čele s Pipinom, synom Karola Veľkého, a Erichom, vojvodom furlandským. Počas neho bolo zničené a vyplienené sídlo kagana (*Ratkoš 1964*, s. 70), čo ešte viac oslabilo moc Avarov. Podľa súvekých franských historikov vznikli v kaganáte aj vnútorné nepokoje, ktoré sa r. 803 skončili podrobením tuduna Franskej ríši (*Ratkoš 1964*, s. 70). Stále sa prehlbujúci rozklad, ku ktorému v nemalej miere prispeli aj slovanské kmene, a ďalšie franské výboje spôsobili rozpad nielen politickej moci Avarov, ale boli aj začiatkom ich etnického zániku. Posledná historická zmienka o nich je z r. 822 v súvisi s prítomnosťou avarských vyslancov na sneme vo Frankfurte (*Ratkoš 1964*, s. 75).

Tento stručný historický úvod je vlastne kostrou obrazu, ktorého doplnenie spočíva na archeologických pamiatkach, základných prameňoch z tohto obdobia. V nasledujúcej časti doplníme histo-

rický obraz dosiahnutými výsledkami analyticko-syntetického štúdia archeologických prameňov s prihliadnutím na príspevok slovenskej archeologickej vedy k riešeniu problémov doby avarskej.

ARCHEOLOGICKÉ PRAMENE

História Avarov sa odráža v archeologických prameňoch a ich kvalitatívnej i kvantitatívnej rôznorodosti a rozmanitej proveniencii. Vyše 60 000 doteraz preskúmaných hrobov v karpatsko-dunajskom regióne, nepočítané sídliská a ojedinelé hromadné nálezy sú pramennou базou pre štúdium kultúry a hospodársko-spoločenského vývoja kmeňov žijúcich v avarskom kaganáte.

Pohrebiská sú kostrové, ojedinele sa objavujú na niektorých z nich nepočítané žiarové hroby v urnách, alebo sú kalcinované kosti uložené voľne v plytkých jamkách. Birituálne pohrebiská s absolútnou prevahou kostrových hrobov sa koncentrujú v oblasti Bratislavskej brány a Balatonu; jedno pohrebisko je z Poiplia (Želovce) a jedno z Košickej kotliny (Valaliky-Všechsvätých).

Kostrové pohrebiská zapadajú do súvekeho civilizačného rámca v Európe, ktorý zachováva všeobecné pravidlá (tvary hrobových jám, truhly a iné drevené konštrukcie, milodary atď.). Určité rozdiely sú v lokálnych zvykoch (napr. orientácii, druhoch milodarov, jazdeckých hroboch a pod.). Na území kaganátu sú kostrové pohrebiská rôznej veľkosti, od niekoľkých desiatok po niekoľko tisíc hrobov. V hrobovej jame je pochovaný zvyčajne jeden, málokedy dvaja (muž a žena, žena a dieťa, zriedkavejšie dvaja muži, dve ženy, či muž s dieťaťom), či traja jedinci (žena s dvoma deťmi, muž so ženou a s dieťaťom, resp. dvaja muži s dieťaťom). S mŕtvym uložili do hrobu osobný výstroj (príslušenstvo kroja, zbraň) a milodary. S vybranými bojovníkmi, ale aj obyčajnými ľuďmi (pochovávaní bez zbrane a s chudobným inventárom), výnimočne aj so ženami (Čilinská 1990, s. 135-146), pochovali koňa s postrojom buď v spoločnej jame, alebo v osobitnej hrobovej jame neďaleko hrobu jazdca (Kiss 1962, s. 153-162). K najstarším patria jazdecké hroby, v ktorých leží kôň konča nôh jazdca v jednej línii s ním, ďalej hroby, kde bola lebka a končatiny koňa (Bóna 1990, s. 113-124), ale aj samostatné hroby koní. Jazdecké hroby s koňom ležiacim po pravom alebo ľavom boku jazdca, prípadne ojedinele aj za jeho lebku, nie sú časovo obmedzené. Vo výnimočných prípadoch patrilo k jazdcovi niekoľko koní uložených vo zvláštnej jame. Za "symbolické hroby" sa považujú nálezy príslušenstva konského postroja uloženého v jamke (Kovrig 1955, s. 163-194). Samostatnú skupinu v oblasti riek Tisa-Maroš-Kriš tvoria výklenkové hroby, spájané s osobitným etnickým postavením pochovaných (Csallány 1939, s. 40-43).

K významným pamiatkam doby avarskej v centrálnej oblasti kaganátu patria kniežacie hroby (Bóna 1982-1983, s. 81-160). Medzi nimi zaberá nálezmi z drahých kovov popredné miesto hrob z Kunbábonya, považovaný za hrob kagana (Bóna 1988, s. 451).

Množstvo pohrebísk s početnými hrobmi svedčí o relatívne hustom osídlení Karpatskej kotliny, preto je udivujúci neprimerane nízky počet známych a preskúmaných sídlisk (Bálint 1991, s. 7). Nevedno, či je to dôsledok nedostatočného prieskumu a výskumu, alebo či časť obyvateľstva, prevažne kočovní Avari, ešte nemala stále sídla, ako to vyplýva z Fredegarovho záznamu, v ktorom sa uvádza, že ešte začiatkom 7. stor. chodili Avari prezimovávať k Slovanom (Ratkoš 1964, s. 59). Napriek tomu sa väčšina bádateľov domnieva, že Avari prešli na usadlý spôsob života onedlho po príchode do Karpatskej kotliny. Preto úlohou bádateľov bude zintenzívniť terénny výskum zameraný na objavenie sídlisk, a tak odstrániť tento handicap zo štúdia doby avarského kaganátu.

Na doteraz odkrytých sídliskách sa okrem zahĺbených štvorhranných chát pôvodne so strechou na dvoch, troch, štyroch až šiestich nosných koloch, s vykurovacími telesami alebo ohniskami v rohoch (Bálint 1991, s. 21, 22, tam aj ostatná literatúra), našli aj pece a ohniská mimo chát, zásobné jamy a priekopy okolo obytných objektov.

Nepočetnou, ale významnou kategóriou archeologických prameňov z doby avarského kaganátu sú hromadné nálezy zlatých, strieborných, bronzových a železných predmetov (Svoboda 1953, s. 33-93; Werner 1961, s. 307-346; 1986; Garam 1984, s. 87-108; Čilinská 1984, s. 163-171). Depoty, obsahujúce šperky a ďalšie ozdoby, predovšetkým však železné produkty kováčov (nástroje, náradie, príslušenstvo konského postroja), sa našli náhodne, a preto nie sú známe nálezové okolnosti, čo však neznižuje ich vypovedaciu schopnosť (Čilinská 1984, s. 166-168).

K najstarším pamiatkam, využiteľným pri štúdiu mnohých stránok života spoločnosti avarského kaganátu, patrí inventár z pohrebísk. Jeho prínos pre poznanie chronológie, duchovnej a

hmotnej kultúry, hospodársko-spoločenských a politických problémov je neobyčajne veľký. Šperk a ďalšie príslušenstvo kroja, nástroje, zbrane, milodary a v jazdeckých hroboch súčasti konského postroja tvoria širokú škálu prameňov hmotnej kultúry.

CHRONOLÓGIA A JEJ PROBLÉMY

Prvoradou úlohou archeologického bádania je datovanie a chronologické rozčlenenie prameňov, bez ktorého nemožno sledovať vývoj. Medzi inventárom z doby avarskej sú, práve tak ako v iných obdobiach včasného stredoveku, artefakty, ktoré sú určujúcimi fenoménmi chronologického členenia. Vďaka nim je relatívna chronológia v podstate vypracovaná (Bálint 1989, s. 151-167). Inventár sa roztriedil do troch chronologických skupín. Prvú, najstaršiu, charakterizujú lisované ozdoby opaskov, dekorované geometrickým a rastlinným motívom ovplyvneným byzantským umením. Ojedinele sa v tejto skupine vyskytujú ozdoby s ornamentom germánskeho zverného štýlu (Fettich 1929, s. 68-110). Ženský šperk reprezentujú zlaté a strieborné náušnice s dutými guľôčkami, náramky s rozšírenými koncami, tzv. lúčovité spony a koráliky s očkami (Čilinská 1975, s. 63-96). Zlaté prívesky náhrdelníkov, agrafy, čelenky a ďalšie zlaté šperky, zdobené polodrahokamami byzantskej proveniencie, dopĺňujú najstaršiu skupinu pamiatok (*Awaren in Europa* 1986, s. 56-58). Zbrane zastupuje meč, listovitá kopija, pancier, luk a šípy. Konský postroj je v tomto časovom horizonte reprezentovaný tzv. strapcovitými plechovými ozdobami, zubadlami bez bočníc alebo s kostenými bočnicami a okrúhlymi strmeňmi s vysokým uchom. Túto kategóriu pamiatok sprevádzajú byzantské mince z doby od panovania Justiniana (527-565) až po Herakleia a Herakleia Konstantina (613-641; Garam 1992, s. 170, 171).

Druhú skupinu pamiatok, stredný stupeň, reprezentujú plechové kovania opaskov, zdobené stužkovým ornamentom a sklenenými očkami alebo vložkami z polodrahokamov. Zo zlata sú náušnice z hrobov zámožných, väčšina náušnic je však už z bronzu, majú kruhový oblúk a gulatý pastózny, ale aj sklenený prívesok. Príznačné pre túto skupinu sú náušnice s viacerými (4-5) príveskami po obvode oblúka. Pretrvávajú aj náušnice s guľôčkovým príveskom, avšak oproti predchádzajúcemu obdobiu menším. Nákrčné kruhy, ďalej rôznofarebné koráliky, medzi ktorými sa už objavujú tvary melónového jadra, kruhové aj oválne spinky šiat dopĺňujú kolekciu ženského šperku. Prstene a náramky sú v tejto skupine pamiatok sporadické. Ku keramike zhotovenej v ruke sa pridružujú aj exempláre obtáčané na kruhu. Zbrane reprezentuje šabľa, sekerka, dýka a luk so šípami. Zubadlá so železnými bočnicami a podlhovasté strmene sú novým prvkom v konskom postroji. Tento stupeň pamiatok je datovaný byzantskými mincami Konstansa II. a Konstantina IV. (641-684; Garam 1992, s. 170, 171).

Relatívne najmladšia je skupina pamiatok z okruhu liatych ozdôb, dekorovaných zvieracím (najčastejšie je to grif), rastlinným (základ tvorí esovité steblo, z ktorého na obidve strany symetricky vyrastajú štylizované alebo naturalisticky stvárnené listy), ojedinele aj geometrickým a antropomorfným ornamentom. Na konci vývojového radu liatych ozdôb sú kovania zdobené na pozadí zdrsnenom puncovaním palmetou a jej variantmi, ktoré vznikli pod vplyvom sasánovského a včasnoislamského umenia. Ženský šperk v tejto chronologickej skupine zastupujú oválne náušnice so skleneným pyramídovým príveskom, koráliky rôznych tvarov, prevažne melónového jadra, ružicové agrafy so sklenenými očkami. Keramika hrncovitých tvarov je takmer výlučne obtáčaná alebo zhotovená na kruhu, sprevádza ju tzv. žltá keramika (Bialeková 1967, s. 5-76; Garam 1969a, s. 207-241; 1969b, s. 151-162). Typy zbraní a konský postroj ostali oproti predchádzajúcemu obdobiu nezmenené, len k liatym ozdobám konského postroja pribudli plechové tepané a lisované (Budinský-Krička - Točík 1984, s. 187-190).

Uvedené rozdelenie archeologického inventára je výsledkom dlhodobého analytického štúdia, ktoré vyústilo v relatívnochronologický systém, precizovaný matematicko-štatistickou seriáciou ozdôb opaskov (Stadler 1985; 1990, s. 305-350; Zábajník 1991, s. 219-321). Datovanie sa opiera najmä o produkty umeleckého remesla, pretože pohotovo reagovali na politické a hospodárske pomery a s nimi súvisiace kultúrne vplyvy zo susedných i vzdialených oblastí. Predovšetkým ozdoby opaskov a ženský šperk sa stali určujúcimi pre časové zaradenie ostatných zložiek hmotnej kultúry (nástrojov, náradia, zbraní atď.) a vďaka nim je relatívna chronológia v podstate hotová.

Za nevyriešené možno považovať absolútne datovanie jednotlivých skupín pamiatok, pretože bádatelia sa doteraz nezjednotili v názore na datovanie najmä stredného a neskorého stupňa pamiatok. Ani nové metodické postupy (napr. seriácia nálezov počítačovou technikou) nepriniesli výsledok, ktorý by bol všetkými akceptovaný. Všeobecne je prijímaný začiatok najstaršieho stupňa v roku 567/8, keď Avari prišli do Karpatskej kotliny. Koniec tohto a začiatok stredného stupňa sa datuje rokmi 630 (*Čilinská v tlači*), 650 (*Zábojník* 1991, s. 248), ale aj 670/680-700 (*Bóna* 1988, s. 440; *Stadler* 1988, s. 475).

HOSPODÁRSTVO A SPOLOČNOSŤ

Problematica hospodársko-spoločenského okruhu patrí k najzložitejším riešeným úlohám. Neúplná pramenná báza, v ktorej takmer absentujú sídliská, je nedostatočným východiskom pre charakteristiku vlastností súvekej ekonomiky. Čiastočné výsledky sa dosiahli interdisciplinárnou spolupracou predovšetkým s prírodnými a technickými vedami, dôležitou súčasťou archeologického bádania. Spolupráca s archeobotanikou a archeozoológiou podstatne prehĺbila poznatky o rastlinnej a živočíšnej výrobe. Technické vedy archeometalurgickými rozbormi rozšírili poznanie o remeselnej výrobe. Tým sa zintenzívnila vypovedacia schopnosť archeologického inventára a rozšírili sa poznatky v ekonomicko-sociálnej sfére.

Ekonomika Avarov nemala silnú základňu. Podstatu príjmov tvoril výťažok z vykorisťovania iných etníc a vojnové koristi. Dobrú úroveň malo dobytkárstvo. Poľnohospodársku produkciu zabezpečovali neavarské etniká, predovšetkým slovanské kmene. U nich sa poľnohospodárska výroba rozvíjala už pred príchodom Avarov (*Čilinská v tlači*) a jej produktivita bola ovplyvnená neskororímskym poľnohospodárstvom, ktorého progresívne prvky si slovanské obyvateľstvo osvojilo. Tieto elementy sa stali základom poľnohospodárskeho rozvoja v 7.-8. stor. v dobe avarskeho kaganátu.

Základným predpokladom pre intenzifikáciu poľnohospodárstva bola príprava pôdy a skvalitňovanie poľnohospodárskych postupov, ktorých úroveň prezentuje štruktúra poľnohospodárskeho náradia. Symetrické radlice pôdu kyprili pomerne jednoducho, ale už v 8. stor. sa pri príprave pôdy používala asymetrická radlica, ktorá pôdu nielen kyprila, ale aj obracala, čím sa zvýšila jej kultivácia (*Habovštiak* 1965, s. 60). Tento typ radlice, dôležitý článok vo vývoji poľnohospodárskej techniky, spolu s krojidlom znamenal podstatné zdokonalenie techniky obrábania pôdy, a tým aj zvýšenie produkcie.

Intenzifikácia pôdy bola zložitým procesom a prebiehala nerovnomerne vo všetkých oblastiach kaganátu. Archeobotanické nálezy sú zatiaľ veľmi skromné. Nálezy kosákov dokladajú zber obilia, ich veľkosť i tvar svedčia o spôsobilosti na rýchly zber úrody (*Beranová* 1980, s. 198). Špecifickými odvetvami poľnohospodárstva, realizovanými najmä neavarskými etnikami, predovšetkým Slovanmi (*Pohl* 1988, s. 236), bolo záhradníctvo a vinohradníctvo, o čom svedčí náradie pochádzajúce najmä z juhozápadného Slovenska (*Čilinská* 1984, s. 164-166), ďalej skromné nálezy zvyškov ovocia (*Kiss* 1964, s. 129-139; *Hajnalová* 1978, s. 126), ale aj písomné pramene.

Výrobu dopĺňoval v avarskom kaganáte chov dobytká a iných druhov zvierat, pre ktorý boli optimálne podmienky v niektorých oblastiach (napr. v Potísi). Intenzita chovu jednotlivých druhov zvierat závisela od ich úžitkovosti (*Ambros* 1979, s. 165-178; *Pohl* 1988, s. 189-195). Okrem dobytká chovaného pre výživu obyvateľstva všestranne osožná bola ovca, ktorej chov potvrdzujú mnohé nálezy kostí na pohrebiskách. Osobitnú časť chovateľstva tvoril chov ťažných a jazdeckých koní, doložený kosťami v jazdeckých aj iných hroboch.

Stav poľnohospodárstva podmieňoval vývoj remeselnej výroby. Indície o jej vysokej úrovni nie sú overené špecifickými prameňmi a chýbajú aj historické správy. Doteraz sa neobjavili výrobné objekty (odhliadnuc od batérií pecí na vypalovanie šedej keramiky, remesle vyrábanej v okolí Szekszárdu, *Rosner* 1990, s. 125-130), ktoré by reprezentovali stav remeselnej výroby, avšak produkty svedčia o tom, že v istých odvetviach sa vymanila z rámca domácej výroby. Predovšetkým kovspracujúce remeslá boli bezpochyby špecializované. Archeometalurgické rozbory železných predmetov a ozdôb i šperkov z farebných kovov potvrdili vysokú úroveň spracovávaní kovov (*Költő* 1983, s. 267-278; *Longauerová - Longauer - Čilinská* 1991, s. 39-66; *Mihok - Solariková - Hollý - Čilinská* 1991, s. 67; *Profantová* 1992, s. 647-650; *Frána - Maštalka* 1992, s. 779-801). Výsledkom všestrannej analýzy v rámci interdisciplinárnej spolupráce je určenie troch foriem výroby: v miestnych dielňach

s ohraničenou pôsobnosťou, v špecializovaných dielňach so širšou teritoriálnou pôsobnosťou a vandrujúcimi remeselníkmi (Werner 1970, s. 65-81; Bleiber 1981, s. 102, 103; Čilinská 1986, s. 301, 302). Toto konštatovanie sa zatiaľ pohybuje v hypotetickej rovine a na jeho verifikáciu budú potrebné ďalšie metalografické analýzy nálezov z celej oblasti kaganátu.

Obchod, predovšetkým tranzitný, dokladajú archeologické pramene a historické správy. Predmety cudzej proveniencie mohli byť síce získané vo vojnových ťaženiach, ale časť z nich iste bola predmetom obchodu, v ktorom nemalú úlohu zohral Dunaj. Túto spojnicu strednej Európy s Východom, ale aj so Západom, najmä s Franskou ríšou, iste využívali na obchodné spojenie aj obyvatelia avarského kaganátu. Nie je vylúčené, že historicky doložený kupec Samo a ďalší kupci z franskej oblasti (Ratkoš 1964, s. 58 a n.) prichádzali do kaganátu po Dunaji.

Vnútný obchod je doteraz bez akýchkoľvek priamych dokladov, ale vzhľadom na stav remeselnej výroby je potrebné rátať s výmenou, a to s dvoma formami. V začiatočnom štádiu vzniku špecializovaných remesiel sa výmena robila priamo medzi remeselníkmi a ostatným obyvateľstvom (Kolníková 1989, s. 30). Umožňujú to predpokladať aj hromadné nálezy remeselníckych produktov. Rôznorodý inventár svedčí o tom, že svoj majetok ukryli do zeme kupci predávajúci rôzne druhy tovaru, najčastejšie poľnohospodárske náradie (Čilinská 1984, s. 163-171). Otvorenou zostáva otázka platidla - ekvivalentu hodnoty. Niektorí bádatelia sa domnievajú, že to boli byzantské mince (Bóna 1980, s. 74 a n.), ale tovarovo-peňažné vzťahy v tej dobe ešte neexistovali (Kolníková 1989, s. 28, 29).

Pokiaľ ide o sociálne rozdelenie, spoločnosť v avarskom kaganáte tvorili dve hlavné zložky, kočovnícko-pastierska časť (Avari) a roľníci zaoberajúci sa čiastočne chovom dobytky (Slovania). Prírodné a historické podmienky nútili aj Avarov k usadlému spôsobu života, a tak v priebehu 7. stor. sa postupne stávali polonomádkou, neskôr už usadlou spoločnosťou (Bálint 1991, s. 78 a n.).

Na čele avarskej society stál kagan s neobmedzenou mocou najmä v dobe vojnových výprav. Ďalšími členmi vládnucej vrstvy boli tudun, jugurus a kapkan, ktorých uvádzajú písomné správy, ale ich funkcia a spoločenské postavenie nie sú zatiaľ úplne objasnené (Bóna 1988, s. 455; Pohl 1988, s. 185-189, 293-306). Aristokraciu dokladajú aj uvedené kniežacie hroby s početnými zbraňami a prílohami z drahých kovov (Tóth-H. 1972, s. 143-168; Bóna 1988, s. 451, 452).

Zatiaľ neúplnými výsledkami môžu byť prezentované ostatné vrstvy obyvateľstva pochovaného v hroboch s inventárom rôznej hodnoty alebo v hroboch bez inventára. V súvisi s militaristickým charakterom avarskej spoločnosti najviac pozornosti sa venuje zbraňam, ktoré sú v hroboch nielen s inventárom predstavujúcim istý majetok, ale aj v hroboch s menej hodnotnými predmetmi. Doteraz sa nepodarilo spoznať súvislosť zbraní so spoločenským postavením či hodnotou, inými slovami povedané, ktoré zbrane aké spoločenské postavenie alebo hodnosť reprezentovali. Nepoznáme totiž, podľa akého pravidla sa tieto cenné predmety dávali do hrobu, ako to ovplyvňovalo napr. dedičné právo (ak existovalo) a pod. Študovať tento problém je o to ťažšie, že ani v kombinácii druhov zbraní nebadáť pravidelnosť, ktorá by vyjadrovala vzťah spoločenského postavenia nebožtíka a zbraní, aké mu dali do hrobu.

Základnú vrstvu spoločnosti tvorili roľníci a chovatelia dobytky. Ich postavenie a vzťah k ostatným, zvlášť k vyšším spoločenským vrstvám, nie sú objasnené. Podobne je to aj v prípade remeselníkov a obchodníkov, ktorí vystúpili na profesionálnu remeselnícko-obchodnícku scénu a už sa nezúčastňovali na poľnohospodárskej produkcii.

Hroby bez inventára reprezentujú nemajetných a pravdepodobne aj neslobodných, s ktorými, podobne ako v každej súvekej spoločnosti, je potrebné rátať. Pokiaľ ide o otrokov, ako to vyplýva z písomných správ, neboli v avarskej spoločnosti početní. Je zaznamenané, že ani vojnových zajatcov nezotročovali, ale ich zabíjali alebo predávali, niektorí dostávali slobodu (Pohl 1988, s. 127).

Postavenie žien v pertraktovanej spoločnosti odrážalo celkovú sociálnu štruktúru a bolo ovplyvnené formou manželstva, ktorou bola monogamia, a len v najvyšších aristokratických kruhoch možno rátať s polygamiou (Bóna 1971, s. 313). Hlavnou úlohou žien bolo v rodine vychovávať deti, ale nie je zanedbateľné ani ich miesto v hospodárskej štruktúre. Ich zapájanie do pracovného procesu bolo vyvolané predovšetkým častou neprítomnosťou mužov v osadách (Čilinská 1991, s. 26-28). Vtedy preberali ich povinnosti a stávali sa hlavami rodín, ale aj väčších spoločenských celkov. Úloha ženy v spoločnosti síce nebola rozhodujúca, ale jej pôsobenie v rôznych spoločenských a hospodárskych sférach nebolo bezvýznamné.

ETNICKÁ PROBLEMATIKA

Archeologické a historické pramene dokladajú heterogénnosť kaganátu, v ktorom žili okrem Avarov väčšie alebo nepočetné skupiny iných etník (Bóna 1968, s. 35-48; 1979, s. 394-404; Bálint 1989, s. 176-183; Kiss 1992, s. 35-134). Ich postavenie a vzájomný vzťah boli náplňou mnohých študijných úloh, ktoré bádatelia riešili. V popredí bádania stála otázka vzťahu Avarov k iným etnikám a ich postavenie v hospodársko-spoločenskom systéme kaganátu. Výsledkom je záver, že interetnické vzťahy sa vyvíjali, nadobúdali rôzne formy, ktoré určovali historické podmienky, odlišné v jednotlivých geografických a časových úsekoch.

Východne od Tisy prežívali zvyšky Gepidov (Kiss 1992, s. 64). Ich vplyv badať na avarskom umeleckom remesle a naopak, vplyv Avarov je citelný v pohrebnom rituáli Gepidov (orientácia, kosti koňov v hrobách a pod.). Zvyšky iného germánskeho obyvateľstva sú ojedinelými nálezmi zachytiteľné v hrobách v západnej časti kaganátu (Salamon - Erdélyi 1971, s. 70-72). V tejto oblasti je evidované aj prežívanie romanizovaného obyvateľstva, nositeľov antických tradícií, a to v uzavretej lokálnej skupine archeologických nálezov na južnom okraji Balatonu, pre ktorú sa stále častejšie používa názov keszthelyská kultúra (Müller 1992, s. 251 a n.).

Relatívne rozsiahlu etnickú skupinu tvorili kuturgo-bulharské kmene, o ktorých sa predpokladá, že sídlili v Panónii už pred príchodom Avarov (Simonyi 1959, s. 227-250), ale isté indície vedú k úvahám, že do Karpatskej kotliny prišli spolu s Avarmi. Za archeologickú pozostalosť Kuturgurov sa považujú šachtovité hroby v oblasti rieky Maroš a Kriš, ale aj symbolické (žiarové?) hroby koní medzi Dunajom a Tisou (Csallány 1963, s. 21-37).

Najpočetnejšou etnickou skupinou žijúcou s Avarmi boli Slovania, ktorých kmene sídlili na území kaganátu a v jeho susedstve. Táto symbióza mala rôzne formy. Vzájomný vzťah sa podriaďoval historickým okolnostiam a určovala ho aj vzdialenosť slovanských sídiel od centrálného územia kaganátu. Podľa historických správ Avari nadväzovali so Slovanmi spojenectvo pri vojnových ťaženiach, ale typické pre toto spolužitie bolo hospodárske využívanie a utláčanie Slovanov, opísané súvekými historikmi.

PODIEL SLOVENSKEJ ARCHEOLÓGIE NA VÝSKUME DEJÍN AVARSKÉHO KAGANÁTU

Od preskúmania pohrebiska v Devínskej Novej Vsi a Žitavskej Tôni v tridsiatych rokoch a ich publikačného zhodnotenia v päťdesiatych rokoch (Eisner 1952; Budinský-Krička 1956) sa slovenskí bádatelia nepretržite zapájali do procesu štúdia súboru problémov súvisiacich s Avarmi a ich pobytom v Karpatskej kotline (Čilinská 1983, s. 237-278). Nadväzovali na výsledky maďarských bádateľov, u ktorých má toto štúdium vyše storočnú tradíciu (Bóna 1971, s. 265-336). Ich závery však slovenskí vedci neprijímali nekriticky, ale ich prehodnocovali, poukazujúc najmä na heterogénnosť a na svojrázny vývoj na jeho severnom okraji.

V popredí pozornosti slovenskej archeológie bolo štúdium duchovnej kultúry, najmä v oblasti pohrebného ritu (Čilinská 1968, s. 47-58; 1973, s. 331-337; Točík 1970, s. 29-56). Slovenskí bádatelia prví upozornili na nutnosť venovať pozornosť terénnej situácii pri odkrývke hrobov a precíznej dokumentácii, ktoré sa stali podkladom na vysvetlenie mnohých javov súvisiacich s náboženskými predstavami pochovanej society. Rozvinutou interdisciplinárnou spoluprácou sa závery spresňovali.

V rámci tejto problematiky bolo ústredným problémom riešenie otázky prechodu Slovanov od kremácie k inhumácii. Vyslovil sa názor, že túto zmenu spôsobili spoločenské premeny (Chropovský 1970, s. 45, 46). Prvé kostrové hroby sú z prvej polovice 7. stor., t. j. z doby, v ktorej sa slovanské kmene organizovali v protiavarskom odboji a po jeho víťaznom skončení vytvorili kmeňový zväz, preto je pravdepodobné, že s týmito spoločenskými premenami možno spojiť aj zmenu pohrebného ritu.

Súčasťou duchovnej kultúry je výtvarný prejav, k vysvetleniu genézy ktorého slovenská archeologická veda prispela podstatnou mierou (Dekan 1972, s. 317-452; 1976, s. 74-84; Čilinská 1981). J. Dekan urobil v posledných rokoch najrozsiahlejší rozbor ikonografických motívov na liatych ozdobách opaskov, najmä na nákončiach. Historicko-umeleckou analýzou dokázal, že výtvarná stránka odráža slohové zmeny v súvekých vyspelých kultúrnych oblastiach, najmä v krajinách s antickou vzdelanosťou, a že ornamentika tkvie v tradíciách východomediteránneho okruhu a do Karpatskej kotliny ju sprostredkovala Byzancia. Tento záver poprel teóriu o genéze ornamentálnych prvkov v nomádskom prostredí, odkiaľ sa na Dunaj dostali s tzv. druhou vlnou Avarov v r. 670-680 (László 1955, s. 179-184).

Príchod "druhej vlny" Avarov bol vyvrátený slovenskými bádatelmi už v šesťdesiatych rokoch (Čilinská 1966, s. 178; 1967, s. 447-454) rozborom kultúrno-historických súvislostí, z ktorého jednoznačne vyplynul domáci pôvod hmotnej kultúry bez paralely na Východe, ako to dnes pripúšťa aj maďarská archeologická veda (Awaren in Europa 1986, s. 15; Bóna 1988, s. 457; Bálint 1989, s. 168).

Nie malý je podiel slovenských bádateľov na riešení chronologických problémov. Venovala sa im mimoriadna pozornosť. Všeobecne platná relatívnochronologická schéma sa precizovala na počítači matematicko-štatistickou seriáciou ozdôb opaskov (Zábojník 1991, s. 219-321), chronologicky veľmi citlivých, pretože pohotovo reagovali na politické a hospodárske premeny a s nimi súvisiace kultúrne vplyvy zo susedných i vzdialených oblastí.

Pozornosť sa venovala aj absolútnej chronológii. Na Slovensku sú v súčasnosti vytvorené dva chronologické systémy (Zábojník 1991, s. 248; Čilinská v tlači), líšiacie sa zaradením stredného stupňa. Jeden je vypracovaný na základe seriácie ozdôb opaskov (J. Zábojník), druhý zohľadňuje aj historický vývoj (Z. Čilinská). Tieto schémy však nie sú overené exaktnými metódami, chýbajú prírodovedné analýzy (dendrochronológia, rádiokarbónová metóda a pod.).

Slovenský výskum mal zásadný význam aj pri riešení ďalších problémov historického vývoja. Spomenieme z metodického hľadiska pozoruhodný postup štúdia spoločenskej problematiky štruktúrnou a demografickou analýzou, realizovanou na pamiatkach z doby avarskeho kaganátu po prvý raz na pohrebisku v Želovciach (Čilinská - Wolska 1979, s. 139-168).

Špecifickým problémom, ktorému sa na Slovensku venovala pozornosť, bola Samova ríša, predovšetkým otázka jej geografickej polohy. Žiaľ, doteraz sa nepodarilo tento problém vyriešiť, a zdá sa, že to nebude možné na základe archeologickej pramennej bázy. Bráni tomu jej krátke trvanie, počas ktorého sa nevykryštalizovala samostatná hmotná kultúra reprezentujúca Samovu ríšu (Čilinská 1992, s. 11). Ako hypotéza, vytvorená v spolupráci s históriou na základe štúdia štruktúrnych rozdielov medzi pohrebiskami z juhozápadného Slovenska a centrálného územia kaganátu, sa prijíma názor, že naddunajská časť Slovenska patrila ku kryštalizačnému jadrú ríše (Čilinská 1980, s. 79-86) a že jej východnou hranicou bolo Póplie (Dekan 1971, s. 566, 567).

Styk slovanských kmeňov sídlacích na juhozápadnom Slovensku s Avarmi archeologické pramene dokladajú už na začiatku 7. stor. Sporadické nálezy svedčia nie o trvalej okupácii, ale skôr o kontaktoch, ktoré mali pravdepodobne charakter opísaný u Fredegara (Ratkoš 1964, s. 59). Bolo to na území pri dôležitých obchodných tepnách, z ktorých dunajská mala dôležitú úlohu v obchode s Franskou ríšou, resp. franskými kupcami, lebo Samo so svojou družinou neboli jediní, čo prišli obchodovať so Slovanmi. Doprava po Dunaji je v oblasti Panónie písomne doložená na konci 6. stor. (Avenarius 1974, s. 94), t. j. v dobe, keď nad Dunajom už sídlili slovanské kmene. Spojenie po tejto rieke však nebolo jediným. Využívali sa aj suchozemské cesty. Doprava sa realizovala po starých rímskych trasách popri Dunaji, ktoré viedli tiež k stredodunajským Slovanom. K nim došiel Samo v dobe slovanského protiavarskeho povstania a s nimi vytvoril kmeňový zväz. Zjednotené v ňom boli kmene na rôznom stupni vývoja a pravdepodobne aj s odlišným kultúrnym prejavom, spojeným iba rovnakými obydliami s ohniskom v rohu a typickým slovanským hrncom zdobeným vlnkami a líniami. Nie je vylúčené, že po víťazstvách Slovanov nad Avarmi, zaznamenaných u Fredegara, sa k Samovmu zväzu pridali ďalšie kmene tak, ako sa v dobe bojov Sama s franským kráľom Dagobertom pripojil k nemu Dervan, knieža z rodu Srbov. Časť slovanských kmeňov sa k Samovi pridávala len v období nebezpečenstva hroziaceho tak od Avarov, ako aj Frankov. Toto nebezpečenstvo zo strany dvoch mocných nepriateľov nútilo slovanské kmene zjednocovať sa, čo možno charakterizovať ako vytváranie obranných celkov nie trvalého charakteru, a preto sa neodrazili v kultúrnej sfére, ktorá by dnes doložila Samovu ríšu ako celok.

Výskum a štúdium Avarov a ich európskych dejín bádatelmi viacerých štátov a príslušníkmi niekoľkých národov a interdisciplinárna spolupráca priniesli pokrok v štúdiu tohto nomádskeho, v strednej Európe cudzorodého elementu. Snaha vedcov o jednotný výklad a interpretáciu prameňov sa odrazila v dosiahnutých úspechoch pri riešení čiastkových problémov a doterajšie výsledky nosných problémových okruhov podrobených analýze sa stali pevnou východiskovou bázou pre ďalšie štúdium progresívnymi metódami.

L i t e r a t ú r a

- AMBROS, C. 1979: *Zvieracie prfľohy na pohrebiskách 7.-8. stor. na Slovensku*. In: *Aktuálne otázky výskumu slovanských populácií na území Slovenska v 6.-13. storočí*. Nitra, s. 165-171.
- AVENARIUS, A. 1974: *Die Awaren in Europa*. Amsterdam - Bratislava.
- Awaren in Europa (Schätze eines asiatischen Reitervolkes 6.-8. Jh.)* Katalog. Wien 1986.
- BÁLINT, Cs. 1989: *Die Archäologie der Steppe*. Wien.
- BÁLINT, Cs. 1991: *Die spätawarenzeitliche Siedlung von Eperjes (Kom. Csongrád)*. Budapest.
- BERANOVÁ, M. 1980: *Zemědělství starých Slovanů*. Praha.
- BIALEKOVÁ, D. 1967: *Žltá keramika z pohrebísk obdobia avarskej ríše v Karpatskej kotline*. *Slov. Archeol.*, 15, s. 5-76.
- BLEIBER, W. 1981: *Naturalwirtschaft und Ware-Geld-Beziehungen zwischen Somme und Loire während des 7. Jh.* Berlin.
- BÓNA, I. 1968: *Über einen archäologischen Beweis des longobardisch-slavisches-awarischen Zusammenlebens*. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 16*. Nitra, s. 35-46.
- BÓNA, I. 1971: *Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945-1969)*. *Acta Archaeol. Acad. Sci. Hung.*, 23, s. 265-336.
- BÓNA, I. 1979: *A Sagvár-Sapoldali lóvássír*. *Archaeol. Ért.*, 106, s. 3-32.
- BÓNA, I. 1980: *Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár*. *Acta Archaeol. Acad. Sci. Hung.*, 32, s. 31-95.
- BÓNA, I. 1982-1983: *A XIX század nagy avar leletei*. In: *Szolnok megyei Múz. Évk. 1982-1983*. Szolnok, s. 81-160.
- BÓNA, I. 1988: *Die Geschichte der Awaren im Lichte der archäologischen Quellen*. In: *Settiaene di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 35*. Spoleto, s. 437-463.
- BÓNA, I. 1990: *Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen*. In: *A Wosinsky Mór Múz. Évk. 15*. Szekszárd, s. 113-124.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. 1956: *Pohrebisko z doby avarskej v Žitavskej Tôni na Slovensku*. *Slov. Archeol.*, 4, s. 5-131.
- BUDINSKÝ-KRIČKA, V. - TOČÍK, A. 1984: *Jazdecký hrob 94/1967 z doby avarskej ríše v Košiciach, časť Šebastovce*. In: *Zborník prác Ludmily Kraskovskej*. Bratislava, s. 172-191.
- CSALLÁNY, D. 1939: *Kora avarkori sírleletek*. *Folia Archaeol.* 1/2, s. 121-180.
- CSALLÁNY, D. 1963: *A Kuturgur-bolgarok (hunok) régészeti hagyatékának meghatározása*. *Archaeol. Ért.*, 90, s. 21-38.
- CSENDES, P. 1970: *Zu den Awarenkriegen unter Karl dem Grossen*. *Unsere Heimat*, 41, s. 93-107.
- ČILINSKÁ, Z. 1966: *Slawisch-awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Bratislava.
- ČILINSKÁ, Z. 1967: *Zur Frage des zweiten awarischen Kaganats*. *Slov. Archeol.*, 15, s. 447-454.
- ČILINSKÁ, Z. 1968: *Bestattungsritus im VI.-VIII. Jahrhundert in der Südslowakei*. In: *Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 16*. Nitra, s. 47-58.
- ČILINSKÁ, Z. 1973: *Bestattungsritus bei Awaren und Donauslawen*. In: *II. internationaler Kongress für slawische Archäologie. 2*. Berlin, s. 331-337.
- ČILINSKÁ, Z. 1975: *Frauenschmuck aus dem 7.-8. Jahrhundert im Karpatenbecken*. *Slov. Archeol.*, 23, s. 63-96.
- ČILINSKÁ, Z. 1980: *Zur Frage des Samo-Reiches*. In: *Rapports du IIIe Congrès Internationale d'Archéologie Slave. 2*. Bratislava, s. 79-86.
- ČILINSKÁ, Z. 1981: *Kov v ranoslovanskem umení*. Bratislava.
- ČILINSKÁ, Z. 1983: *The Development of the Slavs North of The Danube the Avar Empire and their Social-Cultural Contribution to Great Moravia*. *Slov. Archeol.*, 31, s. 237-278.

- ČILINSKÁ, Z. 1984: Depoty železných predmetov z konca 8. stor. na Slovensku. In: Zborník prác Ludmily Kraskovskej. Bratislava, s. 163-171.
- ČILINSKÁ, Z. 1986: Anfänge des spezialisierten Handwerks und Handels bei der altslawischen Gesellschaft in der Slowakei. Slov. Archeol., 34, s. 299-308.
- ČILINSKÁ, Z. 1990: Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdebestattung in der Slowakei. In: A Vossinsky Mór Múzeum. Évk. 15. Szekszárd, s. 135-146.
- ČILINSKÁ, Z. 1991: Postavenie žien v avarskom kaganáte. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra, s. 9-38.
- ČILINSKÁ, Z. 1992: Slovania a avarský kaganát. Bratislava.
- ČILINSKÁ, Z. v tlači: Stand der archäologischen Erforschung des awarischen Kaganats in der Slowakei. In: Jahrb. Röm.-Germ. Zentralmus. Mainz.
- ČILINSKÁ, Z. - WOLSKA, W. 1979: Štruktúrna a demografická analýza včasnohistorického pohrebiska v Želovciach. Slov. Archeol., 27, s. 139-168.
- DEKAN, J. 1971: Vývoj a stav archeologického výskumu doby predveľkomoravskej. Slov. Archeol., 19, s. 558-580.
- DEKAN, J. 1972: Herkunft und Ethnizität der gegossenen Bronzeindustrie des VII. Jh. Slov. Archeol., 20, s. 317-452.
- DEKAN, J. 1976: Veľká Morava. Bratislava.
- EISNER, J. 1952: Devínska Nová Ves. Bratislava.
- FETTICH, N. 1929: Adatok az ősgermán alaton ornamentumok II. stílusának eredetkérdéséhez. Archaeol. Ért., 43, s. 68-110, 328-358.
- FRÁNA, J. - MAŠTALKA, A. 1992: Röntgenfluoreszenzanalyse von frühmittelalterlichen Bronzen aus Böhmen und Mähren. In: Awarenforschung II. Wien, s. 779-801.
- GARAM, É. 1969a: A késő avarkori korongalt sárga kerámia. Archaeol. Ért., 96, s. 207-241.
- GARAM, É. 1969b: Die spätawarenzeitliche gelbe Keramik. In: A Móra Ferenc Múzeum. Évk. Szeged, s. 151-162.
- GARAM, É. 1979: Awarzenzeitliches Gräberfeld von Kisköre. Budapest.
- GARAM, É. 1984: Spätawarenzeitliche Goldgegenstände im Ungarischen Nationalmuseum. Folia Archaeol., 35, s. 87-108.
- GARAM, É. 1992: Die münzdatierten Gräber der Awarzenzeit. In: Awarenforschung I. Wien, s. 135-250.
- HABOVŠTIK, A. 1965: Poľnohospodárstvo na Slovensku. In: O počiatkoch slovenských dejín. Bratislava, s. 55-80.
- HAJNALOVÁ, E. 1978: Nálezy rastlín na pohrebiskách v pravekom a včasnohistorickom období Slovenska a ich úloha v pohrebnom ríte. Archeol. Rozhl., 30, s. 123-132.
- CHROPOVSKÝ, B. 1970: Slovensko na úsvite dejín. Bratislava.
- KISS, A. 1962: Az avarkori lovastemetkezés szokásának vizsgálata. In: Janus Pannonius Múzeum. Évk. 1962, s. 153-162.
- KISS, A. 1964: Zur Frage des frühmittelalterlichen Weinbaues im Karpathenbecken. In: Janus Pannonius Múzeum. Évk. 1964. Pécs, s. 129-139.
- KISS, A. 1986: Die Goldfunde des Karpatenbeckens vom 5.-10. Jahrhundert. Acta Archaeol. Acad. Sci. Hung., 38, s. 105-145.
- KISS, A. 1992: Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken. In: Awarenforschung I. Wien, s. 35-135.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1989: Problémy tovarovo-peňažných vzťahov na Slovensku v 5.-10. storočí. In: Slov. Numizm. 10. Bratislava, s. 19-40.
- KÖLTŐ, L. 1983: Régészeti következtetések avarkori bronzok elemzési adatainak vizsgálata. Múzeumi műtárgyvédelem, 12, s. 267-278.
- KOVRIK, I. 1955: Contribution au probleme de l'occupation de la Hongrie par les Avars. Acta Archaeol. Acad. Sci. Hung., 6, s. 163-191.
- LÁSZLÓ, Gy. 1955: Études archéologiques sur l'histoire de la société des Avars. Budapest.
- LONGAUEROVÁ, M. - LONGAUER, S. - ČILINSKÁ, Z. 1991: Structural Analysis of ornaments and jewels from the 7.-8. century in Želovce. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra, s. 39-66.
- MIHOK, L. - SOLÁRIKOVÁ, M. - HOLLÝ, A. - ČILINSKÁ, Z. 1991: Archeometalurgický výskum sečných zbraní z pohrebiska v Želovciach. In: K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku. Nitra, s. 67-102.

- MÜLLER, R. 1992: *Neue archäologische Funde der Keszthely Kultur*. In: *Awarenforschung I*. Wien, s. 251-281.
- NAGY, T. 1948: *Studia Avarica 2. Az avar-bizánci kapcsolatok 2. szakasának (567-582) időrendjéhez*. *Antiquitas Hung.*, 2, s. 131-149.
- POHL, W. 1988: *Die Awaren*. Wien.
- PROFANTOVÁ, M. 1992: *Awarische Funde aus den Gebieten nördlich der awarischen Siedlungsgrenzen*. In: *Awarenforschung II*. Wien, s. 605-778.
- RATKOŠ, P. 1964: *Pramene k dejinám Velkej Moravy*. Bratislava.
- ROSNER, Gy. 1990: *Keramikerstellung und Handel im Karpaten-Becken in der frühen Awarenzeit*. In: *A Wosinsky Mór Múze. Évk. 15. Szekszárd*, s. 125-130.
- SALAMON, A. - ERDÉLYI, I. 1971: *Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Környe*. Budapest.
- SIMONYI, D. 1959: *Die Bulgaren des 5. Jh. im Karpatenbecken*. *Acta Archaeol. Acad. Sci. Hung.*, 10, s. 227-250.
- STADLER, P. 1985: *Die Seriation awarischer Gürtelgarnituren*. Wien (nepublikovaná diplomová práca).
- STADLER, P. 1988: *Diskusný príspevok k prednáške I. Bónu*. In: *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto medioevo 35*. Spoleto, s. 465-476.
- SVOBODA, B. 1953: *Poklad byzantského kovotepce v Zemianském Vrbovku*. *Památk. archeol.*, 44, s. 33-93.
- SZADECKY-KARDOS, S. 1986: *Avarica - über die Awarengeschichte und ihre Quellen*. Szeged.
- SZYMAŃSKI, W. - DĄBROWSKA, E. 1979: *Awarzy. Węgrzy*. Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk.
- TOČÍK, A. 1970: *Pohrebný rítus na včasnostredovekých pohrebiskách v Holiaroch a Štúrove*. *Slov. Archeol.*, 18, s. 29-56.
- TÓTH-H., E. 1972: *Előzetes beszámoló a kunbábonyi avar fejedelmi leletről*. *Cumania*, 1, s. 143-168.
- WERNER, J. 1961: *Fernhandel und Naturalwirtschaft im östlichen Merowingerreich nach den archäologischen und numismatischen Zeugnissen*. In: *Ber. Röm.-Germ. Komm.* 42. Berlin, s. 307-346.
- WERNER, J. 1970: *Zur Verbreitung frühgeschichtlicher Metallarbeiten*. In: *Early Medieval Studies*. 1. Stockholm, s. 65-81.
- WERNER, J. 1986: *Der Schatzfund von Vrap in Albanien*. Wien.
- ZÁBOJNÍK, J. 1991: *Seriation von Gürtelbeschlaggarnituren aus dem Gebiet der Slowakei und Österreichs*. In: *K problematike osídlenia stredodunajskej oblasti vo včasnóm stredoveku*. Nitra, s. 219-321.

AWAREN IM KARPATENBECKEN (GESCHICHTE, KULTUR, INTERETHNISCHE BEZIEHUNGEN)

Resümee

Der Beitrag umfaßt in 6 Teilen (Geschichte, archäologische Quellen, Chronologie und ihre Probleme, Wirtschaft und Gesellschaft, ethnische Problematik, Anteil der slowakischen Archäologie an der Erforschung der Geschichte des awarischen Kaganats) die Forschungsergebnisse über die Awaren, bzw. ihr Kaganat, das sie in der Mitte des 6. Jh. im Karpatenbecken errichteten.

In der Einleitung ist die Geschichte der Awaren von der Zeit ihres Auftauchens an den byzantinischen Grenzen bis zum Zerfall des Kaganats an der Wende des 8./9. Jh. so zusammengefaßt, wie sie aus historischen Quellen bekannt ist. Die Dominante bilden die awarisch-byzantinischen und awarisch-fränkischen Kriege, die eine wichtige Rolle beim Aufstieg und Niedergang des Kaganats spielten.

Die archäologischen Quellen sind in typologischer Abfolge dargeboten. Hervorgehoben ist ihre Bedeutung beim Studium der einzelnen Problemkreise und betont wird ihre qualitative Verschiedenartigkeit, die quantitative Unterschiedlichkeit und die verschiedene Provenienz. Hingewiesen wird auf die bisher geschaffenen Chronologiesysteme der Absolutdatierung der einzelnen Denkmäler, die zu drei relativ-chronologischen Gruppen zusammengestellt sind. Betont wird der uneinheitliche Blick der Forscher auf das Chronologiesystem der Absolutdatierung.

Die ökonomische Situation charakterisieren Landwirtschaft, Viehzucht und der daraus hervorgehende Stand der Produktion und des Handels, die Voraussetzungen für die Aufgliederung der Sozietät in Gesellschaftsgruppen schufen. Ein Handicap für die Lösung der wirtschaftlich-gesellschaftlichen Problematik stellen die wenigen Siedlungen dar, die bei Ausgrabungen archäologischer Fundstellen beinahe fehlen.

Die ethnische Problematik bildeten den wesentlichen Teil der Forschung. Im heterogenen awarischen Kaganat lebten größere wie auch kleinere ethnische Gruppen, die verschiedene Bedingungen für die Eingliederung in das politisch-wirtschaftliche System im awarischen Reich hatten. Germanische Stämme, Bulgaren und Slawen waren ein Bestandteil des Kaganats, in welchem sie in verschiedenen Bereichen des Wirtschaftssystems tätig waren (Slawen - Bauern, Gepiden - Handwerker). Die Position der einzelnen ethnischen Beziehungen, die verschiedene, durch historische Bedingungen gegebene Formen erlangten und in den einzelnen geographischen und zeitlichen Abschnitten abweichend waren.

Im Abchluß des Beitrags ist der Anteil der slowakischen archäologischen Wissenschaft an der Lösung der Geschichte des awarischen Kaganats dargeboten, konkret im Bereich der geistigen Kultur, der chronologischen Fragen und ethnischen Problematik (Samo-Reich).

K PROBLEMATIKE STARŠEJ ETAPY DEJÍN BANSKEJ ŠTIAVNICE

Milan Hanuliak

Stredné Slovensko, Banská Štiavnica, výsledky archeologického výskumu mestského jadra, 13. stor., staršia etapa mestotvorného procesu, obranné, obytné a hospodárske objekty, sakrálné stavby; prehodnotenie doterajších poznatkov.

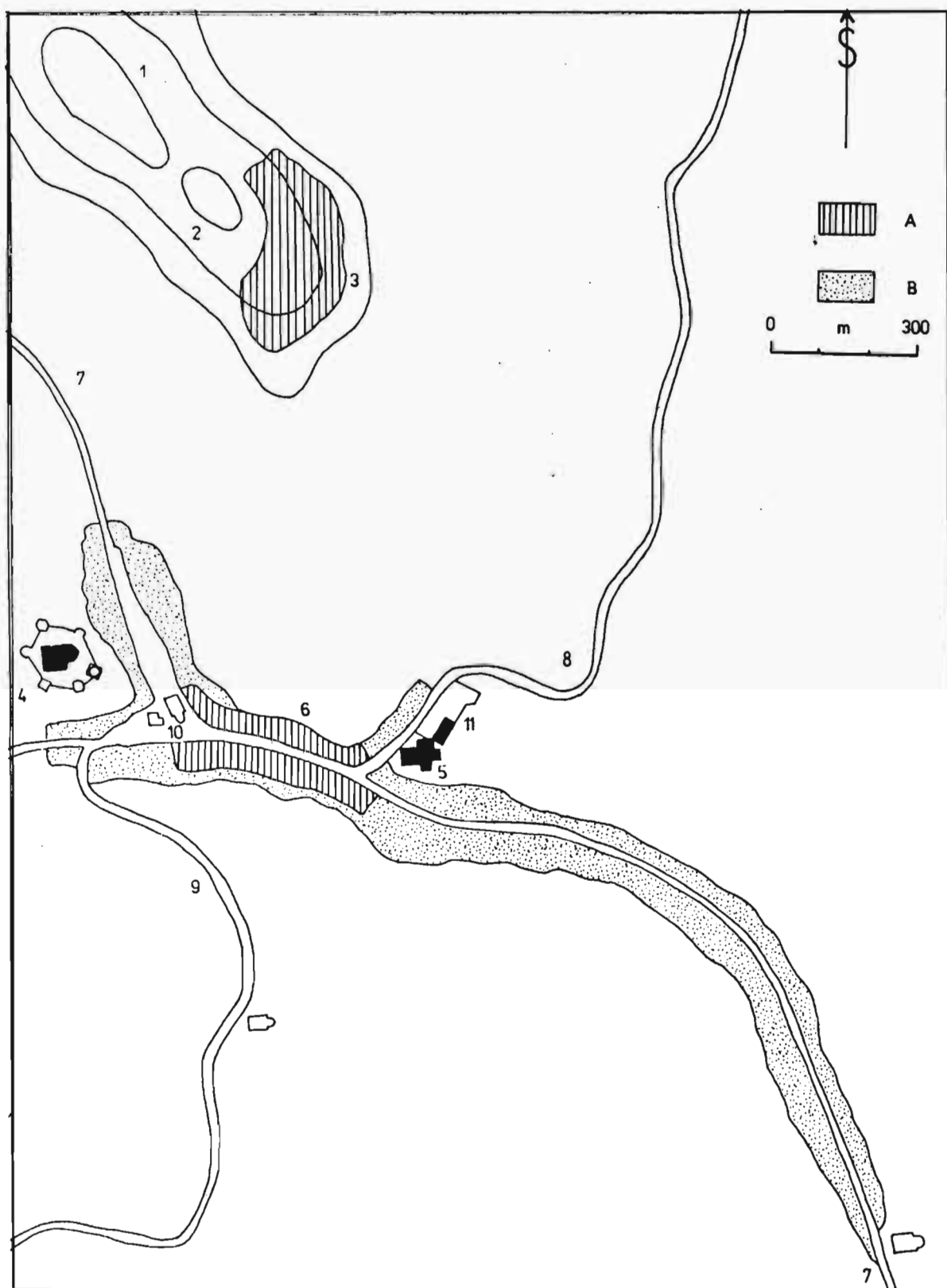
Central Slovakia, Banská Štiavnica, archaeological investigation results of the city centre, 13th cent., earlier stage of the city-forming process, defensive, dwelling and out buildings, sacral objects; revaluation of existing knowledge.

Aj napriek tomu, že naša historiografia osvetlila už mnohé zo stránok minulosti Banskej Štiavnice (okres Žiar nad Hronom), obdobie počiatkov mesta zostáva i naďalej menej známe. Hlavnú a s ťažkosťami prekonávanú prekážku vytvorila v tomto smere nízka početnosť a nedostatočná kvalita východiskových prameňov. V nemalej miere sa o to pričinilo zničenie všetkých mestských listín a kníh pri požiari v r. 1442 (Marsina 1990, s. 14, 32). V dôsledku toho sú predstavy súčasníkov už spred polovice 18. stor., spájané s počiatkami baníctva a osídľovania okolia mesta, nadmieru hmlisté (Vozár 1983, s. 41). V ľudovom podaní medzerovitost poznatkov vyplňa romantizujúci príbeh pastiera s jašteričkami so zlatým a strieborným prachom na chrbte (Labuda 1985, s. 29).

Zhodnotenie nepočetnej kolekcie prameňov písomnej povahy tradičnými metódami archívneho výskumu uzavrelo jednu z významných etáp osvetľovania počiatkov mesta. Na základe získaných poznatkov sa Banská Štiavnica zaradila medzi najvýznamnejšie banské a súčasne najstaršie mestá na území dnešného Slovenska (napr. Marsina 1972; 1973; 1983; Ratkoš 1973; Vozár 1973). Prispeli k tomu aj modelovo dotvorené informácie o okolnostiach sprevádzajúcich udelenie výsadných práv mestu (Juck 1984, s. 35; Marsina 1990, s. 13, 20-21).

Po vyčerpaní interpretačných možností prameňov písomnej povahy nový impulz k riešeniu základného problému poskytli výsledky archeologických výskumov. Stalo sa tak aj napriek tomu, že odkrývky tohto druhu neboli cieľovo zamerané na sledovanie najstarších úsekov dejín mesta. K zvlášť oceňovanej zložke prínosu archeologických výskumov patrí schopnosť rozširovať pramennú bázu o nové fakty. Na druhej strane nemožno zasa prehliadať okolnosti, ktoré rôznou mierou znižujú úroveň ich kvality. Časť z nich je objektívne daná a spojená s prostredím, v ktorom sa výkopové práce realizovali. Výskumy vykonávané pri rekonštrukcii a pamiatkovej úprave historických budov boli ako vedľajší produkt neraz limitované dostupnosťou vhodných priestorov a potrebami investora danej akcie. V niektorých objektoch sa archeologický výskum vôbec nevykonával (Tóthová 1990, s. 63). Rozsiahlosť problémových okruhov riešených montánnou archeológiou v banskoštiavnickom regióne zasa rozptyľuje oblasť jej záujmu a bráni sústredeniu prác do ťažiskových areálov. V rámci nich nemôžu potom byť v požadovanej miere objasnené základné charakteristiky objektov kľúčového významu.

Za jednu z ciest smerujúcich k prehĺbeniu vedomostnej úrovne o staršom úseku dejín Banskej Štiavnice, vzhľadom na momentálny stav pramennej bázy a rozpracovanosti problematiky, treba považovať hľadanie ďalších vypovedacích schopností už známeho materiálu a nových metodických prístupov k ich hodnoteniu. Ako príklad môže v tomto smere poslúžiť prehodnotenie doterajších poznatkov o základnej kategórii archeologicky skúmaných stavebných objektov umiestnených v prostredí pre ne typickom. Ich reprezentanti fortifikačného, sakrálného, profánneho a komunikačného charakteru dotvárali najstaršiu podobu každého stredovekého mesta. Vonkajšia podoba objektov nie je pritom určujúca. Väčší význam patrí sérii vnútorných vzťahov a ich skĺbenosti. Od nich v mnohom závisela úspešnosť realizácie výrobo-obchodných a hospodársko-spoločenských zámerov

Obr. 1. Banská Štiavnica. Situačný plán. 1-11 - najvýznamnejšie stavebné objekty z územia stredovekého mesta. 1-3 - areál Starého mesta; 4, 5 - sakrálné stavby; 6 - jadro Štiavnice; 7-9 - komunikácie; 10 - námestie; 11 - dominikánsky kláštor. A - sídliskové areály v 13. stor.; B - areál mesta v 14.-16. stor.

príslušného mesta. Týmto spôsobom sa v zárodkoch mestských jadier vytvorili podmienky pre pôsobnosť funkčného poriadku. Jeho pričinou sa séria reprezentantov stavebných objektov v mestskom organizme objavila práve v istom optimálnom priestore a čase (Mencl 1938, s. 181; Šášky 1981, s. 85; Kuča 1992, s. 115-116). Hľadaniu vnútorných vzťahov stavebných objektov z Banskej Štiavnice odkrývaných archeologickými výskumami budú venované ďalšie časti tohto príspevku. Pozornosť sa pritom zameria nielen na overenie ich schopností pri objasňovaní sporných momentov v staršej etape dejín mesta, ale i na možnosti novej pracovnej metódy.

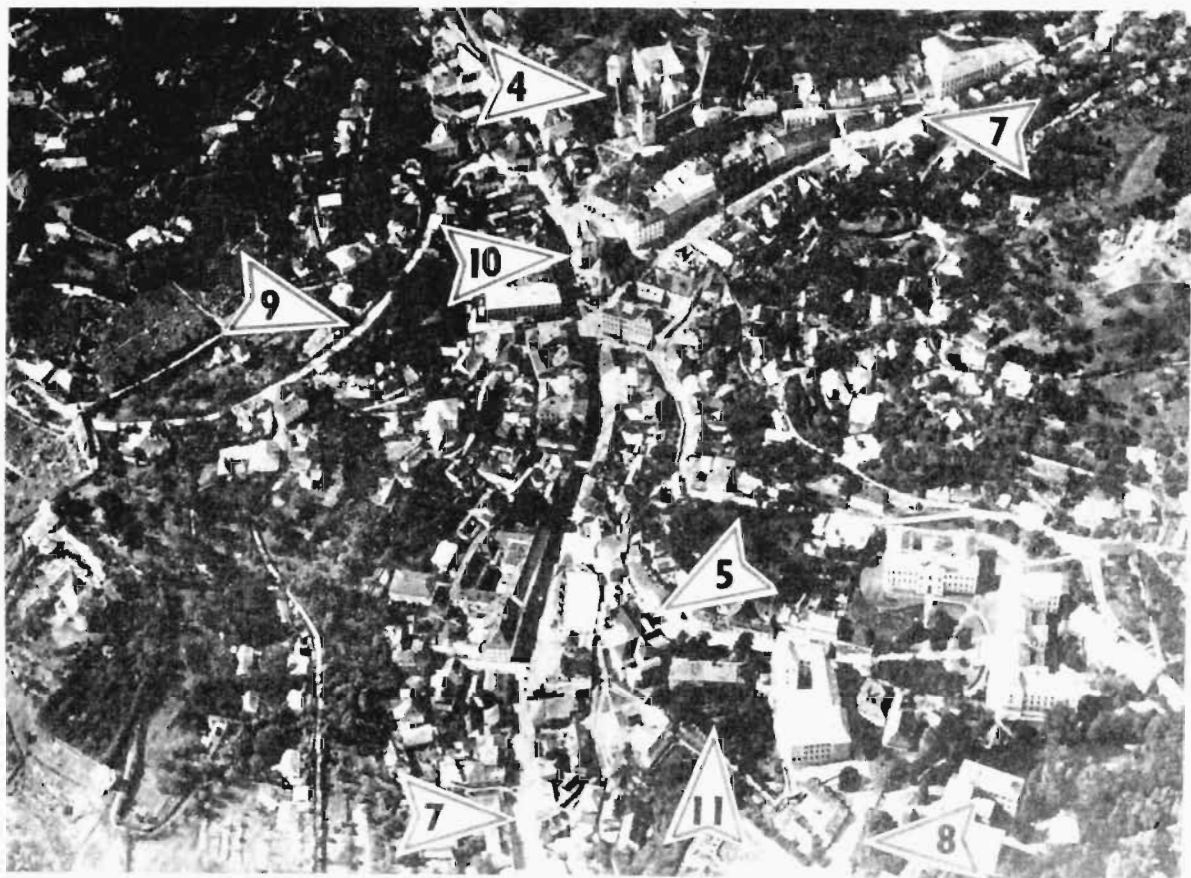
Zo sledovanej kategórie objektov z prostredia rodiacej sa Banskej Štiavnici má dominantný význam areál Starého mesta - Glanzenbergu. Ide o výrazné návršie pretiahnutého tvaru, orientované v smere SZ-JV. Skladá sa z troch pozdĺžnych svahovitých terás a dvoch vrcholových plošín. Na vyššej z nich, s nadmorskou výškou 794 m, sa od začiatku 80-tych rokov archeologickým výskumom odkrýva hradný areál s obrannými, obytnými a hospodárskymi objektmi (obr. 1, 2 - bod 1). Previazanosť múrov odkrytých architektúr a pamiatky hmotnej kultúry presvedčajú o ich etapovitej vý-

Obr. 2. Banská Štiavnica. Reprodukcia medirytiny C. T. Della Martina z r. 1764. 1-8, 11 - najvýznamnejšie stavebné objekty z územia stredovekého mesta.

stavbe. Najvýznamnejším a zrejme najstarším objektom je medzi nimi vežovitá stavba obdĺžnikovej dispozície s hrúbkou obvodových stien takmer 200 cm. S jej počiatkami treba najskôr zlúčiť početné keramické fragmenty patriace rámcovo do 12. stor. Ostatný nálezový inventár vrátane zbraní a súčastí bojovníckeho výstroja pochádza z 13.-15. stor. Reprezentuje obdobie, keď opevnený areál v celom rozsahu plnil predurčené poslanie (Labuda 1986, s. 67; 1990, s. 67-70). O jeho fortifikačnej funkcii niet pochyb. Dotvorila sa ako prirodzená reakcia na potrebu ochrany koncentrovaného ťažiarско-spracovateľského osídlenia v banskoštiavnickom mikroregióne. Pravdepodobná je možnosť, že v obytnej časti sídlil panovníkom dosadený úradník dozerajúci na exploatovanie a spracúvanie

rúd. V takomto prípade mohla byť v opevnenom areáli uskladňovaná aj zásoba vyťaženej rudy a vytaveného kovu (Križanová 1981, s. 18; Šášky 1981, s. 79). Vzhľadom na vzťah k predmestskému osídleniu zo zvyšných častí Starého mesta i ďalšiemu z údolia Štiavnického potoka možno zasahujúci komplex zaradiť do kategórie mestských hradov (Mencl 1938, s. 186; Kodoňová 1981a, s. 13).

Obr. 3. Banská Štiavnica. Záber z 20-tych rokov 20. stor. (podľa V. Mencla). 4, 5, 7-11 - najvýznamnejšie stavebné objekty.

Načrtnutou nálezovou situáciou sa v podstate potvrdzujú závery V. Jankoviča (1967), ktorý analýzou písomných a ikonografických materiálov historickú zástavbu Starého mesta funkčne špecifikoval ako hrad. K jeho úlohám patrilo brániť dôležitú, no nedostatočne zabezpečenú komunikáciu do mesta a zaisťovať ochranu banskej činnosti v blízkom okolí. Autor tiež osvetlil okolnosti zmien pôvodného označenia areálu z podoby alte Burg - Starý hrad, na alte Stadt - Staré mesto, ktorý je novotvarom z r. 1737 (Jankovič 1967, s. 78, 82).

Treba priznať, že známe argumenty pôsobia nielen presvedčivo, ale do istej miery tiež zavádzajúco. Ich opakovaným uvádzaním sa pre funkčnosť celého areálu Starého mesta už celkom automaticky, ako jediný, zdôrazňuje fortifikačný aspekt. Uniká pritom, že hradný komplex s plochou 3000 m² je iba zlomkom rozsiahleho areálu, vymedzeného po obvode mladším valovým opevnením a kamenným múrom (Labuda 1990, s. 70). Nemenej významná je pritom druhá, nižšie umiestnená vrcholová plošina, oddelená od prvej sedlovitou preliačeninou (obr. 1, 2 - bod 2). Táto plošina, iba čiastočne prebádaná sondážnou metódou, je označovaná ako Kostolisko. Názov uvedenej polohy je takisto novotvarom. Vznikol mylnou funkčnou interpretáciou čiastočne odkrytej stavby s pravouhľou dispozíciou, označenej ako staroslovanský kostol (Polla 1958, s. 453-454; Labuda 1985, obr. 7). Rozmery, orientácia i umiestnenie tohto objektu v rámci plošiny spomenutú funkčnosť vylučujú. Využitie murovaných objektov zachytených výskumom B. Pollu (1958) na opačnej strane tangovanej plochy sa dá interpretovať opäť viacerými spôsobmi. Mohlo ísť o objekty na bývanie i skladovanie

vyťaženej rudy či iných prevádzkových zásob. Pamiatky hmotnej kultúry vymedzujú chronologický rámec osídlenia tohto areálu na úsek 13.-15. stor. (Labuda 1990, s. 69).

Veľmi málo pozornosti sa dosiaľ venovalo preukázaniu koncentrovaného osídlenia trvalejšieho rázu. Neznamená to však, že by na Starom meste daná kategória, zachytená v náznakoch aj na Pustom hrade pri Zvolene (Hanuliak V. 1993, s. 161-165), úplne chýbala. Výsledky archeologického výskumu však priniesli o nej málo presvedčivých dokladov. Areály svahovitých terás A-C s predpokladaným osídlením boli zatiaľ nedostatočne preskúmané (obr. 1, 2 - bod 3). Vzhľadom na obmedzenosť plochy nemožno od zisťovacích sond AB/85 a AC/85 ani očakávať prekvapujúcejšie zistenia (Labuda 1989, s. 11). Zachytené kamenné múriky bez maltového spojiva môžu byť pozostatkom obydlí vybudovaných najskôr z dreva. Ťažko rozhodnúť, do akej miery môžu početné terénne depresie dokladať príbytky zemnicového typu. Obydlia uvedených typov patrili podľa očakávania baníkom umiestňujúcim svoje osady do blízkosti ťažobných miest. Na tomto základe možno postaviť predpoklad o stotožnení spomínaného osídlenia s osadou Bana - Banya, hojne doloženou v písomných prameňoch z 13. stor. (Bakács 1971, s. 74; Györfy 1987, s. 243-244). Nepriamo by to potvrdzovali aj prírodné danosti. Ich príspevkom sa tu mohla nenáročným spôsobom ťažiť ruda drahých a farebných kovov, vystupujúca v žilách na povrch (Tóthová 1985, s. 125; 1990, s. 52; Marsina 1990, s. 16, 18-19). Bez poskytnutia nálezov novej presvedčivej výpovede zostáva však lokalizácia uvedeného typu osídlenia iba jednou z prijateľných možností. V hrubých rysoch sa stotožňuje s dobovým opisom Starého mesta osvietenským historikom J. Severíniom, ktorý sa dnes prijíma so skepsou (Marsina 1981, s. 409).

Na základe významu i umiestnenia v mestskom jadre Banskej Štiavnice sa na druhom mieste ocitajú sakrálné stavby. Do popredia ich vysúva usporiadanie vrcholnostredovekého hodnotového systému, zdôrazňujúce nadradenosť cirkevných vecí nad hmotnými potrebami ľudí (Šášky 1981, s. 58, 68). Prvým kostolom je niekdajší farský, zasvätený P. Márii (obr. 1-3 - bod 4). Spolu s karnom bol vybudovaný na juhovýchodných svahoch Paradaizu začiatkom 13. stor. Z architektonického hľadiska je to trojlodová bazilikárna stavba s rovným uzáverom. Možno ju považovať za prototyp, podľa ktorého sa následne budovali kostoly v okolitých mestách (Mencl 1937, s. 191-198; Kodoňová 1981a, s. 13). Do ich kolekcie patrí aj druhá banskoštiavnická stavba s patrociom sv. Mikuláša, dobudovaná v 30-tych rokoch 13. stor. (obr. 1-3 - bod 5). Podľa množstva príbuzných črt sa považuje za dielo rovnakej stavebnej huty (Mencl 1937, s. 198-202).

Existencia dvoch sakrálnych stavieb postavených v časovej následnosti nepriamo indikuje existenciu dvoch sídliskových celkov, ktoré sa sformovali v tesnej blízkosti, no vzhľadom aj na ich rozdielne názvy, oddelené. Kostol P. Márie by, v súlade s interpretáciou R. Marsinu (1990, s. 19), mohol byť územne i cirkevnoprávne zviazaný s osadou Bana. Ako jediná stavba tohto druhu musel spočiatku slúžiť potrebám všetkých obyvateľov žijúcich na území terra banensium, spomínanom po prvý raz už v r. 1156. Zmena tohto označenia na Bana, zachytená písomne v r. 1217, môže byť výsledkom kvalitatívnej premeny pôvodného sídliskového areálu (Tóthová 1985, s. 125-126). Jedným z dôvodov daného aktu mohlo byť práve dobudovanie sakrálnej stavby. Takto sa súčasne vytvoril významný koncentračný bod dovtedajšieho rozptýleného osídlenia. Umiestnenie farského kostola v prostredí vzdialenom od predpokladanej lokalizácie osady Bana na Starom meste ešte nevylučuje ich spätosť. Zložitý terénne pomery, najmä však funkčná rozdielnosť, ovplyvnili ich umiestnenie v prostredí typickým pre každý z nich.

Menej sporným momentom je funkcia sakrálnej stavby P. Márie, označovanej až do prestavby v 16. stor. ako farský kostol. Podľa vtedajších cirkevných zásad by sa mal v jej najbližšom okolí rozkladať cintorín. Zámer o predurčenosti využívania okolia kostola na pochovávanie prezrádza centrálné umiestnenie stavby v rámci upravenej plochy pôvodne svahovitého terénu. Iným potvrdením toho je aj výstavba dvojpodlažného karnera - pohrebnej kaplnky s príznačným patrociom (Hudák 1984, s. 19).

Pre nedostatok potrebných údajov je, naopak, ťažko riešiteľný problém zdôvodnenia absencie sakrálnej stavby, ktorá by bola v banskoštiavnickom mikroregióne plnila svoje poslanie už počas druhej polovice 12. stor., t.j. pred vybudovaním farského kostola P. Márie. Jej existenciu treba predpokladať vzhľadom na rastúcu koncentráciu tamojšieho osídlenia i konsolidovanosť cirkevných pomerov vo vrcholnostredovekom Uhorsku. Akékoľvek priame doklady o tejto stavbe však chýbajú. Podľa indícií aj známych analógií (napr. Pustý hrad pri Zvolene: V. Hanuliak - ústna informácia) je

najreálnejší predpoklad jej umiestnenia na druhej vrcholovej plošine Starého mesta. Terénne danosti tu mali zodpovedajúce parametre. Túto prednosť vhodne dopĺňala blízkosť opevňujúceho sa sídla kráľovského úradníka a dominujúce umiestnenie nad predmestskou osadou Bana z nižších svahovitých terás. Podľa menej pravdepodobnej verzie mohol byť dosiaľ neznámy kostol vybudovaný na mieste neskoršej rozložitej bazilikárnej stavby P. Márie. Jej výstavbou sa stavebné zvyšky kostola prekryli. Málo pozornosti sa v tejto súvislosti venovalo kostolíku z Ilije, zaradenému medzi neskororománske stavby. Posunutie jeho vybudovania až k polovici 13. stor. ovplyvnili najmä výsledky umenovedného rozboru honosne zdobeného portálu (Mencl 1937, s. 275-280). Niektoré historické pramene, najmä však vzťah kostolíka k materskému benediktínskemu kláštoru v Hronskom Beňadiku, nepriamo naznačujú jeho skoršie vybudovanie (Virter b. r., s. 47; Šmilauer 1932, s. 152; Slivka 1991, s. 107; Labuda 1991, s. 61). Dostavba kamenného portálu v mladšom období môže byť výsledkom genézy zmien majetkovoprávných vzťahov tohto územia a s tým spojených premien pôvodnej funkcie kostolíka. Osídlenosť danej polohy už v 12. stor. potvrdzujú keramické fragmenty nájdené v jeho blízkosti (M. Slivka - ústna informácia). Kostol sv. Mikuláša bol v porovnaní s farským vybudovaný v nižšej a menej výraznej polohe (obr. 1-3 - bod 5). V najstaršom období bol zdanlivo odsunutý od predmestskej osady Štiavnica, s ktorou mal byť funkčne spojený. Zhodnotenie dostupných súvislostí vylúči možnú účasť zvláštnych vplyvov pri výbere vhodnej polohy. Zjavné je, naopak, optimálne zladenie terénnych daností a cirkevných zásad štandardne uplatňovaných pri umiestňovaní kostolov do polôh oproti sídliskám. V našom prípade bola predmestská osada umiestnená v pretiahnutom údolí potoka Štiavnica (obr. 1, 2 - bod 6). Relatívne rovinatejší terén tu poskytoval širšie možnosti pre ďalší plánovitý urbanistický rozvoj sídliska mestského typu. Rozrastanie jeho zástavby sa od polovice 12. stor. dáva do súvislosti s etapovitým príchodom hostí z tirolskej a saskkej oblasti. Postupné premeny v skladbe obyvateľstva smerujúce k majoritnému zastúpeniu nemeckého elementu sa v druhej tretine 13. stor. prejavili v novom názve osady vo forme Schebnisia - Schemniz. Využívaním progresívnejších postupov pri ťažbe a spracovávaní rúd, organizácie práce a ďalších priaznivých momentov získavali jej obyvatelia postupne prevahu nad osadníkmi z lokality Bana. Jej názov vzhľadom na nemennosť etnickej skladby prežíval v pôvodnej forme. Vyjadrením rastúceho rozdielu vo význame oboch predmestských osád bolo udelenie potrebných výsadných práv hostom zo Schebnisie. Ich sídlisko sa postupne pretvára na regulárne stredoveké mesto, ktorého súčasťou sa neskôr stala aj Bana. K spomenutej fúzii mohlo z hospodársko-právneho hľadiska dôjsť oveľa skôr, ako o tom informujú prvé známe doklady zlúčenej podoby názvu vo forme Schebnizbana (Marsina 1990, s. 19-20).

Do akej miery sú s uvedenými premenami v mestotvornom procese spojené dôvody budovania ďalšieho bazilikárneho farského kostola (kostol sv. Mikuláša), je neľahké rozhodnúť. Hlavným dôvodom zaiste nebol iba nárast obyvateľov v banskoštiavnickom mikroregióne. Podstata úsilia mohla v oveľa väčšom rozsahu prameniť v snahe cudzích hostí po dosiahnutí svojbytnosti v cirkevných záležitostiach. S tým spojené ďalšie zdroje vzniknutého napätia medzi domácou a cudzou komunitou sa zrejme neskôr odstránili. Novopostavený kostol sv. Mikuláša bol odovzdaný do používania príslušníkov dominikánskej rehole pozvaných do mesta. Funkcia kostola P. Márie zostala nezmenená a táto sakrálna stavba slúžila potrebám všetkých obyvateľov ako doposiaľ (Hanuliak 1994).

Jednou zo záruk úspešnej existencie miest sú komunikácie (Muk 1992, s. 59). O dôležitosti a význame informujú ich trasy. Ako staršiu vrstvu môžeme z kolekcie vyčleniť diaľkové cesty napojené na krajinské trasy (Baxa 1985, s. 97). V prípade Banskej Štiavnice patrí do takejto kategórie tzv. kolonizačná cesta. Jej začiatok sa pri Krupine od pája od cesty Magna via, smerujúcej z Budína cez Zvolen do Poľska (Marsina 1986, s. 247). Do Banskej Štiavnice ústi od juhovýchodu a prechádza údolím Štiavnického potoka, kde sa v 13. stor. rozrastala osada s mestotvornými ambíciami (obr. 1-3 - bod 7). Na severnom okraji vidlicovito zakončeného údolia sa trasa cesty obracia na sever a smeruje do Pohronia.

Zdanlivo menej významné sú ďalšie dve cesty. Prvá sa na juhovýchodnom okraji jadra mesta od pája od hlavnej trasy a cez Banskú Belú sa ťahne do Zvolena (obr. 1-3 - bod 8). Druhá komunikácia prichádza z nížinatého prostredia Hontu (obr. 1, 3 - bod 9). K severozápadnému okraju mesta sa blíži z juhu. Obe cesty s trasou hlavnej spájali mesto s predmestskými osadami, predstavujúcimi

jeho výrobnno-poľnohospodárske zázemie. Obyvatelia osád zabezpečovali pre úspešný chod ťažiar-skej a spracovateľskej činnosti register potrebných služieb (Vozár 1973, s. 389-392; Jankovič 1977, s. 5).

Mladšiu vrstvu komunikácií predstavuje ulicový systém, tvoriaci v mestskom organizme vnú-tornú štruktúru spájajúcu stavebnopriestorové body (Bláha 1985, s. 145). Z tohto pohľadu tvoria ko-munikácie základ pre horizontálne členenie každého mesta. Z Banskej Štiavnice je detailnejšie známa iba ich malá časť. Isté však je, že zárodok urbanistickej koncepcie vytvorila ulicová komunikácia pre-chádzajúca údolím Štiavnického potoka. V 15. stor. bola preložená jej trasa severovýchodným sme-rom pozdĺž zakončenia zadných línii stavebných parciel (Križanová 1981, s. 19-20). Na hornom uzávere hlavnej ulice, v mieste jej vidlicovitého rozštiepenia, možno predpokladať hlavné námestie, zastavané neskôr budovou radnice a kostolom sv. Kataríny (obr. 1, 3 - bod 10; Smoláková 1977, s. 8). V tamojšom prostredí to bol jediný priestor, kde sa mohol vytvoriť tento potrebný vnútorný areál mesta (Šášky 1981, s. 58-66). Je vcelku možné, že sa jeho miesto a približná rozloha vyformovali cel-kom prirodzene na hranici styku území osád Bana a Štiavnica. Rozvetvenie hlavnej cesty na južnom okraji mestského jadra muselo vzniknúť ešte v predurbánnom období. Umiestnenie kostola sv. Mi-kuláša sa už existujúcim podmienkam iba prispôsobilo. Následne budovaný dominikánsky kláštor nemohol byť preto, ako obvykle, pripojený k severnej strane lode kostola, ale severovýchodne od jeho presbytéria.

K známym rysom problematiky stredovekých miest patrí dotváranie ich prvotnej podoby naj-mä na základe sakrálnych stavieb, oveľa zriedkavejšie podľa solitérov profánno-fortifikačnej funkcie. Meštianska architektúra je známa iba výnimočne (Tahy 1981, s. 7). Príkladom je aj situácia z Banskej Štiavnice. Požadovaný obrat nepriniesli v tomto smere ani výsledky archeologických výskumov, hoci spresnili lokalizáciu neskoršieho mesta do priestorov dnešnej ulice A. Kmeťa a juhovýchodného uzáveru Trojičného námestia. Upozornili aj na nepravidelnosti v rozmiestňovaní objektov v rámci stavebných parciel. Ich dôvody boli ukryté vo výbere miest nevyžadujúcich väčšie terénne úpravy. Na druhej strane majú zachytené objekty podobu fragmentov, výnimočne ucelenejších solitérov, brá-niacich vypracovaniu tvarovej typologizácie. Za súčasného stavu poznania ťažko posúdiť, do akej miery sa v skutočnosti katastrofické udalosti z r. 1441-1443, vyvolané požiarom a zemetrasením, pričínili o prebudovanie dovtedajších hrazdených meštianskych domov na celokamenné (Gindl 1979, s. 51).

Získaná predstava o meštianskej architektúre nie je reprezentatívna pre množstvo objek-tívnych príčin. K nezanedbateľným patrí skutočnosť, že archeologické odkryvky neboli vykonané vo všetkých pamiatkovo upravovaných budovách (Schönweitzová 1971, s. 93; Križanová 1981, s. 19; Tóthová 1985, s. 128; 1990, s. 50, 60, 63; Labuda 1992, s. 137). V zložitých terénnych podmienkach bý-va tiež veľmi obmedzená možnosť postrehnutia objektov zemnicového typu, kolových či zrubových príbytkov. Išlo by o anomáliu v doterajších názoroch predpokladajúcich výstavbu kamenných objek-tov (Michna 1988; Měřinský 1989, s. 29; Nekuda 1991, s. 14, 16). Je tiež možné, že stopy po nich boli zničené či prekryté neskoršou rozsiahlou stavebnou činnosťou (Baxa 1985, s. 95, 97). Na existenciu tejto kategórie objektov poukazuje jedna z predurbánných osád, pomenovaná ako Zemnica (Tóthová 1990, s. 50). V areáli Starého mesta je situácia odlišná. Archeologickým výskumom sa podarilo od-kryť fragmenty i kompletne pôdorysy vežovitých stavieb budovaných z kameňa (napr. Labuda 1987, s. 64, obr. 20). Patria zrejme do skupiny jednopriestorových domov, známych napr. z druhej polo-vice 13. stor. v spišskej oblasti (Šášky 1981, s. 74, 83-84). Náznaky existencie obydlí zrubového a zemnicového typu na Starom meste môže v nasledujúcich sezónach potvrdiť archeologický výskum.

Nepomerne konkrétnejšie sú poznatky o dominikánskom kláštore (obr. 1-3 - bod 11). Archeo-logický výskum, realizovaný v jeho najvýznamnejšej časti, spolu so skromnými písomnými pra-meňmi a s ikonografickým materiálom vykreslil pomerne verný obraz o jeho stavebno-historickom vývoji. Sprítomnili sa niektoré sporné momenty z jeho minulosti a naznačili isté nie nepodstatné väzby na mesto v 13.-16. stor. (Jankovič 1965; Hanuliak 1994). Spomedzi nich stojí v popredí po-tvrdenie predpokladu o príchode mníchov uvedenej rehole do rodiaceho sa mesta už v období pred tatárskym vpádom. Zachytená stratigrafická situácia s pamiatkami hmotnej kultúry posúva začiatky výstavby kláštora do 30-tych rokov 13. stor. Je to úsek, keď sa vo vtedajšom Uhorsku v hojnejšej miere zakladá sieť kláštorov dominikánskej rehole (Lexikon des Mittelalters 1986, s. 1194). Predpo-kladá sa, že na juhovýchodnom okraji predmestskej osady bola skončená výstavba trojlodovej sak-rálnej stavby sv. Mikuláša (Mencl 1937, s. 198-202; Tóthová 1985, s. 128). Nepriamo to vyplýva z jej

stavebných prvkov, postrádajúcich akékoľvek detaily typické pre rehoľné komunity tohto rádu. Zdalo by sa preto, že v závere výstavby kostola farského typu došlo k zmene jeho zamýšľaného poslania a bol odovzdaný zakladateľom rehoľnej komunity.

K spresneniu termínu tejto udalosti chýbajú potrebné doklady. Ukazuje sa však, že pre tento moment nemusí byť rozhodujúci akt udelenia mestských práv, i keď je známe, že príslušníci mendikantských rádov prichádzajú pôsobiť výlučne do miest. Oveľa významnejšia môže byť podmienka, ak na sídlisku predmestského typu popri perspektívach ďalšieho rozvoja boli vytvorené potrebné spoľahlivo pôsobiace hospodársko-právne väzby. Tieto skutočnosti boli podstatné pre činnosť mendikantskej rehoľnej komunity, ekonomicky závislej od darov poskytovaných za pastoračnú činnosť. V osade Schebnisia, s usadenými kolonistami z nemeckých oblastí, možno uvedené väzby očakávať aj pred oficiálnym udelením príslušných práv panovníkom, predpokladaným v závere 30-tych rokov 13. stor. (Marsina 1990, s. 13, 16-20). Tento nesporne významný akt mohol z formálneho hľadiska potvrdzovať už jestvujúci stav.

Spôsob prepojenia rehoľnej komunity s obyvateľmi mesta môžeme hodnotiť aj podľa ďalších skutočností. Okrem zanietennej kazateľskej a svedeckej činnosti patrí k nim pochovávanie zámožnejších obyvateľov v rozsiahlych kryptách pod kostolom sv. Mikuláša (Mencl 1938, s. 191; Jankovič 1965, s. 128). Do registra fyzickej práce patrí činnosť mníchov v mestskom špitáli, resp. xenodóchiu, zriadenom pri kostole sv. Alžbety na južnom okraji predmestia (Súpis pamiatok 1967, s. 63, 75; Slivka 1987, s. 384). Ďalším indikátorom je poloha kláštora. Naznačuje, že výber daného miesta nie je náhodný. Príslušníci dominikánskej rehole umiestňovali kláštorská na okraje stredovekých miest. Uprednostňovali ich preto, lebo spĺňali viacero podmienok potrebných pre ich činnosť. Okrajové mestské parcely mali nielen nižšiu hodnotu, boli tiež bližšie k miestam s usídlenými chudobnými vrstvami obyvateľstva, na ktoré sa vo zvýšenej miere zameriavala činnosť dominikánov. Inou oblasťou bolo predpokladané obranné poslanie kláštora. Z týchto dôvodov bývali kláštorská dominikánov pristavované k vnútornej strane mestského opevnenia. Ak opevnenie chýbalo, obranyschopnosť príslušnej mestskej časti zabezpečoval priamo kamenný obvodový múr kláštora, tak ako to bolo aj v prípade Banskej Štiavnice.

Banská Štiavnica patrí k tým banským mestám, ktoré vo vrcholnom stredoveku neboli chránené súvislým opevnením (Mencl 1938, s. 53, 186). Za dostatočne spoľahlivé záruky obrany sa považoval hradný komplex na vrchole Starého mesta, charakterom blízky mestským hradom. Iným prvkom bola pasívne využívaná kopcovitá konfigurácia terénu. K ochrane najzraniteľnejších prístupových komunikácií do mesta museli za daných podmienok aktívnejšie prispieť aj sakrálné stavby. S podielom na tejto úlohe sa zrejme rátalo už pri ich umiestňovaní v teréne. Nebude zaiste náhodné, že kostol sv. Mikuláša "zahrdľoval" súčasne juhovýchodnú a severovýchodnú cestu. Farský kostol P. Márie dominoval zasa na styku juhozápadnej a severnej cesty. Podľa vzoru iných miest bol obvod kostolného návršia počas ranogotických prestavieb vymedzený múrom, doplneným neskôr baštami (Kodoňová 1981b, s. 18). K zmene dovtedajšieho charakteru došlo vplyvom obáv z tureckého nebezpečia, silnejúcich po dobytí Budína. Nový pás opevnenia spojil najdôležitejšie obranné body mesta, ku ktorým pribudla pevnosť Nového zámku a stavby neskoršieho Komorského dvora (Schönweitzová 1971, s. 92; Križanová 1981, s. 20; Tóthová 1990, s. 60). Valovým opevnením s kamenným múrom bol obohatený aj obvod Starého mesta. Podľa rytiny Della Martina z roku 1764 k nemu smerovali severné vetvy mestského opevnenia (Jankovič 1967, s. 79-80; Labuda 1990, s. 70).

V rámci opevnenia má význam tiež jeho priebeh obopínajúci centrum mesta s najdôležitejšími budovami. Jeho rozsah sa v mnohom stotožňuje s jadrom mesta z vrcholnostredovekého obdobia. Zjavné je to v južnej časti mestského areálu v priestore dominikánskeho kláštora i plochy neskoršieho Komorského dvora. Potvrdzuje sa tak, že táto línia od začiatku predstavovala hraničnú čiaru, oddelujúcu sociálne privilegovaných waldbürgerov z jadra mesta od ostatných mešťanov a chudobných vrstiev usídlených v južnej predmestskej časti (Labuda 1992, s. 135). Línia mestského opevnenia sa v tomto mieste z neznámych príčin neprimkyňa tesne k južnej strane kláštorného múru. Medzi nimi sa tak vytvoril nezastavaný priestor. Ani pri rozsiahlych zemných prácach v r. 1990 sa tu nezachytili doklady po osídlení. Je možné, že túto plochu od začiatku využívali príslušníci dominikánskej rehole. Priestor bol vhodný na pestovanie plodín pre vlastnú potrebu a rastín na výrobu liečiv používaných v špitáli pri kostole sv. Alžbety (Mencl 1938, s. 192-193).

V predloženom príspevku sa prehodením poznatkov o najvýznamnejších reprezentantoch stavebných objektov podarilo skonkrétňiť niektoré momenty zo staršej etapy dejín Banskej Štiavnice. Časť z nich bola už známa. Ich význam však nebol náležite zdôraznený, niektoré detaily zostali nedocenené a v dôsledku spôsobu publikovania pôsobia izolovane. Vyzdvihnutie ich dôležitosti spolu s dosiahnutou komplexnosťou informácií prispelo tiež k vyčleneniu hlavných okruhov problémov, na ktoré je potrebné v budúcnosti sústrediť pozornosť. Rozsahom, zložitostou a nesporne i významom stojí na poprednom mieste problematika priebehu formovania mestského organizmu Banskej Štiavnice. Aj napriek nemalej medzerovitosti v poznatkoch nie je táto problematika v súčasných podmienkach neriešiteľná. Pri prehodení dostupného materiálu sa získalo viacero záchytných bodov vhodných na tvorbu základu pre modelovú rekonštrukciu, ktorej chýbajúce články sa hypoteticky dotvorila.

Spomedzi použitých faktov má potrebnú hodnovernosť poznatok o zavŕšení mestotvorného procesu Banskej Štiavnice v závere druhej polovice 30-tych rokov 13. stor. Nižšiu mieru spoľahlivosti majú údaje o jeho počiatkoch. Nepriamo indície ich posúvajú do priebehu druhej polovice 12. stor. V danom úseku sa na území terra banensium, okrem viacerých iných, vytvoril aj zárodok dvoch osád. Do konečnej podoby s mestotvornými ambíciami sa dotvorili vo vzájomnej blízkosti, no pritom oddelene. Napredovanie ich vývoja malo rozdielnu dynamiku, závislú od množstva vplyvov. Dôležitú úlohu mohla v tomto smere zohrávať najmä výdatnosť rudných ložísk. Najskôr vďaka tomu sa mohla Bana v začiatočnom období dopracovať k vedúcemu postaveniu v rámci regiónu. Jednu z jej súčastí predstavovalo sídlisko ľudí zamestnaných pri ťažbe a spracovávaní rúd. Rozkladalo sa na svahovitých terasách Starého mesta. Vplyvom konfigurácie terénu boli sídliskové objekty zrejme rozptýlené bez plánovitého usporiadania. Ďalšou súčasťou je opevnený hrad kráľovského úradníka, vybudovaný na vrcholovej plošine. Medzi profánnymi kamennými stavbami z nižšej vrcholovej plošiny stála azda aj predpokladaná, no dosiaľ neodkrytá sakrálna stavba.

Prvá známa sakrálna stavba, konsekrovaná P. Márii, bola vybudovaná začiatkom 13. stor. na upravenom mieste nad stykom dvoch zbiehajúcich sa údolí. Na jej spätosť s osadou Bana poukazujú početné písomné zmienky. Polohou je oveľa bližšie k druhej z dvoch významných osád, rozrastajúcej sa postupne v údolí Štiavnického potoka. Predobraz jej neskoršej podoby vytvorili svahovité stráne údolia a potok ako hlavná koncentračná os. Uvedené skutočnosti vrátane mierneho sklonu terénu na území Štiavnice boli vhodnejšie na plánovitý rozvoj zástavby ako podmienky v osade Bana. Na severovýchodnom zakončení hlavnej komunikácie, v priestore vidlicovitého konca údolia, sa nachádzal vhodný priestor na vytvorenie námestia v tesnom susedstve pod farským kostolom. V tejto osade s mnohými podmienkami blízskymi štandardu vyspelého európskeho prostredia sa prednostne začali usídľovať nemeckí hostia z tirolskej a saskkej oblasti. S ich príchodom sa spája zavedenie novej technológie spracovávania ťažšie tavitelných sulfidických rúd, uložených v hlbších úsekoch pod zemou, spojené s prechodom na hlbinnú ťažbu. Rast ekonomickej sily komunity nemeckých hostí, rozširujúcej ich kapitálové možnosti, sa mohol stať jednou z príčin napätia vo vzťahu s domácimi ťažiarňami. Ďalšie dôvody konfliktu zostanú zrejme navždy skryté. Až príliš jednoduchým krokom by bolo zredukovať ich mnohostrannosť do etnickej roviny (Vozár 1993, s. 12-14). Náznakom hľadania východiskových riešení môže byť začatie výstavby nového farského kostola. V čase jeho dostavby boli zrejme v prospech nemeckých hostí závažnejšie dôvody sporu odstránené. Kostol sv. Mikuláša bol odovzdaný do používania príslušníkom dominikánskej rehole pozvaným do Štiavnice. V danom období museli v tejto predmestskej osade spoľahlivo pôsobiť hospodársko-právne väzby, nevyhnutné pre činnosť mendikantskej rehole. Skutočným vyjadrením dôležitosti osady Schebnisia - Schemniz bolo udelenie výsadných mestských práv jej obyvateľom. V neskoršom objavení sa spojeného názvu mesta vo forme Schebnizbana (Sebnuchbana) treba vidieť fúziu oboch pôvodne samostatných osád. Okolnosti tohto aktu zrejme neboli v skutočnosti natoľko prosté. K pochybnostiam nabádajú písomné zmienky. Až do záveru 13. stor. sa v nich vo výraznej prevahe uvádza predovšetkým Bana (Bakács 1971, s. 74; Györffy 1987, s. 243-244). Spojený názov osád začína v písomnostiach dominovať až od začiatku 14. stor.

Literatúra

- BAKÁCS, I. 1971: *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest.
- BAXA, P. 1985: *Genéza našich miest na Slovensku a ich topografia vo svetle archeologických výskumov*. In: *Archaeol. hist.* 10. Brno, s. 93-103.
- BLÁHA, J. 1985: *Několik poznámek ke genezi a významu raněstředověké Olomouce*. In: *Archaeol. hist.* 10. Brno, s. 143-150.
- GINDL, J. 1979: *Ekonomická a spoločenská štruktúra Banskej Štiavnice v prvej štvrtine 16. storočia*. In: *Zbor. Slov. ban. Múz.* 9. Banská Štiavnica, s. 51-59.
- GYÖRFFY, Gy. 1987: *Az árpád-kori magyarország történeti földrajza*. Budapest.
- HANULIAK, M. 1994: *Výsledky archeologického výskumu dominikánskeho kláštora v Banskej Štiavnici*. In: *Dejiny a kultúra rehoľných komunít na Slovensku*. Trnava, s. 199-212.
- HANULIAK, V. 1993: *Historicko-archeologický výskum Pustého hradu pri Zvolene*. In: *Archaeol. hist.* 18. Brno, s. 161-165.
- HUDÁK, J. 1984: *Patrocinia na Slovensku*. Bratislava.
- JANKOVIČ, V. 1965: *Dominikánsky kostol a kláštor v Banskej Štiavnici a jeho najbližšie okolie*. *Vlastiv. Čas.*, 16, s. 127-130.
- JANKOVIČ, V. 1967: *O Starom meste v Banskej Štiavnici*. In: *Sbor. Slov. nár. Múz.* 61. Hist. 7. Bratislava, s. 73-87.
- JANKOVIČ, V. 1977: *Z minulosti Banskej Štiavnice*. *Pamiat. a Prír.*, 4, s. 5-7.
- JUCK, L. 1984: *Výsady miest a mestečiek na Slovensku (1238-1350)*. Bratislava.
- KODOŇOVÁ, M. 1981a: *Banská Štiavnica - Starý zámok. Výsledky doplňujúceho výskumu*. *Pamiat. a Prír.*, 1, s. 13-17.
- KODOŇOVÁ, M. 1981b: *Mestské hrady v MPR stredovekých banských miest*. *Pamiat. a Prír.*, 3, s. 18-20.
- KRIŽANOVÁ, E. 1981: *Komorský dvor v Banskej Štiavnici v 16. storočí*. *Pamiat. a Prír.*, 1, s. 18-21.
- KUČA, J. 1992: *Urbanistická koncepcie stredovekých miest a mestečiek v jižních Čechách*. In: *Archaeol. hist.* 17. Brno, s. 115-130.
- LABUDA, J. 1985: *Archeologický výskum na Starom meste a problematika najstaršieho osídlenia Banskej Štiavnice*. In: *Zbor. Slov. ban. Múz.* 12. Banská Štiavnica, s. 29-43.
- LABUDA, J. 1986: *Stredoveké architektúry na Starom meste v Banskej Štiavnici, ich konzervácia a využitie*. In: *Archaeol. hist.* 11. Brno, s. 67-75.
- LABUDA, J. 1987: *Pokračovanie v systematickom výskume Starého mesta v Banskej Štiavnici*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1986*. Nitra, s. 64-65.
- LABUDA, J. 1988: *Šiesta etapa systematického výskumu Starého mesta v Banskej Štiavnici*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1987*. Nitra, s. 85-86.
- LABUDA, J. 1989: *Najnovšie výsledky výskumu SBM v regióne Banskej Štiavnice*. In: *Zbor. Slov. ban. Múz.* 14. Banská Štiavnica, s. 7-21.
- LABUDA, J. 1990: *Stav archeologického výskumu na Starom meste v Banskej Štiavnici*. In: *Banské mestá na Slovensku. Žiar nad Hronom*, s. 67-72.
- LABUDA, J. 1991: *Zisťovací výskum v Iliji*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1989*. Nitra, s. 61.
- LABUDA, J. 1992: *Materiálna kultúra z výskumu Kammerhofu v Banskej Štiavnici*. *Slov. Archeol.*, 40, s. 135-163.
- Lexikon des Mittelalters* III. München - Zürich 1986.
- MARSINA, R. 1972: *Bádanie o dejinách stredovekých miest na Slovensku*. *Hist. Čas.*, 20, s. 187-204.
- MARSINA, R. 1973: *K vývoju miest na Slovensku do začiatku 15. storočia*. *Hist. Čas.*, 21, s. 337-367.
- MARSINA, R. 1981: *Osvietenský historik Ján Severíni (1716-1789)*. *Hist. Čas.*, 29, s. 404-413.
- MARSINA, R. 1983: *Reforma stredovekých miest v Uhorsku*. *Hist. Čas.*, 31, s. 164-180.
- MARSINA, R. 1986: *Obdobie rozvinutého feudalizmu. I. časť. Na prahu vrcholného feudalizmu*. In: *Dejiny Slovenska I*. Bratislava, s. 226-307.
- MARSINA, R. 1990: *Banskoštiavnické mestské a banské právo*. In: *Banské mestá na Slovensku. Žiar nad Hronom*, s. 13-34.
- MICHNA, P. J. 1988: *K poznání zahluobených obydlí doby velké kolonizace*. In: *Rodná země*. Brno, s. 222-278.
- MENCL, V. 1937: *Stredoveká architektúra na Slovensku*. Praha - Prešov.
- MENCL, V. 1938: *Středověká města na Slovensku*. Bratislava.

- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1989: Století posledních Přemyslovců na Moravě a ve Slezsku ve světle archeologických výzkumů a nálezů. In: *Archaeol. hist.* 14. Brno, s. 19-41.
- MUK, J. 1992: K současnému stavu výzkumu urbanismu a stavební podoby středověkých měst. In: *Archaeol. hist.* 17. Brno, s. 59-62.
- NEKUDA, V. 1991: Současný stav středověké archeologie na Moravě. In: *Archaeol. hist.* 16. Brno, s. 9-35.
- POLLA, B. 1958: K problematice vzniku Starého mesta a Banskej Štiavnice. *Slov. Archeol.*, 6, s. 453-477.
- RATKOŠ, P. 1973: Vznik a začiatky banských miest na Slovensku. *Hist. Čas.*, 19, s. 36-42.
- RATKOŠ, P. 1974: Vznik a začiatky našich miest na Slovensku. In: *Hist. Štúd.* 19. Bratislava, s. 33-57.
- SCHÖNWEITZOVÁ, Š. 1971: Komorský dvor v Banskej Štiavnici. *Vlastiv. Čas.*, 20, s. 92-93.
- SLIVKA, M. 1987: Rádové domy v štruktúre osídlenia Slovenska a v jeho politických a sociálno-ekonomických vzťahoch so zameraním na križovnícke rády. In: *Archaeol. hist.* 12. Brno, s. 383-402.
- SLIVKA, M. 1991: Cisterciiti na Slovensku. In: *Archaeol. hist.* 16. Brno, s. 101-116.
- SMOLÁKOVÁ, M. 1977: K problematike meštianskych domov v Banskej Štiavnici. *Pamiat. a Prír.*, 4, s. 8-11.
- Súpis pamiatok na Slovensku I.* Bratislava 1967.
- ŠÁŠKY, L. 1981: Kamenná krása našich miest. Martin.
- ŠMILAUER, V. 1932: *Vodopis starého Slovenska.* Praha - Bratislava.
- TAHY, A. 1981: Rekonštrukcia neskorostredovekej meštianskej architektúry v Banskej Štiavnici. *Pamiat. a Prír.*, 1, s. 7-9.
- TÓTHOVÁ, Š. 1985: Mestská pamiatková rezervácia Banská Štiavnica - výsledky archeologických výskumov. In: *Archaeol. hist.* 10. Brno, s. 125-131.
- TÓTHOVÁ, Š. 1990: Výsledky archeologického výskumu v Banskej Štiavnici. In: *Banské mestá na Slovensku. Žiar nad Hronom*, s. 50-65.
- VIRTER, P. b. r.: *Hont vármegye kösségei. Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye.* Budapest, s. 25-71.
- VOZÁR, J. 1973: Banské mestá ako osobitný typ miest na Slovensku. *Hist. Čas.*, 21, s. 387-396.
- VOZÁR, J. 1983: *Zlatá kniha banícka.* Bratislava.
- VOZÁR, J. 1993: Etnikum v banských regiónoch. *Slováci a Nemci na strednom Slovensku v 16.-18. storočí.* *Hist. Revue*, 4, č. 10, s. 12-14.

ZUR PROBLEMATIK DER ÄLTEREN ETAPPE DER GESCHICHTE VON BANSKÁ ŠTIAVNICA

Resümee

Der Beitrag ist ein Versuch der Umwertung der bisherigen Erkenntnisse aus dem ältesten Abschnitt der Vergangenheit von Banská Štiavnica (Bez. Žiar nad Hronom). Die Ausgangsbasis bildet eine Kollektion der bedeutendsten Bauobjekte, die bei archäologischen Grabungen freigelegt wurden. Die Arbeitsmethode besteht in einem Vergleich der äußeren Merkmale der zugehörigen Objekte mit den inneren. Ihren Kern bildet ein funktionelles System. Dieses bedingte die Entdeckung der gegebenen Objekte lediglich in Raum und Zeit.

Nach Durchführung notwendiger Analysen erwählter Objekte von Fortifikations-, Sakral-, profanem und Kommunikationscharakter und ihrer Konfrontation mit Quellen schriftlicher Art wurden manche Momente aus der Geschichte von Banská Štiavnica konkretisiert (Abb. 1-3). Ausgesondert wurden dabei auch Problemkreise, auf welche die Aufmerksamkeit konzentriert werden muß. Ein Teil von ihnen war bereits bekannt. Ihre Bedeutung wurde jedoch nicht angemessen betont.

An erster Stelle steht unter ihnen die Problematik der Formung der mittelalterlichen Stadt. Nach den bei der Umwertung der bekannten Erkenntnisse gewonnenen Anhaltspunkten ist es real vorauszusetzen, daß die Stadt durch den Zusammenschluß zweier selbständiger Siedlungen entstand. Ihre Anfänge reichen in den Verlauf der Mitte des 12. Jh. Die Vorstadtsiedlung Bana erstreckte sich in einer erhöhten, als Altstadt bezeichneten Lage. Ihren Bestandteil bildete eine Grubenarbeitersiedlung, eine befestigte Burgsiedlung eines königlichen Beamten und ein Areal mit profanen Steinhäusern. Zur Siedlung gehörte auch eine Kirche im nordwestlichen Abschluß des Bachtals Štiavnický potok. Entlang des Baches entstand eine zweite Vorstadtsiedlung - Štiavnica. Sie wies

günstigere Geländebedingungen für eine regelmäßige urbanistische Entfaltung auf. In ihr ließen sich in erster Linie Gäste aus dem Tiroler und sächsischen Gebiet nieder. Dank der Einführung einer neuen Arbeitsorganisation, einbezogen progressive Verarbeitungsmethoden der Erze und der Übergang zu ihrem Tiefenabbau steigerte sich die Bedeutung der deutschen Kommunität, gestützt durch das Wachstum ihrer ökonomischen Kraft. Eine Spiegelung der entstehenden Spannung zwischen der deutschen und heimischen Kommunität kann der Baubeginn einer neuen Pfarrkirche gewesen sein. Zur Zeit ihrer Fertigstellung wurden die Ursachen der Spannung offenbar zugunsten der deutschen Kommunität beseitigt. Ihre Angehörigen stellten die neuerrichtete Kirche dem Dominikanerorden zur Verfügung, der in die Stadt geladen wurde. Der wirkliche Ausdruck der Wichtigkeit der Siedlung Štiavnica (Schebnisia - Schemnitz) war die Erteilung von Stadtrechten ihren Bewohnern. Die Umstände, unter welchen es später zur Vereinigung beider Siedlungen zu einem Stadtkomplex kam, sind bisher unbekannt. Ungenügend beleuchtet bleiben ebenfalls mehrere Entwicklungsabschnitte des Stadtorganismus des späteren Banská Štiavnica. Zweifellos war die in Kürze unterbreitete Geschichte der Anfänge der Stadt in Wirklichkeit viel komplizierter als sich dies heute auf Grundlage der Qualität zugänglicher Quellen materieller Art rekonstruieren läßt.

STREDOVEKÉ NÁLEZY Z ILIJE A ICH VÝZNAM

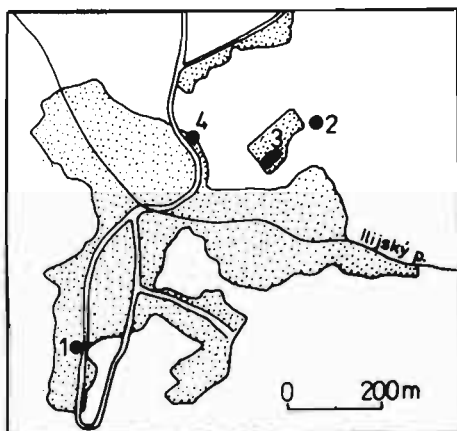
Milan Hanuliak

*Stredné Slovensko, región Žiar nad Hronom, kolekcia nále-
zov bez nálezových súvislostí, stredovek (15.-16. stor.), úžit-
ková a technická keramika.*

*Central Slovakia, region of Žiar nad Hronom, collection of
finds without finding situation, Middle Ages (15-16th cent.),
utility and technical pottery.*

V r. 1993 vykopal D. Štrba na svojom pozemku v obci Ilija (č. domu 83) v okrese Žiar nad Hronom kolekciu predmetov materiálnej kultúry. O náleze neskôr informoval autora tohto príspevku, ktorý vykonal obhliadku daného miesta a z poskytnutej kolekcie vybral charakteristické exempláre. Lokalita sa nachádza na juhozápadnom okraji intravilánu obce v polohe Dubčinka (obr. 1: 1).

Obr. 1. Ilija. Situačný plán intravilánu obce s vyznačenými lokalitami. 1 - miesto nálezu spracúvaného materiálového súboru; 2 - miesto nálezu keramiky z 12. stor.; 3 - zvyšky hospicu pri kostole; 4 - banská šachta z r. 1904-1905.

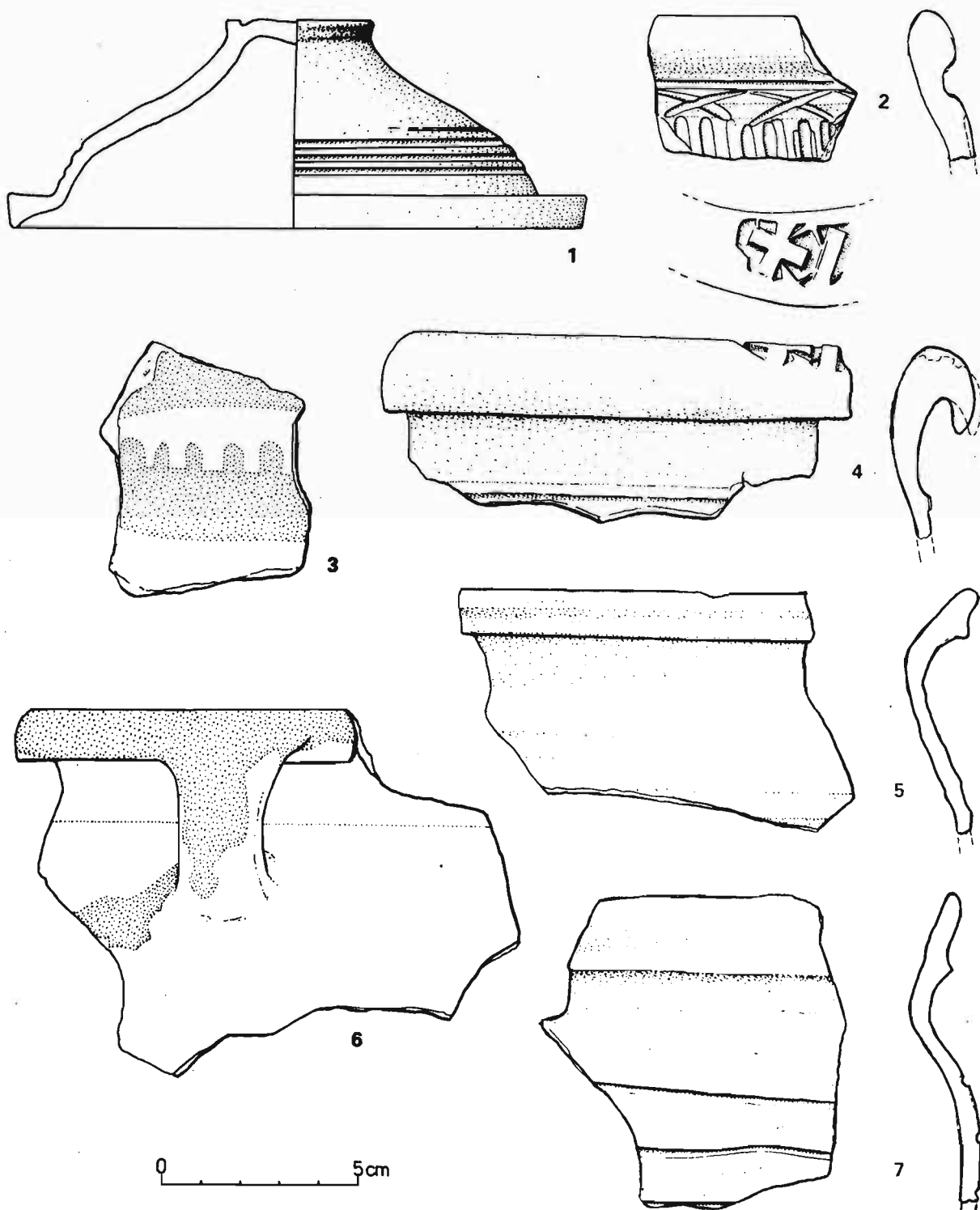
NÁLEZOVÁ SITUÁCIA

Miestom nálezu bola zatravnená terénna depresia na okraji pozemku obytného domu pri miestnej komunikácii. Jej priestor s rozmermi cca 300x300x250-80 cm bol v minulosti intencionálne vysekaný v svahovitom prostredí návršia. Jeho podložie tvorí pyroklastický tuf sopečného pôvodu. Podľa informácií D. Štrbu sa archeologické nálezy nachádzali v spodných častiach výplne objektu. Presnejšie údaje o stratifikácii ich uloženia sa pri začíšťovaní tohto priestoru na stavebné účely, žiaľ, nezaznamenali. Pri obhliadke miesta nálezu autorom tohto príspevku bola už spodná časť objektu zastavaná, čo znemožnilo rekonštrukciu nálezovej situácie. Z uvedených dôvodov nemožno kolekciu predmetov hodnotiť inak ako jeden nálezový súbor. Niektoré z ukazovateľov však naznačujú, že môže ísť o materiál z rôznych chronologických úsekov, ktorý sa do objektu mohol dostať postupne v rôznych časových etapách, ale i jednorazovo.

CHARAKTERISTIKA NÁLEZOVÉHO SÚBORU

V kolekcií náleзов mali takmer výlučné zastúpenie keramické predmety, reprezentované takmer 200 zlomkami i úplnejšími kusmi nádob. Vyše 60 % z celku tvorila úžitková keramika, bežne používaná v stredovekej domácnosti na najrôznejšie účely. Z tohto dôvodu neprekvapí výraznejšie zastúpenie hrncovitých nádob. Podľa hrúbky črepov z ich tiel a priemeru ústí išlo zväčša o exempláre strednej kategórie s výškou do 27 cm. Okrajová profilácia je dotvorená rôznou intenzitou prežliabkovania (obr. 2: 5, 7). Previsnuté okraje sú zriedkavé (obr. 2: 4, 6). Horná časť pláštia je hladká i vodorovne žliabkovaná (obr. 2: 5). Menej obvyklé je vyhladenie hrdla a jeho oddelenie od podhrdla výstupkom (obr. 2: 6). Sporadicky sa vyskytuje špirálová závitnica (obr. 2: 7). Doplnok hrncovitých nádob predstavovali skromnejšie zastúpené hlbšie misy s rúčkou na trojnožke. V úplnejšej podobe sú známe ich hrotité nôžky.

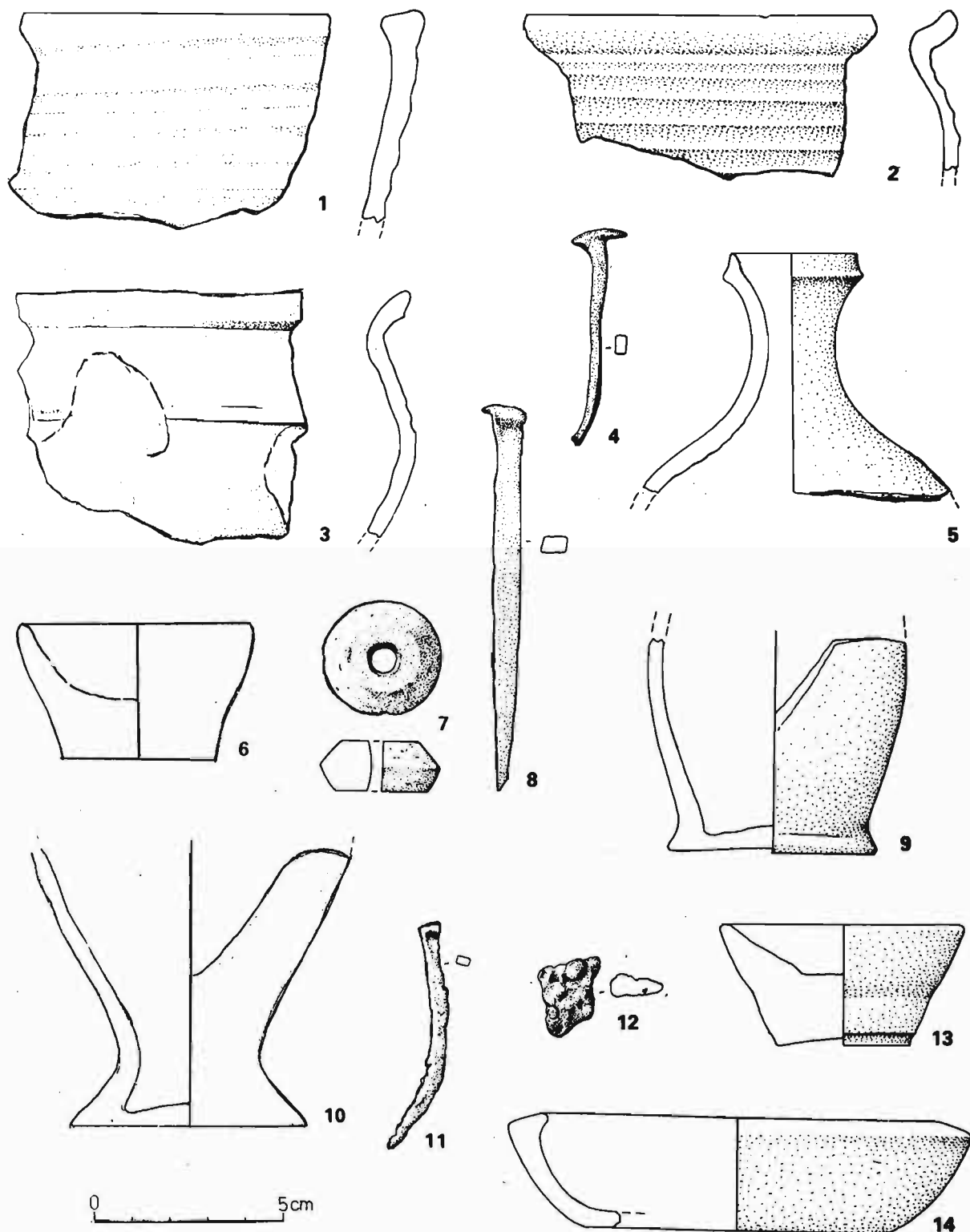
Iný typ nádob reprezentujú poháre. Častejšie sa z nich zachovali štíhlejšie, kónicky zúžené spodné časti alebo exempláre na tenkej stopkovitej nôžke (obr. 3: 9, 10). Horné časti pohárov zrejme predstavujú tenkostenné vodorovne žliabkované fragmenty s priemerom ústia 8,5-9,5 cm (obr. 3: 2, 3). Toto funkčné zaradenie by podporovala aj tektonika plášťa stien. Jediným exemplárom je v súbore zastúpená fľašovitá nádoba so zúženým mierne prehnutým hrdlom (obr. 3: 1). Zlomok z nej pochádza z vyššieho vodorovne žliabkovaného ústia, ktoré bolo šikmo nasadené na hrdlo. Jeho okraj je mierne zhrubnutý a vodorovne zrezaný (Hoššo 1989a, s. 201-203). Pomerne hojné sú, naopak,

Obr. 2. Ilia. Výber keramických nálezov zo spracúvaného súboru.

pokrievky v prevahe kuželovitých, esovite zvlnených foriem s viac či menej zvýrazneným gombíkovitým držadlom (obr. 2: 1).

Pertraktované exempláre úžitkovej keramiky patria do kolekcie tzv. bielej keramiky. Farba hrnčiarskych výrobkov sa pohybuje v škále rôznych odtieňov od bielej po krémovožltú. Ich doplnkom sú črepy so sekundárne zadymeným povrchom. Vplyvom rôznej intenzity redukčného výpalu mohol povrch nadobudnúť i svetloružové až svetločervené zafarbenie. Zdobenie povrchu pásmi okro-

Obr. 3. Ilija. Výber keramických a kovových nálezov zo spracúvaného súboru.

vočervenej farby sa zaznamenalo iba v jednom prípade (obr. 2: 3). Nepočítané bolo tiež použitie glazúry. Na ilustráciu možno uviesť svetlozelenú glazúru vonkajšieho povrchu pohárovitej nádoby (obr. 3: 9) a tmavohnedú glazúru z vnútornej strany hrncovitej nádoby s uchom (obr. 2: 6). Do kolekcie sivej keramiky s redukčným výpalom patria ojedinelé exempláre. Na jednom z takýchto fragmentov bol na hornej časti previsnutého okraja vtláčený kolok zložený z rovnoramenného kríža so zvislým postranným brvnom (obr. 2: 4).

Keramická hmota analyzovaných nádob je zložením rôznorodá. Škálu tvoria exempláre z precízne plavenej hlíny s hladkým povrchom, ďalšie s prímiesou drobných kamienkov s drsnejším povrchom, iné s hrubozrnnejším ostrivom s drsným až poréznym povrchom. Medzi fragmentmi nádob vytočených na kruhu s vysokými obrátkami sa vyníma horná časť hrncovitej nádoby - bielej, sekundárne zadymenej keramiky (obr. 2: 7). Množstvo nepravidelností tvaru a nerovností povrchu naznačuje, že nádoba bola zhotovená v ruke a dodatočne obtočená na kruhu s nižším počtom obrátok. Použitie tejto technológie výroby potvrdzuje aj charakter rytej špirálovej závitnice.

Technickú keramikú z analyzovaného materiálového súboru reprezentujú sčasti poškodené exempláre skúšobníckych misiek malých rozmerov (obr. 3: 6, 13). Ide o zástupcov tzv. kapeliek (Labuda 1992, s. 142-143). Majú takmer jednotnú miskovitú formu s kónickými, resp. mierne zaoblenými, zhrubnutými stenami a so zosilneným dnom. Navzájom sa líšia iba rozdielnym sklonom vnútorných stien. Zhotovené boli na hrnčiarskom kruhu z jemne plavenej bielej hlíny. Vplyvom rozdielneho výpalu získal materiál výslednú bielu, svetlo- až tmavoružovú farbu. Väčšina je na vnútornej strane pokrytá okrovohnedou až tmavohnedou glazúrou. Na jej povrchu sú miestami prichytené rôznofarebné sklovité zvyšky, ktoré môžu byť stopami kovov z tavby rúd (Labuda 1992, s. 143). Bez vykonaných analýz ťažko bližšie určiť ich druh. Do kolekcie technickej keramiky možno s istou rezervou zaradiť aj fragment nízkej misky s mierne zaobleným telom, sčasti dovnútra zatiahnutým okrajom (obr. 3: 14). Miska je zhotovená z hrubozrnnej hlíny. Treba priznať, že zachovaný fragment neposkytuje potrebnú oporu pre jej jednoznačné funkčné zaradenie. Miska mohla slúžiť ako manipulačná nádoba pri úpravách vzoriek rúd (Labuda 1992, s. 144). Môže však ísť o fragment kahanca, všestranne používaného pri činnosti vyžadujúcej umelé osvetlenie (Magula 1989, s. 85-88).

Posledným predmetom spomedzi keramických nálezov je dvojkónický praslen z jemne plavenej hlíny so svetločerveným povrchom (obr. 3: 7). Charakteristické znaky by naznačovali, že praslen nebol vymodelovaný z hlíny, ale vybrúsený z hrubšieho keramického črepu a prevŕtaný. V každom prípade je však priamym dokladom spriadania textilných tkanín a patrí medzi predmety dennej potreby a nástroje.

Sporadicky zastúpený kovový inventár reprezentujú tri kince rôznej veľkosti s krídlovou hlavíčkou a hranatým hrotitým telom (obr. 3: 4, 8, 11). Použité boli najskôr na spájanie a upevňovanie drevených častí konštrukcií. Doplnkom kovového inventára je malý zliatok, azda na báze medi a ďalších kovov, ktorých druh bez odbornej analýzy nemožno spresniť (obr. 3: 12).

Z dosiaľ analyzovaného súboru sa vymyká okrajový črep situlovitého hrnca so zhrubnutým okrajom (obr. 2: 2). Jeho telo bolo husto zdobené zvislými žliabkami, podhrdlie rovnakým typom krížiacich sa žliabkov. Nádoba bola vytočená na kruhu z jemne plavenej hlíny, vypálenej do svetločervena. Zvyšky tuhovania oboch povrchových plôch sa najkvalitnejšie zachovali na okraji ústia. Sériu výnimočností opísaných znakov tohto keramického fragmentu uzatvára kultúrno-chronologické zaradenie do stupňa LC z úseku strednej doby laténskej.

Exempláre technickej keramiky, používané pri úprave vzoriek rúd, najmä však pri analýze drahých a farebných kovov v ich obsahu, tvoria osobitný súbor (obr. 3: 6, 13, 14). Funkčná vyspelosť, premietnutá do ich dlhodobej tvarovej ustálenosti, nepripúšťa iné zaradenie ako do širšieho úseku mladších etáp stredoveku až novoveku (Hoššo 1989b, s. 289; Labuda 1992, s. 140). Nedostatok tohto druhu nenapomáha v požadovanej miere odstrániť ani sprievodná úžitková keramika. Škála jej základných typov a zaznamenaných foriem, v menšej miere aj charakter výzdoby, technológie výroby, aplikácie glazúry sú totožné s prvkami zo známych nálezových súborov z horného Tekova zo 14.-16. stor. (Hoššo 1985; 1989b; Labuda 1989; 1992). Zaradeniu niektorých exemplárov spomedzi tvarov kuchynskej keramiky do staršieho úseku tohto rámca (14.-15. stor.) môžu napomôcť napohľad archaické črty. Predstavuje ich napr. drsný až porézny výzor črepu, hnedočervená a sivá farba výpalu, nepravidelnosti v tvare a na povrchu, aplikácia rytej špirálovej závitnice, typ kolku (obr. 2: 4, 7; Pittioni 1978, s. 128; Hoššo 1985, s. 221).

V porovnaní s tým sa tvarovo pestrejšia stolová keramika vyznačuje sériou progresívnych znakov (obr. 3: 1-3, 5, 9). Nádoby boli vytočené z jemne plavenej bielej hliny primeranej zrnitosti na kruhu s vysokým počtom obrátok. Kvalitným výpalom získali nízku nasiakavosť potrebnú na uskladňovanie a podávanie tekutín. Odrazom vysokej zručnosti výrobcov sú steny nádob hrubé iba niekoľko milimetrov. Znalosť fyzikálnych a chemických vlastností hrnčiarskej hliny dokladá rozdielna zrnitosť, zaznamenaná pri jednotlivých typoch nádob (Hoššo 1983, s. 217-218). Tento prvok však môže byť v rovnakej miere výsledkom rozdielného zloženia hlinenej hmoty, používanej v rôznych dielňach, špecializujúcich sa prednostne na zhotovovanie niektorých foriem. Rozdielna proveniencia pertraktovanej keramiky by mohla byť potvrdená tiež odlišnosťami v technologických znakoch výroby, sčasti ovplyvnenej sociálnym prostredím výrobcov. Môže pritom ísť o výrobky používané súčasne v užšom chronologickom rámci 15.-16. stor. (Hoššo 1985, s. 226). Analyzovaný keramický súbor z Ilije predstavuje však úzku materiálovú bázu, nepostačujúcu na lokalizovanie hrnčiarskych dielní, ako to pre keramiku z Kammerhofu v Banskej Štiavnici naznačil J. Labuda (1992, s. 141-142).

Nejasné nálezové okolnosti analyzovaného materiálového súboru v objekte pripúšťajú viacero možností ich vzájomného vzťahu. Najpriateľnejšia je alternatíva, podľa ktorej sa do jamy, vyhĺbenej so zámerom exploatovania stavebného kameňa, v priebehu 15.-16. stor. začal zhromažďovať komunálny odpad z blízkeho okolia. Podľa inej akceptovateľnej verzie mohol byť materiálový súbor zvyškom pôvodného inventára objektu s predpokladanou obytno-prevádzkovou funkciou. Vzhľadom na ojedinelý výskyt laténskeho keramického fragmentu je nepravdepodobný posun vzniku objektu až do tohto chronologického rámca. Spomínaný črep sa dostal do objektu najskôr s ostatnými predmetmi materiálnej kultúry z obdobia na prelome neskorého stredoveku a novoveku z inej, dnes bližšie neznámej polohy.

ZHODNOTENIE A VÝZNAM NÁLEZOVÉHO SÚBORU

V súčasnej etape bádania nemožno stredolaténsky črep z ilijského nálezového súboru spojiť s ďalšími dokladmi osídlenia z tohto chronologického rámca v intraviláne súčasnej obce. Najbližší nález predstavujú dva fragmenty ručne tvarovanej grafitovej keramiky, získané archeologickým výskumom na Sitne v r. 1982 (Žebrák 1983, s. 266). Spolu so sídliskovými nálezmi z Prenčova a zo Starého mesta v Banskej Štiavnici vytvárajú zatiaľ nepočetnú kolekciu lokalít rozložených v danom mikroregióne. Nepriamo podporujú názor o možnom sezónnom exploatovaní nálezísk drahých a farebných kovov (Labuda 1985, s. 31, 35).

V porovnaní s tým predmety materiálnej kultúry z 15.-16. stor. nie sú v ilijskom prostredí prekvapením. Prvé písomné zmienky o sakrálnej stavbe sv. Egídia pochádzajú z r. 1266 a 1274. Spresňuje sa v nich hraničná línia oddeľujúca svätoantolské majetky potomkov Huntpozna i preňčovské majetky Lampertových potomkov od územia neskoršej Banskej Štiavnice (Bakács 1971, s. 128; Györfy 1987, s. 255). Na skorší pôvod kostola poukazujú pramene nižšej spoľahlivosti (Mencl 1937, s. 278; Virter b. r., s. 47; Šmilauer 1932, s. 152). Vyššiu hodnovernosť majú keramické fragmenty z 12. stor., nájdené neďaleko kostola (obr. 1: 2; M. Slivka - ústna informácia). Podľa M. Slivku (1991, s. 107) bol kostol sv. Egídia a hospic pri ňom fíliou materského benediktínskeho kláštora z Hronského Beňadika. Dokladom spomenutého hospicu bude zrejme murivo, ktoré sa sčasti odkrylo pri severozápadnom nároží kostola spolu s črepmi a so železnými predmetmi z 13.-15. stor. (obr. 1: 3; Labuda 1991, s. 61).

Písomné zmienky o obci sú nadmieru skromné. Poskytujú málo konkrétne informácie o jej charaktere a obyvateľoch. Podľa doloženého počtu ôsmich usadlostí z r. 1476 a piatich z r. 1500 ide o malú osadu, zodpovedajúcu zrejme možnostiam obživy jej obyvateľov (Habovštiak 1975, s. 75-76). Sčasti odlišnú predstavu o úrovni tamojšieho sociálneho prostredia poskytuje početnosť stolovej keramiky pomerne vysokej kvality, zaznamenaná v analyzovanom súbore. Je však tiež možné, že nebola používaná výlučne na pitie vína a piva, dostupného zámožnejším vrstvám stredovekej spoločnosti (Hoššo 1989a, s. 201; Janovítková - Fúryová 1990, s. 111-115). Ďalšia písomná zmienka o obci sa viaže na udalosť z mája 1544. Informuje o jej vyplienení tureckým vojenským oddielom so všetkými negatívnymi dôsledkami, ktoré sprevádzali akcie tohto druhu (Kopčan - Krajčovičová 1983, s. 27). Nálezy z analyzovaného materiálového súboru sú rámcovo zlučiteľné s obdobím poslednej písomnej

zmienky. Pokusy o hľadanie ich bližšej vzájomnej súvislosti sú neadekvátne vypovedacím možnosťam archeologických prameňov.

Väčšiu pozornosť si naproti tomu zasluhujú exempláre technickej keramiky. Na základe potvrdeného predpokladu vykonávania skúšobníckych analýz rúd v blízkosti ťažobných miest možno predpokladať banskú činnosť aj na území Ilije (Labuda 1985, s. 40; 1989, s. 16). Vzhľadom na umiestnenie jej katastra v banskoštiavnickom mikroregióne by práce tohto druhu nemali byť prekvapením. V skutočnosti sú údaje o nich neraz hmlisté a málo konkrétne. Na ilustráciu možno uviesť zmienky zachytené A. Bergfestom v šesťdielnej rukopisnej práci z r. 1953-1956. Informujú o kutacích prácach vykonávaných v r. 1904-1905 v polohe Na putišti, nachádzajúcej sa na severnom okraji intravilánu súčasnej obce (obr. 1: 4). Ich pozostatkom je šachta s druhým obzorom dosahujúcim hĺbku 42 m. S ňou súvisiace štôlne Xaver a Karol sú vyhlbené zhruba v severo-južnom smere západne a východne od šachty. Samotné výsledky hľadania neboli úspešné. Zistené zrudnenie vydolovanej horniny malo hodnoty pod kritickou hladinou kovnatosti. Jej regulárna ťažba by nebola rentabilná. Ťažko dnes posúdiť, do akej miery sa iniciátori uvedenej činnosti nechali ovplyvniť ústne tradovanou správou, neskoršie písomne zachytenou v rukopisnej práci K. Gretzmachera začiatkom tohto storočia. V nej uvedený zápis sa týka: "rudnej žily, zachytenej na hranici katastrov Ilije a Antola. Toto banské dielo však bolo počas tureckého nájazdu spustošené a zostalo v ňom množstvo pracovného náradia. Zbieraním rudy na odvaloch z blízkosti bane neskôr zbohatol istý banský dozorca" (Kronika obce Ilija). Na margo pochybností o tejto správe treba pripojiť údaj o existencii stôp po banskej činnosti, dodnes postrehnuteľných v označenej polohe. Podľa kubatúry odvalov by mohlo ísť o banskú chodbu dlhú cca 300-400 m (D. Štrba - ústna informácia). Ani vzhľadom na jestvujúce, no nedostatočne konkrétne informácie nemožno túto banskú činnosť bližšie spojiť s niektorým z úsekov stredoveku.

Analýzy náhodne získaného materiálového súboru vymedzili rozsah jeho vypovedacích možností. Ich výsledky predostreli obraz o základných charakteristikách kolekcie archeologických predmetov. Doplnili sporadické informácie o osídlení Ilije. Upozornili na význam jej územia v dobe laténskej i prelomovom období neskorého stredoveku a novoveku. Indície o ťažbe rúd rozširujú dosiaľ známú kolekciu lokalít registrovaných montánnou archeológiou. Skladba nálezového súboru a chýbajúce nálezové okolnosti nedovolili, žiaľ, detailnejšie objasniť mnohé z postrehnutých momentov.

L i t e r a t ú r a

- BAKÁCS, I. 1971: *Hont vármegye Mohács előtt*. Budapest.
- GYÓRFFY, Gy. 1987: *Az árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest.
- HABOVŠTIK, A. 1975: *Stredoveká dedina na Slovensku*. Bratislava.
- HOŠŠO, J. 1983: *Prehľad vývoja stredovekej keramiky na Slovensku*. In: *Archaeol. hist.* 8. Brno, s. 215-229.
- HOŠŠO, J. 1985: *Hrnčiarstvo v období vrcholného stredoveku na území horného Tekova*. In: *Archaeol. hist.* 10. Brno, s. 221-228.
- HOŠŠO, J. 1989a: *Nádoby na pitie vína v stredoveku*. In: *Zbor. Filoz. Fak. Univ. Komen. Historica.* 39/40. Bratislava, s. 201-212.
- HOŠŠO, J. 1989b: *Výsledky historicko-archeologického výskumu mestského hradu v Kremnici*. In: *Zbor. Filoz. Fak. Univ. Komen. Historica.* 39/40. Bratislava, s. 249-292.
- JANOVÍČKOVÁ, M. - FŮRYOVÁ, K. 1990: *Stolovanie v stredoveku*. In: *Archaeol. hist.* 15. Brno, s. 111-122.
- KOPČAN, V. - KRAJČOVIČOVÁ, K. 1983: *Slovensko v tieni polmesiaca*. Bratislava.
- Kronika obce Ilija. Ilija (manuskript).
- LABUDA, J. 1985: *Archeologické výskumy na Starom meste a problematika najstaršieho osídlenia Banskej Štiavnice*. In: *Zbor. Slov. ban. Múz.* 12. Banská Štiavnica, s. 29-43.
- LABUDA, J. 1989: *Najnovšie výsledky archeologického výskumu SBM v regióne Banskej Štiavnice*. In: *Zbor. Ban. Múz.* 14. Banská Štiavnica, s. 7-21.
- LABUDA, J. 1991: *Zisťovací výskum v Iliji*. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1989*. Nitra, s. 61.
- LABUDA, J. 1992: *Materiálna kultúra z výskumu Kammerhofu v Banskej Štiavnici*. *Slov. Archeol.*, 40, s. 135-163.

- MAGULA, R. 1989: *K vývoju svietidiel a osvetľovania v rudných baniach na Slovensku*. In: Zbor. Ban. Múz. 14. Banská Štiavnica, s. 85-104.
- MENCL, V. 1937: *Stredoveká architektúra na Slovensku*. Praha - Prešov.
- PITTIONI, R. 1978: *Passauer Schwarzhafnerei in Österreich. Ein Beitrag zum Keramikhandel des 15. bis 17. Jahrhunderts*. In: Anz. Österr. Akad. Wissensch. 114. Wien, s. 93-130.
- SLIVKA, M. 1991: *Cisterciiti na Slovensku*. In: Archaeol. hist. 16. Brno, s. 101-116.
- ŠMILAUER, V. 1932: *Vodopis starého Slovenska*. Praha - Bratislava.
- VIRTER, F. b. r.: *Hont vármegye közséjei*. In: *Magyarország vármegyei és városai. Hont vármegye*. Budapest, s. 25-71.
- ŽEBRÁK, P. 1983: *Archeologický výzkum na Sitni roku 1982*. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1982. Nitra, s. 265-266.

MITTELALTERLICHE FUNDE AUS ILIJA UND IHRE BEDEUTUNG

Resümee

Im J. 1993 gewann der Autor des Beitrags eine Materialkollektion, die ein Bürger der Gemeinde Ilija (Bez. Žiar nad Hronom) auf seinem Grundstück bei Bauarbeiten ausgrub. Die Gegenstände stammen aus den unteren Teilen einer in die Felsunterlage eingehauenen Geländedepression (Abb. 1: 1). Nähere Angaben über die Stratigraphie der Unterbringung der Funde wurden bei der Ausgrabung nicht vermerkt.

In der gewonnenen Kollektion waren ausschließlich Keramikfunde vertreten. Über 60 % von ihnen gehörten zur Gebrauchskeramik. Topfförmige Gefäße (Abb. 2: 4-7), Dreifußschüsseln und Deckel (Abb. 2: 1) repräsentierten Küchengeschirr. Tafelkeramik waren Becher (Abb. 3: 2, 3, 9, 10). Das Bruchstück je eines krug- und flaschenförmigen Gefäßes war vereinzelt (Abb. 1: 5). Der technischen Keramik zuweisbar sind Probeschüsseln (Abb. 3: 6, 13), etwa ebenfalls ein schüsselförmiges Gefäß (Abb. 3: 14). Es kann sich allerdings auch um ein Lampenfragment handeln. Nach den kennzeichnenden Gefäßformen, der Herstellungstechnologie, Zusammensetzung der Keramikmasse, der Brennungsart und verwendeten Glasierung stammt die Fundkollektion aus dem 15.-16. Jh. Ebenso datierbar sind offenbar auch Eisennägel (Abb. 3: 4, 8, 11), ein Metallgußstück (Abb. 3: 12) und ein Tonwirtel (Abb. 3: 7). Unter den angeführten Gegenständen befand sich auch das Fragment eines situlaförmigen Topfes mit graphitierter Oberfläche, aus der Mittellatènezeit (Abb. 2: 2).

Die graphitierte Scherbe ist ein weiterer der wenigen Latènefunde in der Region von Banská Štiavnica, welche Hinweise für die Bestätigung der Annahme über eine mögliche saisonweise Exploitation von Edelmetall- und Buntmetallagerstätten sind. Die Keramik aus dem 15.-16. Jh. bietet weitere Belege über eine ältere Besiedlung des Territoriums von Ilija, die im dritten Viertel des 13. Jh. schriftlich belegt ist. Nach älteren Keramikfunden werden ihre Anfänge in das 12. Jh. verschoben. Das Vorhandensein von technischer Keramik bestätigen ältere, doch ungenaue Angaben über Schürfarbeiten zum Suchen wertvoller Erze im Gebiet der heutigen Gemeinde. Unklare Fundumstände der analysierten Materialkollektion im Objekt lassen mehrere Möglichkeiten ihrer gegenseitigen Beziehung zu. Am annehmbarsten ist die Alternative, nach welcher sich in die zwecks Exploitation von Bausteinen ausgehobenen Grube im Verlauf des 15.-16. Jh. sekundär kommunaler Abfall aus der nahen Umgebung zu häufen begann. Nach einer anderen annehmbaren Version würde die Materialkollektion Reste eines ursprünglichen Inventars darstellen, die im unteren Teil des Objektes von näher unbekannter Wohn-Betriebsfunktion verblieb. In Anbetracht des vereinzelt Vorkommens des latènezeitlichen Keramikfragmentes ist es unwahrscheinlich, die Entstehung des Objektes bis in diesen chronologischen Rahmen zu verschieben.

POČÍTACIE ŽETÓNY OBJAVENÉ POČAS ARCHEOLOGICKÝCH VÝSKUMOV NA SLOVENSKU

Ján Hunka

Slovensko, stredovek-novovek (14.-18. stor.), počítacie žetóny, súpis, pôvod a využitie, typologické a chronologické triedenie, historicko-numizmatická interpretácia.

Slovakia, Middle - Modern Ages (14th - 18th cent.), tokens, counters, register, origin and usage, typological and chronological classification, historical and numismatic interpretation.

Jedným z málo známych predmetov, ktoré môžu bližšie osvetliť určitý úsek hospodárskych dejín stredovekého a novovekého Slovenska, sú počítacie žetóny (počítacie fenigy). Najviac ich nachádzame počas archeologických výskumov miest, dedín, hradov a kláštorov v rámci osídlenia zo 14. až 18. stor. Časť z takýchto predmetov doniesli na určenie aj viacerí nálezcovia, ktorí ich objavili pri prácach na poli, v záhradách a pod.

Aj keď sa problematike počítacích žetónov venovalo už dosť pozornosti (najmä čo sa týka všeobecných hospodársko-matematických záverov), veď najstaršia práca *Snellinga* je z r. 1769, na Slovensku sa touto témou doposiaľ nezaoberal skoro nik. Bol analyzovaný iba fond robotných poddanských známok (žetónov - *Hlinka* 1965), ktoré sú svojím štatisticko-ekonomickým zameraním dosť podobné na počítacie žetóny. Pretože od r. 1769 do r. 1988 (katalóg *Mitchinera*) v podstate nevyšiel súhrnnejší obrazový katalóg známych počítacích žetónov, a keď aj vyšiel, nebol na Slovensku používaný (napr. *Barnard* 1917), pokladal sa takýto materiál za archeologicky či historicky nezaujímavý. Dlhو zostával neroztriedený, typologicky nespracovaný, lebo bol príliš "mladý" pre bádanie o slovenskom stredoveku.

Pri štúdiu odbornej literatúry k tejto téme sme sa však presvedčili, že žetóny sú na slovenských výskumoch pomerne často zastúpené. Rozhodli sme sa preto dostupný fond počítacích žetónov z nášho územia dôkladne analyzovať, roztriediť ho chronologicky aj typologicky a týmto spôsobom zistiť, nakoľko môže byť tento historický prameň využiteľný pre potreby historického bádania.

Z územia Slovenska sa podarilo zaevidovať prvých 44 žetónov zo 14.-18. stor., ktoré mali v prvom rade matematickú funkciu. Nie je to síce veľa, veríme však, že časom sa ich počet výrazne zväčší, lebo predpokladáme, že je ešte veľa výskumov, kde tento materiál nebol podrobený bližšej analýze. Už *Z. Nemeškalová-Jiroudková* (1973, s. 146) poukázala na fakt, že aj keď sa počítacích žetónov vyrazilo a používalo počas 14. až 18. stor. veľké množstvo, v nálezoch sa ich zachovalo len zopár. Z Čiech sa jej podarilo zozbierať a publikovať len 22 žetónov. A od r. 1973 neboli zverejnené žiadne nové nálezy z tohto regiónu. Podobná situácia je aj v okolitých štátoch strednej Európy - v Poľsku, Maďarsku a Rakúsku, kde sú len vzácné spomínané aj ojedinelé nálezy počítacích žetónov, napr. na stránkach odborných periodík *Wiadomości numizmatyczne*, *Fundberichte aus Österreich* a pod. O niečo viac nálezov je z Nemecka, kde sa žetóny používali od polovice 15. stor. po začiatok 20. stor. (každý ročník periodika *Archäologische Ausgrabungen in Baden-Württemberg* prináša desiatky nových exemplárov), tu to však súvisí aj s obrovskou domácou produkciou takýchto predmetov. Početné nálezy žetónov poznáme aj zo Škandinávie (publikované bývajú v *Nordisk numismatisk Årsskrift*), nepoznáme však základné typy objavených žetónov. Veľmi zaujímavý súbor 21 počítacích žetónov bol nájdený pri výskume pohrebiska Kyštovka 2 v Rusku (koniec 16. stor. až po prvú polovicu 17. stor.). Tunajšie obyvateľstvo používalo žetóny v rámci peňažného obchodu s ruskými kupcami, ale aj ako ozdoby. Podobné žetóny boli objavené aj na ďalších ruských lokalitách, napr. Čulima (oblasť Tomska), v Zabajkalsku a v západnej Sibíri, kde mali také isté použitie (*Molodin* 1979, s. 62, 126-130, tab. XXVIII). Najväčší súbor počítacích žetónov, hracích známok, pútnických odznakov a iných predmetov (cca 2400) pochádza z povodia rieky Temža (Anglicko). Publikoval ho *M. Mitchiner* v r. 1988. Pre naše bádanie je veľmi dôležitý komplex mincí, žetónov a olovených plômb získaný

počas výskumu Budínskeho hradu (*Huszár 1956*), kde sa našiel materiál z 15.-18. stor. Veľkou nevýhodou všetkých spomenutých prác je skutočnosť, že okrem *Mitchinera* nikto nepovažoval za potrebné objavený fond žetónov nejako historicky analyzovať. Preto dodnes nepoznáme nielen presný počet exemplárov z Európy (resp. aspoň niektorej jej časti), ale ani typologické zloženie, pôvod žetónov, či aspoň datovanie jednotlivých predmetov. Preto nie je možné vytvoriť komplexnejší obraz o používaní a význame počítacích žetónov, a tak značná časť poznatkov o týchto hospodárskych pamiatkach (*Barnard 1917; Gebert 1918; Luschin 1926; Kraumann 1953* a iní) zostáva len vo sfére teoretických úvah či informácií prebratých zo zachovaných archiválií.

I. DEFINÍCIA POJMU POČÍTACÍ ŽETÓN

Termínom počítací žetón označujeme špecifický typ štatisticko-hospodárskych pamiatok veľmi podobných minciam. Patria k veľkej skupine žetónov, t. j. väčšinou okrúhlych kovových predmetov razených v kráľovských mincovniach či súkromných dielňach, majúcich rôzne použitie. Poznáme napr. žetóny slávnostné - pripomínajúce rôzne spoločenské či rodinné udalosti. Obvykle sú razené zo zlata a striebra. Ich podskupinou môžu byť korunovačné žetóny. Razili sa pri príležitosti korunovácií panovníkov. Časť dostávali najvýznamnejší prívrženci kráľovského či cisárskeho dvora, časť sa hádzala medzi ľudí na pamiatku korunovácie (pozri napr. *Hlinka 1966*). Slávnostné žetóny razili okrem predstaviteľov svetskej či cirkevnej vrchnosti aj banskí podnikatelia, správcovia banských a mincových komôr (napr. v Čechách je známych 228 osôb alebo rodov, ktoré si takéto razby nechali zhotovovať - *Nemeškalová-Jiroudková 1973*, s. 146). Všetky spomenuté žetóny však majú spoločnú vlastnosť. Nikdy neboli vydávané ako platidlo či iná hospodárska pomôcka, ale iba ako reprezentačný predmet. Preto sa razili len vo veľmi obmedzenom množstve (výnimkou sú korunovačné peniaze) a z kvalitných materiálov (drahé kovy). Boli rozdeľované a uschovávané v úzkom kruhu najbližších príbuzných či priateľov.

Naproti tomu úplne iný význam mali pracovné žetóny. K nim zaraďujeme napr. robotné známky (*Hlinka 1965*), známky tovární, konzumov, manufaktúr a pod. Ich úlohou bolo nielen evidovať množstvo a druh vykonanej práce (napr. so záprahom - zvoz sena, dreva a pod.; pešo - práce na cestách, pri opevňovaní pevností; ručne - kosba, mlátenie, sústreďovanie dreva a iných tovarov na zemepánske veľkostatky či do skladov tovární), ale pretože od 18.-19. stor. viacerí majitelia výrobných podnikov mali aj vlastné konzumy (obchody s rôznym tovarom), boli zamestnanci nútení kupovať všetky životné potreby (chlieb, mlieko, múku, cukor, soľ, pivo atď.) v týchto zariadeniach. Pre majiteľov tovární bolo ekonomicky výhodnejšie zabezpečiť svojim zamestnancom "komplexnú starostlivosť", t. j. dať im ubytovanie, prácu a možnosť nákupu základných potrieb v rámci uzavretého areálu budov. Majiteľ si tak fakticky stanovoval "úradný kurz" - hodnotu ním produkováných žetónov používaných na vyplácanie poddaných alebo robotníkov. Pri výplatách potreboval oveľa menej mincí (časť výplaty dal zamestnancom v žetónoch). Na druhej strane majiteľ veľkostatku či podniku mal aj vlastný konzum, takže si "diktoval" ceny jednotlivých predávaných tovarov. Že pri takýchto finančných transakciách dochádzalo k masovému okrádaniu zamestnancov, je jednoznačné.

Trochu iný význam mali banské žetóny (*Gohl 1919-1920*), produkované jednotlivými banskými mestami (na Slovensku to boli napr. Kremnica, Banská Štiavnica, Banská Bystrica, Lubietová, Staré Hory a iné centrá) či banskými úradníkmi. Nevieme, či platili len v administratívnom regióne banských komôr (napr. v stredoslovenskej banskej oblasti), lebo ich nálezy sú vzácne, a keď sa takéto predmety nájdu, sú z územia mimo ťažby kovov. Banské žetóny pravdepodobne slúžili ako náhrada za časť mzdy, ako poukážky do konzumov, resp. pre potreby armád ochraňujúcich v novoveku významné hospodárske centrá pred Turkami a povstalcami.

II. POČÍTACIE ŽETÓNY, ICH PÔVOD A VYUŽITIE

Ešte väčšie využitie ako predchádzajúce žetóny mali počítacie žetóny. V stredoveku a novoveku ich nazývali jettoirs, jettons (vo Francúzsku je termín odvodený od slova jeter - postrčiť, počítať), jactus (v latinčine), tokens, counters (v Anglicku), legpenning alebo rekenpenning (v Holandsku, Belgicku). V stredovekej nemčine sa pre žetóny ustálili názvy Reckenpfenning, Raithphenning, Rech-

nenpfenning, Zahlpfenning, z ktorých prešiel termín Raitgroschen do Čiech (16.-17. stor., *Barnard 1917*, s. 25-28).

Najstaršie zmienky o týchto predmetoch sú z Francúzska z čias Blanky Kastílskej (1200-1252), manželky Ľudovíta VIII. Predpokladá sa však, že skutočný rozvoj ich používania nastáva až od čias Ľudovíta IX. (1226-1270), resp. Filipa III. (1270-1285). Používali sa v kráľovskej administratíve na sčítavanie veľkých množstiev tovarov, poddanských dávok (naturálnych aj finančných), na sledovanie príjmov a výdavkov kráľovského dvora. Podľa kráľovského vzoru sa začali používať aj medzi princmi, vyššou nobilitou (pre správu domínií). Neskôr sa objavujú v prostredí magnátov, korporácií, gíld (obchodných združení) ako pomoc pri vedení obchodov, a tak sa dostali až do domácností mešťanov a remeselníkov. Z Francúzska prešlo ich používanie do Anglicka, odtiaľ do Holandska a Talianska. Na sklonku stredoveku sa objavujú v Nemecku, na Iberskom polostrove a v Škandinávii. Z Nemecka prenikli do Poľska, Uhorska (možnými vplyvmi na zavedenie žetónov do uhorskej administratívy a obchodu sa budeme zaoberať v ďalších častiach tejto práce). Určiť presnejšie smery putovania žetónov v rámci Európy nemožno, takisto ani pevnejšie stanoviť čas ich objavenia sa v jednotlivých regiónoch. Napr. v anglickom prostredí nachádzame najstaršiu zmienku o využívaní počítacích žetónov v práci kráľovského vyberača daní (neskôr hlavného pokladníka Henryho II.), londýnskeho biskupa Richarda, syna Nigela, nazvanej *Dialogus de Scaccario - The Course of the Exchequer*. Práca bola napísaná asi v r. 1177-1179 (*Mitchiner 1988*, s. 20). Poukazovalo by to na fakt, že žetóny sa objavili najskôr v Anglicku a až potom vo Francúzsku a v iných štátoch Európy. Naproti tomu *Barnard (1917, s. 25)* a iní autori (*Luschin 1926, s. 35; Nemeškalová-Jiroudková 1973, s. 144; Lexikon des Mittelalters 1994, s. 508*) presadzujú jednoznačnú prioritu Francúzska. *Kraumann (1953, s. 106-109)* tvrdí, že najstaršie žetóny museli byť vyrábané v severnom Taliansku, lebo všetky najstaršie typy francúzskych i anglických žetónov napodobňujú talianske vzory a že po Európe ich postupne rozniesli Lombardania - obchodníci, zmenáreníci, bankári, zakladatelia mincovní a mincových komôr. V Čechách sú doklady o používaní žetónov na počítanie už z polovice 14. stor. (napr. záznam o nákupe tzv. počítacieho stola a žetónov pre mesto Brno je z r. 1348 - *Nohejlová-Prátová 1953, s. 120-121; Nemeškalová-Jiroudková 1973, s. 145-146*). Usudzuje sa, že žetóny boli zavedené do praxe najmä v časoch vlády Jána Luxemburského (1310-1346). Účty miest Viedne, Frankfurt, ako aj ďalších centier európskeho hospodárskeho života spomínajú takéto žetóny od konca 14. stor. (Frankfurt v r. 1399, Viedenské Nové Mesto v r. 1479 - *Luschin 1926, s. 37*). V súčasnosti prevláda názor, že počítanie pomocou abakusu (t. j. dosky označenej čiarami reprezentujúcimi určité hodnoty) prebrali od Rimanov Arabi. V čase križiackych výprav sa doniesol tento vynález aj do taliansko-francúzsko-anglického prostredia a odtiaľ sa postupne šíril ďalej. Najstaršie nemecké žetóny sú datované rokmi 1415-1500, resp. 1550. Ich hlavným produkčným centrom bol Norimberg. Tu ich popri miestnych správcoch a šľachte vydávali aj nemeckí cisári Žigmund Luxemburský (1387-1437), Fridrich III. (1440-1493) a Maximilián I. (1493-1519). Od r. 1550 sa začínajú norimberské počítacie žetóny raziť v súkromných dielňach. Výrobky sa označujú plným menom tvorcov (rodiny Schultes, Krauwinkel, Koch, Lauffer), resp. od 17. stor. len iniciálami mincmajstrov (Dietzelovci, Högerovci, Leykauffovci, Lauerovci).

Dosiaľ nie veľmi riešeným problémom je zavedenie počítacích žetónov v Uhorsku. Jediný katalóg, ktorý eviduje zopár takýchto predmetov, vydal *L. Réthy (1907, tab. 28)*. V ňom je uvedených deväť medených žetónov. Usudzuje sa, že sú z čias Ľudovíta Veľkého (1342-1382) a Žigmunda Luxemburského (1387-1437). Z nálezov poznáme iba jeden typ (č. 28 nášho katalógu v tejto práci). Nedatujeme ho však do čias Hunyadiovcov ako *L. Réthy (polovica 15. stor.)*, ako to uvádza *J. Petrovič (1984a; 1984b)*. Datujeme ho do 90-tych rokov 15. stor. (*Hunka v tlačí*), na začiatok vlády Vladislava II. (1490-1516). Zdá sa, že zavedenie žetónov do uhorského obchodu či administratívy ovplyvnilo niekoľko skutočností. Predovšetkým to bol pôvod Anjouovcov z Neapola. V severnom Taliansku je viacero miest (Janov, Benátky), ktoré majú dlhodobé obchodné a bankárske tradície. Prostredníctvom Anjouovcov sa mnohé poznatky z oblasti finančníctva priniesli aj do Uhorska. V druhom rade treba spomenúť medzinárodné obchodné kontakty významnejších slovenských miest so zahraničím, napr. Bratislavy s Viedňou, Porýnium (Kolín a pod.). Mnohé poznatky z hospodárstva sa do Uhorska priniesli počas vlády rímsko-nemeckého cisára Žigmunda Luxemburského. Asi od 60-tych rokov 15. stor. sa výrazne zvýšil záujem nemeckých bankských podnikateľov (najmä Fuggerovcov) o banskú ťažbu drahých kovov v Uhorsku (na Slovensku). Použil sa najmä kapitál sústredený v ob-

chodných domoch v Augsburgu a Norimbergu, na účtovné operácie sa vyberali najzdatnejší pracovníci firmy. Vzniklo Fuggerovsko-thurzovské spoločenstvo (najmä pre ťažbu a vývoz medi, ale aj získavanie striebra a iných kovov). Banskobystrická meď sa vyvážala na trhy v Nemecku, Poľsku, Nizozemsku, Portugalsku, do Benátok (a cez tamajších kupcov do vzdialených zámorských krajín). Ťažba rúd, ich spracovávanie a vývoz kovov priniesli spoločenstvu obrovské zisky (cca 870 000 zlatých), jeho činnosť bola postupne obmedzovaná v 20-tych rokoch 16. stor. Zdá sa, že počítacie žetóny neboli v Uhorsku používané už od 13. stor., ako to bolo v západnej Európe, lebo tomu zabráňovali domáce politické a hospodárske pomery. Až po ich konsolidácii za Anjouovcov sa začínajú objavovať aj v uhorskom prostredí. Pravdepodobne boli z času na čas pokusy vytvoriť vlastné domáce uhorské počítacie žetóny (vzory uverejňuje Réthy 1907 v tab. 28), no pod vplyvom veľkého exportu žetónov z Norimbergu sa nerozšírila ich domáca výroba, ale sa len dovážali z Nemecka. Podobne to bolo aj v západnej Európe, kde od konca 15. stor. skoro prestáva výroba francúzskych, talianskych a anglických žetónov a dovážajú sa tisíce žetónov produkovaných v Norimbergu. Žiaľ, archívne doklady o výrobe, používaní či uskladňovaní počítacích žetónov zatiaľ nemáme. V účtoch mesta Bratislavy, ako aj panstva Červený Kameň neboli dosiaľ nájdene zmienky o akýchkoľvek žetónoch (za informácie ďakujeme pracovníkovi Archívu mesta Bratislavy P. Horváthovi a autorovi monografie o panstve Červený Kameň J. Žudelovi). Nevylučujeme, že sa môžu v budúcnosti zistiť určité správy o tomto type predmetov, lebo je ešte stále dosť nespracovaného novovekého účtovného archívneho materiálu. Nevýhodou pri výskume môže byť fakt, že sa žetóny nemusia v archíviách označovať ako jetton, pfennig (záznam z Brna uvádza pojmy denarius numerandis, denarius computalis), ale iba pod všeobecným termínom nummus - minca. K problému využívania žetónov na Červenom Kameni je nutné spomenúť nález bronzového "pracovného žetónu" - teda robotného znaku Fuggerovcov (Holčík 1980, s. 112; Holčík a kol. 1989, s. 194-195). Našiel sa v r. 1978 pri výskume deštruovanej budovy gotického hradu, ktorá bola demolovaná v polovici 16. stor. Žetón nesie obraz dvoch lalí - je to erb Fuggerovcov. Vyrázili ho asi v r. 1520-1530 v Augsburgu pre Antona I. Fuggera. Je otázne, či spomenutý žetón mal len pracovnú funkciu, alebo mohol byť využívaný aj pri evidencii uskladňovaných tovarov či medi. Podľa Š. Holčíka (Holčík a kol. 1989, s. 194) žetón z Červeného Kameňa slúžil ako náhrada mzdy pre nemeckých robotníkov, ktorí búrali starú gotickú pevnosť a pretvárali ju na nové renesančné sídlo a sklad tovaru pre Fuggerovcov. Ďalšie "robotové peniaze - Robotgeld" nájdeme spomenuté v *Registrech cenzu a robotových peňazí* viacerých dedín patriacich do panstva Červený Kameň. Registre sú z r. 1783-1784 (Žudel 1969, s. 80-81, č. 925-927).

Praktický význam počítacích žetónov tkvel v skutočnosti, že ich mohli využívať pri sčítavaní veľkých množstiev tovarov a peňažných dávok. Nahrádzali písané číslice, preto umožňovali počítanie aj bez znalosti čítania a písania. Podrobný spôsob rátania počítacími žetónmi môže záujemca nájsť v prácach Barnarda (1917, s. 230-313) a Nagla (1887, s. 309-368). Žetónmi sa dalo sčítavať, odčítavať, deliť aj násobiť. Princíp bol nasledujúci: na stôl sa natiahlo tzv. počítacie plátno (kus zeleného súkna s vyznačenými bielymi čiarami), resp. sa použil tzv. počítací stôl (tu boli čiary vyryté už do dosky stola). Čiary predstavovali určité čísla desiatkovej sústavy (1, 10, 100, 1000 až po milión). Priestor medzi čiarami (v latinčine sa nazýval spazium) sa využíval pre čísla päťkovej sústavy (5, 50, 500, 5000, 50 000, 500 000). Na čiary-línie sa dávali jednotlivé žetóny. Zdá sa, že pri počítaní sa nerozlišovali jednotlivé typy žetónov (ako ich delíme dnes podľa zobrazení), ale ktorýkoľvek žetón mohol byť položený na jednu z línií. Na jednej čiare mohli byť umiestnené najviac štyri žetóny. Pri vykladaní tovarov z lode v prístave (napr. v mestách kupeckej Hanzy) sa zaznamenávali jednotlivé druhy tovarov - korenie, látky, hodváby, rudy, šperky atď. Za jeden bal hodvábu sa položil jeden žetón na čiaru označujúcu hodnotu 1. Takto sa na tejto čiare mohli zaevidovať maximálne štyri baly hodvábu. Keď doniesli piate bal, zrušili sa štyri žetóny z čiar hodnoty 1 a dal sa iba jeden žetón do priestoru patriaceho pre hodnotu 5. Takto to pokračovalo až po číslo milión. Jeden počítací stôl sa mohol rozdeliť na viacero častí, takže tím skúsených počtárov (Rechenmeister) mohol za krátky čas sčítať celý náklad lode, aké druhy tovarov obsahovala a v akom množstve. Výsledok sa zapísal do účtovných kníh obchodníka lodiaru. Podobný systém bol aj pri agende panstiev, miest, šľachtických dvorov. Na jednom počítacom stole sa mohlo naraz zaevidovať až 6 miliónov 666 tisíc 664 predmetov (resp. mincí). Na toto množstvo bolo potrebných iba 52 žetónov (na desiatkových čiarami ich bolo $4 \times 7 = 28$, v medzipriestoroch na päťkových líniách ich bolo $4 \times 6 = 24$). Trochu ináč sa pracovalo pri sčítavaní, odčítavaní atď. finančných hodnôt (získovanie vlastnej hotovosti, resp. výdavkov).

Na stole bol menší počet čiar (pre libry, šilingy, denáre, resp. pre funty, šilingy = fenigy, grajciare a denáre - *Barnard 1917*, s. 231-232). Pri matematickej operácii sa stôl rozdelil na dve časti. Obe sumy (t. j. napr. množstvo sčítavých dávok) sa rozdelili na jednotky, desiatky, stovky, tisícky atď. (na stole ich nahrádzal príslušný počet žetónov). A tieto menšie časti (resp. žetóny) sa potom sčítavali, odčítavali, násobili či delili, a tak sa žetóny premiestňovali v rámci čiar a oboch polovicí stola. Výsledok, ktorý sa ukázal na ľavej polovici stola, bol potom zapísaný do pokladničného denníka, žetóny odložené na ďalšie použitie. Dnes sa nám zdá tento systém rátania príliš ťažkopádny, ale v stredoveku a novoveku dokázali šikovní počtári viesť presnú evidenciu finančných kont či zásob tovarov v sklade po dlhé desaťročia. Veľkou výhodou počítania abakusom a žetónmi bolo, že sa ušetrili úradníci a vtedy drahý písací materiál pergamen či papier. Prácu so žetónmi vykonávalo málo ľudí, medzisúčty boli vyjadrené len prostredníctvom žetónov na stole. Do účtovných kníh sa zapísal až konečný výsledok. Na počítanie bol potrebný pomerne malý počet žetónov (priemerne 20-30 na jeden stôl), ktorých výroba bola lacná, lebo boli vyrazené z nehodnotných kovov (meď, mosadz, bronz). Počítací stôl sa dal použiť na akékoľvek iné potreby, žetóny sa dávali do puzdier (valcov), aby sa nezničili. Aj stôl aj puzdrá so žetónmi bolo možné rýchle preniesť kamkoľvek, takže sa dalo sčítavať či odčítavať na hocakom malom priestore.

Dodnes sa systém počítania abakusom a žetónmi udržal v Rusku. Sú to známe ščoty. Počítací stôl tu predstavuje drevený rám, čiarami sú vodiace drôtky upevnené v ráme a žetónmi sú rôznofarebné guľôčky. Počítacie žetóny boli využívané až do začiatku 20. stor. (hlavne vo fabrikách), potom ich postupne začali vytláčať prvé priemyselne vyrobené počítacie stroje či desiatky odborne vyškolených bankových alebo skladových úradníkov. Mnohé z ikonografických vzorov na žetónoch boli v 20. stor. prebraté na tzv. Spielmarke - hracie známky. Tieto známky sa však používali už len do hracích automatov a s matematicko-hospodárskou funkciou svojich predchodcov nemali nič spoločné.

Prv než prejdeme k analýze fondu počítacích žetónov zo Slovenska, považujeme za nutné uverejniť ich katalóg. Katalóg nielenže poukáže na skutočnosť, aké hlavné typy žetónov boli u nás používané, ale aj v ktorom období, resp. odkiaľ k nám boli jednotlivé žetóny expedované. V neposlednom rade môže katalóg poslúžiť aj ako orientačná pomôcka pri opisovaní takýchto predmetov zo súborov archeologických nálezov, z muzeálnych zbierok a pod. Dodnes je napr. medzi zberateľmi či muzeálnymi pracovníkmi tradícia, že počítacie žetóny zobrazujúce hlavy francúzskych kráľov Ľudovíta XIII., XIV., XV. či XVI. sú originálne francúzske žetóny a až skratka R. P. (Rechnenpfenning) a iniciály výrobcov nám ukážu, že v prevažnej miere ide o norimberské žetóny. V katalógu uvádzame základné okolnosti, za ktorých boli žetóny objavené, ich opis, kov, z akého boli vyrobené, metrologické údaje, literatúru, kde boli jednotlivé nálezy spomenuté, a súčasné uloženie nájdených exemplárov.

III. KATALÓG POČÍTACÍCH ŽETÓNOV NÁJDENÝCH NA SLOVENSKU

B a j č, okres Komárno

- **poloha Vlkano. Žetón** odovzdal v r. 1955 J. Trnka.

1. Rakúsko, druhá polovica 18. až koniec 19. stor.

Averz: slnko, mesiac a hviezdy. Opis: ..... IN WIEN.

Reverz: loď plávajúca vpravo. Opis: PLUS-ULTRA. V exergu R. - skratka názvu Rechenpfenning, resp. iniciála mena výrobcu.

Mosadz. 21 mm. 0,83 g. Uloženie: Archeologický ústav SAV v Nitre (ďalej len AÚ SAV a číslo mince), č. 4266.

Pozn.: *Mitchiner 1988*, s. 603, č. 24-1 uvádza podobný typ žetónu razený vo Viedni.

B a n s k á Š t i a v n i c a, okres Žiar nad Hronom

- **Staré mesto, Glanzenberg. Výskum J. Labuda. Nálezy z r. 1985 a 1988.**

2. Nemecko. Norimberg, výrobca Iohann Iacob Dietzel (1711-1768).

Averz: hlava cára Petra Veľkého. Opis: PETRVS II DG. RVSS. IMP.

Reverz: orol. Opis: IOHANN IACOB DIETZEL RECH PFENI.

Med. 22,3 mm. 1,2 g. Ako *Mitchiner 1988*, s. 528, č. 4. Uloženie: Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici (ďalej len SBM a číslo mince).

3. Lombardania, jeton banaux, r. 1400-1407, resp. do 1417.

Averz: Androklés so zástavou. Lavá ruka nad hlavou sediaceho leva. Opis: LEO-HV.

Reverz: sediaci sv. Juraj s mečom v rukách. Opis: SAHTVS. GEORGII.

Med. 20 mm, 2,3 g. Uloženie: SBM, A 4316. Lit.: *Labuda - Hunka* 1990, s. 268-272.

Pozn.: *Barnard* 1920, s. 257 a n. uvádza niekoľko desiatok žetónov typu Androklés s levom, so sv. Jurajom, s Justíciou, hlavou muža a inými figúrami. Jeden z typov (č. 124) je datovaný do obdobia okolo r. 1400. Pod č. 131 uvádza žetón podobný banskoštiavnickému. Na averze je stojaci sv. Juraj s mečom v ruke (a legendou Quaso. cilapa. peranope). Na reverze je Androklés s levom (a legendou Vmilitas leonis). Sv. Juraj asi predstavuje patróna banky sv. Juraja v Janove, spomínanej od r. 1407. Aj žetón je asi spätý s touto finančnou inštitúciou, pričom môže byť starší ako z r. 1407. *Piton* (1892-1893, s. 69-70) uvádza, že žetón s Androklom a levom (a legendou SAIITV hviezda - tri guľky GORGII tri guľky) na averze a so sediacou Justíciou na reverze je písomom a vzhľadom podobný na žetón vyrobený Alexandrom Sextom (okolo 1417). Preto aj žetón s Androklom datuje do prvého decénia 15. stor.

- **dominikánsky kláštor**. Výskum M. Hanuliak, r. 1992.

4. Nemecko, Norimberg, Iohann Konrad Höger (1705-1743).

Averz: hlava Ľudovíta XV. Opis: LVD XV D.G FR ET N.REX.

Reverz: sediaci Tranquilitas. Opis: LE. REPOSSUIT LA VICTOR.

Pri nohách RE-PF (t. j. Rechenpfening). V exergu I.C. H.

Med. 22,5 mm. 1,471 g. Dočasné uloženie: AÚ SAV. Lit.: *Hanuliak - Hoššo - Hunka*, v tlači.

Bratislava

- **Nám. 4. apríla (teraz Hlavné námestie)**. Výskum D. Čaplovič a B. Lesák, r. 1990-1992.

5. Rakúsko? 18. až začiatok 19. stor.

Averz: nad prekríženými vetvičkami číslo 1.

Reverz: orlica, nad ňou nápis: SPIEL MÜNZ. V exergu nečitateľné písmená.

Bronz. 20,5 mm. 2,951 g. Uloženie: Mestský ústav pamiatkovej starostlivosti v Bratislave.

Pozn.: Číslo 1 označuje hodnotu nejakej mince (1 grajciar, 1 zlatý a pod). Žetón mohol slúžiť aj ako kovová poukážka v rámci manufaktúry či továrne, konzumu, pri zásobovaní vojsk alebo v druhej funkcii ako hrací žetón pri rôznych spoločenských hrách.

- **hrad**. Na výstave *Kamenný svedok* je okrem iných predmetov objavených pri archeologickom výskume rôznych častí hradu aj žetón.

6. Nemecko, Norimberg, Conrad Lauffer (1637-1668).

Averz: hlava Ľudovíta XIV. Opis: LVD: XIII. FR. ET. NAV. R.

Reverz: štít s tromi francúzskymi ľaliami, hore ozdobený korunou. Opis: CON: LAVFERS. RECH. PFENING.

Mosadz. Cca 20 mm. Ako *Mitchiner* 1988, č. 1763-1765.

- **Jiráskova ul., dom č. 4**. Výskum P. Baxa. 1 žetón.

7. Francúzsko? 16. stor.

Lit.: *Archeologická topografia Bratislavy*, s. 83, č. 23/2.

Pozn.: Je pravdepodobné, že je to norimberský žetón so zobrazením Ľudovíta XIV.-XVI.

- **Podhradie**. Výskum A. Piffel a J. Béreš, r. 1968. V sonde S-D.

8. Nemecko, Norimberg, Iohann Iacob Dietzel (1711-1748).

Averz: hlava Petra Veľkého. Opis: PETRVS II. DG. RVSS. IMP.

Reverz: orol. Opis: IOHAN. IACOB. DIETZEL. RECH. PFENI:

Mosadz. 22,5 mm. 1,04 g. Ako *Mitchiner* 1988, s. 528, č. 4. Uloženie: AÚ SAV, č. 2935.

- **Podhradie**. Výskum A. Piffel a J. Béreš, r. 1968. V sonde E 2.

9. Nemecko, Norimberg, Iohann Konrad Höger (1705-1743).

Averz: hlava Ľudovíta XV. Opis: (Lvd.) XV. D. G. - FR. ET. (Na)V. R(ex).

Reverz: strom s granátovými jablkami, nad ním slnko. Pri strome RE-PF. Opis: DAT. FRVCTVS - DAT. QVE CORONAS. V exergu. I. C. H.

Mosadz. 19,1 mm. 0,788 g. Ako *Mitchiner* 1988, s. 530, č. 1894. Uloženie: AÚ SAV, č. 2924.

- **Panenská ul.** Výskum P. Baxa, r. 1978. Pri výskume evanjelického kostolíka bol okrem mincí z 18. až prvej polovice 19. stor. nájdený aj žetón.

10. Francúzsko? žetón so zobrazením Ľudovíta XV.

Pozn.: Údaj sme čerpali zo súpisu mincí zistených pri výskumoch P. Baxu v Bratislave (spracovala v r. 1978 E. Kolníková). Je pravdepodobné, že je to norimberský žetón. Uloženie: Mestské múzeum v Bratislave?

Bratislava, časť Devínska Nová Ves

- Dlhý kopec-Útočnica. Prieskum Z. Farkaš a V. Turčan, r. 1992.

11. Nemecko, Norimberg, Fridrich VI. (1397-1440).

Uloženie: Archeologické múzeum Slovenského národného múzea v Bratislave (ďalej len AM SNM a číslo). Lit.: Farkaš - Turčan 1993, s. 37.

Bratislava, časť Záhorská Bystrica

- Dievčí hrádok. Prieskum Z. Farkaš a R. Ivák, r. 1992.

12. Nemecko, Norimberg, žetón so zobrazením Ludovíta XV.

Mosadz. Uloženie: zbierka R. Iváka. Lit.: Farkaš - Ivák 1993, s. 36.

Dolné Strháre, okres Veľký Krtíš

- výskum zaniknutých kostolov. Z. Drenko, r. 1973. V lodi 3. kostola bol objavený žetón.

13. Nemecko, Norimberg, r. 1490-1550.

Averz: lod. Opis: II COO COO COO COO COO COO C.

Reverz: ríšske jablko (guľa s krížom). Opis: B OOO O NNN CCC O NNN CC.

Med. Uloženie: AM SNM, HA 31 705. Lit.: Drenko 1982, s. 112. Typ žetónu zistený podľa listu Z. Drenka zo dňa 3. 10. 1994, kde boli aj fotografie. Ako Mitchiner 1988, s. 369-376.

Dolný Jatov, okres Nové Zámky

- majetok grófa Antona Eszterházyho. Nález pred r. 1875.

14. 8 mincí a medený žetón. Lit.: Hlinka - Kraskovská - Novák 1968, č. 450.

Dražovce, okres Nitra

- v dedine. Pri kopaní studne v r. 1987 našli krížik (18.-19. stor.) a žetón.

15. Lombardania, jeton banaux, 15. stor.

Averz: Androklés so zástavou v ruke. Pravá ruka nad hlavou leva.

Reverz: lev sv. Marka s otvorenou bibliou.

Mosadz. 22,7 mm. 1,6 g. Ako Barnard 1920, tab. XVI, č. 43-44. Čerpané zo záznamu o určení žetónu (9. 10. 1987 J. Hunka). Uloženie: vrátený nálezcovi.

- pohrebisko pri kostole sv. Michala. Výskum A. Ruttkay, E. Rejholec, r. 1992. Zber z haldy.

16. Nemecko, Norimberg, r. 1490-1550.

Averz: štít s francúzskymi Itáliami. Opis: BON: ROI DE-----.

Reverz: lod. Opis: ---O:---R---IVS---

Mosadz. 18 x 12 mm. Zachovaná iba 1/4 žetónu. 0,318 g. S dierkou. Ako Mitchiner 1988, s. 365-375. Uloženie: AÚ SAV, č. 7260.

Horné Otrokovce, okres Trnava

- záhrada domu č. 83. Žetón našiel Štefan Cingel v r. 1991 pri práci v záhrade.

17. Nemecko, Norimberg, Johann Friedrich Weidinger (1710-1765).

Averz: hlava Ludovíta XV. Opis: LVD XV DG. FR ET NAV REX.

Reverz: lev s chvostom otočeným ponad chrbát. Opis: PROPRIIS INVICTVS-IN ARMIS. V exergu RE-PF a v zátvorke písmená IF a W.

Mosadz. 23 mm. 1,142 g. Uloženie: Vlastivedné múzeum v Hlohovci. Za informácie o žetóne ďakujeme P. Novosedlíkovi z tohto múzea.

Chotín, okres Komárno

- stredoveký hrádok. Pri prieskume 13. 11. 1992 našli J. Rajtár a J. Tirpák novovekú mincu a žetón.

18. Tirolsko, Maximilián I. (1490-1519).

Averz: štít s orlicou. Opis: DER VERLORNSCHVLD RAIT (Tvet).

Reverz: koruna s krížikom. Pod ňou zavesený Rád zlatého rúna. Okolo rádu aj koruny články z refaze. Opis: (Der) HAT SELTEN GVETEN. MVET.

Med. 21 mm. 2,525 g. Uloženie: AÚ SAV, č. 7742.

Pozn.: V štúdii o žetónoch z hradu Lichnice uvádza Radoměřský (1950, s. 12, pozn. 8), že podobný typ žetónu je opísaný v aukčnom katalógu zbierky N. Morosiniho (Auktionskatalog 1913, tab. II, č. 118).

I l i j a , okres Žiar nad Hronom

- **Sitniansky hrad.** Výskum J. Truchlák, r. 1964-1979. 4 žetóny.

19. Nemecko. Norimberg, r. 1500-1550, resp. do 1585.

Averz: tri koruny a tri lalie. Opis: BIDIMDIRMDIR.

Reverz: ríšske jablko. Opis: BMBBMBMBIB.

Ako *Mitchiner* 1988, č. 1190-1247. Uloženie: SBM?

20. Nemecko, Norimberg, Hans Krauwinckel II. (1586-1635).

Averz: tri koruny a tri lalie. Opis: HANNES KRAYWINGKELIN. NV.

Reverz: ríšske jablko. Opis: GOTTES. GABEN. SOL. MAN. LOB.

Ako *Mitchiner* 1988, s. 440, č. 1534. Uloženie: SBM, č. 229.

21. Nemecko? Norimberg? 17.-18. stor.

Averz: tri koruny a tri lalie. Miesto opisu čiarky.

Reverz: poprsie muža. Miesto opisu čiarky.

Med. 20 mm. Uloženie: SBM, č. 228.

22. Nemecko? Norimberg? 17.-18. stor.

Obraz averzu aj reverzu ako na č. 21. Uloženie: SBM?

Lit.: k žetónom č. 19-22 - *Truchlák - Kolníková - Hunka* 1989, s. 260.

Pozn.: Pri analýze tohto materiálu sme vychádzali zo súpisu mincí z hradu Sitno (spracovala E. Kolníková), kde v r. 1978 boli evidované 4 žetóny. Pri príprave citovaného príspevku do tlače v r. 1989 sa však našli už len 2 žetóny.

J a s e n o v o , okres Martin

- **hradisko Vyšehrad.** Výskum M. Remišová, r. 1974. 1 žetón.

23. Nemecko, Norimberg, Fridrich III. (1440-1493).

Averz: v strede štvrtý štít. V 1. a vo 4. poli psia (levia?) hlava. V 2. a 3. poli tri guľôčky. Opis: 5krát písmeno A a tri guľôčky, 1krát litera A a rozeta.

Reverz: cross fleurety (laliovitý kríž). Medzi jeho ramenami 4 guľôčky a 4 hviezdy. Po obvode ornament z rastlinných úponiek (spolu 12-14 vetvičiek).

Pomosadená med. 21 mm. 1,045 g. Ako *Mitchiner* 1988, s. 335, č. 988, ale variant. Uloženie: Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, č. 11 579. Lit.: *Remišová* 1980, s. 231-233; *Nálezy mincí na Slovensku IV*, č. 342.

Pozn.: Hlava psa (leva) je podľa *Mitchinera* 1988 (s. 335) symbolom norimberskej šľachty. Ostatný numizmatický materiál z hradiska Vyšehrad sa spája s obdobím do r. 1467. Je pravdepodobné, že žetón bol vyrobený v 50.-60. rokoch 15. stor.

K e ž m a r o k , okres Poprad

- **záhrada prof. Končeka (Starý trh č. 43).** V r. 1968-1969 sa našiel žetón.

24. Nemecko, Norimberg, Hans Schultes II. (1586-1603).

Averz: tri koruny a tri lalie. Opis: -HANS-SCHVLTES-NOR (znak - = rozety).

Reverz: ríšske jablko. Opis: rozeta GLICK: KVMPT: VON: GO.

Med. 26 mm. 2,147 g. S dierkou. Ako *Mitchiner* 1988, s. 408, č. 1390. Uloženie: AÚ SAV, č. 7023. Za informáciu o náleze ďakujeme L. Kieferovi z Kežmarku.

K o l t a , okres Nové Zámky

- **blížšie nelokalizované.**

25. Pred r. 1876 zaslal Győző Szombathelyi Maďarskému národnému múzeu v Budapešti viacero mincí a "jeden ošúchaný žetón".

Lit.: *Hlinka - Kraskovská - Novák* 1968, č. 535.

K o š i c e

- **Miklušova väznica.** Pri rekonštrukčných prácach v suteréne našli v r. 1940-1942 robotníci 4 mince a žetóny.

26.-27. Francúzsko? Ľudovít XIV?

Uloženie: Východoslovenské múzeum v Košiciach, NU 4800-4805. Lit.: *Mihalik* 1942, s. 68; *Nálezy mincí na Slovensku IV*, č. 549. Za informáciu ďakujeme K. Zozulákovej z múzea.

Pozn.: Je pravdepodobné, že sú to norimberské žetóny.

K r e m n i c a , okres Žiar nad Hronom

- **mestský hrad**. Výskum J. Hoššo, r. 1980-1981. 1 žetón.

28. Uhorsko, Vladislav II. (1490-1516).

Averz: český lev. Po stranách po jednej rozete.

Reverz: v strede polený štít s brvnami a dvojkrížom. Okolo 17 roziet.

Uloženie: FFUK v Bratislave. Ako Réthy 1907, tab. 28, č. 370. Lit.: Petrovič 1984a, s. 54-55; 1984b, s. 113-116.

Pozn.: Tvar tela a chvosta leva je zhodný so zobrazením českého leva na druhom žetóne z Kremnice (pozri č. 29), ktorý je predbežne datovaný do r. 1471-1477 (Hunka 1992, s. 178-179). Datovanie podporuje aj tvar dvojkríža v uhorskom erbe na č. 28, lebo nerozštiepené, rovné ramená dvojkríža sa na minciach objavujú až do Vladislava II. Preto nesúhlasíme s názorom J. Petroviča (1987b, s. 115), že žetón č. 28 treba datovať do čias Ludovíta Veľkého či Jana Jiskru z Brandýsa, ale zaradujeme ho do obdobia vlády Vladislava II.

- **dom č. 8 v podhradí**. Výskum K. Elschek, r. 1987. 1 žetón.

29. Čechy, Vladislav II. (1741-1516), Kutná Hora? r. 1471-1477.

Averz: český lev a 17 hviezdíček.

Reverz: viacriadkový nápis: +O+ //CASPAR//BALTASA//R. MELHI// OR+.

Med. 20,5 mm. 1,37 g. Ako Fiala 1921, s. 2, 3, tab. VI: 3. Uloženie dočasné: AÚ SAV. Lit.: Hunka 1992, s. 178-179.

Pozn.: Žetón mal primárnu funkciu evokovať sviatok Príchodu Troch kráľov z Východu (6. januára). Druhotne mohol byť používaný aj pri matematických úkonoch. Okrem Fialu (1921) podobný žetón spomína ako nález z Budínskeho hradu aj Huszár (1956, s. 218, č. 1154 - avšak s legendou: +O+//CASPAR//BALTHESA//R.MELCHI//OR+./).

M i c h a l n a d Ž i t a v o u , okres Nové Zámky

- **rieka Žitava**. V r. 1921-1924 našiel otec Štefana Blažeka z Gelnice pri vyberaní štrku z rieky žetón.

30. Nemecko? prvá polovica 19. stor.?

Averz: slnko, mesiac, hviezdy. Opis: RECHEN. PFENING.

Reverz: loď na mori, v exergu I.H. Opis: PLU.-TRA (pôvodný text Plus Ultra).

Med. 20 mm. 0,564 g. Uloženie: AÚ SAV, č. 1813.

N e m e š a n y , okres Nová Ves

- **zaniknutá stredoveká osada Zalužany**. Výskum B. Polla, r. 1955-1957.

31. Francúzsko, 14.-15. stor.

Averz: hlava Saracéna otočená vpravo. Okolo vlnovite poprehýbaná vetvička a 12 roziet.

Reverz: cross fleuretty. Ramená kríža spojené štylizovanou stuhou. Opis: +AV+ +----D+ +AR+ +---- (pôvodný text znel Ave Maria Gracia Plena D).

Med. 20 mm. 2,0 g. V strede prederavený. Lit.: Polla 1962, s. 95-97.

Pozn.: Mitchiner 1988 (s. 157-158) zaraduje tento typ žetónov do 14.-15. stor. Údajne boli razené pre potreby almužníkov francúzskej kráľovnej, ktorí poskytovali v jej mene sociálne dávky pre chudobu a v špitáloch. Žetóny zobrazované Mitchinerom však nemajú vetvičku a rozety, ale na oboch stranách text: Ave Maria Gracia Plena.

N i t r a

- **miesto výstavby Stavoprojektu**. Výskum B. Chropovský a A. Kováčová, r. 1978.

32. Nemecko, Norimberg Cornelius Lauffer (1658-1711), žetón z r. 1676.

Averz: hlava Ludovíta XIV. Opis: LVD. XIII. D.G. FR. ET. NAV. REX.

Reverz: záhrada s fontánou. Opis: :ORNAT. ET. IRRICAT., v exergu: 16. AEDIF. REG. 76 //COR. LAVF. RP

Med. 28,2 mm. 3,3 g. Ako Mitchiner 1988, č. 1783. Uloženie: AÚ SAV, č. 3704.

P e z i n o k , okres Bratislava-vidiek

- **pri gotickom kostole**. Pri obrábaní záhrady našiel L. Voštínár v r. 1991-1992 7 mincí (15.-17. stor.) a 2 žetóny.

33. Nemecko, Norimberg, Johann Conrad Höger (1705-1738).

Averz: slnko, mesiac, hviezdy. Opis: IOH. CONRADT. HÖGER. RECH. PF a hviezda.

Reverz: loď na mori. Opis: DURCH GLÜCK UND KUNST. V exergu I.C.H.

Mosadz. 19 mm. 0,969 g. Ako Mitchiner 1988, č. 1895. Uloženie: v zbierke nálezcu. Lit.: J. H. - L. V. 1994, s. 7.

34. Nemecko, Norimberg, Michael Leykauff (1724-1746).

Averz: hlava Ľudovíta XV. Opis: LVD. XV. D.-G. FR. REX.

Reverz: medzi palmovými vetvičkami oválny štít s tromi francúzskymi ľaliami. Opis: MICHAEL-LEICHKAUF a skratka RE-PF.

Med. Pôvodne postriebrený alebo pocínovaný. 19 mm. 1,105 g. Ako *Mitchiner* 1988, č. 1860, ale variant. Uloženie: v zbierke nálezcu. Lit.: J. H. - L. V. 1994, s. 7.

P o d b r a n ě , okres Senica

- hrad Branč. Výskum M. Říha, r. 1978.

35. Pri výkopových prácach sa našlo viacero strieborných mincí (16.-17. stor.), ako aj "renesančný nemecký hrací žeton z mosazi".

Uloženie: Záhorské múzeum v Skalici. Lit.: Říha 1980, s. 246.

P o d h á j s k a , časť S v ä t u š a , okres Nové Zámky

- v obci. Náhodný nález. V r. 1955 ho získal T. Kolník.

36. Nemecko, Norimberg, r. 1500-1550, prípadne do 1585.

Averz: tri koruny a tri ľalie. Opis: ONEAEV: ONEAEV: ONEAEV.

Reverz: ríšske jablko. Opis: ONEAEV: ONEAEV: ONEAE.

Mosadz. 23 mm. 1,334 g. Ako *Mitchiner* 1988, s. 381-386. Uloženie: AÚ SAV, č. 4267. Lit.: *Kolníková* 1981, s. 146.

S e r e ě , časť Š i n t a v a , okres Galanta

- vodný hrad. Výskum Šintavského hradu, dnes kaštieľ v parku, J. Ižof, r. 1986-1990. 6 žetónov.

37. Nemecko, Norimberg, r. 1500-1550, prípadne do 1585.

Averz: tri koruny a tri ľalie. Opis: BVOHC Ľalia. NSV Ľalia OHCENS.

Reverz: ríšske jablko. Opis: HOCV----Ľalia LOCVBN----.

Mosadz. 24,1 mm. 1,07 g. Ako *Mitchiner* 1988, s. 381-386.

Uloženie: Okresné vlastivedné múzeum (ďalej len OVM) v Galante - materiál z výskumu, vrečko č. 471.

38. Nemecko, Norimberg, Hans Krauwinckel II. (1586-1635).

Averz: tri koruny a tri ľalie. Opis: ----NOVAM----KRAIN.

Reverz: ríšske jablko. Opis nečitateľný.

Pomosadená med. 22 mm. 0,748 g. Rozlámaný, veľmi zničený. Uloženie: OVM v Galante, vrečko č. 636.

39. Nemecko, Norimberg, 16.-17. stor.

Averz: tri koruny a tri ľalie. Opis nečitateľný.

Reverz: ríšske jablko. Opis nečitateľný.

Mosadz. 23,5 mm. 1,175 g. Uloženie: OVM v Galante, vrečko č. 921.

40. Nemecko, Norimberg, Michael Leykauff (1724-1768).

Averz: hlava Ľudovíta XV. Opis: LVD. XV. DG. - FR. ET. NAV. REX. Cez číslo XV kontramarka - číslo 3, cez bradu a ústa kontramarka - litera A, cez pravé plece kontramarka - číslo 6.

Reverz: sediaca Tranquilitas. Opis: LE. REPOS. SVIT. LA. VICTOIRE. V exergu RECH. PF. a M. L.

Med. 17 mm. 2,3 g. Uloženie: OVM v Galante, vrečko č. 83.

41. Rakúsko, Maximilián II. (1564-1576).

Averz: dvojhlavý orol. Opis: (rkm ertzhe)RZOGN ZV OST NIDER.

Reverz: štvrtý štít so znakmi Uhorska a Čiech. Na ňom koruna. Opis: OSTER/reichischen. Camer. Ra/ITHPHENING.

Med. 24,8 mm. 1,35 g. Pol žetónu chýba. Na prsiach orla dva hlboké vrypy. Ako *Neumann* 1858-1872, diel I., s. 65, č. 987-989. Uloženie: OVM v Galante, vrečko č. 182.

Pozn.: *Neumann* v citovanom katalógu uvádza takéto žetóny s ročníkom 1570 a 1575.

42. žetón z 15.-16. stor.

Averz: prílba na štíte s prikrývadlami. Opis: LADIS PRO----.

Reverz: štít s helmou a prikrývadlami. Opis: MERBVN---.

Med. 19 mm. 0,937 g. Zlomok. Uloženie: OVM v Galante, vrečko č. 854.

S t a r á Ľ u b o v ň a

- hradný vrch. Pri prieskume polohy našiel P. Roth v r. 1991 žetón.

43. Nemecko, Norimberg, Hans Krauwinckel II. (1586-1635).

Averz: tri koruny a tri ľalie. Opis: HANN. KRAUWINCKEL IN. NVR.

Reverz: ríšske jablko. Opis: rozeta HEVT. ROT. MORGEN. TODT.

Med. 22 mm. 1,311 g. Ako *Mitchiner* 1988, č. 1580. Uloženie: OVM v Starej Ľubovni, č. A 404. Lit.: *Roth* 1991; 1994, s. 248, č. 4.

Veľký Šariš, okres Prešov**- hrad Šariš. Výskum M. Slivka, r. 1974. 1 žetón.**

44. Dolné Rakúsko, arcivojvoda Ferdinand (1521-1564), r. 1527.

Averz: štvrtý štít so znakmi Čiech, Uhorska a Rakúska. Opis: RAITPHENNING. D. OST. RAT. CAME.

Reverz: nádoby s ohňom, medzi nimi presýpacie hodiny. Nad hodinami kruh s nápisom. Pod hodinami v ozdobnom ráme viacriadkový text: ES WIRT. AL//S. GLEICH. AN// M.D.XXVII.

Med. 26,2 mm. 2,25 g. Ako *Nagl 1887*, s. 362, tab. VI: 32. V žetóne vyseknutý obdĺžnikový otvor. Uloženie: AÚ SAV, č. 3092.**IV. HISTORICKO-NUMIZMATICKÁ INTERPRETÁCIA POČÍTACÍCH ŽETÓNOV
NÁJDENÝCH NA SLOVENSKU**

Pri hodnotení súboru žetónov z nášho územia nás predovšetkým zaujal fakt, že zo 44 zistených exemplárov je až 33 z dielni v Norimbergu. Datujeme ich do konca 14. až prvej polovice 19. stor. Z rakúskej oblasti (vrátane Dolného Rakúska a Tirolska) je 5 žetónov chronologicky zaradených do r. 1490-1527, 1570-1575 a do prelomu 18. a 19. stor. Dva žetóny sú lombardské, pôvodne vyrobené asi v benátskej či parížskej oblasti (r. 1400-1450). Jeden žetón je francúzsky (14.-15. stor.), jeden uhorský (r. 1490-1516) a jeden bližšie neurčený. V podstate máme podchytenú širokú škálu štátov strednej a západnej Európy, s ktorými malo Uhorsko rozsiahlejšie politické alebo obchodné kontakty.

Čas razby jednotlivých žetónov však napovedá aj to, že tieto kontakty neboli trvalé, z času na čas sa obnovovali, inokedy na určitú dobu slabli. Pri porovnaní nášho fondu žetónov so súborom z Budínskeho hradu (*Huszár 1956*, s. 203, 205-207, 217-219) vidíme určitý rozdiel. V budínskom súbore dominujú hlavne lombardské razby (č. 1159, 1160, 15. stor.) a francúzske žetóny (druhá polovica 15. stor.). Dopĺňajú ich staršie typy norimberských razieb (z obdobia do r. 1550). Len zopár žetónov z norimberských dielni možno zaradiť do úseku 17.-19. stor. (č. 1172, 1173, 1176), ktoré sú, naopak, na Slovensku veľmi bežné.

Najstaršie exempláre boli na Slovensko donesené pravdepodobne Lombardami. Lombardania ako skúsení obchodníci a bankári vydávali a používali tieto predmety už cca 150 rokov, preto sa ich snažili využívať aj pri pôsobení mimo svojho domova. Žiaľ, presné správy o tom nemáme, lebo dosiaľ nebol súhrnnejšie historicky zhodnotený podiel týchto obchodných aktivistov na rozvoji ekonomiky stredovekej Európy. Do Uhorska prišli asi spolu s politicky a hospodársky vyspelou dynastiou neapolských vládcov z rodu Anjou, ktorí sa po r. 1308 stali aj vládcami Uhorského kráľovstva. Veď aj kremnickú mincovňu založili v r. 1328 práve Lombardania, tí istí, čo v r. 1300 podnietili českého kráľa Václava II. založiť modernú mincovú výrobu v Kutnej Hore. Podobne ako v českom kráľovstve, kde sa v kutnohorskej mincovni začali produkovať úplne nové typy platidiel - strieborné pražské groše, čím v podstate zanikol celý peňažný a hospodársky systém z 11.-13. stor., aj v Uhorsku Lombardania podnietili kráľa Karola z Anjou úplne zmeniť dovtedajšie finančno-peňažné pomery. Banské reformy priniesli faktické "zoštátnenie" hlavných nálezísk drahých kovov, do obehu sa zaviedli dva nové typy mincí (dukáty a groše). Nové mince úspešne vytlačili z obehu cudzie, rakúske fenigy, upevnili hospodárske pomery v štáte a podnietili jeho veľký politický, ekonomický a kultúrny rozvoj. O veľkom podiele Lombardanov na formovaní uhorského obchodného života či výrobe mincí nás informujú aj mincové značky, ktoré nachádzame na jednotlivých nomináloch. Takto napr. poznáme mená viacerých Florentanov, ktorí v Uhorsku pôsobili v najvyšších úradoch ako komorskí grófi, správcovia mincovní (Kremnica, Budín, Pécs, Szátmár, Baia Mare a iných), správcovia soľných baní v Maramureši, vtedajší "ministri financií" a pod. V r. 1327 je podľa značiek a archívnych dokladov zaznamenaný magister Angel, v r. 1392-1395 Franciscus Bernardi, v r. 1387-1458 pôsobenie Onofria Bardiho spolu s jeho synmi Bardom, Johannesom, Leonardom. V r. 1443-1467 sa v zápisoch objavuje Christophorus de Florentia, v r. 1445 Antonius Záthy. Každý z nich v rámci svojich úradov trvale ovplyvnil ekonomiku stredovekého Uhorska. Z ďalších Talianov sa spomínajú v r. 1445 Pepo Italicus, v r. 1447-1450 Odoardo Manini a v r. 1528-1531 Andreas Patavinus. V rámci Bratislavy je známe pôsobenie richtárskej rodiny Ventúrovcov (13.-14. stor.). Menej známe je už, že jeden z príslušníkov tohto rodu Jacobus Bonaventura di Salto (nazývaný aj Ventura Gallicus de

Florentia) bol v r. 1395 hlavným komorským mincovým grófom (Pohl 1982, s. 74-85). Pre Lombardanov bolo typické združovanie a využívanie kapitálu viacerých predstaviteľov jednej rodiny (napr. Bardovci), stály kontakt s Talianskom či Francúzskom, značné postavenie v rámci najvyšších finančných kruhov štátu. Je pozoruhodné, že jeden z dvoch lombardských žetónov bol objavený v zrúcaninách hradu banskoštiavnického Glanzenbergu. Skoro "rukolapne" dokladá nielen vyvinutý banský a obchodnícky život v meste, ale aj záujem Lombardanov o ťažbu a produkciu drahých kovov.

Podobne aj nemeckí obchodníci a banskí podnikatelia mali trvalý záujem podieľať sa na hospodárstve Uhorska. Dôvodov bolo viacero. Jednak úsilie odstrániť konkurenciu Talianov, jednak snaha mať zisk z ťažby a predaja zlata, striebra, medi a železa. Netreba však tiež zabúdať ani na tradičné kontakty nemeckých obyvateľov a v Uhorsku sa postupne usídľujúcich nemeckých kolonistov. Priamo z Norimbergu poznáme mená troch finančníkov. Sú to: Johann Haller, syn budínskeho obchodníka Ruprechta - pôvodne obyvateľa Norimbergu. Spravoval mincovňu v Bratislave v r. 1529-1531. Markus (Armbauer?) bol finančným poradcom cisára Žigmunda Luxemburského, v r. 1399-1405 pôsobil ako hlavný komorský gróf. Od r. 1415 mal na starosti rozvoj mincovne v Kremnici. Petrus Reichel sa stal kremnickým Ringbürgerom a v r. 1425-1430 aj košickým a kremnickým komorským grófom (Pohl 1982, s. 74-85). Je dosť pravdepodobné, že aj staršie typy norimberských žetónov (v našom katalógu č. 11, 13, 16, 23, 35, 36) predznamenávajú nástup nemeckého kapitálu do Uhorska. Nemci tu však pôsobili aj naďalej. Nimi používaný spôsob počítania abakusom sa ujal aj v uhorskej praxi, preto možno v našich nálezoch zaznamenať skoro nepretržitý rad žetónov z r. 1550-1765. Aj keď tieto nálezy dokladajú používanie len malého zlomku z produkcie norimberských minciarov (nové katalógy odhadujú počet typov žetónov vyrobených v tomto meste na niekoľko desiatok tisíc), poukazujú na fakt, že žetóny boli u nás dosť bežnou výbavou zariadení obchodov, skladov, účtovných miestností panstiev a pod. Prečo sa v slovenskom prostredí uplatnilo len zopár základných typov žetónov (lalie, koruny a ríšske jablko, resp. mesiac, slnko, hviezdy a loď na mori alebo tzv. pseudofrancúzske žetóny s hlavou francúzskych kráľov a so štítom či sediacou Tranquilitas), nevieme rozhodnúť. Je isté, že to boli najmasovejšie produkované žetóny (čo dokazujú najmä početné nálezy od Anglicka a Škandinávie po Rusko), veď rodiny Schultes a Krauwinkel či Lauffer ich razili v nezmenenej podobe po dlhé desaťročia. Je pozoruhodné, že sa u nás nevelmi uplatnil typ s tzv. Rechenmeistrom a abecedou, ktorý je, naopak, hojný v prostredí Nemecka, čiasťočne aj Rakúska a Čiech.

Výskyt rakúskych počítacích žetónov u nás je spojený so snahou rímsko-nemeckých cisárov kontrolovať celý stredoeurópsky priestor, ktorá sa v oveľa dôraznejšej forme stala štátnou ideológiou Habsburgovcov. Jedným z typických žetónov používaných v rakúskej komore je aj exemplár zistený na hrade Šariš. Päť rakúskych žetónov z 18.-19. stor. asi súvisí s rozvojom priemyslu v rámci monarchie - so zavádzaním výroby v manufaktúrach, neskôr vo fabrikách, resp. s pohybmi armád.

Veľmi interesantný je problém výskytu žetónov v objektoch s rôznym spoločenským významom. Často sa žetóny nachádzajú na hradoch či v pevnostiach. Na Slovensku ich máme zistené na hradoch Banská Štiavnica, Kremnica, Sitno, Stará Ľubovňa, Šariš a Šintava, ako aj v pevnostiach Chotín a Jasenov-Vyšehrad. Hrady a pevnosti mali do polovice 16. stor. dôležitú administratívno-správnu a ekonomickú funkciu. Boli sídlami šľachty, štátnych úradníkov, centrami správy majetkov. Vďaka svojim hradbám boli predurčené stať sa významnými skladiskami tovarov, rúd, soli a pod. V tom treba vidieť dôvod, prečo tu žetóny nachádzame najčastejšie. Žetóny sa tu používali na sčítavanie uskladňovaných zásob a odovzdaných poddanských dávok, ale takisto mohli v politicky nepokojných dobách určité čas slúžiť aj ako náhrada úradného obeživa.

V rámci miest sa zatiaľ podarilo žetóny zistiť len v tých najvýznamnejších - v Bratislave, Košiciach, Kežmarku, Banskej Štiavnici a pod. Asi to súvisí s viacerými okolnosťami. Jednou z nich je technika výskumu v dlhodobosť osídlených centrách, kde sa zachová vždy len malá časť materiálnej kultúry stredovekého či novovekého človeka. V mestskom prostredí však mohli byť žetóny chápané ako "bežný" predmet, a preto sa s nimi aj tak narábalo. Predpokladáme, že mnohé zo žetónov po skončení obdobia používania abakusu a žetónov nakoniec skončili v taviaciach peciach a vyrobili sa z nich úplne iné predmety. Veď aj v západnej Európe je pomerne málo originálnych dokladov o tomto spôsobe počítania. Okrem zmienok v literatúre, v archívnych dokumentoch (testamenty, účtovné knihy) sa z celého množstva kedysi používaných počítacích stolov dodnes zachovali asi len

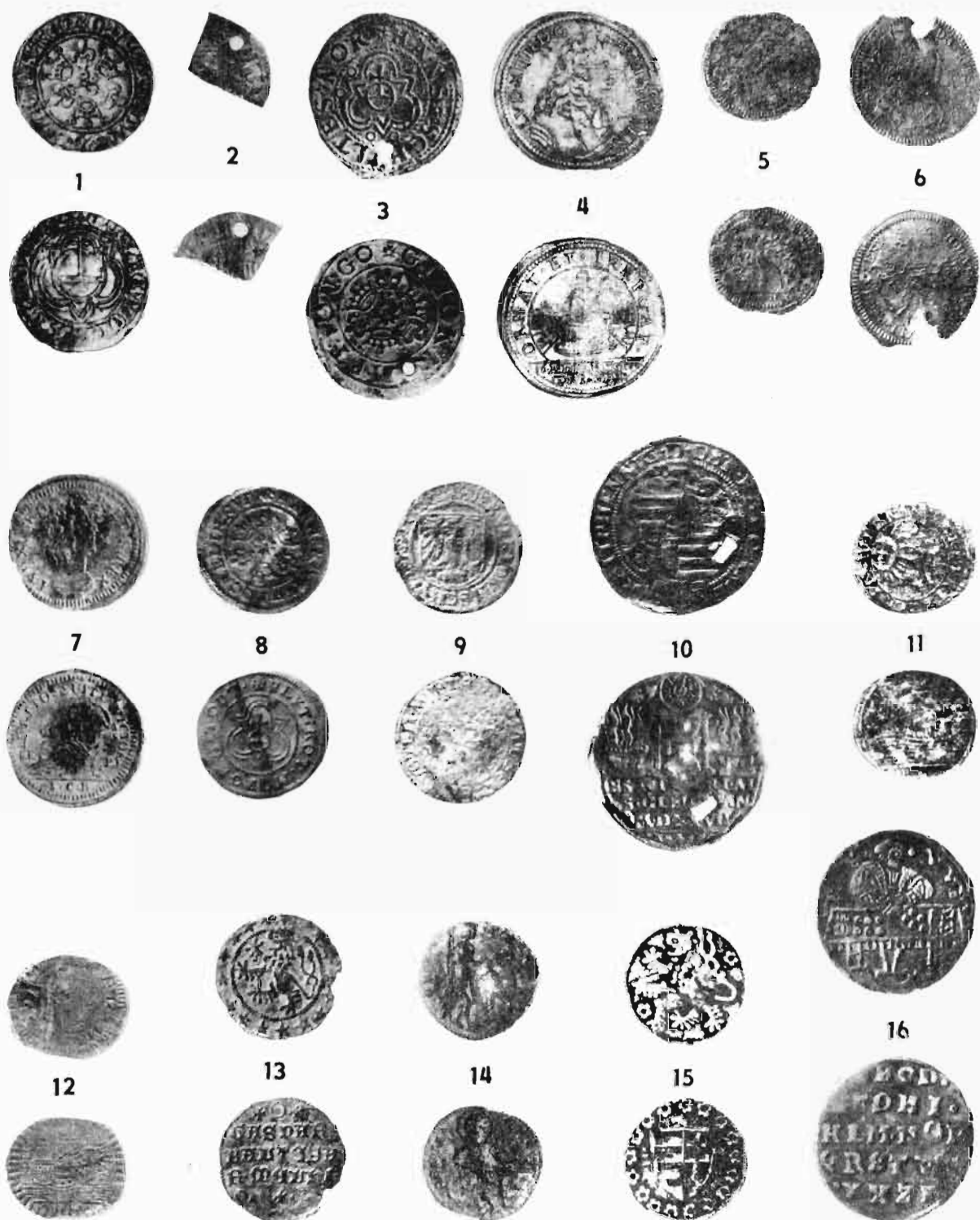
tri, počítacie plátna len dve. Žetónov sa v zbierkach nachádza veľa (napr. v Staatliche Münzsammlung v Mníchove asi 10 000), ale iba malé percento z nich pochádza z overených nálezov. Aj keby sme sčítali všetky žetóny z muzeálnych či zo súkromných zbierok, ešte stále by to bol len zlomok predpokladanej produkcie. Dodnes sa niektoré typy žetónov nachádzané aj u nás považujú za veľmi vzácne - až skoro unikátne (napr. v našom katalógu žetóny č. 18, 28, 29).

Zaujímavý je aj výskyt žetónov v prostredí rôznych cirkevných komunít. Výskumy v Dolných Strhároch, Banskej Štiavnici a Bratislave dokazujú, že aj cirkevné inštitúcie asi používali počítanie pomocou abakusu. Veď aj kláštory, opátstva a pod. mali svoj hospodársky život, lebo záviseli od stálych peňažných či naturálnych dávok okolitého poddanského obyvateľstva. Pre náboženské obrady sa v nejednom prípade dovážali rôzne predmety (napr. víno), na stavby chrámov sa privážalo množstvo stavebného materiálu (kameň, drevo, tehly, škridly, šindle atď.), ktorý bolo nutné spočítať a zaznamenať. Na druhej strane cirkevné komunity vyrábali predmety sakrálneho charakteru - devocionálie (agnušky, ružence, škapuliare, predávali fľaše so svätenou vodou, pútnické odznaky, náboženské texty, odpustkové listiny). Tieto predmety potom na pútiach a trhoch poskytovali veriacim. Ich predaj bolo takisto nutné riadne zúčtovať.

V. ZÁVER

V tejto práci sme sa snažili poskytnúť záujemcom o problém počítacích žetónov aspoň základné údaje, ktoré o tomto type predmetov poznáme. Veríme, že časom sa počet informácií o žetónoch zväčší, lebo pribudnú nové nálezy, a je možné, že nejaké údaje sa nájdu aj v archívnych prameňoch. Zatiaľ môžeme počítacie žetóny na Slovensku klasifikovať len ako určitý druh predmetov pomáhajúcich pri evidencii tovarov a peňažných dávok. Či niektoré žetóny mali aj iné funkcie - uvažuje sa napr. o ich možnom nahrádzaní obeživa, o využívaní armádami, o funkcii "známok" pre mestskú chudobu, o ich používaní pri spoločenských hrách a pod. -, zatiaľ nemožno presne stanoviť. Takisto otvorenou otázkou je aj možný kultúrno-spoločenský dosah týchto predmetov. Sú známe prípady, že sa žetóny na počítanie nosili zavesené na krku (pohrebisko Kyštovka - *Molodin* 1979, tab. XXVIII: 25, 28, 31). Aj žetóny z Nitry-Dražoviec, Nemešian a Kežmarku sú prevrátené, takže mohli mať určitú ochrannú funkciu. V literatúre sa uvádza aj výskyt neprevrátených žetónov v hroboch (podobné sa našli v Pezinku), čo by nasvedčovalo, že buď nahrádzali vtedajšie obeživo, alebo boli pre pôvodného majiteľa dôležité niečím iným. Veľmi početný výskyt žetónov tzv. pseudofrancúzskeho typu (s portrétmi kráľov Ľudovíta XIII. až XVI.) môže podnietiť myšlienku o určitých spoločenských kontaktoch medzi Francúzskom i Nemeckom so Slovenskom. Mohli to byť kontakty politické (napr. podpora povstania Františka II. Rákócziho, boj proti rozpínavosti Habsburgovcov), ale aj náboženské - podpora úsilia evanjelických stavov bojovať za reformáciu cirkvi. Pretože zatiaľ nemáme pri týchto podnetoch stopercentnú istotu, musíme ich nechať v sfére dohadov.

Napriek mnohým otázkam spojeným s výskytom počítacích žetónov na Slovensku, ktoré zatiaľ nevieme uspokojivo vyriešiť, je nutné už teraz chápať tieto predmety ako významný doklad o vývoji hospodársko-spoločenských vzťahov na stredovekom a novovekom Slovensku. Veľkou mierou nám dokresľujú podiel rôznych etník pri formovaní uhorskej spoločnosti a hospodárskych základov štátu, naznačujú rozsiahle politické a obchodné kontakty Uhorska a Slovenska s okolitými územiami. Počítacie žetóny nie sú len predmetom s matematickou funkciou, ale aj určitým zdrojom poznania peňažno-tovarových pomerov na Slovensku počas konca 14. až začiatku 20. stor.

Obr. 1. Počítacie žetóny: 1-8 - z Norimbergu, náleziská Podhájska, Nitra-Dražovce, Kežmarok, Nitra, Bratislava Podhradie (2x), Banská Štiavnica, Stará Lubovňa; 9-12 - rakúske, Chotín, Veľký Šariš, Bajč a Michal nad Žitavou; 13 - český, Kremnica; 14 - lombardský, Banská Štiavnica; 15 - uhorský, Kremnica; 16 - nemecký, neznáma lokalita. Foto V. Kóša.

1

2

3

4

5

6

7

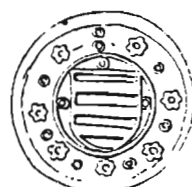
8

9

10

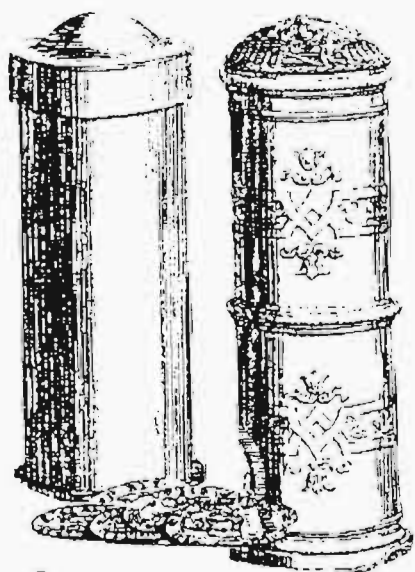
10

Obr. 2. Počítacie žetóny zo 14.-15. stor.: 1 - francúzsky, nálezisko Nemešany. 2-10 - uhorské, bez náleziska. 1 - podľa Polla 1962, s. 95; 2-10 - podľa Réthy 1907.

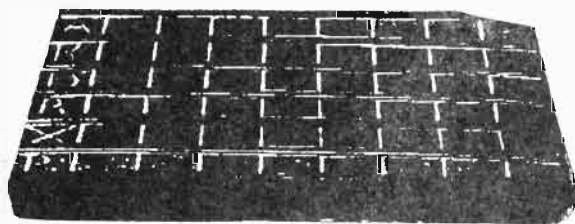
1

2

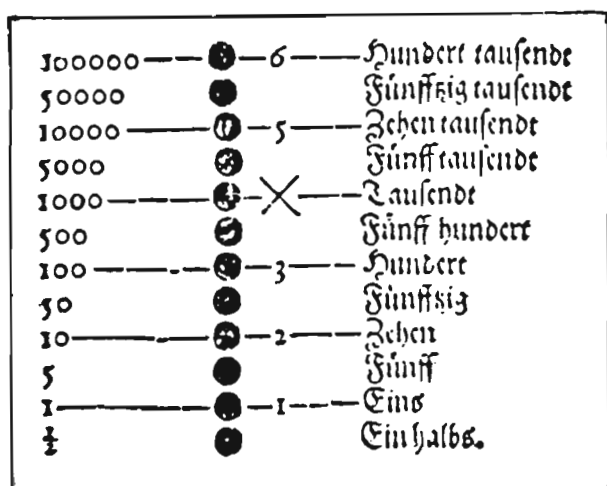

4

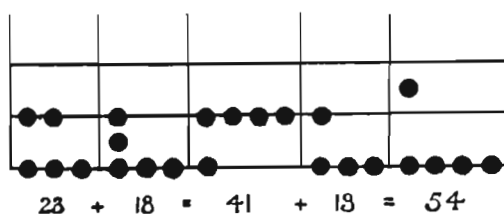

3

Obr. 3. 1 - počítanie abakusom a žetónmi (Lipsko, 15. stor.); 2 - valce na žetóny (Holandsko, 18. stor.); 3 - pečiací stôl abakus (Nemecko, 17.-18. stor.); 4 - pohľad do účtovnej kancelárie Fuggerovcov (15.-16. stor.). 1, 4 - archív autora; 2, 3 - podľa Barnard 1917.

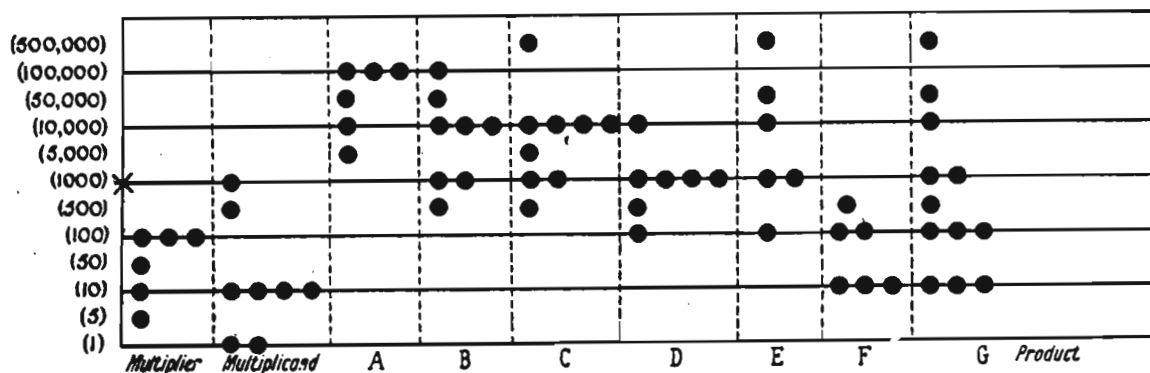

1

2

3

4

(£1000)	(£100)	(£20)	(£)	(s)	(d)	
	● ● ●	● ●	○ ● ● ●	● ● ● ○	● ● ● ●	= His Capital of £374-10-6.
	● ● ●		○ ● ● ●	○ ● ● ●		= £315-14-0 owed for cloth bought
		●	○ ● ● ●			= £28-0-0 . . wool .
			○ ● ●	○ ● ● ●	● ●	= £12-18-2 . . wine .
			○ ● ● ●	○ ● ● ● ●	● ● ●	= £4-17-4 . . silk .

Obr. 4. 1 - hodnoty na hlavných čiarach a v medzipriestoroch; 2 - sčítavanie žetónmi; 3 - násobenie; 4 - záznam obchodníka. Z kapitálu 374 libier, 10 šilingov a 6 denárov odpočítal sumy za nákup súkna, vlny, vína a hodvábu. 1 - archív autora; 2-4 - podľa Barnard 1917.

Literatúra

- Archeologická topografia Bratislavy (zost. B. Polla - A. Vallašek). Bratislava 1991.
- Auktions-Katalog 1913: Auktions-Katalog XLIV (Firma Brüder Egger). Wien.
- BARNARD, F. P. 1917: *The Casting-counter and the countingboard*. Oxford.
- BARNARD, F. P. 1920: Italian jettons. In: *The Numism. Chronicle*. 20. London - Paris, s. 216-272, tab. XV-XVI.
- DRENKO, Z. 1982: Archeologický výskum v Dolných Strhároch. In: *Zbor. Slov. nár. Múz. Hist.* 22. Bratislava, s. 105-124.
- FARKAŠ, Z. - IVÁK, R. 1993: Nálezy z Bratislavy-Záhorskej Bystrice. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1992*. Nitra, s. 36.
- FARKAŠ, Z. - TURČAN, V. 1993: Výsledky záchranného výskumu a prieskumu v Bratislave-Devínskej Novej Vsi. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1992*. Nitra, s. 37.
- FIALA, E. 1921: Peníze početní (jetony). In: *Věstn. Numism. Společn. českoslov.* 3. Praha, s. 121-135.
- GEBERT, C. F. 1918: *Geschichte der Nürnberger Rechenpfennigschlager*. München.
- GOHL, Ö. 1919-1920: A magyar bányapénzek. In: *Numizm. Közl.* 18/19. Budapest, s. 1-33.
- HANULIAK, M. - HOŠŠO, J. - HUNKA, J. 1996: Najvýznamnejšie poznatky z výskumu banskoštiavnického dominikánskeho kláštora. Ku schopnostiam výpovede tradičných datovacích prostriedkov. *Slov. Archeol.*, v tlači.
- HLINKA, J. 1965: Robotné poddanské znaky v numizmatických zbierkach slovenských múzeí. In: *Sbor. Slov. nár. Múz. Hist.* 5. Bratislava, s. 121-162.
- HLINKA, J. 1966: Bratislavské korunovačné žetóny a medaily. Bratislava.
- HLINKA, J. - KRASKOVSKÁ, L. - NOVÁK, J. 1968: Nálezy stredovekých a novovekých mincí na Slovensku. *Nálezy mincí na Slovensku II*. Bratislava.
- HOLČÍK, Š. 1980: Výskum na hrade Červený Kameň. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1978*. Nitra, s. 112.
- HOLČÍK, Š. a kol. 1989: *Slovenské národné múzeum*. Bratislava, s. 194-195.
- HUNKA, J. 1992: Stredoveký žetón z Kremnice. In: *Slov. Numizm.* 12. Nitra, s. 178-179.
- HUNKA, J. v tlači: Uhorský či český žetón? In: *Numizm.* 15. Bratislava.
- HUSZÁR, L. 1956: Budai várpalota ásatásainak éremleletei. In: *Budapest Régisegei*. 17. Budapest, s. 197-240.
- J. H. - L. V. (Hunka, J. - Voštinár, L.) 1994: Dejiny mesta. Vzácný nález stredovekých mincí v Pezinku a ich interpretácia. *Pezinčan*, 12. december 1994, s. 7.
- KOLNÍKOVÁ, E. 1981: Prírastky mincí v Archeologickom ústave SAV v roku 1980. In: *Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1980*. Nitra, s. 138-149.
- KRAUMANN, F. 1953: O početních peněžích a jetonech. In: *Numism. Listy*. 8. Praha, s. 106-109.
- LABUDA, J. - HUNKA, J. 1990: Nález "žetonov" v Banskej Štiavnici. In: *Slov. Numizm.* 11. Bratislava, s. 268-272.
- Lexikon des Mittelalters* 1994: Stichwort Rechenpfennige, Rechenkunstmethode, Rechenbücher. Bd. 7/3. München - Zürich, s. 502-508.
- LUSCHIN, A. 1926: *Allgemeine Münzkunde und Geldgeschichte des Mittelalters und der neueren Zeit*. München - Berlin.
- MIHALIK, S. 1942: *A Miklós börtön*. Košice.
- MITCHINER, M. 1988: *Jetons, Medalets et Tokens. The medieval Period and Nuremberg*. I. London.
- MOLODIN, V. I. 1979: *Kyštovskij mogilnik*. Novosibirsk.
- NAGL, A. 1887: Die Rechenpfennige und die operative Arithmetik. *Numism. Zeitschr.*, 19, s. 309-369, tab. V-VII.
- Nálezy mincí na Slovensku IV* (zost. E. Kolníková - J. Hunka). Nitra 1994.
- NEMEŠKALOVÁ-JIROUDKOVÁ, Z. 1973: Příspěvek k otázce výskytu početních peněz a žetonů v Čechách. *Památ. archeol.*, 64, č. 1, s. 143-151.
- NEUMANN, J. 1858-1872: *Beschreibung der bekanntesten Kupfermünzen*. I-VI. Prag.
- NOHEJLOVÁ-PRÁTOVÁ, E. 1953: První písemné svědectví o užívání početních peněz v českých zemích. In: *Numism. Listy*. 8. Praha, s. 120-121.
- PETROVIČ, J. 1984a: Nové nálezy mincí. *Správy*, č. 2 (Košice), s. 54-55.
- PETROVIČ, J. 1984b: Úvaha nad jedným stredovekým žetónom. *Správy*, č. 4 (Košice), s. 113-116.
- PITON, C. 1892-1893: *Les Lombards en France et à Paris*. I-II. Paris.

- POHL, A. 1982: *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540*. Budapest.
- POLLA, B. 1962: *Stredoveká zaniknutá osada na Spiši (Zalužany)*. Bratislava.
- RADOMĚRSKÝ, P. 1950: *Studie o středověkých jetonech I. Jetony z hradu Lichnice*. Numism. Čas. českoslov., 19, s. 174-179.
- REMIÁŠOVÁ, M. 1980: *Pokračovanie výskumu hradiska Vyšehrad*. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1978. Nitra, s. 231-233.
- RÉTHY, L. 1907: *Corpus nummorum Hungariae. II*. Budapest.
- ŘÍHA, M. 1980: *Středověký pohraniční hrad Branč v obci Podbranč*. In: Archeol. Výsk. a Nál. na Slov. v r. 1978. Nitra, s. 245-247.
- ROTH, P. 1991: *Norimberský fenig*. *Lubovnianske noviny*, 26, 11. júla 1991.
- ROTH, P. 1994: *Výsledky prieskumu v okrese Stará Lubovňa v rokoch 1990-1991*. In: Štud. Zvesti Archeol. Úst. SAV. 30. Nitra, s. 247-268.
- SNELLING, T. 1769: *A view of the origin, nature and use of jettons or counters*. London.
- TRUHLÍK, J. - KOLNÍKOVÁ, E. - HUNKA, J. 1989: *Nálezy mincí na hrade Sitno*. In: Slov. Numizm. 10. Bratislava, s. 259-260.
- ŽUDEL, J. 1969: *Panstvo Červený Kameň I. (1287) 1536-1913. Inventár*. Bratislava.

WÄHREND ARCHÄOLOGISCHER GRABUNGEN IN DER SLOWAKEI ENTDECKTE RECHENPFENNIGE

Resümee

Einer der wenigen bekannten Gegenstände, der einen bestimmten Abschnitt der wirtschaftlichen Geschichte der mittelalterlichen und neuzeitlichen Slowakei näher beleuchten kann, sind die Rechenpfennige. Sie finden sich hauptsächlich während archäologischer Grabungen von Städten, Dörfern, Burgen und Klöstern im Besiedlungsrahmen aus dem 14.-18. Jh.

Einen Teil solcher Gegenstände fanden verschiedene Finder bei Arbeiten auf Feldern, im Wald, in Gärten u. ä.

Die Rechenpfennige sind aus Bronze- oder Kupferblech angefertigt, haben runde Form und sind mit verschiedenen Motiven verziert (z. B. Rechenmeister und Alphabet, Köpfe französischer Könige, des russischen Zaren, Insignien reichsdeutscher Kaiser, allegorische Szenen usw.). Sie dienten bei der Summierung großer Warenmengen (z. B. auf Schiffen in die Hansehäfen gebracht, bei uns für in die Stände, auf den Königshof, in die Feudalsitze gebrachte Ware) und der Geldabgaben der untertanen Bevölkerung. Benützt wurden sie bereits in römischer Zeit. Von den Arabern gelangten sie durch Vermittlung der Kreuzfahrer im 12.-13. Jh. nach Westeuropa (Italien, Frankreich, England). Die Rechenpfennige wurden beim Rechnen auf einen Holztisch gelegt (Abacus), auf dem Strichel eingeritzt wurden. Die Strichel stellten Nummern von 1 bis zur Million dar (1, 10, 100, 1000 usw.), Zwischenräume zwischen den Stricheln waren für Ziffern von 5 bis 500 000 bestimmt (5, 50, 500 usw.). Das Rechnen mit dem Abakus und Rechenpfennigen hielt in Westeuropa bis zur Mitte des 19. Jh. an, bei uns mindestens bis in das 18. Jh.

In Westeuropa befaßten sich mit der Problematik der Rechenpfennige mehrere Forscher und ihre Arbeiten bedeuten einen großen Beitrag zur Feststellung der Rolle dieser Rechenpfennige im Handel und in den wirtschaftlichen Beziehungen des mittelalterlichen und neuzeitlichen Europas (Barnard 1917; Gebert 1918; Luschin 1926; Mitchiner 1988). Im Rahmen Mitteleuropas ist lediglich eine Kollektion von 22 Rechenpfennigen aus Böhmen näher bekannt (Nemeškalová-Jiroudková 1973) und ebenfalls ein kleinerer Komplex von Münzen, Plomben und Rechenpfennigen von der Burg Buda (Huszár 1956).

Aus der Slowakei sammelte der Autor 44 Rechenpfennige aus der Zeit vom Ende des 14.-19. Jh. Es sind Rechenpfennige der Lombardei (Katalog Nr. 3 und 15), aus Frankreich (Nr. 31), Böhmen (Nr. 29), Ungarn (Nr. 28), Österreich (Nr. 1, 5, 18, 41, 44) und 33 in Nürnberg angefertigte Rechenpfennige (14.-19. Jh.). Die lombardischen Rechenpfennige aus dem Beginn des 15. Jh. verweisen auf die bedeutende Stellung dieser internationalen Handelsleute, Wechsler und Bankiers in der Ökonomie Ungarns. Seit der Regierungszeit Karl Roberts von Anjou erlangten die Bewohner der Lombar-

dei in Ungarn die bedeutendsten ökonomischen Funktionen des Staates. Ihnen oblag der Handel, die Münzprägung, die Aufsicht über den Abbau von Edelmetallen und Salz wie auch deren Vertrieb. Viele wurden zu Kammergrafen, d. h. Pächtern von Münzstätten. Es wird angenommen, daß Lombarden die ersten waren, welche nach Ungarn das Rechensystem mit dem Abakus und den Rechenpfennigen brachten.

Die Gruppe der Nürnberger Rechenpfennige kann in zwei Teile gegliedert werden. Die älteren Typen dieser Gegenstände (Katalog Nr. 11, 13, 16, 23, 35 und 36) mit der Datierung in die Jahre 1490-1550 bzw. 1585 belegen das Einsickern deutschen Kapitals, aber auch von Bergleuten und Eigentümern von Handelshäusern nach Ungarn. Es ist wahrscheinlich, daß wenigstens einen Teil dieser Rechenpfennige die Fugger in die Slowakei brachten, vor allem während der Existenz der Fugger-Thurzoer Kupfergesellschaft (sie ging ca. 1540 ein). Beide Familien hatten hier ihre eigenen Handelsinteressen, als sie Kupfer und Silber aus der Mittelslowakei nach ganz Europa expedierten. In die jüngere Gruppe der Nürnberger Rechenpfennige gehören Erzeugnisse der Familien Schultes (Hans II.), Krauwinkel (Hans II.), Lauffer (Conrad und Cornelius), Höger (Iohann Conrad), Dietzel (Iohann Jacob) und Weidinger (Iohann Friedrich). Es sind Prägungen aus den J. 1585 bis 1765. In den Funden aus der Slowakei erscheinen namentlich diese Rechenpfennigtypen: 3 Lilien und 3 Kronen - der Reichsapfel; Sonne, Mond, Sterne - ein Schiff auf dem Meer; Porträte französischer Könige Ludwigs XIII-XVI - französischer Schild, bzw. sitzende Tranquilitas. Die Rechenpfennige belegen eine beachtliche Verwendung dieser Gegenstände in den Städten, Burgen, Klöstern und Feudalsitzen.

Die österreichischen Rechenpfennige sind in zwei Gruppen aufteilbar. In die erste sind Prägungen vom Ende des 15. bis zu den 70er Jahren des 16. Jh. gereiht (die Kaiser Maximilian I. und II., Erzherzog Ferdinand). Diese deuten auf das Interesse der einzelnen Habsburger, den finanziellen Stand der Städte, des Adels, des Staates durch Vermittlung der Hofkammer zu lenken. In die zweite Gruppe der österreichischen Rechenpfennige gehören Exemplare aus den J. 1750-1900. Diese imitieren die ursprünglichen Nürnberger Erzeugnisse. Einen Teil der Rechenpfennige dieser Gruppe konnte die Armee benützt haben (z. B. Katalog Nr. 5), oder dienten sie als Spielmarke bei Gesellschaftsspielen. Nach Ansicht mehrerer Fachleute machten sie sich jedoch hauptsächlich in Manufakturen, Fabriken und Konsumgenossenschaften geltend. Es besteht die Voraussetzung, daß auch die slowakischen Exemplare ähnlichen Zwecken dienten.

Der Beitrag ist die erste Anregung zur näheren Erforschung dieser Problematik. Mit der Zeit wird sich etwa wohl die Zahl der gefundenen Rechenpfennige deutlich erhöhen. Da in den archivalischen Dokumenten bisher keine Vermerke über die Verwendung solcher Gegenstände gefunden wurden, sind die erhaltenen Rechenpfennige das einzige Zeugnis über das Rechnen mit dem Abakus und den Jetons auch in der Slowakei. (Abb. 1-4.)

ROZHOVOR S COLINOM RENFREWOM

Eduard Krekovič

Rozhovor s prof. C. Renfrewom počas návštevy autora v Cambridge, vzťah teoretickej a praktickej archeológie, archeologická interpretácia a etnoarcheológia, teoretická archeológia v anglo-americkom prostredí, súčasná situácia v teoretickej archeológii - postprocesuálna a kognitívna archeológia.

Interview with prof. C. Renfrew on the occasion of the author's visit in Cambridge, relation of theoretical and practical archaeology, archaeological interpretation and ethno-archaeology, theoretical archaeology in anglo-american surroundings, recent situation in theoretical archaeology - postprocessual and cognitive archaeology.

Prof. C. Renfrew (1937) patrí už 25 rokov k vedúcim osobnostiam teoretickej archeológie. Pôsoobil na univerzitách v Sheffielde a v Southamptone a od r. 1981 v Cambridge (1986 - vedúci Jesus College, 1990 - riaditeľ McDonalldovho inštitútu pre archeologický výskum). Je členom Britskej akadémie a od r. 1986 členom snemovne lordov ako lord z Kaimsthornu. Najdôležitejšie práce: *The emergence of civilisation* (1972), *Before civilisation* (1973), *The archaeology of cult* (1985), *Archaeology and language* (1987), *Archaeology - theories, methods and practice* (1991 - spoluautor P. Bahn). Okrem toho editoroval množstvo zborníkov, či už sám, alebo v spoluautorstve. Rozhovor sa uskutočnil v Cambridge v septembri 1995 pri príležitosti nastávajúceho životného jubilea C. Renfrewa.

Na úvod nášho rozhovoru by som sa rád opýtal na váš názor o vzťahu teoretickej a praktickej archeológie. Niektorí terénni archeológovia totiž tvrdia, že teóriu nepotrebujú, že na ňu nemajú čas, že treba hlavne publikovať nový materiál a pod. Teda načo nám je teória?

Podľa mňa je chybou domnievať sa, že už vieme, čo robíme, a že našou úlohou je jednoducho kopat'. Ak si spomenieme na dejiny archeológie, spočiatku vôbec nebolo jasné, čo treba robiť - napr. stratigrafické princípy sa museli samostatne vyvinúť do produktívnej teórie, ktorá je dnes pre nás samozrejímavá. Takisto pojem archeologickej kultúry je na každej úrovni interpretácie len teoretický a môže byť dnes veľmi kritizovaný. Terénni archeológovia si často myslia, že veci možno interpretovať len na základe "zdravého rozumu", ale ja som presvedčený, že neexistuje niečo také ako "zdravý rozum". Znamená to jednoducho len to, že teórie, ktorým v danom momente veríme, sú pre nás samozrejme - môžu však byť úplne mylné. Je úlohou archeológa dať zmysel minulosti a kúskom zlomkov, ktoré nachádzame a ktoré samy osebe postrádajú zmysel. Práca archeológa pripomína v určitom zmysle prácu prírodovedca, ktorý má k dispozícii holé fakty a musí navrhnúť spôsob interpretácie alebo vysvetlenia. Teoretické vysvetlenia o kultúrach, migráciách či spoločenských formáciách musíme v archeológii opäť konfrontovať s faktmi a ďalej o nich diskutovať. Podstata "špekulovania" v archeológii, najmä prehistorickej, je naozaj v nachádzaní zmyslu - sme to my, čo vymýšľame minulosť, ale snažíme sa to robiť systematicky, súvislým a zmysluplným spôsobom. Práve tak ako prírodovedci, ktorí nachádzajú určité vzťahy v prírode, formulujú zákonitosti a pojmy, čo pomáhajú pochopiť prírodu. Medzi týmito dvoma procesmi je veľmi blízka analógia. V našich rekonštrukciách či tvorbe minulosti na základe archeologických údajov musíme oznamovať, čomu rozumieme a čo nám je známe o predchádzajúcich spoločnostiach. A keď začneme hovoriť o ľudskej spoločnosti, dostaneme sa do oblasti sociológie a sociálnej antropológie, a to sú oblasti, ktoré potrebujú teóriu a používajú ju veľmi systematicky. Teda archeológia, najmä prehistorická, nemôže existovať bez základov teórie, ktorú musíme konštruovať. Je povinnosťou každého archeológa múdro vyberať, pretože sú rôzne cesty, ktoré sa dajú sledovať, a každý archeológ si musí vedieť vybrať pre svoju prácu rozumný teoretický rámec.

V tejto súvislosti mi prišla na um myšlienka, či teoretická archeológia nie je už samostatnou súčasťou archeológie. Prejavuje sa to aj v tom, že väčšina teoretických archeológov nepracuje na väčších terénnych projektoch a naopak, praktickí archeológovia sa nezaujímajú o teóriu.

Som presvedčený, že je to dôležitá otázka, ktorú treba zodpovedať. Podľa môjho názoru postup v archeológii musí byť jednotný. Inými slovami, teória, ako aj prax sú ústrednými časťami archeológie. Jedna bez druhej veľa neznamena. Teoretická špekulácia, ktorá nevychádza z údajov a nevracia sa k nim, aby si overila svoje závery a hypotézy, je bezcenná. Rovnako aj práca archeológa, ktorý iba nerozumne kope bez toho, aby sa spýtal prečo - bez formulovania nových problémov a rozvíjania nových teoretických rámcov -, má tiež len veľmi obmedzenú hodnotu. Som si istý, že môžete, ako to napokon aj robíte, trochu kritizovať oba tieto extrémny niektorých našich archeológov, ktorých práca je veľmi obmedzovaná ich úzkym obzorom. A je tiež pravda, že existujú archeológovia - teoretici, ktorí strávia mnoho času písaním a vymýšľaním a len málo sa pýtajú, ako sa ich široké pohľady znášajú s faktmi. Na druhej strane však zistíte, že vedúce osobnosti teoretickej archeológie sú zvyčajne aj vynikajúcimi terénnymi archeológmi. Napríklad *Lewis Binford* realizoval významné terénne projekty; *Kent Flannery*, tiež z USA, urobil veľa na poli praktickej archeológie a súčasne napísal množstvo teoretických prác. *David Clarke* zomrel skôr, než stihol urobiť viac terénnych výskumov, ale som si istý, že by bol býval urobil veľa dôležitého aj v tejto oblasti. Môj kolega *Ian Hodder* práve začína závažný terénny projekt v Catal Hüyük v Turecku. Teda zisťujeme, že najzaujímavejší archeológovia pracujú v teréne, ale aj veľa premýšľajú o tom, čo robia, lebo, ako som už povedal, neexistuje spôsob rekonštrukcie minulosti bez teoretického rámca. To sa jednoducho nedá.

Prečo sa teoretická archeológia rozvíja najmä vo Veľkej Británii a v USA?

Veľmi zaujímavá otázka. Nie som si celkom istý prečo, ale zopár dôvodov sa dá nájsť: Ako prvý dôvod možno uviesť, že britská filozofická tradícia je tradíciou skepticizmu. Druhým dôvodom je skutočnosť, že filozofia vedy sa rozvíjala hlavne v Británii a v USA. Spočiatku síce bolo jej centrom Nemecko, ale veľa logicko-pozitivistických filozofov, ako *Wittgenstein* či *Popper*, opustilo Nemecko, prípadne Rakúsko počas druhej svetovej vojny alebo ešte pred ňou. Myslím, že v Británii i USA existuje bohatá tradícia vo vedeckom a filozofickom myslení a bol to práve vplyv filozofie vedy, ktorý nás prinútil rozmyšľať, čo robíme, aké sú teoretické, alebo ak chcete gnozeologické základy našej práce, čo si myslíme, že robíme, ako vieme to, čo vieme o minulosti. Tieto otázky sa skúmali v 60. rokoch v USA a vo Veľkej Británii, ako som už spomínal, čiastočne vďaka anglickej tradícii siahajúcej až k *Iudom*, ako bol *David Hume* ad. a čiastočne vďaka rozvoju filozofie vedy ako disciplíny.

Možno sa v spomínaných krajinách rozvíjala teória aj preto, lebo archeológia má v anglo-americkom vzdelávacom systéme veľmi blízko ku kultúrnej antropológii...

Určite máte pravdu. To je charakteristické najmä pre USA. Ak budeme pátrať po podstate archeológie, iste sa po celý čas budeme stretávať s antropológiou a hľadať, čo sa možno naučiť zo širšie poňatého štúdia ľudských spoločností.

Môžete stručne charakterizovať situáciu v súčasnej teoretickej archeológii? Počul som o istých "bojoch" medzi tzv. procesualistami a postprocesualistami.

Tento boj, ako to vidím ja, sa odohráva okolo smerovania novej (procesuálnej) archeológie, ktorá však teraz už nie je nová. Svojho času priniesla niečo, čo možno nazvať - *David Clarke* mal na to dobrú frázu - stratou nevinnosti, naivitu (*Archaeology: the loss of innocence* - známy článok *D. Clarka* v časopise *Antiquity* z r. 1973, pozn. E. K.). Ak si uvedomíme, čo sme robili v archeológii do 60. rokov, zistíme, že často to nebolo veľmi premyslené, bolo to len sumarizovanie faktov na základe "zdravého rozumu" bez teoretického základu. Toto poznanie, spolu s presvedčením, že musíme vytvoriť pevný, tzv. gnozeologický a teoretický základ, na ktorom bude možné budovať platné výklady minulosti, priniesla práve nová archeológia v 60. rokoch. Myslím, že to bola veľká zmena, sku-

točná strata nevinnosti. Raní noví (procesuálni) archeológovia zdôrazňovali štúdium kultúrneho procesu, zaujímali sa o spoločnosť ako celok a o vzájomné pôsobenie jednotlivých jej častí, o vzťahy medzi ekológiou a ekonomikou, o organizáciu spoločnosti. Boli to veľmi široké otázky. Neskôr u niektorých bádateľov vznikol pocit, že sa príliš zdôrazňuje ekológia a ekonomika a ľudia sa považujú za čosi len o trochu dôležitejšie ako zvieratá, a tak sa vynorila potreba povedať niečo viac o človeku. Raným novým archeológom sa začalo vytýkať, že zanedbávali konceptuálne a symbolické aspekty kultúry, ktoré dnes nazývame kognitívnou dimenziou archeológie. Existovala skupina, ktorá si dala názov postprocesualisti - ja by som ich označil skôr za arogantných - pretože im nepatrí, aby sami stanovili, po kom nasledujú. Najnovšie sa nazývajú interpretacionisti (interpretationists), lebo zdôrazňujú interpretačný prístup - teda táto skupina je v istom zmysle subjektivisticky orientovaná a približuje sa k tzv. kritickej teórii (frankfurtská filozofická škola, najmä J. Habermas - pozn. E. K.) a rôznym smerom v nej, ktoré sú možno bližšie k spoločenským než k prírodným vedám (na rozdiel od orientácie novej archeológie). Súčasne však zostávajú podľa môjho názoru procesuálnymi archeológmi, ktorí pracujú s kognitívnymi východiskami, ale robia to spôsobom, ktorý je azda viac systematický a vedecký. Celé toto spektrum názorov je však zakotvené v "tradičnej" novej archeológii, ktorá spočíva v kladení otázok a hľadaní toho, ako sa má robiť archeológia. Myslím, že všetci, o ktorých je tu reč (teda postprocesualisti), sa snažia robiť archeológiu lepšie a vážne sa zaujímajú o spôsob, ako ju robíme my ostatní, a spochybňujú ho.

Nie je vzťah procesuálnej a postprocesuálnej archeológie generačnou otázkou? Každá nová generácia si zrejme prináša aj novú interpretáciu, novú teóriu. To bol aj prípad procesuálnej archeológie v 60. rokoch.

Často sú to práve mladí ľudia, ktorí pochybujú o platných doktrínach, teda vo väčšine prípadov by to tak mohlo byť. Je určite pravdou, že noví archeológovia boli mladší ako tí, ktorých kritizovali, ale nie je to len otázka veku a niečo na spôsob "mladosť je krásna". Keď hovoríme o myšlienkach, tie buď majú platnosť, alebo nie, a pri hodnotení ich kvality nezáleží na tom, či je ich autor starý, alebo mladý. Je pravda, že v dejinách myšlienok niekedy nasledujúca generácia príde s niečím úplne novým a musí akosi napadnúť starú generáciu. Bol to kultúrny antropológ *James Frazer*, ktorý vo svojej známej knihe *Zlatá ratolesť* prišiel s myšlienkou, že mladá osoba musí zabiť starú: "Kráľ musí zomrieť" je hlavná myšlienka. Možno, že niečo z tejto myšlienky existuje v boji medzi generáciami. Myslím si však, že človek môže byť trochu cynický k osobnostiam, ktoré si urobili meno vyhlasovaním, že to, čo tvrdia, je radikálne nové. Podľa mňa postprocesuálna archeológia nie je radikálne nová, ale vidím ju ako zaujímavý a stimulujúci prístup, ktorý treba oceniť.

Je postprocesuálna archeológia ešte skutočnou archeológiou? V niektorých takto zameraných prácach už archeologický materiál takmer nenájdeme.

Myslím, že v tom, čo hovoríte, zaznieva istá oprávnená kritika. Vychádza zo skutočnosti, že niektorí z postprocesuálnych archeológov sú silnejší v teórii ako v metodológii. Hovoria, že musíme vstúpiť do mysli prehistorických ľudí, musíme sa snažiť rekonštruovať ich myšlienky, ale keď príde na to, ako to treba urobiť, aké postupy treba pri argumentácii použiť, nebývajú už takí silní. Preto si myslím, že kritika je tu na mieste, ja by som to tiež spravil. Súčasne však treba uznať, že keď sa ľudia snažia presadiť nové myšlienky, vždy určitý čas trvá, kým sa tieto myšlienky prepracujú. Tiež sa domnievam, že niektorí z ranej generácie postprocesuálnych archeológov sa teraz snažia posunúť tieto nové myšlienky ďalej v praxi v prepracovanejšej podobe a pri využívaní väčšieho množstva archeologických údajov. Kritika má teda význam a neodmieta hodnotné myšlienky. Treba tým ľuďom povedať, že niektorí majú dobré myšlienky, musia však pracovať na tom, ako ich dostať do praxe a zosúladiť s archeologickými prameňmi. A to je práve to, čo sa už začína diať.

Teraz trochu z inej oblasti. Domnievam sa, že jednou zo základných otázok archeologickej interpretácie je využívanie etnografických analógií - v súčasnosti je to hlavne tzv. etnoarcheológia. Zdá sa mi však, že ešte stále nemáme dostatočne vypracovanú metodiku využívania týchto

modelov. Isté tendencie vo vývoji by sa mali najprv dokázať v etnografii a až potom uplatňovať v archeológii. Na základe jedného či dvoch príkladov predsa nemožno nič vierohodne preukázať, vždy možno nájsť aj opačné analógie.

Kritika etnografických paralel nie je nová. Už sa o tom hovorilo v súvislosti so simplicistickými etnografickými analógiami v 40.-50. rokoch, teda skôr, než sa používanie týchto analógií stalo bežným, skôr, ako sa rozvinula etnoarcheológia. Vtedy to boli analógie skôr špecifické, mimo kontextu a nefungovali vždy celkom dobre. Etnoarcheológia však prišla so zaujímavosťou, ktorou bolo štúdium vytvárania archeologických prameňov. L. Binford študoval ich vznik priamo v teréne u Nunamiut-Eskimákov, iní pracovali s Kung-Bušmenmi v Afrike a dospeli k veľmi hodnotným záverom. Etnoarcheológia je teda užitočná tým, že ide medzi žijúce prírodné spoločenstvá, aby kládla otázky o tvorbe archeologických prameňov, a potom sa vracia späť s novými otázkami, ktoré aplikuje na archeologické dáta. Máte však pravdu, keď sa pýtate na širšie zovšeobecnenia. Musíme si priznať, že za uplynulých 20 rokov sme sa naučili, že nie je jednoduché formulovať zákonitosti kultúrneho procesu a že ľudské záležitosti sa nepodriaďujú zákonom tak ako vo fyzike. Ale súhlasím s vami, že etnografická analógia je logickým stupienkom k navrhovaniu zovšeobecnení. Samozrejme, musíme testovať, v akom rozsahu sa hodia na jednotlivé prípady, ktoré študuje archeológia.

Ja mám teóriu - nazval som ju teóriou výnimiek -, ktorá, práve preto, že v ľudskej spoločnosti neexistujú také zákony ako vo fyzike, hovorí o výnimkách z pravidla. Podľa mňa nemôžeme vylúčiť, že daná archeologická kultúra či spoločenstvo sú tiež iba akousi výnimkou, preto pri nich nemožno uplatniť žiadne etnografické analógie.

Pojem výnimky musíme vnímať v širokom kontexte fungovania kultúry. Každá kultúra totiž funguje v nejakom kontexte, je vo funkčnom vzťahu k rôznym svojim aspektom. Preto si nemyslím, že by sme mali pojem výnimky uprednostňovať. Ak je čosi výnimkou, môže to byť výnimka z určitých dôvodov a budú tam cesty, ako ich zistiť v rámci skúmania celkového fungovania kultúry. Teda prijať pojem výnimky v širšom zmysle znamená pochopiť fungovanie danej kultúry, jej vnútorné vzťahy a potreby, ktoré, keď im lepšie porozumieme, z nich neurobia výnimku, ale napr. pomôžu odhaliť inú vrstvu spoločnosti, inú, doteraz neznámy jav a pod.

Myslím, že *Peter Ucko* vo svojom známom varovnom príspevku o etnografických analógiách v pohrebnom ríte pracoval s takýmito výnimočnými súčasnými spoločenstvami. Jednoducho poukázal na prípady vymykajúce sa z takmer všeobecne platných pravidiel.

Mnohí archeológovia majú názor, že je to neúplná práca, krivdiaca projektívnej archeológii, tvrdiac, že niečo "nesedí", bez toho, aby vysvetlila, prečo je to tak. Nič nedosiahnete, ak povieť, že niečo "nesedí", no nepoviete, čo a prečo. Tá práca sa mi vždy zdala veľmi negatívna a svojím spôsobom dosť fatálna, i keď v niektorých bodoch môže byť užitočná. Treba sa snažiť porozumieť výnimkám, zasadiť ich do vlastného rámca, a potom prestanú byť výnimkami.

Opäť trochu o niečom inom - *Gordon Childe*, ktorý bol veľmi populárny aj u nás (pravdepodobne pre jeho smerovanie k marxizmu), ovplyvnil i novú archeológiu. Aký je váš názor na jeho dielo a na marxizmus v archeológii - mám teraz na mysli tzv. štrukturálny marxizmus, ktorého stále silnejší vplyv badať aj v niektorých prácach západných archeológov.

Gordon Childe bol nesporne jedným z veľkých archeológov tohto storočia. Podľa mňa sa na jeho prácu dá pozeráť z dvoch hľadísk. Môžeme ho hodnotiť ako veľkého syntetika, ktorý napísal *The dawn of European civilisation* a *The Danube in prehistory*. To neboli výlučne teoretické, ani jednoznačne marxistické práce. Boli to veľké syntézy európskeho praveku. Jeho teoretické práce, ktoré, ako ste správne povedali, boli ovplyvnené marxizmom, sa začali trochu neskôr, v r. 1930 publikáciou *The bronze age* a pokračovali dvoma veľkými teoretickými dielami *Man makes himself* a *What happened in history* (po česky *Člověk svým tvůrcem* - 1949 a *Na prahu dějin* - 1966 - pozn. E. K.). Tam aplikuje to, čo ja nazývam procesívny alebo revolučný pohľad, a súčasne aj marxistický pohľad na pochopenie vývojových zmien v spoločnosti, ktoré ho priviedli k najsúvislejšiemu opisu a

vysvetleniu počiatkov mestskej civilizácie, aký bol kedy napísaný. Sú to práce trochu odlišné od prvých, ktoré boli predovšetkým veľmi podrobnými syntézami. *Gordon Childe* však bol, a nielen podľa mňa, aj jedným z predchodcov novej archeológie. To isté platí aj pre *Grahama Clarka*, a je mi ľúto, že práve zomrel. Svojimi prácami o ekonomickej archeológii a ekologickým prístupom bol tiež inšpirátorom procesuálnej archeológie. Vaša otázka o štrukturálnom marxizme je však niečo odlišné od diela *G. Childa*, pretože on vychádzal z toho druhu marxizmu, ktorý prevládal v 30. rokoch, a to vskutku nebol štrukturálny marxizmus. Tento smer sa snaží povedať nové veci o spoločenských formáciách, kritizuje pojem základne a nadstavby a usiluje sa uviesť tiež o ideologickom rozmere viac než klasické Marxove interpretácie. Na druhej strane tu existuje paralela medzi aspiráciami štrukturálnych marxistov a kognitívnymi archeológmi, ktorí taktiež pracujú s ideológiou a so symbolikou.

Ak už sme pri tzv. kognitívnej archeológii - vy ste jedným z jej otcov. Môžete nám priblížiť jej ciele a metódy?

Raní noví archeológovia chceli objasňovať všetky dimenzie ľudskej existencie - hospodárske, sociálne, ideologické i symbolické. Niekedy sa však argumentuje, že nemôžeme na základe archeologických prameňov veľa povedať o myšlienkových procesoch ľudí. Čo si o tom myslíte? Keď vezmeme pyramídy v Egypte, nebude mať žiadny zmysel vysvetľovať ich v ekonomických termínoch. Sú výsledkom istej koncepcie, a to veľmi materiálnym výsledkom. Kognitívna archeológia nás vyzýva študovať dejiny ľudského poznania prostredníctvom materiálnych pozostatkov. Potrebujeme vytvoriť teoretický rámec, pomocou ktorého by sme to mohli robiť. Vo svojej inauguračnej prednáške v Cambridge som volal po "archeológii mysle", pretože sa domnievam, že je dôležité poznať, ako ľudia mysleli, aké formy konceptov používali. Azda nemôžeme vždy presne povedať, čo si mysleli, neexistuje totiž spôsob, ako by sme vstúpili do ich myslí. Tým sa líšim od postprocesualistov, ktorí občas budia dojem, akoby skutočne dokázali vstúpiť do myslí pravekých jednotlivcov či kolektívov. Naozaj si nemyslím, že sa to dá, ale môžeme to sledovať iným spôsobom. Napríklad kamenné kocky civilizácie žijúcej v údolí Indu - je to jav, ktorý sme dobre prebádali. Na základe toho, že sme ich odvážili a zdokumentovali, sme zistili, že nositelia tejto civilizácie museli mať vypracovaný systém váh, dobre vyvinutý systém počítania, naučili sme sa niečo o ich matematike. Ak používali váhy, museli mať poňatie o kvantite a ekvivalencii. Inými slovami, môžeme sa veľa dozvedieť o ich pojmovom aparáte a symbolických kategóriách na základe materiálnych pozostatkov. To isté platí aj o náboženstve - dá sa veľmi veľa dozvedieť o náboženstve, ak máte šťastie a dostanete sa k ikonografii. Poznáme náboženstvá, ku ktorým pomocou ikonografie môžeme pomerne presne rekonštruovať nielen rituálne praktiky, ale aj niektoré aspekty obsahu náboženstva. Existuje tu veľmi široké pole, ktoré treba prebádať, potrebujeme len vytvoriť metodológiu, aby sme mohli hovoriť o kognitívnom aspekte minulosti. Preto som v určitom smere kritický k postprocesuálnym archeológom, lebo podľa môjho názoru sú často slabí práve v metodológii. Silní v aspiráciách, to je v poriadku, ale slabí v metodológii, to už nie je celkom v poriadku. Som však presvedčený, že nakoniec oba tieto smery budú kráčať spoločne - môžeme to vidieť aj v zborníku *The ancient mind*, ktorý som redigoval spoločne s *Ezrom Zubrowom*.

Je teda kognitívna archeológia budúcnosťou teoretickej archeológie?

Domnievam sa, že kognitívna archeológia je dôležitou súčasťou budúcnosti teoretickej archeológie. Bude mať čo povedať aj v iných oblastiach - myslím, že má veľký podiel na lepšom spoznaní sociálnych systémov, než aké bolo pred desiatimi rokmi. Teoretická archeológia posledných desiatich rokov bola trochu chudobná, trochu neplodná pri analýze sociálnych formácií. V oblasti kognitívnej archeológie nás však čaká ešte veľa práce.

Ďakujem za rozhovor.

EIN GESPRÄCH MIT COLIN RENFREW

Resümee

Prof. C. Renfrew (1937) gehört 25 Jahre zu leitenden Persönlichkeiten der theoretischen Archäologie. Das Gespräch erfolgte in Cambridge im September 1995 anlässlich seines sich nähernden Lebensjubiläums. Das Gespräch betraf vor allem Fragen aus dem Bereich der theoretischen Archäologie, ihres Sinnes und ihrer Bedeutung in der gegenwärtigen archäologischen Forschung. C. Renfrew setzt große Hoffnung auf die sog. kognitive Archäologie, als einer ihrer Schöpfer, in welcher es um das Erfassen der Denkungsart der einstigen Gemeinschaften aufgrund des archäologischen Materials geht.

ŠTUDIJNÉ ZVESTI ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

32

Vedecký redaktor Jozef Bujna, CSc.

Výkonná redaktorka Helena Bublová

Počítačová sadzba Tatiana Meszárošová

Polygrafická príprava Elena Vargová

Nemecký preklad Berta Nieburová, anglický preklad PhDr. Ľudmila Vaňková

Vydavateľ Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied v Nitre

Rok vydania 1996

Náklad 400 kusov

216 strán, 76 obrázkov

Vytlačilo Reprografické stredisko AÚ SAV v Nitre ako svoju 100. publikáciu

ISBN 80-88709-30-X